

The Department of Public Instruction, Bombay.

BERQUIN'S
CHILDREN'S FRIEND.

TRANSLATED INTO GUJARATI.

REVISED BY

THE GUJARATI TRANSLATOR, E. D.

VOL. I.

EIGHTH EDITION.

4,000 COPIES.

Registered for Copy-right under the Government of India's

Act XXV. of 1867.

Bombay:

GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPÔT.

1884.

(All Rights reserved.)

Price Nine Annas.

२९३४

BOMBAY.

PRINTED AT THE "NIRNAYA-SAGAR" PRESS.

मुंबई इलाकातुं सरकारी केळवणीखातुं.

गूजराती बाळमित्र.

भाग १.

गूजराती ट्र्यान्सलेटर एज्युकेशनल डिपार्टमेन्ट एओए
तपाशी सुधार्युं.

आवृत्ति आठमी.

४,००० प्रत.

आ पुस्तकनी मालिकी सन १८६७ ना २५ मा आक्टप्रमाणे
नोंधेली छे.

मुंबई:

गवर्नमेंट सेंट्रल बुक डिपो.

इसवीं सन १८८४.

आ पुस्तकसंबंधी सर्वे अधिकार सरकारे स्वाधीन राखेलाछे.

कीमत नव आना.

मुंबईमां

“निर्णयसागर” आपखानामां आप्युं छे.

પ્રસ્તાવના.

જે બાલકો શિક્ષારૂપ ગ્રંથોવિષયે સારો પરિશ્રમ કરેછે તેમને યદપિ વીજા ગ્રંથકર્તાઓના જેવો કીર્તિને લાભ થતો નથી, તથાપિ વાસ્તવિક કાલ્યથકી જોતાં એવું જણાયછે કે એવા કવિઓના ગ્રંથ મોટમોટાં અધિક ઉપયોગી અને અધિક ઉપકારક છે. નાનાં બાલકોમાં મર્યાદા તથા સદ્ગુણ આણવા, તેમનું કુમાર્ગથકી સંરક્ષવું, તેમને જ્ઞાનનું શ્રાવું આપવું, અને તેમની બુદ્ધિ વિચારક્ષમ કરવી, એ વિષે ઉચોગ કરવો મહાન્ પંડિતોને પણ યોગ્ય છે. અલ્પમતિ છે તે છોકરાંની પ્રવૃત્તિ, નિવૃત્તિ, તેમનું રમવું, રીસાવું, તેમના હર્ષવિષાદ જોઈને તે અજ્ઞાન આપણે મનમાં આણવા યોગ્ય નથી એમ કહો; પરંતુ જેમની લોકહિતઉપર દૃષ્ટિ છે, જે દીર્ઘ દૃષ્ટિજાણેછે કે એક મનુષ્યનાં સત્કર્મ દુષ્કર્મથી સઘઠ્ઠી સૃષ્ટિનો ફેરફાર થઈ જાયછે; તે છોકરાને વિષે પણ સદ્ગુણ દુર્ગુણ જોઈને, તેમના વિચારવિષે અનાસ્થા કરતા નથી. જોનારા હતા તેમણે સિકંદર બાદશાહ બાલક હતો, તેવારેજ તેની બુદ્ધિમાં વ્યાપકતા જોઈ. આગઠ તેણે સર્વ ઇશ્વીનાં રાજ્યો ઝલઠ પાલઠ કર્યાં, શરીર તો સર્વેનાં તેટલાંજ, પણ તેમાંહેલા રહેનારની યોગ્યતા ભિન્ન ભિન્ન છે, તે ઘણું કરીને નાનપણથી સારી માઠી શિક્ષાપ્રમાણે પરિણામને પામેછે; માટે મનુષ્યનું ભાવી સ્વરૂપ ઉત્તમ શિક્ષા ઉપર છે. એમટે જે માણસ બાલકોને શિક્ષાવિષયે પોતાના ગુણનો ઉપયોગ કરેછે, તેનો પરિશ્રમ કેટલો સ્તુત્ય કહેવો !

આ ગ્રંથકર્તાએ બે વાતો મનમાં આણીને ગ્રંથ કર્યોછે ; એક તો બાલકોનું રંજન; બીજું તેમને સદ્ગુણ સહજ લાગે. પ્રતિ વાર્તામાં સદાચરણ સુજનતા એઓની પ્રશંસા છે; એમાં મોટી મોટી અઘટિત ઘટનાની વાર્તા કહી નથી; જે બાલકોને નિલય પરિચયમાંહેની તેજ કહીછે. તેમને જે સદ્ગુણ લાગવામાટે યોજીછે તે તેમના સામર્થ્યની

વહાર નથી; વાર્તા કહીંછે તે તેમનાં જેવાં બાલકોની, તેમનીસાથે રમનારાઓની, તેમનાં માબાપોની, તેમનાં બહેનભાંડુની; ચાકર, જેનીસાથે તેમને નિચ પ્રસંગ હોયછે તેની; અને પશુ, જેમના નિચ જોવામાંહેલાં તેઓની, ભાષા પણ બાલબોધ યોજીછે. હર્ષવિપાદનાં જે જે કારણો દેખાડ્યાંછે તે માટે જે તેમનાં મનમાં વિકાર ઉત્પન્ન થાયછે, તે સ્પષ્ટ કર્યાંછે; તેમનાં અન્યાયના જે સ્વોટા પરિણામ તેજ તેમની બુદ્ધિમાં આણીને તેમનાં પારિપત્ય કરીને સૂચવ્યાંછે; અને સદાચારયત્ની જે મનને સમાધાન ઉત્પન્ન થાયછે, તેજ તેમના સત્કર્મનું ફલ કહ્યુંછે. એમાં જે જે કહ્યુંછે તેણે કરીને, તેમણે સદાચરણ એ સર્વ સુખોનું સાધન, માટે તે ઉપર પ્રીતિ કરવી; દુરાચરણ એ સર્વ દુઃખોનું અને પશ્ચાત્તાપનું ઉત્પત્તિસ્થાન માટે તે વર્જવું.

આ ગ્રંથ છોકરા છોકરી એ બેઉને પણ ઉપયોગી છે; અને એ બેઉને ઉપયોગી પડવા માટે બેઉના પ્રસંગ એકત્ર આણીને વાર્તા જોડીછે. પ્રતિ વાર્તામાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકાર દેખાડ્યાંછે; અનેક સદૃશ દુર્ગુણની પ્રશંસા, અથવા નિંદા, વાર્તાના પ્રસંગે આણીછે. ઘણીએક વાર્તાના બાલકોને વિષે અનુભવ પણ લેઈ જોયાંછે. કંઈ કંઈ નાટક પણ યોજ્યાંછે, તેણે કરીને તેમને હાવભાવયુક્ત નિઃશંકપણેથી ચાર જળમાં બોલતાં આવડે. લજ્જાએ મૌં મરડેછે તે મરડવું નહિ. પાત્રમાં માબાપોને પણ મિશ્રિત કર્યાંછે, તેણે કરીને બાલકોના આનંદ ભોગવવાને તેમને પણ હ્રુટ આંપીછે.

આ ગ્રંથ બાલકોને મળાવ્યાથી તેમને નાનપણથી અનાયામે બોલવાનો અભ્યાસ થશે, તેમનો શબ્દસંગ્રહ વધશે, તેમને અનેક વ્યવહાર, અનેક રીતિ, નીતિ સમજાશે, બુદ્ધિ સદસદ્વિચારક્ષમ થશે, તેમનું હૃદય કોમલ થશે, માતાપિતાનેવિષે તેમનો પ્રેમ વધશે, બહેનભાંડુને વિષે તેમની પ્રીતિ વધશે; ईશ્વરનેવિષે ભક્તિ વધશે, આગલ મોટ મોટી વિદ્યા શીખવાને સુગમ થશે. પ્રાયશઃ તેમને હાથે જે ગ્રંથ લાગેછે તે તેમની બુદ્ધિમાં મરાવાને અવઘડ

છે. એ ગ્રંથચક્રી, જેવો ઉપદેશ મનમાં ભરાશે, તેમ અન્ય ગ્રંથચક્રી થનાર નહિ; તે સમજણને ઝંડા, અભિરુચિને રુક્ષ, ઉપદેશને તીક્ષ્ણ, બાલકોના ચિત્તમાં વાંચવાવિષે તેવી પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનાર નહિ. આ ગ્રંથમાં તેમ નથી; અહિં તેમની ભાષા, તેમની રમત, તેમના ઉદ્યોગ, તેમના અપેક્ષિતો કહ્યાં છે, માટે તેમને વાંચતાં વાંચતાં પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઈને ઝલટું તેમને ન સમજતાં સહજ સારા ગુણ આવે, માટે એને વાલ્મિત્ર નામ યોગ્ય છે.

આ ગ્રંથનો કર્તા બર્કિન કરીને કોઈ મહાવિદ્વાન્ ફ્રાન્સ દેશમાં થઈ ગયો. એના ઉપકાર સર્વ વિલાયતમાં સંભારે છે; એની વાળીએ આજ્ઞાપિત જે રસ કહ્યો તે ઝમો રહે છે; એનું વર્ણન યથાતથ્ય, વાલ્ય-ત્વચક્રી માનસિક વિકાર, રુચિવૈચિત્ર્ય, ઇત્યાદિક ધર્મનું યથાસ્થિત સ્વરૂપ વર્ણનવિષે જે પ્રશંસનીય; જેનો લેખ અચેતનને ચેતના આપે-છે; કોઈપણ વિષય જેણે આદર્યો તો શ્રવણયોગ્ય થાય છે.

આ વાલ્મિત્ર ગ્રંથ પૂર્વે ફ્રેંચ ભાષામાં હતો, તેમાંહેથી ઇંગ્રેજીમાં આવ્યો, તેમાંહેથી મરાઠીમાં થયો અને તે ઉપરથી ગૂજરાતીમાં કર્યો-છે. ફ્રેંચ તથા ઇંગ્રેજી ભાષા એનો વિચાર કરતાં જે ભાષા આજ સેંકડો વર્ષ થયાં સુધરતી આવી છે, જેમાં સર્વ વિષયો ઉપર ગ્રંથ છે, જેમાં સર્વ મનમાંહેલા અભિપ્રાય શબ્દે કરીને બોલાય, એટલા શબ્દ છે, જે માંટમોટા બુદ્ધિવાનોને પરિચિત છે, તો એવી ભાષામાં જે રસ થયો છે, જે રસ મરાઠી ભાષામાં પણ થવો કઠિણ, તે ગૂજરાતી ભાષામાં તો કેમજ થશે ? જે ભાષામાં આજાદિવસસૂધી વ્યાકરણ, કોશ, કો-ઈએ કર્યાજ નથી, જેમાં વિદ્વાન્ લોકનું ચિત્ત રમ્યુંજ નથી, જેમાં શબ્દસંગ્રહ થોડો, જેની બોલવાની શૈલી પ્રૌઢ નથી, એ ઉપર વઢી આ ભાષાંતર પણ યથામતિ છે; માટે સર્વે કૃપા કરીને એમાંહેના દોષ સામું લક્ષ ન દેતાં ગુણ માત્ર લેઈને મારી સેવા સ્વીકારવી એ મારી પ્રાર્થના.

અનુક્રમણિકા,

—૦૦૦—

નાનો ભાઈ.	૧	તરવાર.	૧૦૬
વર્ષના ત્રણ કાલ.	૭	વહાલી અને મીઠો	૧૨૦
લક્ષ્મણ	૯	ઘેટાનું વસ્તુ.	૧૨૩
જમની	૧૨	દ્રાક્ષનું થડિયું.	૧૨૬
નાનો સારંગીવાલો	૧૩	શેલોત.	૧૨૭
મેના.	૩૮	ત્રાપાની સમજ	૧૩૬
છોકરાં જે સ્વતંત્ર થવાને ઇચ્છેછે.	૪૪	ઘરડો મીઠાચી.	૧૬૧
કાંટાનાં જાડ	૬૧	સમાગમ મુખ	૧૬૬
દેવજી	૬૪	મોટાનું મન.	૧૬૬
દાળા વીણનારી છોકરી	૬૭	જૂનો ચાકર.	૧૯૨
ગંગા અને જમના	૭૯	પુરુષોત્તમ અને ઢાહી	૨૦૦
નાનો જગુ	૯૦	હઠી છોકરી.	૨૦૧
કઢીઓ તથા મજૂર	૧૦૩	આશા ભંગ.	૨૦૪
		અંતિક.	૨૦૬

बाळमित्र.

नानो भाई.

वेणी ए नामे एक छोकरी हती, ते एक दिवसे मोटे परोढीए ऊठी. तेना मनमां हतुं जे वाडीमां जईने फूल बीणुं, अने मारी मा सूतीछे ते जागे नहि एटलामां एने तेनो हार करीने आपुं. तेमाटे छोडी मेडाउपरथी हेठळ आववाने तैयार थई, एटलामां तेनो बाप गोविंद नामे हतो, ते तेनी ओरडीमां आव्यो; अने छोडीने केडे बेसाडीने, हसतो हसतो बोलेछे “ बेटा, तुं मारी साथे उतावळी चाल, हुं तने काई देखावुं, ते जोईने तने घणो आनंद थशे.” वेणीए मोटे हर्षे करीने पूछ्युं “ बापा, ते शुं छे मने कहेशो ? ”

बाप कहेछे “ छोडी, परमेश्वरे तने गई राते नानो भाई आप्योछे.” ते बोली “ नानो भाई ! क्यां छे ते मने जोवा दो; मने तेनी पासे उतावळी तेडी जाओ.” पछी बापे तेने तेनी माए ज्यां जण्युं हतुं, ते ओरडीनां कमाड ऊघाडीने मांहे लीधी; त्यां खाटला आगळ एक पराई बायडी हती तेने वेणीए पहेलां कोई दहाडो घरमां दीठी नहती; ते ते अवतरेला छोकराने बळोतियामां वींठती हती ते जोई-ने वेणीए बापने नाना प्रकारना प्रश्न कर्या, तेना उत्तर देईने बापे जाण्युं जे, में एना कोड पूरा कर्या. ते वखत ते फरीने बापने पूछवा लागी—“ बापा, आ डोशी कोण छे ? जुओ, ते केवी मारा नानाभाईने बांधेछे ! तेने ए दुःखवशे एम तमने बीक लागती नथी, बापा ? ”

गोविंद.—तुं बीश नहि, छोडी, आ डोशी भली छे; एने में छोकरानुं जतन करवा माटे बोलावीछे.

वेणी.—पण बापा, आ छोकरो मारी मानो, ते एणीए हजु जोयोछे के नहि ?

ગંગાબાઈ.—(ટાટલાનો પઢદો યસેડીને બોલેછે) હા, છોડી, મેં એને જોયોછે; મને કહે વારુ, એને જોઈને તને હર્ષ થયો કે નહિ ?

વેળી.—હા, મા, મને ઘણો હર્ષ થયો; તેં મને નાનો સારો સોબતી રમવાને આપ્યો; એનું મોં જુઓ કેવું સારું છે ! અને રાતુંજ જેવું કોઈ કહેશે. ક્યાંથી દોડતો આવ્યોછે ? બાપ, હું એની સંઘાતે રમું ?

ગોવિંદ.—તે કેમ થાય બચ્ચા ! એનાથી ઝમાં રહેવાતું નથી; તું જો, એના પગ કેવા કુમઝા છે !

વેળી.—ઓઃ હો ! પગ કુમઝા છે સરા; હવે હું સમજી, એને મારી સાથે દોડવામાં હજુ ઘણા દહાડા જોઈએ.

ગોવિંદ.—તે સઘઠું થવાની વેઠાએ યશે; પહેલાં તો હાંડવું શીખશે, પછી તમે બે જણાં વાડીમાં કૂદશો અને રમશો.

વેળી.—સરંજ શું ? અરે બાપુડા, હું તને કાંઈ આપું, એટલે તું મારા ઉપર હેત કરીશ. આ મારી પાસે ચિત્ર છે તે લે, તારે રમવાને. એ શું બાપા ? આ લુચ્છો લેતો નથી. એને મૂઠીઓ વાઢી રાખીછે.

ગોવિંદ.—હાથ કેમ ઝઘાડીએ, તે એને હજુ સ્વર નથી; તે સમજવાને કાંઈ મહિના જોઈએ.

વેળી.—એમ છે ? અરે મારા બાપુડા. હું તને મારાં સઘઠાં રમકડાં આપીશ. કહે હવે તું સુશી થયો ! મને જવાબ દે. બાપા, એ હસેછે. મને વેળી કહે, વેળી; કેમ તું બોલતો નથી ?

ગોવિંદ.—એને બોલવાને હજુ બે વર્ષ જોઈએ. હવે વેળી, તું કચ કરીને તારી માને અકઢાવીશ હો.

વેળી.—જુઓ બાપા, એને મોંનો ચહેરો ફેરવ્યો, અને એ રુપેછે; મને એવું લાગેછે કે એને મૂલ લાગીછે. અરે મારા લાડકા, તું છાનો રહે, તું છાનો રહે, હું તારે માટે કાંઈ સારું સારું સ્વાવાનું આપું.

ગોવિંદ.—મારી બેટી, એને સ્વાડવાની સ્વટપટમાં તું પડીશ નહિ; હજુ એને દાંત આવ્યા નથી; તે એ કેમ સ્વાશે ?

वेणी.—एनाथी खवातुं नथी खारे ए जीवशे केम ? ए शुं भूखे मरे ?

गंगाबाई.—ना, दीकरी, एने माटे परमेश्वरे मारी धाईओमां दूध कर्तुंछे. ए हमणा तो अशक्त छे, पण काई दिवस गया पछी तुं जोने ए भूईं उपर केवो लोटवा मांडेछे !

वेणी.—ते हुं किये दहाडे जोईश ? पण मा, जो तुं, एनुं डोकुं केवुं सारुं देखायछे ! एने हाथ अडाडवाने मने बीक लागेछे.

गोविंद.—तुं हाथ अडाड, पण हळवे अडाड हो.

वेणी.—बारू बारू, घणोज हळवे अडाडुंछुं. ओः ओ ! केवो कुम-ळो छे ! जेवो रुनो गोळो.

गोविंद.—छोडी, नानां छोकरांनीं डोक एबीज होयछे.

वेणी.—बापा, जो ए पडी जाय, तो डोकुं भागीने कडके कडका थई जाय, नहि बारू ?

गंगाबाई.—एमां शी भ्रांति ? पण अमे एने जाळवीने झालीशुं, एटले ए पडनारो नहि.

गोविंद.—छोडी, पांच वर्ष पहेलां तुं एबीज नानी हती तेनी तने खबर छे ?

वेणी.—एना जेवी नानी ! नहि हो, बापा. तमे मारी मश्करी करोछो.

गोविंद.—मश्करी नहि, बेटी, हुं खरुंज कहुंछुं.

वेणी.—ते मने सांभरतुं नथी.

गोविंद.—ते खरुंज, आ हिंडोळो में बारणे क्यारे बांध्योछे तेनी तने खबर छे ?

वेणी.—क्यारे ? ते जेवो छे तेवोने तेवोज छे.

गोविंद.—तेवोने तेवोज केम होय ! ज्यारे तुं आ नाना छोकरा जेवडी हती खारनो आ हिंडोळो बांध्योछे.

वेणी.—खरेज शुं ? पण केम खारे ते मने सांभरतुं नथी ?

गोविंद.—नानां छोकरां होयछे तेनी पासे शुं हतुं, ते काई सम-जतां नथी. आ तारो नानो भाई तारा जेवडो थाय, खारे तुं

એને આજની વાત પૂછજે જે “હું તને તે દહાડે નામ દેતા શી-
સ્વતી હતી તે તને સાંભરેછે?” પછી તને સ્વર પડશે કે તેને
સાંભરેછે કે નહિ.

વેળી.—શું હું પણ માને આમજ ધાવતી હતી ?

ગોવિંદ.—હા, એમાં સંદેહ શો ? તારે માટે શી શી મહેનત પડીછે,
છોડી ! તું એવી નબળી હતી, જે તારાથી કાંઈ સ્વવાતું નહોતું.
અમે ઘડીએ ઘડીએ ચિંતા કરતાં જે તું હમણા મરીશ. તારી મા
કહેતી “અરે મારી બાપુડી, તારો જીવ ચૂંથાશે.” એમ કહીને
તેણીએ તને ઘણે શ્રમે કરીને ધાઈઓનું દૂધ પીતાં શીખવ્યું.

વેળી.—અરે મારી મા, સારે મને પહેલું સ્વાતાં તૈજ શીખવ્યું,
નહિ વાર ?

ગોવિંદ.—હા બેટા, તારી માએ તને ધાવતાં શીખવ્યું, સારે તું
શરીરે પુષ્ટ થઈ. એવી મહેનત તેણીએ તારેમાટે બે વર્ષસુધી રાત
દહાડો કરી. કોઈ વસ્તુ થાક લાગ્યાથી તારા માને લગારેક
ઝંઘ આવે, એટલામાં તું રોઈને તેને જગાડે. પછી તે ગભરાતી
ઝઠીને તારા ઘોડીઆ આગલ આવે, “વેળી, વેળી, બેટા, છાની
રહે, તને ખૂંસ લાગી હશે, મારી દીકરી” એમ કહીને પછી તને
ધાઈ આગલ ધરે.

વેળી.—અને વાપા, મારું આ ગલું એના ગલ્લા સરખું સારે કુમલું
હતું ?

ગોવિંદ.—બચા, એવુંજ હતું.

વેળી.—શું ! આ મારું ગલું ! જે આજ આટલું કઠણ છે તે ! ઓઃ
હો ! તેવું હોત તો ક્યારનું એ માગી ગયું હોત.

ગોવિંદ.—તે સ્વર, પણ અમે તને ઘણી સંભાળીએ. કેટલાક દ-
હાડા સૂધી તારી માએ સઘળાં સુખ એક કોરે નાંચી દીધાં હતાં,
અને તું આંસો આગલથી વેગલી પડે માટે કંઈ જવું મૂકી દીધું.
જ્યારે જ્યારે તેને કામ માટે તને મૂકીને જવું પડે, સારે તે તારી

ઘણી ચિંતા કરે, અને દાર્દને સોંપીને તેને કહે, “ રઠિયાત્ય, હું એને તમારે સ્વાધીન કરુંછું; તમે પેટના છોકરાનીપેટે એને જા-
ઠવજો હો. ” અને તને સારીપેટે સંભાળે, માટે તારી મા તેને બારે
બારે કાંઈ ઇનામ આપે.

વેળી.— અરે મારી ભલી મા ! પળ બાપા, મને દોડતાં આવડતું ન-
હોતું એવી હું ક્યારે હતી ? જે હું આજ અર્ધ ગાડ દોડ કહે-
તામાં દોડું; જુઓ, હું ત્રણ ચાર ફાલંગોમાં ઓરડીને પેલિમર
જાઉં; એ શું મને કોઈએ શીખવ્યુંછે ?

ગોવિંદ.— તારી માએ અને મેં તને શીખવ્યુંછે. તું પડી જાય તો
તને વાગે નહિ, માટે અમે મુલમલની ટોપી કરીને તને માથે
ઘાલતાં; પછી નરમ દોરી ઝલાવીને હીંડાડિયે. કોઈ વખત અમે
બાગમાં સામાસામી બેશિયે; તને વચ્ચે એકલી કાંઈ જાલ્યાબિના
ઝમી કરીને “ મારી પાસે આવ ” એમ કહીને, એકવાર હું, એ-
કવાર તારી મા, આગળ લાંબા હાથ કરિયે; તે વખત તું લગાર
અડચડીયું ચાપ, એટલે અમારો જીવ ઝડી જાય. કોઈ વખત
અમે તારી પાસે ચાલણગાડી ઝલાવીને હીંડાડિયે. એવી એવી યુ-
ક્તિઓ કરીને તને હીંડતાં શીખવ્યુંછે.

વેળી.— મારેમાટે તમને એટલી મહેનત પડીછે એ મને સ્વપ્ન નહોતી.
ત્યારે બોલતાં પળ તમેજ મને શીખવ્યું હશે તો ?

ગોવિંદ.— તે પળ અમારુંજ શીખવેલું; હું તને લોઢામાં બેસાડીને,
બાપા, મા, એ શબ્દ ડ્યાંસૂધી તું મને પાછા બોલી સંભળાવે લ્યાં-
સૂધી ઘડીએ ઘડીએ સંભળાવું. આજ જે જે શબ્દ તું બોલેછે તે તે
અમે તને શીખવ્યાછે; અને તને બાંચતાં પળ અમેજ શીખવ્યુંછે
તે તો તને સાંભરતું હશેજ.

વેળી.— હા, તે મને સારીપેટે સાંભરેછે. તમે મને પાટી ઉપર અક્ષર
કાઢી આપતા અને શીખવતા તે હું શીખું, એટલે તમે મને ચારેક
ચાવા આપતા તે લેઈને હું ઘણી ખુશી થતી.

ગોવિંદ.— જો, અમે તારે માટે એટલી મહેનત ન કરી હોત, તો તારી અવસ્થા શી યાત વારુ ?

વેળી.— તો મને મુઝાં આજ ઘણા દહાડા થયા હોત. ઓઃ હો !
અરે મારી સારી મા ! મારા સારા બાપ ! તમારા ગુણની ઓશી-
ગણ હું ક્યારે થઈશ ?

ગોવિંદ.— એટલું કરતાં પણ તું કોઈ દિવસ મને અકલાવેછે અને તારી માનું કહ્યું કરતી નથી.

વેળી.— હવે હું જીવું ચાંસૂધી કોઈ દિવસ એવું કરનાર નહિ. તમે મારે માટે એવું દુઃખ ભોગવ્યુંછે, એની મને સ્વર આજસૂધી નહોતી, બાપા.

ગોવિંદ.— હવે તારા ભાઈને માટે અમે કેટલો શ્રમ કારિયે છીએ તે જોતીજા; એટલે તે ઉપરથી તને સ્વર પડશે, જે મારે માટે પણ એના જીવોજ શ્રમ થયો હશે.

એવું બોલવું થયું તે થકી વેળીના મનમાં સઘડી વાતો પક્કી આવી. પોતાના ભાઈને માટે માને કેટલો શ્રમ પડેછે ! તે લગારેક સાજો ન હોય, એટલે એને કેવું દુઃખ થાયછે ! અને એના પેટમાં કોઈ ન જાય એટલે તે કેટલું કષ્ટ પામેછે ! એ રૂએ ચારે તે કેટલી ગમરાયછે ! માને વિસામો આપવા માટે બાપ કેટલે હેતે કરીને છોકરાને સં-ભાળેછે ! અને બે જણાં એને હીંડતાં અને બોલતાં શીખવવાને કેટલો શ્રમ કરેછે ! એ સઘડું જોઈને વેળી પોતાના મનમાં કહેછે, “ મારાં માબાપે મારે માટે પણ આવીજ મહેનત કરી હશે. ” પછી તે દિવસથી વેળીની માબાપ ઉપર મમતા ઘણીજ થઈ; માબાપની હું સર્વ પ્રકારે ઉ-પકારી છું, એવું તેના મનમાં આવ્યા પછી કોઈ દિવસ તેણીએ માબા-પની આજ્ઞા મિથ્યા કરી નહિ, અને તેમને લગારે દુઃખ થાય એવું કોઈ દિવસ કર્યું નહિ.

વર્ષના ત્રણ મુખ્ય કાઠ.

બાઠો તરતજ ઘડનો પુંલ લાઈને આવ્યો હતો, અને કહેવા લાગ્યો કે “આહાહા ! આવો સદા શિઆઠોજ હોત તો સારું થાત. એનું સુલ શું કહું ! એમાં નદીનું પાણી કેવું સ્વચ્છ અને કેવું મીઠું ! શાલો, કામઠીઓ કેવું સુલ દેઠે ! પેટમાં મૂલ, અન્ન ઉપર પ્રીતિ અને ઝંઘ તો કેવી સારી આવેઠે !” તે સાંમઠીને ગોવિંદ શેઠ, તેનો બાપ, તેને કહેઠે “વારુ ત્યારે, જેવું કહેઠે તેવુંજ મારી સ્મરણ-ચોપડીમાં લખી મેલ.” બાઠે તેમ કર્યું. પછી શિઆઠો ગયો, અને ઝનાઠો આવ્યો, ત્યારે સઘઠાં વૃક્ષને પલ્લવ ફૂટીને પુષ્પ થયાં-ઠે, અને સુગંધી ટાઢો વાયુ મંદ મંદ આવેઠે. ચંદનના લેપ કરીને ગઠામાં ફૂલના હાર ઘાઠીને લોકો ફરેઠે તથા નાના પ્રકારના ટાઢા ઉપચાર કરેઠે; બાગોમાં ફુઆરા ઝડેઠે તેના ઢાંઠા શરીરને લાગીને ઘણું સુલ કરેઠે; તેમજ, પાકેલાં ફઠ, આંવા, ફનસ, જાંબુ, અંજીર, દ્રાક્ષ, ઇયાદિક જીમને અમૃતસરલા સ્વાદ આપેઠે તે સઘઠાં સુલ જોઈને બાઠો કહેઠે “આહાહા ! આવોજ સદા ઝનાઠો હોત, તો સારું થાત.” ગોવિંદ શેઠ બોલ્યો, “છોકરા, તું જેવું કહેઠે તેવુંજ મારી સ્મરણચોપડીમાં લખી મેલ.” બાઠે તેમ કર્યું. પછી ચોમાસું આવ્યું તે વલત ય્યાં ય્યાં લીલી ચાર અને નાના પ્રકારનાં શાઢ ઝગ્યાંઠે, નદીઓના પ્રવાહ ચાલ્યાંઠે, શાકભાજીઓ સુંદર થઈ-ઓઠે, સ્થઠે સ્થઠે પાણી ભરાયુંઠે, તેમાં કાગઠનાં નાવ કરીને છોકરાં તરાવેઠે, માથાં ઉપર છત્રીઓ, બનાતી ટોપીઓ, ટોપ લેઈને વરસાદમાં લોક ચાલેઠે. આગઠ લેતર પાક્યાં, તેમાં નાના પ્રકારનાં ધાન્ય થયાંઠે તે જોઈને બાઠો કહેઠે, “બાપા, આ શો ચમત્કાર ઠે ! આ ચોમાસાના દિવસ સદા આવાજ હોત તો ઘણુંજ સારું !” બાપ કહેઠે, “બેઠા, આ તે ચોપડીમાં લખી મેલ.” બાઠે તે લખ્યું. પછી થોઢાક દિવસમાં શિઆઠો આવનાર તે વલત

બાલો બાપને કહેછે, “ આ શિઆલો ન આવે અને ચોમાસુંજ રહે, તો સારું થાય.” બાપ બોલ્યો, “ એવું થાય તો તને સંતોષ થાય, બેટા ?”

બાલો.—ઘણોજ સંતોષ થાય, બાપા.

બાપે તે સ્મરણચોપડી કાઢીને બાલોને દેખાડી, અને બોલ્યો,
“ આ ચોપડીમા શું લખ્યુંછે તે વાંચ, બાલો.”

બાલો.—(વાંચેછે) આહા ! આવો શિઆલો સદા હોત તો સારું થાત.

ગોવિંદ.—તારૂં હવે (આગલ ચાર પાનાં ફેરવીને) આ વાંચ.

બાલો.—(વાંચેછે) આહા ! આ આવો ઝનાલો સદા હોત તો સારું થાત.

ગોવિંદ.—(બઠી ચાર પાનાં ફેરવીને પૂછેછે) બાલો, આ અક્ષર કોના તૈં ઓઠરૂયા ?

બાલો.—એ મારા અક્ષર.

ગોવિંદ.—તૈં શું લખ્યુંછે તે વાંચ.

બાલો.—(વાંચેછે) આ ચોમાસું આવુંજ વર્ષ સૂધી હોય તો સારું.

ગોવિંદ.—આ મને આશ્ચર્ય લાગેછે; જે શિઆલોમાં તૈં કહ્યું, કે સદા શિઆલો હોય તો સારું તેજ તું ઝનાલોમાં કહેછે જે ઝનાલો સારો, અને ચોમાસામાં કહેછે, કે ચોમાસું સારું; હવે એથી શું સમજવું ?

બાલો.—જે સઘઝા કાલ સારા છે.

ગોવિંદ.—હા, બેટા. તે તે કાલમાં તે તે કાલના અનેક પ્રકારની સમૃદ્ધિઓ ઉત્પન્ન થાયછે અને પ્રાણીમાત્રને અનેક પ્રકારનાં સુખ થાયછે. આ જગત્ કેમ ચલાવવું, એ પરમેશ્વરને પક્કું માલૂમ છે. એનો વિચાર કરવાને આપણી બુદ્ધિ કેટલી ? જો તૈં કહ્યું એવું હોત, તો ચોમાસા પછી આપણને શિઆલો અને ઝનાલો નથી એમ થાત. સદા સર્વકાલ વરસાદ પડીને સઘઝાં ઠેકાણાં જલમય થાત. લોક

ઘરમાં અટકી રહેત, ધાન્ય કોહી જાત, ઢુકાઢ પડીને લોકોનો નાશ થાત. ંટલો અનર્થ થઈને તારો સ્વાર્થ કેટલો થાત ! કહીશ તો, તને ષઢી કેટલાક દહાડાસૂધી કાગઢનાં નાવ કરીને પાણીમાં રમવાનું થાત. માટે, પરમેશ્વરે આ વાત કેવી સારી કરીછે ! જો વારુ જે કાઢની વહેંચણ પળ પોતાને હાથ રાખીછે. ં વાત આપળા સરલા જીવને હાથ હોત, તો કંઈ સુખ નથી ંવું થઈને અનર્થ થાત.

લક્ષ્મણ.

ંક ઘળો ગરીબ સંતાજી નામે મજૂર હતો. તેને નાનાં નાનાં છ છોકરાં હતાં, તેમનું પેટ કેમ ભરાશે માટે ંક દહાડો તેને ઘળી ચિંતા થઈ; તેમાં બીજું ંવું થયું જે તે વર્ષમાં અન્ન સારું પાવ્યું નહિ માટે આગલા વરસ કરતાં ઢાળો ષમળો મોઘો થયો. સંતાજી રાત દહાડો મહેનત કરે, તોપળ છોકરાંને જાડો પાતલો રોટલો પેટ ભરીને સ્વરાવવાને પૂરા પૈસા તેને મળે નહિ. ંવો તે ઘળા ઢુઃખમાં પડ્યો. ંક ઢિવસ પોતાનાં સઘઢાં છોકરાંને પાસે બોલાવી આંસોમાં આંસુ આળીને તે કહેછે, “ અરે મારાં વહાલાં છોકરાં, ંળ ઢાળો મોઘો ઘળો છે; હું આટલી મહેનત કરુંછું, તોપળ તમારાં પેટ ભરાય ંટલો ઢાળો મને મળતો નથી; ંવી મારી અવસ્થા છે. તમે જુઓ, સઘઢા દહાડાની મારી મજૂરી આટલા ંક રોટલામાં સ્વરચ થાયછે, માટે મને જેટલું મળેછે, તેટલામાં નિર્વાહ તમારે કરવો જોઈશે. બીજો કશો ંપાય નથી. અને ંટલે તમારાં પેટ ભરાતાં નથી તે સ્વહું, પળ વારુ જીવ તો વચશે. ” ંટલું બોલીને તે છાનો રહ્યો, તે ચિચારાથી આગઢ બોલાયું નહિ, અને તે આંસો ંંચી ઢેવના સામી કરીને રોવા લાગ્યો. તે જોઈને છોકરાં પળ રોવા લાગ્યાં, અને પોતપોતાના મનમાં કહેવા લાગ્યાં, “ હે પરમેશ્વર, હે ઢેવ, અમે ગરીબ, અમે નાનાં, અમે અભાગ્યાં, અમારા ંપર ઢયા કર. અમારા વાપને સહાય થા. અમને મૂલે મરવા ઢેઈશ નહિ. ”

સંતાજીએ પછી તે રોટલાના સાત બરોબર કડકા કર્યા, તેમાંનો એક નાનો કડકો પોતે લેઈને બીજા કડકા છોકરાંને વહેંચી આપ્યા. તેમાં એક લક્ષ્મણ કરીને છોકરો હતો તેણે પોતાનો ભાગ લીધો નહિ. તે બોલ્યો, “બાપા, મારે નહિ જોઈએ, આજ મજથી ખવાતું નથી. મને કરાર નથી; મારો ભાગ તમે खाओ, નહિતો મારા भाईઓને વહેંચી આપો.” સંતાજી લક્ષ્મણને હર્યા સરસો લેઈને પૂછેછે “બચ્ચા, તને શું થયુંછે ?” તે કહેછે, “બાપા, મને સુખ નથી, મારું શરીર ઘણું બગડ્યુંછે. હું સૂઈ રહેવા જાઉંછું.” સંતાજીએ છોકરાને તેડીને खाटला ઉપર સૂવાડ્યો. બીજે દહાડે સવારમાં સંતાજી ઘણો દુઃખી થઈને તેવોજ વૈદ્યને ઘેર ગયો, અને તેને પગે લાગીને કહેછે, “વૈદ્યરાજ, મારો છોકરો ઘેર માંદો પડ્યોછે. મજ ગરીબ ઉપર દયા કરીને તેને જોશો અને ઓસડ આપશો, તો હું તમારો ઉપકાર જન્મ સૂધી વીસરીશ નહિ.” તે વૈદ્ય મોટો ધર્માત્મા હતો. પોતાને સંતાજી પાસેથી કાંઈ મઠવાનું નથી, એ તેને પક્કી ખબર હતી, તોએ તે વૈદ્ય તેને ઘેર ગયો, અને લક્ષ્મણના खाटला આગળ જઈને તેની નાડ જોઈ, તો રોગનું લક્ષણ કાંઈ જણાયું નહિ; પણ નબળાઈ ઘણી છે એટલું માત્ર જાણ્યામાં આવ્યું. પછી કાંઈ ઓસડની યાદ લેવેછે, એટલામાં લક્ષ્મણ બોલ્યો, “વૈદ્યરાજ, હું તમને પગે લાગુંછું, મારે માટે કાંઈ ઓસડ મંગાવશો નહિ; હું તે ઓસડ खानार નથી.”

વૈદ્ય.— તું શામાટે खानार નથી ?

લક્ષ્મણ.—મને તે પૂછશો નહિ; મારાથી તે કહેવાતું નથી.

વૈદ્ય.—છોકરા, તે કહેવામાં તને શું खोटું છે ? તું પણ મને ઘણો હઠીલો છોકરો લાગેછે.

લક્ષ્મણ.—વૈદ્યરાજ, હું હઠવાસ્તે કહેતો નથી એવું નથી.

વૈદ્ય.—બાપુ ત્યારે, હું તને આગ્રહ કરતો નથી; તારા બાપને પૂછુંછું; હું જાણુંછું જે તે એટલું છાનું રાખશે નહિ.

લક્ષ્મણ.—ના, ના, ના. વૈદ્યરાજ, પરમેશ્વરને વાસ્તે એ વાત મારા બાપને જણાવશો નહિ.

વૈદ્ય.—અલ્યા તને શું કહિયે! વારુ, પળ જ્યારે તું મને કહેતો નથી, ત્યારે મારે એ વાત તારા બાપને જણાવવી ઘટેછે.

લક્ષ્મણ.—અરે મહારાજ ! ના, ના. તે કરતાં હુંજ તમને કહું તે સારું; પળ દયા કરીને મારા ભાઈને અને બહેનને આગળથી બારણે કાઢો. વૈદ્યે બીજાં છોકરાંને બારણે મોકલ્યા પછી લક્ષ્મણ બોલ્યો, “વૈદ્યરાજ, આ દુકાળમાં મારા બાપને ઘણી મહેનતે એક રોટલા જેટલા પૈસા મળેછે. તે રોટલામાંથી એક એક કડકો એક એકને ભાગે આવેછે, તેમાંનો ઘણોજ નાનો કડકો બાપ લેછે. મારાં ભાઈ બહેનને ખૂબ્યાં દેલી મને ઘણું ધોળું લાગેછે. સઘડાંઓમાં હું મોટો, સઘડાં કરતાં મારામાં સામર્થ્ય વધું છે, એટલામાટે હું જાણું છું કે મારો ભાગ મારાં ભાઈ બહેને જ ખાય, માટે હું ખાતો નથી. એવાસ્તે મેં મંદવાડ લીધોછે, અને મારાથી જીવાતું નથી એમ કહું છું. પળ હવે હું તમને ફરીને પગે લાગું છું, આ વાત મારા બાપને કહેશો નહિ.” તે સાંભળતાંજ દયા આપીને વૈદ્યની આંખોમાં આંસુ આવ્યાં, અને કહેછે, “પળ છોકરા, તને ખૂબ લાગતી નથી ?”

લક્ષ્મણ.—એમ કેમ થાય ? ખૂબ તો લાગેછે, પણ તેમની ખૂબ જોઈને જે દુઃખ થાયછે, તેવું મારી ખૂંચે કરીને થતું નથી.

વૈદ્ય.—પળ જો તું કાંઈ ટાળેશ નહિ તો બહેલો મરીશ.

લક્ષ્મણ.—તે તો હું જાણું છુંજ, પણ હું સંતોષથી મરીશ. મારા બાપને એટલું એક પેટ ભરવું તો ઓછું થશે. અને હું મરીને પરમેશ્વર પાસે જઈને પ્રાર્થના કરીશ, જે “મહારાજ, મારા ભાઈ-ઓને અને બહેનોને અન્નવિના મરવા દેઈશ નહિ.”

તે છોકરાના એવા બોલ સાંભળીને વૈદ્ય ઘણો વિસ્મિત થયો, અને મનમાં દયા આપીને વૈદ્યે લક્ષ્મણને બે હાથે ઝૂંચકીને છાતી સરસો ચાંપ્યો. તે કહેછે, “બીજા નહિ, મારા બાપા, તું મરનાર

નથી, સર્વનો બાપ જે પરમેશ્વર છે તે તારું અને તારા કુટુંબનું રક્ષણ કરશે. મને પરમેશ્વરેજ અહિં મોકલ્યો એમ જાણજે. હું હવે ઘેર જઈને સતાવડોજ આવું છું.” એવું કહીને તે વૈદ્ય પોતાને ઘેર દોડતો ગયો, અને ચાકરને માથે કંઈક જાતિનાં અન્ન મેલીને તરત-જ પાછો આવ્યો અને સંતાજીને અને તેનાં છોકરાંને એક ઓલે બેસાડીને તેમને પેટ ભરીને સ્વચ્છ કર્યું. તે ગરીબ છોકરાંઓનો પેટ ભરીને જમવાનો આનંદ જોઈને તે ધર્માત્મા વૈદ્ય ઘણોજ પ્રસન્ન થયો. જતી બેઠાએ લક્ષ્મણને કહેવા લાગ્યો, “છોકરા, તું કશી ચિંતા કરીશ નહિ; હું તમને જે જોઈશ તે આપીશ.” તે બોલ્યું તેણે મોટી પ્રસન્નતાથી પાલ્યું. તે તેમને નિશ્ચે અન્ન મોકલી દે. અને તે ગામમાં બીજા પળ કેટલાંક તે વૈદ્યના જેવા ધર્માત્મા પુરુષ હતા તેમણે તે વાત જાણી, સારે તે પળ તે છોકરાંઓના સમાચાર જોવા લાગ્યા. કોઈ અન્ન, કોઈ પૈસા, કોઈ લૂગડાં, એમ તેઓને આપે. એ પ્રમાણે થોડાજ દહાડામાં તે નાનાં છોકરાંનું કુટુંબ દરિદ્રતામાંથી છૂટ્યું.

એ પ્રમાણે પોતાના બાપને માટે અને તે નાના ભાઈઓમાટે તે ઉદાર છોકરે જે આચરણ કર્યું તે તે દેશના રાજાએ સાંભળ્યું, સારે તે ઘણું આશ્ચર્ય પામ્યો, અને સંતાજીને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું, “તારો છોકરો ઘણો સાધુ છે, તે તને વર્ષોવર્ષ પાંચસો રૂપિયા આપશે. લક્ષ્મણ અને તારા બીજા છોકરાઓએ મનમાં આવે તે ધંધો શીખવો; તેમને હું સ્વરચ આપીને શીખવીશ, અને તે જો સારે માર્ગે ચાલશે, તો હું તેમને ભાગ્યવાન કરીશ.”

સંતાજી ઘણો પ્રસન્ન થઈને ઘેર આવ્યો, અને લાંબો મૂંડે ઉપર થઈને, મને આવો સારો યોગ્ય પુત્ર પરમેશ્વરે આપ્યો માટે, દેવની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો.

જમની.

ગોદાવરી બાઈ એ નામે એક ડાહી, મલી, અને માયાલુ બાયઢી

हती. तेनी मोटी छोकरी गंगा ए नामे हती; तेणीए एक दिवम कां-
ईक अन्याय कर्यो, माटे तेने माए ममताथी धमकावी. ते माना मम-
ताना शब्द सांभळीने अने पोतानो अन्याय संभारीने रोवा लागी ते
जोईने तेनी नानी बहेन त्रण वर्षनी जमनी ए नामे हती तेणीए ह-
ळवे रहीने पछवाडेथी आवीने एक हाथे ओढणानो छेडो लेईने पो-
तानी बहेननां आंसु लोढ्यां, अने बीजे हाथे पोताना मोंमांनो साकरनो
कडको तेना मोंमां घाल्यो.

हुं एम जाण्णुं के कोई सारे चितारे आ चित्र काढ्युं होय तो
शुं शांभे !

नानो सारंगीवाळो.

नाटक एक अंकनुं.

पात्र.

गोपालदास.....	धनवान शेठ.
कृष्णदास	गोपालदासनो छोकरो.
गोदावरी	गोपालदासनी छोडी.
हीरो	गोपालदासनो भाणेज.
गौरी महालक्ष्मी	} गोदावरीनी बहेनपणीओ; सामळदासनी छोडीओ.
दोलतसिंह.....	
भीमो	चाकर.

ठेकाणुं.

गोपालदासनं घर.

प्रवेश १.

कृष्णदास अने हीरो.

कृष्ण.—(हीराने) सांभळ्युं भाई, तारे माखं एक काम करवुं जोईए.

હીરો.—વારુ જોડં તો સ્વરો શું કામ છે. તારી સદા કાંઈ બેઠ હો-
યજ હોય, ન હોય એવું નહિ.

કૃષ્ણ૦—એ શામાટે, તું મારા કરતાં બુદ્ધિમાન છે. માઈ આજ મને
ગુરુજીએ એક સંસ્કૃતનો શ્લોક પ્રાકૃત કરવા આપ્યોછે તે કામ
તારાથી સારું થશે.

હીરો.—શું ? તે તે હજી પૂરો કર્યો નથી ?

કૃષ્ણ૦—પૂરો ક્યાંથી થાય ? હજી તેનો આરંભજ કરવાનો અવ-
કાશ કોને ફાવ્યોછે ?

હીરો.—શું ? પહેલા પહોર દહાડાથી તે પાછલા પહોર દહાડા સૂધી
અવકાશ તને ફાવ્યો નહિ ?

કૃષ્ણ૦—તું જો વારુ મને તે કેમ ફાવે. હું પહોર દહાડે દાતળ
કરી રહું છું; પછી સારીપઠે મૂલ લાગી જોઈએ માટે દશ ઘડી
સૂધી મારે બાગમાં અહિં તહિં દોડવું પડેછે. પછી ચાર ઘડી
જમતાં થાયછે. હવે જમીને પાધરોજ ડહોળે બેસું, તો મારા બાપનો
વૈદ્ય કહેછે જે તને મોટો રોગ થાયછે, માટે પેટ ભરીને જમ્યો તે
પચાવવા સારુ થોડીકવાર સૂધી સૂવું જોઈએ, અને કાંઈક ફરવું
જોઈએ, તેમાંથી તરત ક્યાંથી નવરો થાક ?

હીરો.—વારુ, હવે તો સઘટ્ટું થયું, ત્યારે અચારથી સંધ્યાકાળ સૂધી
કેમ કરતો નથી ?

કૃષ્ણ૦—હવે મારે ગાવા બેસવું છે તે તું જાણેછેજ.

હીરો.—પણ ગવૈયો હજી ત્યાં આવ્યોછે ? તે આવે ત્યાંસૂધી તે ક-
રીશ તો શું થશે ?

કૃષ્ણ૦—ત્યાંસૂધી મારે તેની વાટ જોઈ બેસી રહેવું જોઈએ. જે વચ્ચે
જે કામ કરવાનું તે મૂકીને બીજું ત્રીજું લીધું તો મારો જીવ
ગભરાય, બાપા.

હીરો.—વારુ, તોપણ ગાઈ રહ્યા પછી કાંઈક દહાડો રહેશે. કર-
નારો થઈશ તો રાતે સૂતાસૂધી વચ્ચે છે.

કુળ્ળા— મને એક ક્ષણનીએ નવરાશ નહિ મળે. મારી બહેન સહી-
ઓને બોલાવણું કરીને તેમની વાટ જોતી બેઠીછે.

હીરો.—તેમને અને તારે શો સંબંધ છે ? તે આવશે તો તારી બહેન
પાસે આવશે.

કુળ્ળા— સ્વહું, પણ તેમની સાથે રમવાને બહેને મને તેડ્યોછે.

હીરો.— વારુ, પણ તે ગયા પછી તારે શું કામ છે ?

કુળ્ળા— વાહેરે વાઃ પછી દીવાને અજવાળે કામ કરીને આંધળા
થઈએ ! સારી વાત કહેછે ! અને તેમ કહ્યું, તોપણ સવારમાં વાત
તૈયાર થઈ જોઈએ તે કેમ થાય ?

હીરો.— વારુ, નહિ થાય તેમાં મારું શું જશે ?

કુળ્ળા—સારે શું, બાપ અને ગુરુજી મારા ઉપર રીસે ભરાય એવું
તારા મનમાં છે ?

હીરો.—મને ફોસલાવતાં તને સાહું આવડેછે, કુળ્ળા. જોડું વારુ
વ્યાં છે તે સંસ્કૃત.

કુળ્ળા—મેઢા ઉપર મારી ઓરડીમાં છે. હું જઈને આળુંછું, નહિ-
તો તું મારી સાથે ઉપર આવ.

હીરો.—તું આગળ જા. હું પછવાડેથી આ આવ્યો. પેલી તારી
બહેન મારીસાથે કાંઈ વાત કરવા આવેછે.

કુળ્ળા—પણ તું આમાંની વાત કાંઈ તેને કહીશ નહિ, હો, સમજ્યો.

પ્રવેશ ૨.

ગોદાવરી અને હીરો.

ગોદાવરી—કાં માઈ, કુળ્ળાદાસનું અને તારું શું બોલવું થતું હતું ? હું
જાણુંછું જે રોજનીપેટે તેણે કાંઈ પણ તારી કુચેષ્ટા કરી હશે.

હીરો.—રોજની પેટે કુચેષ્ટા તો નથી કરી, પણ નિત્યની પેટે કાંઈ
પ્રાર્થના છે, જે હું કાલને માટે એની વતીનું કાંઈ કામ કરી મેલું.

ગોદા—અને શું ? આ એનું આઠસુપણું બાપને જણાવીશ નહિ.

हीरो.—ते हुं तो जणावनार नहि, शामाटे जे तने खबर छेज के तारी मा मरी गया पछी मारा मामानी प्रकृति एवी शिथिल थईछे के लगार तेनुं मन दुःखायुं एटले ते मांदा पड़ेछे. अने बाजुं पण हुं तेनुं अन्न खाउंछुं. कदाचित् तेने मन एवुं आवशे के आ मारा छोकरा उपरथी मारी ममता तोडावीने एना उपर थवाने इच्छतो हशे.

गोदा०— वारू, तारे हुं एने मळीश, एटले हुंज एने बे वानां क-हीश, पण हुं शुं करवा आशीछुं ते तुं समज्यो ? सामळदासनी छोडीओ आपणे घेर आवचानी छे, तेनी आगता स्वागता कर-वाने तारे मन सहायता करवी जोईशे.

हीरो.— वारू, बहेन, माराथी जे थशे ते करवाने हुं सिद्ध छुं.

गोदा०— ओहां ! आ ते तो आवी, चाले मेडा उपर जईए.

प्रवेश ३.

हीरो, गोदावरी, गौरी, महालक्ष्मी.

गोदा०— आवो मारी बहेनपणीओ. (ते एक एकने अरसपरस मळेछे; हाराने नमेछे; हीगे तेमने नमेछे.)

गौरी.— आपणने मळ्याने बहु दिवस थया हशे एवं लागेछे, बेन.

महा०— खरुंज; घणा टहाडा थया.

गोदा०— मन एवुं लागेछे के एक आखो महिनो थयो हशे.

(हीरो बेसवाने शतरंजी पाथरेछे.)

गौरी.— तुं शुं करवा एटली महेनत करेछे !

हीरो.— मारे जे करवानुं घटेछे ते मारे करवुं जोईए.

गोदा०— मन निभ्रांत छे के भाई हर्षे करेछे. मारा कृष्णदासमां जो आटलो विवेक होय तो पछी शुं जोईए ?

પ્રવેશ ૪.

હીરો, ગોદાવરી, ગૌરી, મહાલક્ષ્મી, કૃષ્ણદાસ.

કૃષ્ણ૦—(છોડીઓને કાંઈ લગાર આગતા સ્વાગતા કર્યાવિના)
આ તેં ઘણું સાહું કર્યું, હીરા. પોતે અહિં રમવાને બેઠો, અને મને
ત્યાં વાટ જોતો રાખ્યો.

હીરો.—હું એમ જાણતો હતો કે તું પ્રથમ છોડીઓને માન આપી-
શ. પણ તેં પહેલી મારીજ પૂજા કરી.

કૃષ્ણ૦—(ચમકીને) ઓહો બહેનો, હું તમારી પ્રાર્થના કરું છું કે
તમને માન દીધું નહિ, માટે રીસ ચઢાવશો નહિ. હું હમણા
તમારી સેવામાં આવું છું.

મહા૦—તું મારી સેવાની ચિંતા રાખીશ નહિ. તારું કામ હોય
તે કર.

કૃષ્ણ૦—(હીરાને એક તરફ લેઈ જાયછે, અને છોડીઓની નજર
વાતો કરવામાં છે એવું જોઈને હઠવે રહીને ગુજામાંથી સંસ્કૃત
ક્ષગલ્લ કાઢીને આપેછે) આ લે, સમજ્યો, અને એનું પ્રાકૃત
ઉતાવળું કરી આપ.

હીરો.—ઠા ઓલો ! વાહવારે ! ઘણી મહેનત ! તને લાજ આવતી
નથી કે ?

કૃષ્ણ૦—છાનો રહે, બોલીશ નહિ; તે સાંભળશે.

હીરો.—બહેનો, મને આજ્ઞા આપો તો હું એક ક્ષણ જઈ આવું.

ગૌરી.—વહેલો આવજે, અમે વાટ જોઈએ છીએ.

ગોદા૦—તું જાયછે સારે તો માર્ગે તે મીઠાઈ અને થોડોક મુરબ્બો
મીમાની સાથે ઉપર મોકલાવજે.

પ્રવેશ ૫.

કૃષ્ણદાસ, ગોદાવરી, મહાલક્ષ્મી, ગૌરી.

કૃષ્ણ૦—(ગાદી ઉપર બેસીને તકીએ ઓઠાંગળ દેઈને હાથ પગ પ્રસારીને કહેછે) હું મારે અહિંયાંજ બેસુંછું.

ગોદા૦—હું જાણુંછું જે તારે અમારા પહેલાં અમને પૂછ્યાવિના બેસવું નહિ. એ ગૃહસ્થાઈનું લક્ષણ નહિ.

કૃષ્ણ૦—કોને, તને પૂછું કે શું ?

ગોદા૦—હું આઈં એકલીજ નથી.

ગૌરી.—હવે મેં જાણ્યું જે તારા ભાઈના મનમાં અમે તો કશામાં નથી.

મહા૦—એ એમ જાણેછે કે હું અહિંયાં બેઠોછું તેથીજ એ રુતાર્થ થયો.

કૃષ્ણ૦—હં: હં: ! બહેનો મને પક્કી સ્વર છે, કે મારાવિના તમારે ચાલશે; પણ તમવિના મારે ચાલશે નહિ.

ગોદા૦—વારુ, એટલું પણ સત્કાર સરખું તો બોલ્યો.

કૃષ્ણ૦—પણ હું સ્વરૂંજ કહુંછું, બહેન, તું એવું સમજીશ નહિ જે હું અહિંયાં તારે માટેજ બેઠોછું.

ગોદા૦—એ વાતનો તો મને નિશ્ચયજ છે. હું તે શો પદાર્થ ! કાંઈ નહિ, પણ આવા શાળા ભાઈની હું બહેન છું, એટલું મનમાં આણીને પ્રસન્ન રહુંછું. (એટલામાં ભીમો આવેછે, અને પેંડા, બરફી તબક્કાં મૂકીને જાયછે.)

કૃષ્ણ૦—હવે આ મીઠાઈ મેંજ વહેંચી હોય તો સારું. નહિ વારુ ?

ગોદા૦—ના, બાવા, ના, તે હું કરીશ. તું એવા કામમાં આડો છે. અને તારે જો કામ કરવું હોય તો આ છોકરીઓની આગળ વાડકીઓ મેલ.

મહા૦—બાઈ, મારે તો આટલા પેંડા નહિ જોઈએ.

ગોદા૦—જેટલા જોઈએ તેટલા લે.

(ગોદાવરી તેની આગળ બરફી ધરેછે. કૃષ્ણદાસ તેના હાથની તાસકને વળગેછે.)

ગોદા૦—(કૃષ્ણદાસને) તને પ્રથમજ મેં મોટા ત્રણ કડકા આપ્યા નથી કે ?

કૃષ્ણ૦—તોપણ મારું પૂરું થયું નહિ, બહેન. અરે, ગળ્યા પદાર્થ ઉપર મારી પ્રીતિ ઘણી છે. (તે એક પછી એક બે ત્રણ ચાર કડકા લેછે અને ગોદાવરી તાસકાં સ્વેચ્છા લેછે.)

ગોદા૦—ભાઈ તને કાંઈ લાજ નથી આવતી ? તુંજ સઘળું લેઈ જઈશ ચારે પછી અમે શું કરીશું વારુ ?

કૃષ્ણ૦—બરફીની બરણી ક્યાં છે તે તને સ્વભાવે નથી કે શું ? ત્યાંથી વળી આણજે એટલે થશે.

ગોદા૦—(બીજી છોડીઓને) બહેનને મહેનત દીધાવિના ભાઈને ચેન પડતું નથી.

કૃષ્ણ૦—હવે એટલું તું લગાર ઘરમાં જઈશ, તો આ છોડીઓની ચાકરી હું એકલોજ કરીશ.

મહા૦—સાંભળ્યું. ગોદાવરી, હવે તારા ભાઈને કોઈ દાંડ કહેશે.

ગોદા૦—(વાડકીઓમાં મુરબ્બો મેલેછે, અને કૃષ્ણદાસને કહેછે) ભાઈ, આ વાડકી મહાલક્ષ્મીભાઈને આપ. (કૃષ્ણદાસ હાથમાં વાડકી લેઈને મહાલક્ષ્મીને આપતાં તેની સાડીઉપર ઝંધી વાળેછે. તે જોઈને તે બે જણોએ ચમકીને ઊઠિયો.)

ગોદા૦—આ જોયું એનું લક્ષણ. (હઝવે કૃષ્ણદાસને) હું સમજાઈશ જે આ તો જાણીને દુષ્ટાઈથી કર્યુંછે.

મહા૦—અરે પરમેશ્વર ! મારી નવી સાડી ચીકટાઈ, હવે મારી માં મને શું કહેશે ? અને તેને હું શું કહીશ ?

ગૌરી.—હરિ હરિ ! આ આજ પ્રથમજ પહેરીછે. ઉતાવળી લો-ટીમાં પાણી લેઈને આવ.

गोदा०—ना, ना, ते करतां कोरे लूगडे लोहिये ते सारूं. आ ले कोहं लूगडुं, लोही एणे. वारु हुं तो एम जाणुंछुं ने धोईए तेज सारूं (गोदावरी पाणी आणेछे, गौरी पण आणेछे अने महा-लक्ष्मीनी पासे जायछे. एक जणी तेनी साडी झाली रहीछे अ-ने बीजी ते उपर पाणी रेडेछे, तेटल्यामां तेमनी नजर चूकावीने वासणमांनो सघळो मुरब्बो लेईने कृष्णदास तकिए बेशीने स्व-स्थपणेथी खायछे.)

गौरी.—थयुं, थयुं, धोवायुं; हवे आव, सूकवीए.

महा०—एटलुं पण दैवयोगथी सारूं थयुं जे रस पाटली उपरज पडयो.

कृष्ण०—(कूख फेरवीने पोतानी मेळे) आ काई मारो वांक नहि.

गोदा०—आ ले सूकायुं, हवे मारा धोयाथी कोईना जाण्यामां नहि आवे.

गौरी.—सारूं थयुं जे डाघ गयो, नहितो आज मोटी विपत्ति पडत.

महा०—कृष्णदास, थयुं ते थयुं, पण हवे तमे फरीथी मारी सेवा करवाना श्रममां पडशो नहि.

गोदा०—बहेनो, हवे आवो आपणे पाछां बेशिये. (गोदावरी मुरब्बो पीरसवाने वासण हाथमां झालेछे; ते खाली जोईने कृष्णदास उपर रीसे आखो काढीने कहेछे.)

आवी रीत तो कंई दीठी नहि, बहेनो. आपणे सघळां गा-भरां थयां हतां, ते वखत आ आवुं करशे ए मारा जाण्यामां नहोतुं. हशे एक लगार रहो, हुं बीजो मुरब्बो मंगायुंछुं.

गौरी.—थयुं बहेन, हवे मारे तो बीजो नहि जोईए.

महा०—गारी साडी बगडी, तेथी मारूं मन खाटुं थयुं, बहेन.

कृष्ण०—पण जो मन होय तो आग्रह करवानी वाट जोशो नहि.

चौटामां जे जोईए ते मळेछे. खूटशे ते बहेन मंगायशे, काई चिंता करशो नहि.

મહા૦—ગોદાવરી, તારો ભાઈ અહિં આવશે એ તું જાણતી નહોતી ?

ગોદા૦—ના બહેન, પણ અણબોલાવ્યો જે આવ્યો તેને બીજું કોઈ આપે સ્વાંસૂધી તેણે વાટ જોવી, ઢાંડાઈ કરીને લેવું નહિ.

ગૌરી૦—હવે એને બોલીને દુઃખવીશ નહિ, મને કાંઈ તેનું દુઃખ નથી.

ગોદા૦—વારુ સારે, હવે આપણે શું કરવું? હાં પેલો આપણો સ્નેહી હીરો આવેલે. તે કાંઈ પણ સારી રમત કાઢશે.

કૃષ્ણ૦—(ઢાંતીઆં કરીને અને તેના સરખો ઘાંટો કાઢીને) તે પેલો આપણો સ્નેહી હીરો આવેલે. પણ બહેનો, તમારા પહેલાં મારે તેની સાથે કાંઈ બોલવું છે. (કૃષ્ણદાસ હીરાપાસે જાય છે. છોડીઓ માંહોમાંહે વાતો કરે છે.)

પ્રવેશ ૬.

ગોદાવરી, મહાલક્ષ્મી, ગૌરી, હીરો, કૃષ્ણદાસ.

કૃષ્ણ૦—(હઠવે રહીને છાનોમાનો હીરાને) કેમ તે થયું ?

હીરો.—(હઠવે રહીને) હા આ લે, અને તારા આઝસની કાંઈ પણ તું લાજ રાખ (મોટો ઘાંટો કાઢીને છોડીઓને) બાઈઓ, તમે શું રમનાર છો તે કાંઈ ઠર્યું ?

મહા૦—ઠરાવવાને તારી વાટજ જોઈએ છીએ ને.

હીરો.—મેં એક નાનો સરખો સારંગીવાલો હેઠે બેસાડ્યો છે તે તમારી સેવામાં તૈયાર છે. કહો તો ઉપર બોલાવું. તે કાંઈ ગાન-તાન કરશે.

ગોદા૦—નાનો સારંગીવાલો ! ક્યાં છે ? તે ક્યાં છે ? ઉતાવલો બોલાવ તેને.

મહા૦—એહીને કેમ રમાડવાં, એ હીરાભાઈ સાદું જાણે છે.

હીરો.—એ વાતમાં ધર્મ પણ થશે, કેમકે તેનીપાસે સારંગીવિના બીજું કાંઈ નથી.

કૃષ્ણ૦—પણ તેને પૈસા કોણ આપશે, હીરાજી ? (છોડીઓ સામું જોઈને) આ બોલેછે, ચાલેછે જેવો જાણે જગત્શેઠનો દીકરો, પણ પાસે તો ફૂટી બદામ પણ નથી.

ગોદા૦—આવું કોઈને બોલવામાં તને હલકાપણું નથી લાગતું ! ભાઈ.

હીરો.—બોલવા દે બહેન, મને તેની કાંઈ રીસ ચઢતી નથી. ગરીબાઈ એ કાંઈ દોષ નથી. હું પેલા નાના સારંગીવાળા સરસ્વો છું. તે ગરીબ થઈને કેવો સારો છોકરો છે ! મારીપાસે એક પાવલી છે, તે હું તેને આપીશ. તે ઉપર એણે સાંજસૂધી ગાવું અને વગાડવું કબૂલ કર્યું છે.

ગૌરી.—આપણે સઘઠાં મઠીને તેને ઝઘરાણું કરી આપીશું.

મહા૦—આપણે એને માટે ટીપ કરીશું.

હીરો.—હું એને બોલાવું કે ? તે હેઠળ ઓઠલે બેઠો છે.

ગોદા૦—હા ભાઈ, ઉતાવળો બોલાવ. (હીરો જાય છે, ઇટલામાં મીમો તાસકમાં એક તડબૂચ લેઈને આવે છે.)

પ્રવેશ ૭.

મહાલક્ષ્મી, ગૌરી, ગોદાવરી, કૃષ્ણદાસ.

કૃષ્ણ૦—(મીમાના હાથમાંથી તાસક ઝૂટવાને જાય છે. ગોદાવરી તેને લેવા દેતી નથી) બહેન, હું સર્વને વહેંચવાને માટે લેઉં છું.

ગોદા૦—હું તારી મહેનત મટાડું છું. તારા ભાગનું કામ હું કરું છું.

કોણ જાણે, તેં જેમ બરફી વહેંચી દીધી તેમ ફરીને તું હર્ષમાં વહેંચી દે. (તે તેના કડકા કરે છે અને છોડીઓને આપે છે.)

કૃષ્ણ૦—(ઇટલામાં તેમાંનાં બે ત્રણ કડકા લેઈને) હવે તું આ વાકીના કડકા કોને આપનારી છે ?

ગોદા૦—આપણો હીરો હેઠે ગયો છે તેને કાંઈ નહિ જોઈએ કે શું ?

મહા૦—હું મારો ભાગ તેને આપીશ.

ગૌરી.—હું મારો પણ આપીશ.

कृष्ण०—(खोटुं लगाडीने) शुं तेनुं भाग्य छे, जुओ !

गोदा०—शुं ? तेने एक तडबूचनो कडको मळेछे ते पण ताराथी सहेवातो नथी ?

प्रवेश ८.

महालक्ष्मी, गौरी, गोदावरी, कृष्णदास, अने हीरो.

(सारंगीवाळाने हाथे झालीने आणेछे.)

हीरो.—मारो नानो सारंगीवाळो ते आ, हुं तमने मेळवुंछुं हो.

महा० { छोकरो तो घणो भले देखायछे.
गौरी. }

गोदा०—तारुं नाम शुं ? भाई.

सारंगी०—(हाथ जोडीने) जी गूलामकुं दौलतासिंग कहते है.

गोदा०—तुं क्यांनो रहेनारो छे ?

दौल०—जी, मै तो हिंदुस्थानका रहेनेवाला हों.

महा०—तारें पोतानो देश शामाटे मूकवो पड्यो ?

दौल०—जी, बाईसाहेब, येह बात तो जरा लंबी है. लेकिन आप की मर्जी होयगी तो नौकर थोडेमे कहेगा.

गौरी.—सारुं, कहे.

दौल०—मेरा बाप तो काशीका रहेनेवाला. मेरी मा मर गई, जद-से ओ बहोत दुःखी हो गया है. उसकुं साथ लेकर मै पेटके मारे भटकता फिरताहुं; ओर किनरी बजाकर पेट भरताहुं.

गोदा०—तारो काई कसब देखाड जोईए.

दौल०—मै मोटा किसबी नहि हों, तोबि आपके आगे चाकरी करके दिखाउंगा. गुना माफ होना.

हीरो.—जेवुं तने आवडतुं होय तेवुं थवा दे. अमे तेमां संतोष पामीशुं. तुं बेसूर गाईश ते पण अपारे कबूल छे.

(सारंगीवाळो सारंगी लगावेछे. कूं कूं कूं कूं आ. महा-

लक्ष्मी हीराने तडबूचनो कडको आपेछे, ते हीरो हाथमां लेईने सारंगीवाळा उपर लक्ष देछे.)

(सारंगीवाळो सारंगी लगावीने गायन गायछे.)

इस तन धनकी कोन बडाई, देखत नयनमे माटि मिलाई. धृ०
हाड जले जैसी लकडेकी मोली, बाल जले जैसी घांसकी पोली. १
अपने खातर मेहेल बनाया, आपहि जाकर जंगल सोया. २.
कहत कवीरा सुनो मेरे भैया, आप मुए पिछे डूबगई दुनिया. ३.
हीरो.—आहाहा ! शुं सुंदर गायुंछे ! बापडा तुं घणो विपत्तिमां
छे नहि !

दौल०—हौं खरा, पण अभीतो मेरी सारंगी मेरेतें पेटकूं देती है,
आजारी पडुंगा तब भगवान है मैं मरुंगा तब धरती माई मेरे-
कूं थोडाशी जग्गा देगी, और मुझे क्या चाहिये.

हीरो.— पण बापा, तुं हमणा भूख्यो हईश नहि ! आ मारी ब-
रफी अने तडबूचनो कडको ले, अने खा.

दौल०—नहि मेरे खानंद; ओ तुमज खाओ. मेरेकुं जरा रो-
टीका टूकडा देओ सो बस होगा.

हीरो.—नहि, ए तुंज ले; अने वळी तने रोटलानो कडको पण
आपुंछु. (ते घरमांथी रोटलो आणीने तेने आपेछे.)

दौल०—मेरे पर आपने बहुत एहंशान कीया. लेकिन मैं यहां
खानेवाला नहि. घरमें मेरा बुढा पिता है ओ और मैं मिलकर
साथ खाईगे. उनने सारे जनममें बरफी नहि चखी होगी.

गोदा०—तारा डोसानेमाटे आ मारो भाग हुं तने आपुंछु.

गौरी०—आ मारो पण ले.

महा०—मारो पण ले.

दौल०—नहि, नहि, बाईसाहेब. तुमारी बरफी तुमने रखना.
हम लोककूं भीठा खानेकी आदत नहि है. (ते घणोज आग्र-
ह करेछे त्यारे ते बरफी लेईने एक बाजू उपर मेलेछे.)

कृष्ण०—(ठठ्ठांमां) ते खरुं कहेछे, तेणे एतुं मीठुं गळुं बगडशे.

गोदा०—तुं केम रे अमथो वच्चे बोलेछे ? तारी बरफी तो कोई मागतुं नथी.

कृष्ण०—मागीने फळ शुं ? ते तो क्यारनो गटक करी गयोळुं.

हीरो.—(सारंगीवाळाने) छोकरा, थोडी सरखी बरफी मौमां केम नांखतो नथी ?

दौल०—ओः हो ! नहि नहि, आपने एती महेरबानी करके मे-रेकुं दिई है तो मेरेकुं रजा होना; मैं रूमालमें लपटके जाती ब-खत घरकुं ले जाऊंगा. (ते एक मेलो रूमाल काढेछे.)

गोदा०—रहे लगार, हुं तने एथी धोयेलुं लूगडुं आपुलुं, एटलांमां थांडोक रोटलो खाईने खबरदार था. (गोदावरी लूगडुं आणी आपेछे.)

दौल०—नहि, मेरी माई. में यहां गानेकों आया हों. खानेकमें नहि आया.

महा०—हुं हीरानी साथे नाचुं, तुं ते रीते बगाडीश ?

दौल०—तुम चाहो ऐसा बजाऊंगा.

महा०—कृष्णा, आव, आपणे सघळां नाचिये.

कृष्ण०—अहं ! आज मारा तो, बहेन, पग कळेछे.

(ते नाचेछे. कृष्णदास बहार जायछे.)

गोदा०—गयो तो पीडा गई.

गौरी.—हवे आपणे काई पैसा एकठा करिये.

महा०—हा हुं तैयार छुं, आ ले बेआनी.

गोदा०—आ मारी बेआनी.

हीरो.—प्रथम हुं विदाई आपीश.

(हीरो दौलतसिंगने पावली आपेछे.)

दौल०—इतना तो मैं नहि लेऊंगा. मेरी बोली दो आनेकी है.

हीरो.—छोकरा, ना कहीश नहि, अमे प्रसन्नताथी आपिये छीए ते ले.

दौल०—भगवान तुमको सोगणा देगा.

गोदा०—आ ले तारा बापने माटे जुनुं अंगवस्त्र.

दौल०—भगवान, तुमारा कल्याण करो ! (ते बरफीना कडका बाजू उपर मेल्या हता ते जुएछे अने खेद पामीने कहेछे) अरे, एतेमे कोन ले गया.

गोदा०—थुं लुच्चो खारे कृणो ! मारा जाण्यामां तो एनी बरफी तेणेज लीधी हशे.

दौल०—बाईसाहेब, ले गया तो कुच फिकर नहि. मैं पिताजीके वास्ते जरा दिलगीर हुवा

हीरो.—जो कृणो तारो भाई नहोत, तो हु आज एनी केवी फा-जेती करत जे तुं जाणत. हशे, हुं एने बळी एक पावली कई-थी पण ऊछीती आणीने आपुंछुं, एटले ते एना बापने माटे ते-नी बरफी लेशे.

गोदा०—ते खरच हुं तारि माथे नहि पडवा देऊं, हुं आपीश.
(सारंगीवाळाने) आ ले, छोकरा एक पावली. (गौरी अने महालक्ष्मी पोतानी कोथळियो चंचुवाळेछे.)

गौरी.—आ ले बळी चार पैसा.

महा०—आ ले मारी पासे बे छे.

दौल०—नहि, नहि, ये बहुत हुवे. तुम मेरेपर जूलम करते हो.

हीरो.—थुं करूं, भाई मारीपासे बीजा पैसा नथी. तारीपेठे हुं पण बीजाने घेर ओसियाळे पेट भरुंछुं.

दौल०—(हीराने) तुमनै हमकुं इदर नहि लाया होता तो अच्छा होता, तुम मेरे पर एती लगट करते हो, के मेरेसे ना नहि क-ही जाती.

हीरो.—तुं दुःखी थईश नहि, हवे जा अने बीजे कईथी कांई मेळव.

दौल०—(जती वलत सर्वने) तुमारी अलाबला लेताहुं. भगवान, तमारो तंदुरस्ती रखो; और तुमको बहोत दौलत देओ.

प्रवेश ९.

गोदावरी, गौरी, महालक्ष्मी, हीरो.

गोदा०—जोयुं के नहि, आज कृष्णे शुं लजववानुं काम कर्युंछे !

महा०—हुं जो तेमी बहेन होत, तो तेने खबर पडत.

गौरी.—आपणे आनंदमां धर्म करतां हतां, तेवामां तेणे आपणो रसभंग कर्यो.

महा०—हशे, सारंगीवाळानुं पण तेठलामां काम सारुंज थशे.

हीरो.—ते खरुं, परमेश्वर तमारुं सारुं करो. पण सारंगीवाळानुं काम थयुं, माटे कृष्णानो वांक काई ओछो थतो नथी.

(कोणे कमाड उघाड्यां ?) आ पाछो तमारो सारंगीवाळो आव्यो. कां भाई ? शुं थयुं ?

दौल०—(रोतो रोतो) रे भगवान ! रे भगवान ! मेरी खराबी हुई.

(ते सघळां तेनी पछवाडे फरी वळ्यां.)

गोदा०—तने शुं थयुं ? भाई.

दौल०—मेरा सबकुछ गया. देखो देखो मेरी सारंगी तोडडारी.

मेरे पैसे लूट लिये. और मेरे पाससे सब ले गया.

हीरो.—तारी सारंगी कोणे फोडी ! तारा पैसा कोणे लीधा ?

दौल०—उनेई, जो मेरी बरफी ले गया.

गोदा०—शुं मारा भाईए ? एवुं केम थाय ?

हीरो.—शुं ! कृष्णाए !

गौरी.—ना एवुं थाय नहि.

महा०—अरे दुष्ट !

दौल०—उनेई, उनेई ए काम किया. मैं दरवाजे बाहर निकल-

ताहुं इतनेमें ओ आया, और मेरेको पूछने लगा, के तूं अपनी बिदाई पाया न होगा तो मैं तुझे ते देऊंगा. मैं बोला, मैंने पाई. ओ बोला, उन लोकोके पास इतने पैसे काहांके ! मेरेको दिखलाव क्या दियासो. मैं बावरा, ओ बरफी लेगया वह बात पैसे मिले यह

आनंदसें भूल गया और पैसे कीतने ओ मेनें गिनेबी नहि थे, सो मैनें किनरी जमीनपर धरकें रुमाल काटा, और बोला देख ये है; पीछे मैं गांठ छोड़ताहुं, इतनेमें उन्हे रुमालको हात डाला, तब उसकी लुच्चाई मेरे नजरमें आई. फेर रुमालको एक तर्फ ओ खेचने लगा, और एक तर्फ मैं, इतनेमें उन्हे आपने दो पगसें मेरी किनरी दाबी, सो फूट गई. मैं घबराके रुमाल छोड़दिया ने किनरी पकड़-नेको गया, इत्नेमें ओ रुमाल लेके दौड़ा. मेरी किनरी टूट गई, पैसे गये, रुमालबी गया, अब मेरा पिता मेरेको क्या कहेगा ? अरे मेरे पिताजी ! अब तूं भूखे मरेगारे ! हायरे हाय !

गोदा०—भाई, हवे मारीपासे एक दमड़ीनी बदामो पण रही नथी.

गौरी.—आ ले, भाई पैसा मारी पासे एटलाज हता.

दौल०—मेरी खावंदन, मेरेपर बहुत एहसान हुवा, लेकिन उसमें सारंगी बेचाती नहि मिलेगी. हायरे मेरे बाबा ! वो उनके पास पंधर बरस लगथी.

महा०—आ बे दमड़ीओ ले, ए बिना मारी पासे बीजुं काई रह्युं नथी.

गोदा०—(पोतानी पेटी भणी दोड़ेछे) आ ले मारी अंगूठी, ए सोनानी छे. जा अने एने बेच. मारी पासे बीजी छे तेणे माहं काम चालझे.

हीरो.—बहेन, ते अंगूठी आपीश नहि. ते तारी पासे रहेवा दे. रहे छोकरा. हुं तारुं साहित्य करुंछु. (ते हाथनी आंगळीमां-थी बीटी काटेछे, अने तेने आपेछे) मारी पासे बीजी रसेली बीटी छे, तेणे हुं चलाबीश. एना तने पांच रूपिआ आवशे. ए मारी छे माटे तने आपवामां मारे कोईनी बीक नथी. माशी-ए मारी जन्मगांठने दिवसे मने आपी हती. (तेणीमेरथी गो-दावरी अंगूठी माटे आग्रह करेछे, आणीमेरथी हीरो बीटी आपवाने आग्रह करेछे, अने ते दौलतसिंह लेतो नथी.)

दौल०—नहि, मैं उसमें एकबी नहि लेऊंगा. मेरा बाप कहेगा

के तुं चोरी करकर लाया.

गोदा०—एकली मारी अंगूठी तो लेज.

हीरो.—तुं मारी बीटी लेतो नथी के! तो हुं तारा उपर रीसे भराईश. ले, हुं कहंतुं जे ले.

दौल०—रे भगवान, तुमेरे आभूषण में कैसा लेऊं (मोटे प्रयत्ने लेछे.)

हीरो.—ते वातनी तुं काई चिंता करीश नहि. परमेश्वर मने वळी बीजी आपशे. एथी बमणी आपशे. तारे तो तारा बापनुं पेट पण भरवुं पडेछे, अने मारे तो बापज नथी; माटे तने ए घणा काममां आवशे.

गोदा०—जा, जा, हवे संभाळीने जजे हो.

दौल०—इतनी अंगूठी तो पीछे लेओ, मेरी माई.

गोदा०—ना, हवे ए मारी नहि.

गौरी.—(सारंगीवाळाने) कोई दिवस तुं अमारा घर आगळ थई-ने जाय तो मारी पासे आवजे, हुं तने काई आपीश.

महा०—अमाळ घर अंबिकापुरामां भगवानदास शेठनी जोडे छे, त्यां कोईने पूछीश तो ते सामळदास शेठनुं घर देखाडशे.

दौल०—बडे लोकके घरमें जानेकी हमसरिखेको बहोत मुश्किल है. कच्ची मैं गया होगा तो कोई बखत दो धक्के मारकर दरवाजे बाहर निकाल दिया होगा.

गोदा०—हवे एटछुं, तारो बाप तारी वाट जोतो हजे, अने अमारा बापने पण घेर पाछा आववानी बखत थई.

दौल०—क्या बाईसाहेब ? तुमारा बाबा ? जलदी घरको आवेगा ?

गोदा०—हा, पण हवे तुं अहियांथी उतावळो जा, नहिता जेणे तारो रुमाल खूंची लीधो ते आवीने तने पाछो नागो करशे.

दौल०—पण तुमेरी निशा है के मेरे वास्ते तुमकुं गाली नहि मिलेगी ?

હીરો.—નહિ નહિ, જા તું બીશ નહિ. રામરામ, જા હવે.

દૌલ૦—(જતાં જતાં) ઓહો ! ક્યા મહે લડકે હૈ.

પ્રવેશ ૧૦.

ગોદાવરી, ગૌરી, મહાલક્ષ્મી, હીરો.

ગૌરી. —હીરા, તારી વાંટી ગઈ તેથી મને ઘણું લોટું લાગ્યું.

મહા૦ —તેં અમને આજ સારા માર્ગની શીખામણ આપી.

હીરો. —મને એ વાતની શીખામણ ગોદાવરીએ આપીછે; કૃષ્ણના નીચ કર્મનો મારા મનમાં લેવો થયો. અમથું એકાદું ધર્મનું કામ કરવાને મને ઘણો ઉત્સાહ પાડ્યો. હવે હું મારી રસેલી વાંટી સાથું જોઈને કેવો આનંદ પામીશ !

પ્રવેશ ૧૧.

ગોપાલદાસ, ગોદાવરી, મહાલક્ષ્મી, ગૌરી, હીરો,
દૌલતસિંહ.

(તે છોકરાં પાસે પાસે એકઠાં થયાંછે, ગોદાવરી અને હીરો છાનામાના દૌલતસિંહની તરફ જુએ અને એકએકના કાનમાં વાતો કરેછે.)

ગોપા૦ —(મહાલક્ષ્મી અને ગૌરીને) સુખી રહો છોડીઓ, મારી ગોદાવરીની પાસે આવીને તમે તેને માન આપ્યું તેથી હું તમારો ઉપકારી થયોહું. હવે આ સારંગીવાલો જે કહેછે તે હું તમારા દેવતાં સાંભળનારો છું, માટે એમાં મારે તમારી સલાહ જોઈએ. આ દાદરમાં મારી વાટ જોતો બેઠો હતો. હું આવ્યોનેજ મને એ કહેવા લાગ્યો કે તમે અને છોકરાં પાસે હો તે વાત મારે કાંઈ તમારીસાથે બોલવું છે. (દૌલતસિંહને) આવ છોકરા, તું શું કહેછે ?

दौल०—(गोदावरी अने हीराने) तुमने किरपा करके मेरेपर घुसे नहि होना, ये मैं तुमसे मंग लेता हूँ. मेरेको बोलनाहि जरूर हुवा; क्योंकि तुमने जो मेरेपाससे लेवाया ओ मैं तुमरे बाबाके सलाबिना रखा, वो दुरुस्त नहि है. मैं खूब जानता हूँ, के छोकरे लोकके पास, आपसकी ऐसी कष्टु जिनस रहती नहि है.

गोपा०—ए शूं कहेछे ?

दौल०—नीकर बोलता है के, ए छोटे महाराजने मेरेको हाक मारी, के आकर ए बीबी लोकके सामने किनरी बजाना. इनके साथ दुसरेबी एक छोटे महाराज थे, खूबसुरत, लेकिन बड़े लुच्चे.

गोपा०—शूं ! मारो छोकरो !

दौल०—महाराज, मेरेतैं माफ करना. ओ सकुन मेरे मुसे आ गया. पाछे मैं आया ने जो मेरेको आताथा सो हजर किया. ये सखी लोकोने मेरेको कष्टु बरफी, एक रुमाल, और मूठी भरकें पैसे दिये. कितने थे सो मेरेको मालूम नहि.

गोपा०—पछी शूं !

दौल०—ओ बरफी मैं मेरे अंधे बाबाके वास्ते लेजानेवाला था, तो ओ दंडीला महाराज चोर लेगया. उनकी परवा मैं नहि किया होत. लेकिन बरफी लेकर बाहर भागा, और रस्तेपर छूपकर बैठा.

मैं बड़े खुसीतैं बाहार निकलकर जानें लगा, तद ओ औ-चीता मेरे पास आया; और उने जोरावरीतैं मेरे पाससैं रुमाल और सत्र पैसे छीन लिये. और मेरी किनरी फोड डारी. देखी (रुएछे)मेरीसब दौलत. जिसमें मेरा और मेरे बापका पेट भरता था.

गोपा०—एबी बात केम थाय ? एवुं दुष्ट अधर्म कर्म ! मारा छो-करानां हाथथी शूं ?

गौरी.—ते ज्यां त्यां एवुंज करेछे. गोदावरीने पूछो.

गोपा०—जा छोकरा, रोईश नहि, हुं ताहं जे गयुं हशे, ते भरी आपीश. पण बात तो सघळी एटलीज नहि के ?

दौल०—(गूजराती बोलबा मांडेछे) नहि, महाराज, माहं थोहुं सुनो. हुं त्यां एवा दुःख पाय्या, ते सब बात आ छोकरां साहेबकी पासे कहेवाको आया. एमनी पासे मेरा गया एटला पूरा करवाका पैसा नहोता. त्यारे आ बाईसाहेबे मुजको पोतेकी सोनाकी अंगूठी आपी, अने आ भाईसाहेबे सोनानी बांटी, ओ मेरेसे अरे मैं चूका, (नोमां हिंदुस्तानी आंवछे) त्यारे हुं केसी लेई जाऊं ! मारा बाप कहेशे के ओ चोरी करीने आय्या. त्यारे मने मोटा विचार पडया, एटलामां हमने समजा के तमारी सवारी घेर उतावळीज आवश, त्यारे आहियांज ऊभा रक्षा के ते जनसो तुमारे सबाधीन कहं. आ लो, तोपण मारे सारंगी नथी. हाय हाय रे मेरी किनरी, ओ मेरे बाबा !

गोपा०—आज शी आनंदनी बात तें मने कही ! हवे हुं तने के मारां उदार छोकरां तमने घणां वखाणुं. तूं मूछेज मोटा दारिद्रथी प्रिडायलो. तेमां वळी ताहं सर्वस्व गयुं एवुं छे, तोपण पोतानी तरफथी अन्याय कर्म थाय नहि, एवी तारी वासना ! छोकरा, तने साबाश छे ! तने धन्य छे !

दौल०—हां, खोटा काम नहि करना, उसमे इतना फायदा हैनां ? औ सच्च है, बुरे काममें मिलाया उसको बरकत कबू नहि होती. मेरी मैय्यानें बाबा मुजको येही कहते आये हैं के बेटा, जान गया तो खूब अच्छा लेकिन बुरा काम मत कर. इसमें भगवान राजी. अबी महाराजनें मुजको किनरीकी मेहरबानी करना, दुसरा मेरेको कुछ चाहिये नहि. सांजतक मैं इंदर उदर फिरकर रोटी मिलाऊंगा.

गोपा०—एवुं मने दीसेछे जे तारो बाप अने तुं कोई मोटा साधु छो. चिंता करशो नहि, परमेश्वर तारुं मारे हाथे कल्याण करशे. तुं अमारी पासे रहे. प्रथम थोडाक दिवस हीरा पासे रहे. पछी माराथी जे तारुं सारुं थशे ते करीश.

दौल०—क्या ! ये छोटे साहेबके खिन्नमतमें ! क्या आनंदकी बात है ! (हीराने नमेछे) पण, नहि (खेद पामीने) मेरेसें मेरे बाबाको एकिल्य नहि रखा जायगा. मेरे बिना ओ बचेगा कैसा ? क्या, मैं मीठा मीठा खाऊं नैं ओ भूखे मरेगा ? मैं नरम बिछानेपर सोऊं नैं उसको चटाइबी नहि मिलेगी ? जिसमे मैं पैदा हुवा हुं, जिनें मेरेतें पढाया, जिनें मेरे वास्ते आपकी सब कामाई खर्ची, जो मेरे सुखसें सुखी नैं मेरे दुखसें जो दुखी, उसको आज बुढ़ेपनमें मैं डार देऊं ! मैं जब छोटा नाकुवत था, तद जिनें मेरा गू मूत ऊठाया ; मनमें कुछ छीट लाया नहि उसकी सेवा डारके आज मैं महाराज तुमेरे पास सुख भोगनेको कैसा रहूं ? मेरेको लोक क्या कहेंगे ; भगवान क्या कहेगा ; मेरा मनबी क्या कहेगा, नैं ऐसा करके मेरेको सुख कैसा होवेगा ? नहि नहि, ये बात कबी होनेकी नहि.

गोपा०—गुणवान छोकरा, तारो बाप कोण, क्यांनो रहेनारो छे ?

दौल०—मेरा बाबा हिंदुस्थानका रहनेवाला, अबी बूढा और अंधा हुवा है. आगे ओ बडा गावनेवाला था. उसको मैं किनरी बजाके पोसता हूं. ओ थोडासा खाता है, और मैंबी बोहोत खाता नहि. जरासी रोटी और कुछ तरकारी येह हमारा खाना, इतना हमको भगवान रोजके रोज देता है. कलकी चिंता हम रखते नहि. ओ भगवानपर सोंपते है.

गोपा०—वाह, तो हुं तारा बापनी पण त्रेवड करुंछुं, तेने धर्मशाळामां आणीने राखीश, त्यां बीजा अशक्त घरडा डोसा

છે તેમના ભેગું એનું પળ સંરક્ષણ થશે. તને ગમે સારે તું તેને મઠવાને જતો જાજે.

(દૌલતસિંહ તે સાંમઠીને કુલા કૂટીને મોટા હર્ષથી બધા ઘરમાં ફરેછે.)

દૌલત—ક્યા ધર્માત્મા યે હૈં ! ક્યા મેરા નાના નહિ ; યેહ સુનકર ઓ હરલસે મર જાયગા. મેરેસે અમી રૂઢર રહ્યા નહિ જાતા હૈ. અબીહી જાકર ઉસકો લેકર આતા હૈં (દોડીને બહાર જાયછે. ગોદાવરીએ અને હીરાએ ગોપાલદાસનો હાથ ઝાલ્યોછે. તેની આંખોમાં હર્ષનાં આંસુ આવ્યાંછે તે તે લોઈ નાંલેછે.)

પ્રવેશ ૧૨.

ગોપાલદાસ, ગોદાવરી, મહાલક્ષ્મી, ગૌરી અને હીરો.

ગોપા—મારાં લાડકવાયાં છોકરાં ! જો છોકરાના લોટા ગુણ વિવ્રકર્તા નહોત તો શો સુખનો દિવસ આજનો હતો ! પણ નહિ મને તેનો લેદ થવો ન જોઈએ. પણ પરમેશ્વરે મને તેમણે બીજો છોકરો આપ્યોછે. મારા ગુણવાન હીરા, જોતામાં તું પેટનો નથી સ્વરો, પણ તારું મોટપણું જોઈને મેં તને પેટના કરતાં વત્તો ગણ્યો. હા, તુંજ મારો છોકરો. કૃષ્ણો ક્યાં છે ? જા તેને મારી પાસે એમનોએમ લેઈ આવ. (હીરો બહાર જાયછે.)

ગોદા—તેને હું ચાર ઘડી થઈ કંઈ દેખતી નથી. સારંગીવાળાએ સારંગી વગાડવા માંડી સારનો તે તેની બરફા લેઈને નાશી ગયોછે.

હીરો.—(પાછો આવેછે) તેને પાસેના મીઠાઈવાળાની દુકાન ખળી જતાં મેં દીઠો, તેને બોલાવવાને મેં ખીમાને મોકલ્યોછે.

ગોપા—છોકરાં, મારી ઓરડીમાં જઈને બેસો. તે આવશે એટલે મને ઉત્તર શો કરેછે તે જાણું; તમારી સાક્ષીનું કામ પડશે સારે હું તમને બહાર બોલાવીશ.

गौरी अने महा०—खारे हवे अमे रजा लेईए.

गोपा०—ना, मारां वहालांओ ! आज तमे अमारे अहियांज रहो, हुं तमारां माबापने कहावी मोकलुंछुं, हमणा दौलतसिंह अने तेनो बाप, हुं जाणुंछुं जे अहि आवशे ; आपणे तेने मिजबानी आपीशुं. कृष्णाए आज मने मोटो दुःखनो घा मार्यो, तेनी वेदना मने तमारी संगति बिना ओछी नहि थाय.

गोदा०—(कान धरेछे) मारा जाण्यामां कृष्णो आवेछे.

(गोपाळदास ओरडीनुं बारणुं ऊघाडेछे. छोकरां माहे जायछे.)

प्रवेश १३.

गोपाळदास.

भने घणा दहाडा थयां भो हतोज, के एकाद दिवस काई पण छोकराना कुलक्षणनुं वर्त्तमान सांभळवामां आवशे, पण आ आवुं नीचपणुं करशे एवं हुं जाणतो नहोतो. हशे, हजु समय छे, उपाय करीशुं तो तेना दुर्गुण मूकावाशे. हरि हरि ! अरे परमेश्वर ! आटली निदान उपर वात केम आणी !

प्रवेश १४.

गोपाळदास, कृष्णदास.

कृष्ण०—बापा, शी आज्ञा छे ?

गोपा०—तुं क्यां गयो हतो ? तुं घरमां नहोतो के शुं ?

कृष्ण०—गुरुजी बारणे गया हता, हीरो हेठे हतो, अने हुं केटली-

कवार सूधी उपर भणतो हतो. मने एकलाने गम्युं नहि.

गोपा०—खारे हीरो छोडीओनी जोडे रमवाने गयो, तेम तुं केम न गयो ?

कृष्ण०—हुंए गयो हतो, पण ते मारीसाथे पांशरी चाली नहि.

गोपा०—ए मने आश्चर्य लागेछे.

कृष्ण०—पहेलां तो तेमणे बरफी खाथी, परंतु मने बोलाव्यो नहि.

नहि तो नहि, पण मारो तिरस्कार कर्हो, तथा मुरब्बो ने तड-
बूच खार्धा ते पण मने आप्यां नहि. पछी हीरे रस्तामांनो एक
अनाडी सारंगीवाळानो छोकरो आप्यो, तेने एमणे शेर वशेर
बरफी आपी, पण मने एक कडको पण आप्यो नहि. ते नाच्यां,
आरड्यां, पण पोतानी मंडळीमां मने लाधो नहि, खरे हुं त्यां
शुं करूं ? माटे बारणा आगळ लोकोनी मोज जोवा उभो हतो.

गोपा०—बारणा आगळज हतो, बीजे कई गयो नथी शुं ? खारे
रस्ताना नाका उपर तारे अने सारंगीवाळ्या छोकराने शुं थपुं ?
मने खबर थई के ते तेने मार्यो, तेनी सारंगी फोडी, तेथी ते
रोतो गयो.

कृष्ण०—हा, ते खरूं बापा, पण बीजो कोई होत तो सिपाई
आणीने तेने चौकीमां लेई जात. सांभळो, बापा, में तेने
बारणे नीकळतां दीठो, खरे मारा मनमां में कहुं के हुं आ
गरीबने काई आपुं, केमके मने खबर हती के हीरापासे काई
नथी, अने आंठली सरखी बरफी एना श्रम प्रमाणे घणी थोडी
विदायगिरी छे. एवो विचार करीने में मारी कोथळीमांथी कां-
ई पैसा काढ्या ते में तेने आप्या, ते बांधवासारू तेणे रुमाल
काढ्यो, ते जोऊंछुं तो मारी बहेननो. आ जुओ प्रत्यक्ष, में
तेने भाई बापा कहीने समजाव्यो जे तुं आ मने पाछो आप,
खारे ते मारीसाथे गाळागाळीए आव्यो, अने रुमाल आप्यो न-
हि, खारे मने रीस चढी तेथी में तेनी गळची पकडी मार्यो अने
धक्का मुक्की थतांज अजाणतां मारो पण तेनी सारंगी उपर पड्यो.

गोपा०—(रीस चढावने) छानो रहे, लुच्चा. माराथी तांरूं
संभळातुं नथी.

કૃષ્ણ૦—(તેની પાસે આવીને તેનો હાથ શાલવાને જાયછે) કેમ
બાપા ! મારા પ્રાણપ્રિય બાપા, તમને ઇટલી રીત કેમ ચઢી !
ગોપા૦—(તેનો હાથ તરછોડેછે) જા દુષ્ટ, મને તારું મોઢું દેખાડીશ
નહિ. તૈં મને લજવ્યો. (તે છોકરાંને ઓરઢીમાંથી બહાર બોલાવેછે.)

પ્રવેશ ૧૬.

ગોપાલદાસ, ગોદાવરી, મહાલક્ષ્મી, ગૌરી,

કૃષ્ણદાસ અને હીરો.

ગોપા૦—છોકરાં આહિં આવો. જે મારી મમતાને યોગ્ય
છે તે વિના હું બીજાનું મૌં જોનાર નહિ. કૃષ્ણા, તું કાઠું કર.
ફરીથી મારી નજરે પડ્યો તો ચીરી નાંચીશ. પળ રહે, પહેલાં
તું તારી શિક્ષા મારે મોઢે સાંભળ ને પછી જા. (ગોદાવરીને
અને હીરાને) તમારે વાસ્તે ઇણે શું કહ્યું તે તમે સાંભળ્યુંજ હશે.
ગોદા૦—હા, બાપા, અને જો અમારું ચરાપણું દેખાડવાનું પ્રયો-
જન નહોત, તો બાપા, તમે વત્તા સંતાપ કરો માટે અમે તમારા
આગળ કાંઈ કહેત નહિ.

ગોપા૦—(આંચો કાઢીને કૃષ્ણદાસને) છાનોમાનો બેશી રહે. તું
જૂઠો છે ઇ વાતનો મને આગળનો નિશ્ચય છે. ચોરી, ચૂન,
ઇ જૂઠાનાં કામ, તેમાં ચોરી તો તૈં કરીજ. અને લગાર
શરીરમાં બઠ આવશે ઇટલે કોઈનો જીવ પળ લેઈશ, તેમાં કંઈ
આશ્ચર્ય નથી. બોલ ગોદાવરી.

ગોદા૦—પ્રથમ તો આજ ઇણે બે પહોર થયાં કાંઈ ઇ કામ કર્યું
નથી. ઇને ભાષાંતર હીરા ઇ કરી આપ્યું.

ગોપા૦—આ ત્વરં કે ? હીરા.

હીરો.—મારાથી ના કહેવાતી નથી.

ગોદા૦—પછી ઇણે મુરબ્બાના રસની વાડકી મહાલક્ષ્મીની સાડી

ઉપર ઢોઢી, અને અમે તે ધોઈ નાંખવાની ટપટપટમાં હતાં તે વખત એને મુરબ્બાની બરખી ટાલી કરી. અમોર માટે લગાર પળ રહેવા દીધો નહિ. પછી બરખીનું શું થયું તે (મહાલક્ષ્મી અને ગૌરી બળી હાથ કરેછે) આ કહેશે.

ગોપા—હવે ઇટલું. (કુળ્ણાના સામું જુએ) તારી લુચ્ચાઈ સઘઢી મારા ધ્યાનમાં છે. ના હમળા, રાતનો તારી ઓરડીમાં જઈને વેશ, કાલે સવારમાં હું તને ઘરની બહાર હાંકી મેલીશ. ઇટલામાં તું ઢેકાળે આવેશ તો સાહું, નહિતો પછી બીજા ઘળા ઉપાય છે. તારા સરખા નઠારા છોકરા લોકોને ઉપદ્રવ કરેછે, તેનો શું ઉપાય નથી ? હીરા, મીમાને કહે જે આ પોતાની ઓરડીમાં રહેછે કે નહિ, તે મને આવેને કહેજે. અને ઢઢી કહેજે કે તમારા ગુરુ-બારળેથી આવે ઇટલે તેને મારી પાસે મોકલે.

ગોદા—અને હીરો.—(કુળ્ણાને માટે રદબદલી કરેછે) મારા બાપા, મારા મામા, અમારા સામું જોઈને ઇનો ઇટલો અન્યાય ક્ષમા કરો.

ગોપા—હું ઇ વાતમાં કોઈનો ઇકે શબ્દ સાંભળનાર નથી. જે વિચારે ગરીબે પોતાની મહેનતે પેદા કર્યું તે તેના ઉપર જૂલમ કરીને લેછે, તેની પેટ ભરવાની વસ્તુ ભાગેછે, અને ઢઢી પોતે કર્યું તે ઢીક કર્યું ઇવું ઠરાવેછે, ઇવો પ્રાણી આ સૃષ્ટિમાં રાખવો નહિ. હું પરમેશ્વરનો મોટો ઉપકાર માનુંછું કે હજુ તમારાં સરખાં બે રત્ન મારી પાસે છે. આવો આગળ, હું તમારાં સુખથી સુખી થઈશ, તે નઠારા છોકરાનું મારે દર્શન ન જોઈઇ.

(સઘઢાં ઝઢીને જાયછે.)

મેના.

મેના લો રે મેના, કોઈને મેના જોઈઇ ? ઓઃ હો ! શી સારી

મેના છે ! એમ બોલતો એક જળ જમનીના બારણા આગલ થઈને જતો હતો. જમની તે સાંમઢીને બારણા આગલ ગઈ, અને જોયું તો એક જનાવર વેચનારો માથા ઉપર મેનાનું પાંજરું લઈને જાય છે, તે મેના માંહે કૂદે છે, આ લાકડી ઉપર બેસે છે, અને મીઠા મધુર શબ્દ બોલે છે; તે જોઈને જમની મોહિત થઈને ચ્યારે તેની પાસે જાડં એવે હર્ષે કરીને દોડી. તે થોડાકમાં રહી ગઈ, નહિતો ઓટલાની કોર ઉપરથી પડી જ હોત. છોડી તારે મેના જોઈએ ? એવું જનાવર વેચનારે તેને પૂછ્યું. તે બોલી, હા જોઈએ છે, પણ ઝમો રહે લગાર, હું મારા બાપને પૂછીને આવું છું. તેણે વાચ કહીને પાંજરું ઓટલે મેલ્યું. જમની દોડતી દોડતી બાપપાસે જઈને કહે છે, બાપા ! બાપા ! ઉતાવળા આવો.

અંધકશેડ.—આવડી શી ઉતાવળ છે, જમની ?

જમની.—બાપા, ઓટલા ઉપર એક મેના વેચનારો આવ્યો છે તેની પાસે ઘણી મેનાઓ છે, અને ઘણી સારી છે.

અંધ.—તેમાં તને આવડો હર્ષ કેમ થયો છે ?

જમ.—બાપા, જો તમે કહો, તો હું તેમાંની એક મેના વેચાતી લેડું.

અંધ.—વેચાતી લેવાને તારી પાસે પૈસા છે ?

જમ.—હા, છે, આ મારી કોથળીમાં.

અંધ.—પણ તે જનાવરને ચારો કોણ મેલશે ?

જમ.—હું, બાપા, હું, હું મારે હાથે ચવરાવીશ, અને તમે જોશો કે તે મારી થવાને ઘણી જુશી થશે.

અંધ.—હા, પણ મને વીક લાગે છે જે—

જમ.—શાની બાપા ?

અંધ.—જે તું એને ખૂલે કે તરવે એકાદ દિવસ મારીશ.

જમ.—હું તેને ખૂલે કે તરવે મારીશ ? એવું કોઈ દિવસ થવા દેનાર નહિ. પહેલી તેને ચવરાવ્યા વિના હું ચાનાર નહિ.

અંધ.—છોડી, તું આલસુ છે, એકાદ દિવસ પણ તેને વીસારીશ.

જમનીએ બાપ સંઘાતે એવી બોલી કરી, અને તેનો છેડો શાલીને એવી કાંઈ હઠ લીધી કે છેલ્લી વારે તેણે તેને મેના લેઈ આપુંદું એવું કહ્યું, અને તેને લઈને તે ઓટલા ઉપર આવ્યો. પછી તેણે સારા રંગની એક ખૂબસૂરત મેના खोळी લીધી. પછી જમનીનો હર્ષ બ્રહ્માંડમાં માય નહિ. તેણીએ મેના વેચનારાને પૈસા આપવા સારું પોતાની કોથળી થટ લઈને બાપના સામી કરી તેમાંથી મેના વેચનારને ત્ર્યંબકશેઠે પૈસા આપીને પોતાની પાસેના પૈસાનું એક સારું તારનું પાંજરું મંગાવ્યું, જેની ફેઠલ ધાનાં છે, ને જેમાં પાળી રેડવાને ત્રિલોરી પ્યાલાં છે. પછી જમની મેનાને એવા પાંજરામાં ઘાલીને, સઘળા ઘરમાં ફરીને માને, બહેનને, અને ચાકરોને હાંકો મારી મારીને દેખાડવા લાગી. કોઈ બહેનપણી, ઇષ્ટમિત્ર, કે છોકરાં એને મઢવા આવે, કે તેની આગળ પહેલી વાત મેનાની કહે, અને કહે કે “ આ મારી મેનાસરખું પક્ષી ત્રિલોક્યમાં નથી. એની પાંખોનો રંગ શો ! પીછાં કેવાં કુમળાં ! શબ્દ શો મીઠો ! ચાલ હું તને તે દેખાડું. તેહું નામ મેં છબિલી પાડ્યુંછે. ” તે મેના જમની પાસે ઘણું સુખ પામી. જમની સવારમાં ઝૂટે એટલે પહેલું કામ એ જે મેનાને તાજા દાળા અને નિર્મલ પાળી મેલવું. પછી જમનીને દાતળ કરવું. પૂરી, રોટલી, જે કાંઈ ઘરમાં કર્યું હોય તે પહેલું મેનાને મેલવું. વઢી તેણીએ મેનાને માંટિ કાંઈ ગળ્યું ગળ્યું કરીને બરણીમાં ઘાલીને રાણ્યુંજ હોય. તેના પાંજરા ઉપર નિચ લીલાં પાંદડાં આળીને બાંધે, શાથી કે તેને તાપ ન લાગે. છબિલીએ પણ તે તેનો ઉપકાર જાણ્યો. તે ઉતાવળીજ જમનીને ઓલસવા લાગી. જમનીના પગ વાગે એટલે તે પાંખો ફડફડાવે, શબ્દ કરે. જમની બચ્ચીઓ કરી કરીને અધમુર્દ કરે. આઠ દિવસ થયા નહિ, તેટલામાં તે મેના ગાતાં શીશી અને મીઠા મીઠા સ્વર કાઢવા લાગી. એકાદ વેઢા તે ટીપનો સ્વર લંબાવે તે વેઢા એવું જણાય જે એ શ્વાસ કાઢીને મરશે. મોટે સ્વરે ગાય, સારે સઘળાં ઘરનાં મનુષ્યોનો આત્મા પ્રસન્ન થાય. જમની

તેનો શબ્દ સાંભળતી ચાર ચાર ઘડી સૂધી તેના પાંજરા આગલ બેસી રહે. કોઈ વસ્ત્ર જમની તેને જોતી બેસે ત્યારે હાથમાંનું કામ પળ વીસરી જાય. જમની તેને નિત્ય પહોર સૂધી ગાતાં શીખવે. એવી જમનીને તે મેના ઉપર લત લાગી. એમ કરતાં એક દિવસ બાપે જમનીને ચિત્રામણની ચોપડી આપી. તે ચિત્ર ઘણાં સારાં હતાં, તેમાં જમનીનું મન લાગ્યું. પછી નિત્ય જોતી બેસે. તે દહાડેથી મેના તે વીસરવા માંડી. પછી જમનીને મેના બોલાવે તોપણ તે સાંભળે નહિ. પછી મેનાને કાચી શિંગો કે રોટલો જે નિત્ય મળતાં તે આઠે દહાડે પળ મળે નહિ. મેના જમનીએ શીખવેલી મોટી મોટી રાગણીઓ વારે વારે ગાય, પળ તે વ્યર્થ જાય. જમનીની જન્મગાંઠ આવી સારે બાપે એક પૂતળી આપી. તે મળ્યા પછી તો જમનીને મેના સમૂલગીજ વીસરી. તે પૂતળીનું નામ તેણીએ વહાલી પાડ્યું. તે પૂતળીને લૂગડાં પહેરાવામાં, ઘરેણું ઘાલવામાં, તેની સાથે બોલવામાં, અને તેને હાથમાં લઈને અહિં તહિં નચાવામાં સવારથી તે સંધ્યાકાલસૂધી સઘળી વેળા જમનીની પૂતળીની ચટપટમાં જાય. પછી સંધ્યાકાલે જરા સરસું ચાવાને મેનાને મળે. કોઈ દિવસ તેને નરો ઉપવાસજ પડે. એક દિવસ ત્ર્યંબકશેઠની નજર પાંજરા ઉપર ગઈ, અને જુએ છે તો મેના ઝંધી પડી છે, તેનાં પીછાં વેરાઈ ગયાં છે, ડોક, પગ, એકઠા થઈને ગોઠો થયો છે; કાર્ક ધવધવાટ માત્ર રહ્યો છે, અને શ્વાસ લેવાની પળ શક્તિ નહિ તે જોઈને ત્ર્યંબકશેઠ કહે છે, “જમની, અરે આ તારી મેનાને શું થયું?” તે સાંભળીને જમનીનું મોં તરત ઝતરી ગયું. તે બોલી, “ના બાપા, શું થયું તે કોણ જાણે, હું એને છેક વીસરી ગઈ.” એમ કહીને તે ગાભરી ગાભરી થરથર ધ્રુજતી ધ્રુજતી દાણાની ટોપલી લેવાને ઘરમાં દોડતી ગઈ. ત્ર્યંબકશેઠે પાંજરું હેઠે ઉતાર્યું, અને જુએ છે તો દાણાના ચાનામાં દાણો નહિ, અને પ્યાલામાં પાણી નહિ. પછી બોલ્યો, “અરેરે! આમાં અન્નનો દાણો પળ નથી. પ્યાલામાં પાણીનું ટીપું પળ નથી.

अरे बिचारा पक्षी ! अरे तું निर्दयने हाये केम रे पडयुं ! में आबुं आगळथी जाण्युं होत, तो हुं तने वेचाती लेतज नहि. " घरनां माणस ते पांजरा आगळ आषीने कहेवा लाग्यां, अरेरे ! गरीब बिचारी, मेना ! गरीब रे, परमेश्वर ! पछी त्र्यंबकशेठे काईक दाणा मेल्या, अने निर्भळ पाणी प्यालामां रेडयुं. तेने ते मेनाने सावध करवाने घणी महेनत पडी. जमनी मों नाचुं घालीने त्यांथी नीकळी पोतानी ओरडीमां जईने रोवा बेठी. तेणीए रोई रोईने ओढणुं भीनुं कथुं. बीजे दहाडे त्र्यंबकशेठे कहुं, जे आ मेना आपणा पडो-शीनो छोकरो विठ्ठल छे तेने बक्षिस आपवी. ते छोकरो जमनी करतां सोगणुं ते मेनानुं भरण पोषण सारी पेटे करशे एवो छे. एवुं सांभळीने जमनीए घणो कंकास करवा मांड्यो, मोटो घांटो काटी काटीने रोवा मांडयुं, अने दुःखना निसासा मूकीने कहेछे, " अरे मारा पक्षी ! अरे मारी छबिली मेना ! बापा हुं तमने पगे लागुंछुं के एक वार मारा उपर क्षमा करो, अने ए मेना मारी पासे रहेवा दो. आज पछी हुं जीवता सूधी कोई दिवस मेनाने बीसरनार नहि. " त्र्यंबकशेठेने तेनी दया आवी, तेणे मेना जमनीने पाछी आपी, अने जमनी उपर घणी रीस करीने कहुं के हवे जो एबुं करीने थशे तो क्षमा थशे नहि, शामाटे जे तुं विचार कर, के आ बिचारा जनावरने आपणे बंदीखानामां घाल्युं, अने चारो न मेलीए त्यारे पछी ए पोतानुं पेट साथी भरे ? तने भूख लागेछे त्यारे तुं मागेछे, पण छबिलीने भूख लागे त्यारे ते पोतानी बोली लोकोने केम समजवि ? जो हवे कोई दिवस तुं एने भूखी के तरषी राखशे, तो हुं.—ते शब्द सांभळीने जमनीनी आंखोमां आंसु भराई आव्यां. तेणीए बापने बाय भरावी, पण खेदे करीने जमनीधी एके असर बोलायो नहि. जमनी वळी छबिली साथे रमवा लागी. एम करतां एक माहिनी गयो, एटले त्र्यंबकशेठ बायडीने तेडीने काई कामने माटे बीजे गाम जवा लाग्यो, ते वखत तेणे

जमनीने कहुं, “जमनी, छबिलीने संभाळजे हो ?” ते बेउ जणां गाडीमां बेशीने नीकळ्यां नथी एटलामां जमनी दोडतीकने पांजरा आगळ गई, अने तेणीए मेनाने दाणा पाणीनी तजवीज करी. केटलीकवार पछी तेने कांई काम करवानुं न रहुं, खारे बहेनपणी-ने बोलावीने तेनी संघाते बहार फरवाने गई; संध्याकाळे पांची कुका रमी; पछी ते फूदडी फरी. एम करतां रात पडी, खारे ते रमत पूरी थई; पछी ते थाकी अने सूवाने गई; बीजे दहाडे ते सवारमांज ऊठी खारे तेनुं ध्यान, मन, सघळुं रमत उपर हलुं, माटे ते तेवीज पडोशीने घेर वाराणशी अने नंदी एमनी पासे गई. ते दिवसे छबिलीने उपवास पड्यो. ए रीते बीजो दहाडो पण जमनीने रमतमांज गयो, पण छबिली तेने सांभरीज नहि. चोथे दहाडे त्र्यंबकशेठ गामथी पाछो आव्यो. ते ते दहाडे पाछो आवशे ए जमनीना ध्यानमां रहुं नहि; त्र्यंबकशेठे जमनीने बच्ची करीने आगळथी छबिलीनी खबर पूछी. जमनी कांईक गभराईने बोली, “ ते सारी छे, बापा. ” ते वखतज जमनी पाणी लेईने पांजरा भणी दोडी जुएछे तो पांजरामांहे मेना चांच बीडीने, पांखो बेरीने जंधी पडीछे. तेनुं मडदुं जोईने जमनीए मोटो घांटो काढीने चीश पाडी अने रोवा कूटवा मांडचुं, ते सांभळीने घरनां सर्व मनुष्य त्यां दोडतां आव्यां; छबिलीनी ते दशा जोईने त्र्यंबकशेठ बोल्हो, “ अरेरे पक्षी ! शुं दुःखनुं ए मरण तने आव्युं ! जती वखत मॅज तारी डोक मरडी नांखी होत तो आ दुःख करतां तने ओळुं दुःख यात. हाय हाय ! भूखे अने तरवे व्याकुल थईने घणे दुःखे तारो जीव गयो हशे ! हशे, तुं भाग्यवान के आवी निर्दय छोडीने हाथथी छूटी. ” ते वखत जमनीने एवुं थयुं के जो भूई मार्ग आपे तो भूईमां समाउं.

त्र्यंबकशेठे मेनाना पेटमां पराळ भरीने ते मडदुं पाटीए कडी नडीने टांगी मेळ्युं ते सामुं जमनीथी जोई शकाय नहि. ज्यारे ते

મડદા ઉપર જમનીની નજર પડે, ત્યારે જમનીની આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવે. જમની બાપને રોજ કહે કે “ બાપા, તે મેના મારી નજર આગઢથી બેગઢી કાઢો.” તે કહે જે ના. પછી કેટલાક દહાડાસૂધી જમની બાપની પ્રાર્થના કરી, તે સાંભઢીને ટ્રંબકશેઠે તે પક્ષી ત્યાંથી કાઢયું. પછી જ્યારે જ્યારે જમની મન દેઈને કશું કામ ન કરે, ત્યારે ટ્રંબકશેઠ તે મેનાનું મડદું પાઢુ ત્યાં ઢાંગે; અને સર્વે એમ કહે, “ ઓરેરે ! બિચારી છબિલી, આ જમની તારા કેવા હાલ કરીને મારી ! ” એટલે જમની મોટો પશ્ચાત્તાપ પામીને માબાપની આજ્ઞાપ્રમાણે ચાલે.

છોકરાં જે સ્વતંત્ર થવાને ઇચ્છેછે.

કાશીરામ.

ઓહો: બાપા ! હું જાણુંતું કે હું મોટો હોત તો સારું થાત. મોટો તમારા જેવડો.

આશારામ—મારા લાડકવાયા, તને એવું જામાટે જણાયછે ?

કાશી૦—એટલા માટે જે પછી મારે કોઈના કહામાં રહેવું ન પડે, મારા મનમાં આવે તે હું કરું.

આશા૦—હું જાણુંતું જે પછી તો તું મોટો ચમત્કાર કરીશ.

કાશી૦—તે વાતની તો હું પ્રતિજ્ઞાજ કરુંતું ને.

આશા૦—અને જીવી, તને પણ સ્વતંત્ર થાઉં એવું લાગેછે કે ?

જીવી.—હા, બાપા, મારા મનમાં પણ એવુંજ આવેછે.

કાશી૦—વા: વા: ! જો અમે બે જણ સ્વતંત્ર થઈએ તો પછી શું જોઈએ.

આશા૦—તારૂ તો છોકરાં, એ તમારો કોડ હું પૂરો કરીશ. કાલે સવારથી તમને છૂટી આપુંતું જે તમારા મનમાં આવે તે કરો.

કાશી૦—બાપા, તમે મફતરી કરોછો.

आशा०—ना, हुं खरंज कहंछुं. काले तमारी मा, के हुं, के घरनुं बीजुं कोई माणस तमने अटकाव करनार नहि.

काशी०—ओ: ओ:; तेवुं थाय तो अमे घणांज सुखी थईए.

आशा०—छोकरां, एकली कालना दहाडानीज छूटी हुं तमने आपुंछुं एम जाणशो नहि; ज्यांसूधी तमे तमारी मेळे मारी पछवाडे थशो के बापा, तमे तमारो अधिकार लो, सांसूधीनी आपीश.

काशी०—ओ: हो:; एवं थाय तो पछी अमे घणा दहाडा मनमां आवे तेम चालिये.

आशा०—वारु सारे, तमे तमारु संभाळतां थयां ए जोईने मने सारुं लाग्युं. सारे हवे कालथी मोटां माणस थवाने तैयार था-ओ अने जे मनमां आवे ते करो.

ए प्रमाणे बोलवुं थया पछी ते छोकरां सूवाने गयां. बीजे दहाडो थयो, सारे ते छोकरां रोज सवारमां उठनारां ते पहोर दहाडो चढ्यो सांसूधी पथारीमांज हतां. घणी वार सूई रहे. शरीर जड थाय, काई सूझे नहि, तेम काशीरामने अने जीवीने थयुं. छेह्नीवारे कोईए उठाड्याविना ते पोतानी मेळे गभरायेलां आंखो चोळतां उठ्यां. पछी तेमनां मनमां आव्युं जे आपणे आखो दहाडो जे मनमां आवशे ते करीशुं, एणे करीने तेमनां मनमां काई सारुं लाग्युं. पछी काशीराम जीवीने कहेछे, बहे-न, आपणे शीरामण करीने पहेलुं शुं करीशुं वारु ?

जीवी.—केम रमीशुं ?

काशी०—शुं रमीशुं ?

जीवी.—आपणे गंजीके रमीशुं.

काशी०—ते रमत खोटी, मने गमती नथी, बाबा.

जीवी.—वारु सारे कोडीओए रमीशुं.

काशी०—शुं आपणे बे जणज ?

જીવી.—ચારે ગિલ્હી દંડે, નહિતો સોપારીઓએ.

કાશી.—મને એવી રમત ગમતી નથી.

જીવી.—વારુ ચારે, તને ગમેછે કઈ તે કહે.

કાશી.—આપણે લાકડીનો ઘોડો કરીને રમિયે.

જીવી.—ઓ: હો! નાની છોકરીને કાઈ તે રમત શોભે?

કાશી.—તે નહિ તો ઘોડાની રમત રમિયે. તું ઘોડો થા અને હું
હાંકનારો થાઉં.

જીવી.—હા ચારે, કોરડા મારવાને કે? પળ તે દહાડે કોરડો મા-
યેંછે તે મને હજુ સાંભરેછે.

કાશી.—હું શું જાણી જોઈને મારું વારુ? તું ઉતાવળી ચાલતી
નથી માટે મારવું પડેછે.

જીવી.—હા, પળ મને વાગેછે, માટે હું તેવી રમત રમનાર નહિ.

કાશી.—રહું, તું નહિ રમે? વારુ તો સસલો કૂતરું રમીશ? હું
પારધી થાઉં, અને તું સસલો થા, ચાલ હું પછવાડે દોડું.

જીવી.—છી! મારે તારી એ રમત નથી રમવા, તું મારી પછવાડે
થઈને મને ગામરી કરીશ.

કાશી.—તને મારી એકે રમત ગમતી નથી ત્યારે હું તારી સંઘાયે
કોઈ દહાડો રમનારજ નહિ, સાંભળ્યું.

જીવી.—હું પળ તારી સાથે કદી રમનાર નહિ એ પળ સાંભળ્યું?
એમ બોલીને તે બે જણાં બે ખૂણામાં રીસાઈને ઝખાં, અને યાંને
યાં ઘળી વારસૂથી રહ્યાં. એક એકની સાથે બોલે નહિ, અને
એક એકને જુએ નહિ. એટલામાં દશ ઘડી દહાડો ચઢ્યા પછી
બપોર ઉતાવળા થશે, માટે કાશીરામ બહેનની પાસે આવીને
કહેછે, વારુ ચારે, તને જે ગમે તેજ હું કરીશ. ચાલ આપણે
સોપારી વતી રમિયે. એક એક દાંબે બાર બાર સોપારીઓની શરત.

જીવી.—પળ મારી પાસે સોપારી નથી. તારે મારી પચાસ સોપારી-
ઓ દેવીછે તે મને પહેલી આપ. એટલે રમવાને આવું.

કાશી૦—ત્વં. પળ તે મારે કાલના દહાડાની દેવી હતી, આ-
જની નહિ.

જીવી.—એમ ? ત્યારે શું તું તે દેવામાંથી નીસર્યો કે ?

કાશી૦—જે સ્વતંત્ર છે તેની પાસે કોઈનું કાંઈ લાગતું નથી.

જીવી.—વારુ ત્યારે, આ તારી ઠગવિદ્યા હું બાપાને કહીશ.

કાશી૦—પળ હવે મારા ઉપર બાપાનો હુકમ નથી.

જીવી.—એમ કહીશ તો હું તારી સાથે રમીશ નહિ.

કાશી૦—તારી ઇચ્છા.

બઢી તે એક એક ઉપર ચરબડીને બે જણાં બે રૂખામાં
ગયાં. થોડીક વાર પછી કાશીરામ શીશુડો વગાડવા બેઠો; જીવી
ગાવા લાગી; પછી તેણે કરકઝવા માંડ્યું; તેણીએ નિસાસો મેલ્યો;
એમ કરતાં બે ઘડી ગઈ, અને બપોર થયા, ત્યારે કાશીરામે રીસ વઢા-
વીને પોતાની છડી બારીમાંથી બહાર નાંખી. જીવીએ પોતાની ઢાંગલી
રૂખામાં પછાડી. તે એકએકના સામું જુએ, પળ શું બોલિયે તે સૂઝે
નહિ. છેલ્લી વારે જીવી બોલી, ચાલ કાશીરામ, હું તારો ઘોડો ધાઉંછું.

કાશી૦—હવે ઠીક. વારુ ઘોડાને લગામ જોડીએ તે, મારી પાસે
લાંબી દોરી છે; આ જો, એ તું તારા મોંમાં ઘાલ.

જીવી.—હું મોંમાં તો નહિ ઘાલું. મારી કેડે બાંધ, કે હાથે બાંધ.

કાશી૦—એ તું ઘેલી સરખી શું બોલેછે ? ઘોડાને મોં વિના વીજે
ઠેકાણે કોઈ લગામ ઘાલેછે ?

જીવી.—પળ હું કાંઈ ત્વરો ઘોડો નથી.

કાશી૦—તોપણ તું ઘોડો છે એમ માનીને તારે તેવું કરવું જોડીએ.

જીવી.—તેનું કાંઈ કામ જણાતું નથી.

કાશી૦—જે હું આવો દહાડો ઘોડામાં રહુંછું, તે મારા કરતાં તું
કાંઈ એ કામમાં વતું સમજેછે ?

જીવી.—તેં તે કેટલાક દહાડાસૂધી ધૂઝમાં રગદોઢીછે, માટે તે
હું મોંમાં નહિ ઘાલું.

કાશી.—તો હું પણ તને બીજે ઠેકાણે બાંધવા દેનાર નહિ; તે કરતાં હું તારી સંઘાતે રમું નહિ એજ સાદું.

જીવી.—જે તને સાદું ગમે તે કર.

વઝી તે ત્રીજી વાર રીસાયાં, તે એવાં જે પ્રથમ કરતાં વત્તાં. એક એક ઉપર દાંત હોઠ પીસવા લાગ્યાં. પછી કાશીરામે છઠી નાંઘી દીધી હતી તે લેવાને ગયો, તેટલામાં છઠી કોઈએ ભાગી નાંઘી. જીવીએ ખૂંઈ ઉપરથી ટીંગલી હાથમાં લીધી. ટીંગલીનાં લૂગડાં નીકળી ગયાં હતાં. પછી કાશીરામ નિસાસો મૂકવા લાગ્યો. જીવીએ રોવા માંડ્યું. એટલામાં જમવાની બેઠા થઈ. આશારામ તેમને પૂછવા ગયો જે કહો તો ભાણાં પીરશિયે. તે બે જણાને તેનાં જોઈને કહેછે, છોકરાં, આજ તમને શું થયુંછે? તે બોલ્યાં, કાંઈ નહિ, બાપા, અને આંખો લોહોતાં તેની પછવાડે રસોડા આગળ ગયાં. તે દહાડે જમવાને નાના પ્રકારનાં પકાન કર્યાં હતાં. તે જમવાને બેઠાં તે વખત બાપ તેમને કહેછે, છોકરાં, તમે આ પકાન ઘણાં સ્વાશો નહિ, એથી તમને ઉપદ્રવ થશે. પણ તમે સ્વતંત્ર છો તેમણે તમારી ઇચ્છામાં આવે તે સ્વાઓ, પીઓ. એવું બાપના મોંમાંથી નીકળતાંજ એકે લાડવાના મોટા કડકા કરીને ગટ કર્યાં. બીજે ચટણી શાક ભાજીનોજ આહાર કર્યો. તે જોઈને મા બાપના કાનમાં કહેછે, હવે આ છોકરાં માંદાં પડશે. બાપ બોલ્યો, પડશે તો સ્વરા, પણ પડવા દો. તેવું થશે સ્વારેજ તેની ટેવ મટશે; અને તે સમજશે જે સ્વતંત્રપણાથી છોકરાંને આવું ભોગવવું પડેછે, માટે હું એમને વારતો નથી. ધણીની મરજી જોઈને મા પણ છાતી રહી. પછી તે છોકરાં ઓડકાર આવે સ્વાંસૂધી જમ્યાં. જમીને યોડીક વાર પછી કાશીરામ જીવીને કહેછે, ચાલ મારી સાથે; એમ કહીને તેને તે વાડીમાં લઈ ગયો. આશારામ હઠવે હઠવે તે ન જાણે એમ પછવાડે જઈને ઓથે ઝુમો રહ્યો. તે વાડીમાં મોટો એક પાણીનો હોજ હતો, તેને કાંઠે નાનું સરખું એક નાવડું હતું તેમાં કાશીરામને

બેસવાનું મન થયું. જીવીએ તેને વાર્યો, અને કહેવા લાગી, જે આપણે
 એમાં બેસવું નહિ, બાપ રીસે ભરાશે. કેમ ન બેસિયે ? આપણે સ્વતંત્ર
 છીયે, એ તું વીસરી ગઈ કે ? જાણુંછું, જીવી કહેછે, હારે હા, સ્વં.
 પછી તે માઈનો હાથ જાલીને નાવડામાં બેઠી. આશારામ કાંઈક તેમ-
 ની પાસે પાસે આવ્યો પણ તેમણે દીઠો નહિ. તેણે મનમાં આપ્યું જે
 હોજમાં પાણી થોડું છે એટલે જો તે માંહે પડશે તો કાઢવાને કાંઈ
 કઠિણ નથી; માટે તે છાનોમાનો તમાશો જોતો ઊભો રહ્યો. નાવડું
 કાંઠે બાંધેલું હતું તે છોડીને વચ્ચે ધકેલી લેવું એવું તેણે મનમાં આપ્યું,
 પણ તે દોરીએ જબર બાંધ્યું હતું તે છોડાયું નહિ, ચારે કાશીરામ
 બોલ્યો, વારુ, આપણાથી આમાં બેસીને ફરાતું નથી તો નહિ, પણ
 ડોલવી તો જોઈએ. એમ કહીને આળીમર તેળીમર ડોલાવેછે, એટલા-
 માં નાવડાના કોંઠાથી પાણીમાં પડવા લાગ્યો, તેને જીવી હાથે
 જાલીને સંભાળવા ગઈ, તેટલામાં બે જણ પાણીમાં પડ્યાં તે જો-
 ઈને આશારામ વાને વેગે દોડ્યો, અને પાણીમાં પેશીને તેણે બે
 જણને કાઢ્યાં. તે ત્રાસથી અધમુઆં જેવાં થયાં. તેમને ઘેર આળીને
 શેષ્યાં સર્વાં એટલે અકરાંચાની પેટે સ્વાધું હતું તેથી કરીને
 તેમના પેટમાં અમલાવા માંડ્યું, માથું દુખવા લાગ્યું, મૂર્છા આ-
 વી, કંપ થયો, શ્વાસ ચઢ્યો. એવી વિપત્તિમાં તેમનો બાકીનો દિ-
 વસ ગયો. રડતાં કરકાસતાં થાક્યાં. તેમને રાત્રિએ થોડીક
 ઝંઘ આવી ન આવી. સવારમાં આશારામ તેમને પૂછેછે, છોકરાં,
 તમારી શી સ્વર છે ? તે નવઢો ઘાંટો કાઢીને બોલ્યાં, સ્વર
 ઘણી સ્વેદી છે, બાપા; રાત્રે અમને નિરાંતે ઝંઘ આવી નથી. અ-
 માં માથું, પેટ હજુ દુખેછે. તે બોલ્યો, બાપુડાં, તમારી મને ઘ-
 ãી દયા આવેછે. હશે, પણ આજ તમે તમારા સ્વતંત્રપણામાં શું
 કરનાર છો તે મને કહેશો ? આજ પણ તમે સ્વતંત્ર છો એ સાંભ-
 રેછે કે ? તે બોલ્યાં, હવે સ્વતંત્રતા એટલી, બાપા. તે બોલ્યો, એ-
 મ શામાટે, મારાં છોકરાં, બોલોછો ? કાલે તમેજ બોલ્યાં હતાં

નહિ, જે ત્રીજાના હુકમમાં રહેવું તે ઘણું ઓછું છે ! કાશીરામ બોલ્યો, અમારી મૂર્ખાઈનું ફળ અમને સારી પેટે મળ્યું. જીવી બોલી, અમને એ વાત ઘણા દહાડા સાંભરશે.

આશા.—ચારે આજથી તમે સ્વતંત્રતા ઇચ્છતાં નથી કે ?

કાશી.—ના, બાપા, ના. તમે કહેશો તેમ કરવું, એમાં સારું છે.

જીવી.—તેમાં અમારું સારું થશે.

આશા.—એ વાતનો પૂરો વિચાર કરો. કેમકે જો હું મારો અધિકાર પાછો લેઈશ તો તમને કહું છું, જે હું તમને કહાશ તે તમને ઓછું લાગશે તો એ કરવું પડશે.

કાશી.—કાંઈ ચિંતા નહિ, બાપા, તમને જે સારું લાગશે તે કરવાને અમે સિદ્ધ છિયે.

આશા.—ચારૂ ચારે, મારી પાતે આ પીઝી ફાકી છે, એને મીઠી-આવળ કહેછે, એનો સ્વાદ ઓછો છે, પણ જેને અર્જીળ ધાયછે તેને ઘણી ગુણકારી છે. હવે જો તમે મારું કહ્યું સાંભળો તો આ ફાકી આ ક્ષણે ફાકો. મારું કહ્યું તમે કેવું સાંભળેછો તે જોડું ચારૂ.

કાશી.—ફાકું છું, બાપા, ફાકું છું.

જીવી.—તે જો શેર સરખી કડવી હશે તો એ હું ફાકીશ.

આશારામે તેમને તે ઓસડ આપ્યું. વાંકું વસમું મોં આગળ કરતાં હતાં તેવું કર્યાવિના તે ઓસડ લેવા તેઓ કબૂલ થયાં. તે અધિક સંતોષે કોળ લેછે, એ બાબત તેમની શરત ચાલી. તે ઔષધે કરીને ગુણ વહેલો થયો અને તે સારાં થયાં. ચારપછી તેમનાથી કોઈ દિવસ અન્યાય થાય, ચારે શિક્ષાનો ધાક દેલાડવો પડે, તો તેનાં માત્રાપ તેમને કહે જે અમે તમને સ્વતંત્ર કરીએછિયે; તે શબ્દથી તેમને એવો ભય થાય જે બંદીખાનામાં નાંચિયે એવું કદાચી પણ તેવો ભય થાય નહિ.

कांटानां झाड.

कोई एक अंबाईदास नामे गृहस्थ काश्मीर देशमां रहेतो हतो, ते वैशाख महिनामां एक दिवसे संध्याकाळे पोताना बाळगोविंद छोकराने संगाथे लेईने एक नानी डुंगरी उपर बेठोछे, अने त्यांथी सामे सारा रमणीय पदार्थ जे देखायछे ते तेने देखाडेछे. ते वखत सूर्य अस्त पामतो हतो, त्यारे तेमना मनमां एम आव्युं जे ते सर्व जगत्ने सोनेरी रंगनां वस्त्र पहिरावीने जायछे के शुं ? अथवा डुंगर-ज सोनाना छे के शुं ? एवी कल्पना करतां ते सुख भोगवता बेठा होता, एटलामां त्यांथी एक भरवाड पोतानां गाडरां खेतरमां चरावीने पोताना घरभणी वाळीने चाल्यो जतो हतो, तेणे सुस्वर गावुं, ते बापदीकराने काने पडयुं, एटले ते त्यां जोवा लाग्या. ते चाल्यो जायछे ते वाटे ने बाजूओए कांटानां झाड हतां, माटे जे गाडरुं ते झाडना थड आगळ थईने जाय तेनुं काई पण उन तेमां भराय ; ते जोईने बाळगोविंदने संताप थयो, अने कहेछे, बापा, आ गरीब गाडरांनुं उन ते झाड केवां चोरेछे ते दीतुं के ? एवां दुष्ट झाड परमेश्वरे शुं करवा पेदा कर्या ? सर्व मनुष्य एकमत थईने जगत्मां-थी एमनुं मूळ शामाटे काटी नांखतां नथी ? हुं जाणुंछुं जे जो फरीने एक वार गाडरां पाछां ए मार्गे जाय, तो ते गरीबोनां शरीर उपरना सघळा ओढा जता रहेशे. तो हुं अखारपछी एवुं थवा देनार नहि. काले दिवस ऊगतांज एक कुहाडी लेईने आवुं, अने ते सर्वने भुई बरोबर करी नांखुं. बापा तमे पण मारी संघाथे एक कुहाडो लेईने आवो, एटले जमवानी वेळा थाय नहि एटलामां सघळुं काम करी नांखीशुं.

अंबाई०—दीकरा, तारा मनसुबानो काई लगार विचार कर्यो जोईए ; ते विचार थाय त्यांसुधी तुं ते झाड उपर अमथो रीसे भराईश नहि. तुं संभार के आश्विन महिनामां आपणे माणसज शुं करीए छिये ?

बाळगोविंद.—शुं करीएछिये, बापा ?

અંબા૦—તેં દીઠું નથી કે ભરવાડ લોક મોટી મોટી કાતરો લેઈને ગાડરાંતું સઘઘું ડન કાતરી લેછે ? તેમનાં શરીર ઉપર લગાર પળ રહેવા દેતા નથી.

બાઝ૦—તે સ્વરૂં; પળ વાપા, તે તો લૂગડાં કરવાના કામમાં આવેલે, અને આ શાડોને તેવું કાંઈ નથી, અને એ અમથાં દ્રેષથી એવું કરેલે.

અંબા૦—એ ડનનું શાડોને શું કામ છે, એ તને હજુ સ્વરૂર નથી, અને તેમને કામ હો કે ન હો, પળ મને તું કહે જે આપણને જોઈએ એટલા માટેજ આપણે બીજાનું લેઈએ, એ યોગ્ય છે શું ?

બાઝ૦—પળ વાપા, તમેજ મને કહ્યુંલે જે આશ્વિન માહિનામાં એમનું ડન એની મેલે સ્વરી પડેલે, સારે તે અમથું જ્યાં સ્થાં સ્વરીને વ્યર્થ માર્ગે જાય, તે કરતાં કાંઈ કામમાં આવે તે સારું નહિ ?

અંબા૦—તેં સ્વરૂં કહ્યું. પરમેશ્વરે એ જનાવરોને ડનના ઓઢા આપ્યાંલે, તે તેમની પાસેથી આપણે માળસ લેઈએછીયે; નહિતો આપણને ટાઢનું દુઃખ ઘણું સહેવું પડત.

બાઝ૦—પળ શાડને તો કાંઈ ઓઢવાનું કામ નથી સારે તે શાડ જૂઠાં છે માટે આપણે ધાર્યુંલે તે કર્યાવિના મેલવું નહિ. કાલે, હું આ સઘઘાં શાડ કાંપી નાંખનાર હતું; તમે મારી સંઘાથે આવજો હો.

અંબા૦—સ્વરેલાત આવીશ. વારુ હમણા તો ઘેર જઈએ ચાલો, કાલની વાત કાલે.

તે ચોટાં શાડ હું એકલો કાપી નાંખીશ, એવે વિચારે બાઝગોવિંદના શરીરમાં શૂર આવ્યું. પછી તેને સઘઘી રાત્રિ ડંઘ આવી નહિ. નીજે દહાડે પરાક્રમ કરવાની વાત એના મનમાં રમી રહી હતી, માટે પરોટમાં, જનાવર બોલવા લાગ્યાં નથી એટલામાં બાઝગોવિંદે પોતે તૈયાર થઈને અંબાઈદાસને ડાઢાડ્યો. તે પળ ડાઢીને તૈયાર થયો, મનમાં એવું ધારીને જે કાંટાનાં શાડોનું જે થાય તે થાઓ, પળ પ્રાતઃકાલની શોભા તો છોકરાની નજરે પડશે. પછી તે હાથમાં કુ-

हाडीओ लेईने चालता थया. बाळगोविंद होसे आगळ आगळ चालवा लाग्यो. तेने जई मळवामां बापने घणी महेनत पडती. ते ज्यारे झाडोनी पासे पासे आव्या, खारे हजारो नानां नानां पक्षीओ झाडो उपर आवेछे अने जायछे अने चारे कोरे फरेछे, एवं तेणे दीतुं. अंबाईदास बोळ्यो, बेठा, हळवे हळवे चाल, हमणा आपणे लगारेक पण कापवानी वात बोलवी नहि, अने आ बिचारां जनावरोने उपद्रव करवो नहि. पहिलां तो आपणे कालने ठेकाणे बेसिये; जोईए आव, जे ते जनावर अहिं आटलां केम मळ्यांछे. ते दुंगरी उपर जईने बेठा, अने जोवा लाग्या तो काले झाडोने जे उन वळगुं हतुं ते लेई जवाने पक्षीओए धूम मांडीछे. काळा, लीला, पीळा, राता, पंचरंगी नानाप्रकारना चमत्कारी रंगनां सुंदर, सुस्वर शब्द बोलनारां एवां पक्षी आव्यांछे. अने तेमणे उननी मोटी लूटालूट मांडीछे ते वखत बाळगोविंद आश्चर्य पामीने चकित थयो, अने बापने पूछेछे के बापा, आ पक्षी उननुं शुं करतां हशे वारु ? ते बोळ्यो, बेठा, तुं समज्यो, जे परमेश्वरने कीडीनी पण चिंता छे. ते जे जीवने जे जोईए ते अनेक प्रकारे करीने आपेछे, अने सर्वनुं संरक्षण करेछे, अने सर्वने सुखी राखेछे. एज जो केवा चमत्कार छे ! आ पक्षी बच्चांने माटे माळा करेछे, तेमने नरम बिछानुं जोईए ते तेमने आ झाडो पासेथी मळेछे. अहिंथी ते उन लेईने ते माळामां पाथरीने पोतानां नानां नानां बच्चां सहित सुख पामेछे. एवां आ भलां, उदार, कांटानां झाड जेना उपर तुं काले अमथो रीसे भरायो, ते आवां उपयोगी छे; जोयुं के नहि ? आ जेनी पासे घणुं छे तेनी पासेथी लेईने गरीबनुं ओलुं पूरुं करेछे ? तो हवे आवेछे के ? आपणे ते कापिये. बाळगोविंद ओशिआळो थईने कहेछे, परमेश्वर मारीपासे एबुं काम न करावे. अंबाईदास कहेछे, तै खरुं कबुं, छोकरा, ए पोतानी पेदाश परोपकारमां आणेछे, तेमाटे एमनुं सदा कल्याण हो, अने ए सुखी रहो.

દેવજી.

પહેલાં દેવનગરમાં એક ગાંડો રહેતો હતો, તેનું નામ દેવજી હતું. તે એક ઉપર એક, એક ઉપર એક એમ પાંચ છ ટોપીઓ માથે ઘાલીને બહાર નીકળે, કેડે ચાર પાંચ લૂગડાં બાંધે, અને બે ત્રણ ફાટી કામઢીઓ સ્વમે નાંચે. તેની અકલ ચઢી હતી, પણ તે કોઈને ઉપદ્રવ કરતો નહિ. તેને ઘણોજ સ્ત્રીજાતિ સારેજ તે સ્ત્રીજે. તે રસ્તામાં ચાલતો હોય, સારે કેટલાંક નીચ છોકરાં તેની પછવાડે પડે અને કહે, દેવજી, અરે દેવજી, તું આ ટોપીઓ અને કામઢીઓ કેટલા પૈસામાટે વેચેછે? તે જોલે નહિ, એટલે તેની ફજેતી કરે. તેમાં કેટલાંક દુષ્ટ છોકરાં હોય તે તેના ઉપર ઈંટો પણ નાંચે. દેવજી ઘણું કરીને તે સર્વ સહે, એકાદી વસ્ત્ર સ્ત્રીજે સારે ધૂઝની અને કાંકરાની મૂઠી ભરીને છોકરાં ઉપર નાંચે. એક દિવસ તે દયારામ શેઠના ઘર આગલ થઈને જાયછે, અને છોકરાં પછવાડે પડ્યાં-છે, અને બકોર કરેછે, તે સાંભળીને દયારામ શેઠ બારીમાંથી જુએછે, તો પોતાનો છોકરો હરિઓ પણ તે ટોળામાં છે. તે જોઈને બારી અડકાવીને છાનોમાનો ઘરમાં ગયો. જમવાની વેળા થઈ તે વસ્ત્ર જમતાં જમતાં દયારામે હરિજાને કહ્યું, છોકરા, તે કોણ હતો કે જેની પછવાડે પડીને તમે બકોર કરતાં હતાં ?

હરિઓ.—બાપા, તે ઘેલો દેવજી, તમે જાણતા નથી ?

દયારામ.—તે ગરીબ બિચારો ! ઘેલો શાથી થયો હશે વારુ ?

હરિ.—લોક કહેછે કે તેનું મોટું વતન હતું, તેનો વાદ ઘણા દહાડા સૂધી સરકારમાં પડ્યો હતો, તેમાં તે હાર્યો તે દહાડાથી તે ઘેલો થયોછે.

દયા.—છોકરા, તેનું જે વસ્ત્ર સઘલું હાર્યામાં ગયું, તે વસ્ત્ર તે જો તને કહેત, જે અરે મારા હરિ, મારું કર્મ ફૂટ્યું, ઘણા દહાડા સૂધી સ્વસ્થપણે જે વતન હું ભોગવતો હતો, તે વતન આજ મારે હાથથી ગયું, અને મારું ઘરબાર સઘલું વાદમાં ગયું,

मारे हवे गाममां के गाम बहार पग मेलवानुं ठेकाणुं नथी; शुं कंरुं, मारी पासे एक दमडी पण रही नहि, एवं जो तने कहेत तो ते बखत ताराथी तेनी मस्करी करात ?

हरि०—परमेश्वर मारे हाथे एवं न करावे. एत्रो दुष्ट कोण होय के जे विपत्तिमां पड्यो होय तेने हसे. हुं तो एवानी सहाय कंरुं.

दया०—तो शुं तेने ते दहाडा करतां आज काई तैं सुखी दीठो ? तेनुं सघळुं गयुं अने अकले गई.

हरि०—बापा, आज तो तेना उपर वत्ती दया आणवी जोईए, एवी दशामां छे.

दया०—यारे जे डाढ्यो हतो ते समयमां तारे जेना उपर दया आणवी जोईती हती, ते आ दशाने पाम्यो ते समयमां तुं तेनी मस्करी केम करेछे अने तेना उपर तैं ईंटो केम फेंकी ?

हरि०—बापा, हुं भूल्यो, मारो अन्याय क्षमा करजो.

दया०—तने पश्चात्ताप थयो माटे में तो क्षमा करी, पण मारीज क्षमाथकी काई नहि थाय. बीजा कोईनी क्षमा मागवी जोईए.

हरि०—ए तो हुं समज्यो; तमारा मनमां एवं छे जे देवजी पासे क्षमा मागवी जोईए ?

दया०—देवजी पासे शामाटे !

हरि०—एटलामाटे के में तेनो अपराध कर्योछे.

दया०—ते खरुं, पण देवजी जो डाढ्यो होत तो तेनी क्षमा तारे मागवी जोती हती, पण क्षमा ते शुं तेनुं आज तेने भान नथी; माटे आज तेनी पासे क्षमा मागवी ते व्यर्थ छे, पण तने एटली खबर छे के जेनो आपणे अपराध कर्यो होय तेनी पासे क्षमा मागवी.

हरि०—ते तमेज मने शीखव्युंछे तो, बापा.

दया०—दीन उपर दया करवी, एवी कोनी आज्ञा छे ते तने खबर छे ?

હરિ૦—હા, એવી પળ પરમેશ્વરની આજ્ઞા છે.

દયા૦—સારે તૈં તે ભાગી, માટે પરમેશ્વર તારા ઉપર રીસે નહિ
ભરાયો હોય કે ?

હરિ૦—ભરાયોજ હશે, બાપા. માટે હું આજ રાતે તેની પ્રાર્થના
કરીશ અને ક્ષમા માગીશ.

હરિ૦ રાતે તેમ કરીને ર્શ્વરની પાસે પોતાનો અપરાધ કહીને
પશ્ચાત્તાપથી ક્ષમા માગી. તે પછી કેટલાક દહાડા સુધી તે દેવ-
જીની પછવાડે ગયો નહિ, અને બીજાં છોકરાંને પણ તેણે વાર્યા.
એમ કરતાં એક દિવસ દેવજીની પછવાડે છોકરાં લાગ્યાં હતાં તેમાં
તે ભલ્લ્યો. તેના મનમાં એવું નહતું કે દેવજીને સ્વીકારું, પણ બીજાં
છોકરાં તેની શી શી ચેષ્ટા કરેછે, તે તમાશો માત્ર જોવા માટે ગયો.
પછી છોકરાં ભેગો એ પણ દેવજી દેવજી હુર્યો ! હુર્યો ! કહીને આ-
રડવા લાગ્યો; એમ કરતાં કરતાં સઘળાં છોકરાંની સરદારી તેને
આવી. છેલ્લી વારે ઘણો કલબલાટ થયો સારે સ્વીકારીને દેવજીએ
છોકરાં ઉપર ર્ડો નાંખી તેમાંની એક મોટી ર્ડો હરિઆના ગાલને
અડકીને કાને વાગી. તે કાન તૂટી જાત, પણ થોડાકમાં બચી
ગયો. પછી હરિઓ ઘેર આવ્યો. કાન રાતો ચોઢ થયોછે, અને તે
હલ્લવે હલ્લવે રુએછે. તેને બાપ કહેછે, પરમેશ્વરે તને ઠીક શિક્ષા કરી.

હરિ૦—પણ બાપા, બીજાં છોકરાંએ મારા કરતાં ઘણી તેની ચેષ્ટા
કરી હતી, અને પરમેશ્વરે તેને શિક્ષા થોડી કરી અને મને વત્તી
જા માટે ?

દયા૦—તેનું કારણ સાંભલ, તને બીજાં છોકરાં કરતાં સારી સમ-
જણ છે કે એમાં પાપ છે, એવું સમજીને પણ તેં તે કયું માટે તેમ-
ના કરતાં તારો અપરાધ વત્તો. માટે જે છોકરો પરમેશ્વરની,
અથવા પોતાનાં માતાપત્ની અવગણના કરીને તેમની આજ્ઞા ન
માને, તેને વમણી શિક્ષા થાય, એ યોગ્યજ છે.

दाणा बीणनारी छोकरी.

नाटक एक अंकनुं.

पात्र.

त्र्यंबकराय.....	जमीदार.
रामराय.	तेनो छोकरो.
हीराबाई.	तेनी छोकरी.
जोईतीबाई.....	
जमनी.....	जोईतीबाईनी छोडी.
हरजी.....	जमीदारनो चाकर.

ठेकारुं.—एक खेतर तरतज कापेलुं हतुं तेमां घणा बाजरी-
ना भारा पड्याछे. ते खेतरनी एक तरफ त्र्यंबकरायनुं घर छे,
बीजीतरफ केटलांक झुपडां अने बीजी गामनी रचना छे.

प्रवेश १.

जमनी.

जमनी.—(बीजा खेतरमांथी भरिने आणेली बाजरियांनी टोप-
ली हाथमां लेईने त्र्यंबकरायना खेतरमां एक भारा आगळ
बेठी हती) चालो सारुंज काम थयुं. आहा ! आज मारी
माने केवो आनंद थशे ! (टोपली सामुं जोईने प्रसन्न थायछे)
ते घरडा बाजरियां लणनारा बापाए मने एकी वारे टोपली भरी-
ने बाजरियां आप्यां; तेने केटलो भलो कहुं ! ओहो ! हुं आ-
खो दहाडो अहिं तहिं फरत तोए एनुं अर्धुं पण मने मळत नहि.
परमेश्वर तेनुं सारुं करो. हवे हुं जाणुंछुं जे आ खेतरमांनां
काहिं बाजरियां पड्यां आखड्यां बीणुं. (ते टोपलीमांनां बा-
जरियां बे हाथे दाबेछे.) आ लगार दबाय तो एमां एक बे कड्डा

બીજા પળ માય; કાંઈક યોજામાં પળ લેડું. (તે ઝઠીને યો-
જો એક હાથે પહોજો કરીને બીજે હાથે એકઠાં કરેલાં બાજરિ-
યાં તેમાં ઘાલેછે, ઇટલામાં વેગલેથી શબ્દ સાંભળીને કહેછે.)
અરે દૈવ ! પેલો કોળ મારા ઉપર દોડતો આવેછે ! હશે આવો,
પળ મેં કોઈનો અન્યાય કર્યો નથી.

પ્રવેશ ૨.

જમની અને હરજી.

હર૦—(તેનો હાથ શાલીને) અરે ચોટી છોડી, આજ મેં તને ભલી
ચોરી કરતાં પકડીછે.

જમ૦—શું તમે કહોજો, મહારાજ ! હું ચોર નથી, હું તો સાહુકાર છું.

હર૦—સાહુકાર છે ? તું સાહુકાર ? (તે તેના હાથમાંથી ટોપલી
ઝૂંટવી લેછે) ચારે આ ટોપલીમાં શું છે ?

જમ૦—બાજરિયાં, જુઓની.

હર૦—ચારે એ બાજરિયાં આ તારી ટોપલીમાં પેદા થયાં કે શું ?

જમ૦—ઓ હો ! જો એવું હોત, તો પછી મારે ચેતરમાં મહેનત
કરીને આટલાં એકઠાં કર્યાંનું કામ નહતું.

હર૦—ચારે એ ચોરીનાં એની મેજે ઠર્યાં.

જમ૦—મહારાજ, એવું કહેજો નહિ. હું ખૂલે મરું અને મારી મા
પળ ખૂલે મરે તો એ મારે હાથે એ વાત થવાની નહિ.

હર૦—હું સમ ટાઈને કહું છું જે એ પોતાની મેજે તારી ટોપલીમાં
આવીને પડ્યાં નથી.

જમ૦—અરે પરમેશ્વર ! તમે સમ ટાઈને મને બીવરાવોજો, પળ
મારું કહ્યું સાંભળ્યો તો ચરા. હું તે સામા ચેતરમાં બાજરિયાં
વીળવા ગઈ હતી, ત્યાં એક મળો ડોસો હતો, તેણે મને વીળતાં
દીઠી, અને તે બોલ્યો, “ ગરીબ બિચારી છોકરી ! જો તે શો
શ્રમ કરેછે ! હું એને કાંઈ આપું.” ચારે પાસે બાજરીના ભારા

પડ્યા હતા તેમાંથી બાજરિયાં તોડીને બે खोबा તેणे મારી ટોપ-લીમાં નાંચ્યા, અને તે કહેવા લાગ્યો કે જે ગરીબને આપશે તેને પરમેશ્વર ઘણું આપશે.

હર૦—વારુ વારુ, તે તો હું સઘલું સમજ્યો. અમારા છેતરમાંથી બાજરિયાં તોડ્યાં તે તને પેલા છેતરમાં ડોસો હતો તેणे આપ્યાં, નહિ ?

જમ૦—એમ નહિ, તમે પોતે જઈને તેને પૂછી આવો.

હર૦—હું જઈને પોતે તેને પૂછું ! હો ! વાત જો, મેં તને અહિંયાં પકડી ઇટલે પૂછવાનું શું કામ છે ?

જમ૦—પણ હું કહું છું જે તમારા એકે મારાને હું અડી નથી. આ મારા खोલામાંનાં થોડાંક બાજરિયાંજ માત્ર અહિંયાંથી વીળ્યાં છે; શામાટે કે મેં જાણ્યું જે એવું કર્યાથી કાંઈ અન્યાય નથી. તેમાં તમે એમ જાણતા હો જે એ પણ લેવાં નહિ તો તે હું પાછાં નાંચવાને તૈયાર છું. આ તમે તમારાં લો.

હર૦—નહિ, નહિ, હવે તેવું થનાર નહિ. આ ટોપલીમાં નાંચ અને એ ટોપલી ડ્યાં લઈ જાઉં ત્યાં ચાલ. હાંડ મારી સાથે હવે ચોકીમાં.

જમ૦—(બીને) શું ભાઈ ! એવું શું કહો છો ? મારા દાદા.

હર૦—હા, હવે મારા દાદા. હૈ, હું તને જવા દેઉં તો તું એ કરતાં મને ઘણો સારો કહીશ, નહિ વારુ ? હું કહું છું જે તું પાંશરી ચોકીમાં ચાલ, હાંડ ઉતાવળી.

જમ૦—અરે મહારાજ ! મને પરમેશ્વરને વાસ્તે એવું કરશો નહિ. તમને દેખાડ્યાં તેથી વત્તાં મેં અહિંથી લીધાં નથી, खेरेखરું કહું છું. હું આલો દહાડો ઘેર નહિ જાઉં ચારે મારી મા મને શું કહેશે વારુ ? અને મને ચોકીમાં બેસાડી સાંભલશે, તો પછી તે મરીજ જશે.

હર૦—ચારે શો મોટો અનર્થ થશે ! તેમરી જશે તો ગામની પીડા જશે.

જમ૦—(રોવા લાગી) તમને જો સ્વર હોય કે તે કેવી મલી મા
છે અને અમે કેવાં ગરીબ છીએ તો તમને અમારા ઉપર દયાજ આવે.

હર૦—હું અહિં લોકો ઉપર દયા કરવાને રહ્યો નથી. મારા ધ-
ર્મીનો જે ટ્રિગાડ કરે તેને પકડીને ચોકીમાં નાંખવાને રહેલો છું.

જમ૦—પણ જો મારા સરસીએ ટ્રિગાડ ન કર્યો હોય તો.

હર૦—એક આવી ટોપલી મરીને દાળા ચોરીને વઢી પોતાની મ-
લાઈ દેવાડેછે કે શું ? શી નવાઈ જો ! ચાલ, ચાલ, ચાલવા
માંડ મારી સાથે.

જમ૦—અરે મહારાજ ! મારા ઉપર દયા કરો. જેઈએ તો મારી
સપ્તી ટોપલી લો, અને લેશો તો એટલા દાળાથી તમે માતવર
ધનાર નથી, પણ મને જવા દો. હું તમને પગે લાગુંછું. મારી મા
ઉપર નજર રાખીને તો મને મેલો. મારી માને હું એકની એકજ છું.

હર૦—હું તને મૂકીશ, તોપણ તારી માને વાસ્તે મૂકનાર નહિ, તે
મરશે તેમાં મારું શું જશે ? પણ છોડી તને રોતી જેઈને મને
દયા અવેછે. હવે તું જા, ટોપલીની આશા રાખીશ નહિ. ન્યા-
ય થશે તે દહાડે ન્યાય કરનાર તારો થોડો ઘણો દંડ કર-
શે તેટલો દંડ માત્ર આપજે, નહિતો તારે ચોકીમાં જવું પડશે,
અથવા તે તમને ગામ બહાર કાઢી મૂકશે.

પ્રવેશ ૩.

જમની.

જમ૦—(એકલી ખૂંઈ ઉપર બેઠી અને એક મારા ઉપર માથું મેલીને
કેટલીક વારસૂધી મનમાં ને મનમાં રોઈ, પછી ઝઠીને ચારે તરફ
જુએછે) હરે હરે ! તે ગયો ! નઠારો મુઓ. મારાં બાજરિયાં,
ટોપલી સઘણું લેઈ ગયો, અને વઢી મને અને મારી માને કોણ
જાણે જે એ શું કરશે ! (જાગાર વિસામો લેઈને) આહા : તે જ-

નાવરો કેવાં દૈવાન્ ! તેને કાંઈ થોડા દાણા પળ લેવા દેછે, અને હું—પળ કોણ જાણે અહિં પીચ્યો કોઈ નઠારો એમની પછ-વાડે બંદૂક લેઈને ફરતો નહિ હોય, એ કેમ જણાય ! માટે હું એમને ઝડાડી મેલું, પછી હું જાઉં; નહિતો આ ભારા ઉપર મારું મેલ્યું તેની વતીની વચ્ચી કાંઈ શિક્ષા મઝશે ; શું કશું વારુ ! કોઈ આવેછે, જોડ તે બે છોકરાં આવેછે, કોણ હશે વારુ !

પ્રવેશ ૪.

રામરાય, હીરાબાઈ, જમની (આંખો લુપ્તે).

રામ૦—અરે તંજ અમારાં બાજારિયાં ચોર્યાં કે શું અને તનેજ અમારા ચાકરે પકડી ? (જમની નિસાસો નાંખેછે, તેનાથી કાંઈ ઉત્તર દેવાતો નથી).

હીરા૦—(જમનીના સામું જોઈને ભાઈને એકતરફ લેઈ જાયછે.) આ છોડી મને મલી લાગેછે, રામા, જો તે બિચારી કેવી રૂ-પેછે ! તેને ઘણું ઘણું સ્ત્રીજીવિશ નહિ, ઘણું દુઃખ થશે; અને આપણે આટલાં થોડાં બાજારિયાંસારુ આવું કરવું નહિ. (હીરાબાઈ જમનીપાસે આવી) છાની રહે છોડી, છાની રહે, તું શામોટે રૂપે !

જમ૦—મારા ઉપર જૂઠી ચોરી ચઢાવેછે. તમે જાણોછો કે મેં અન્યાય કર્યો ?

રામ૦—ચારે તં શું અન્યાય કર્યો નથી ?

જમ૦—ના, એ તમે સ્વરૂંજ માનજો. હું પેલા સેતરમાં દાણા બી-ળવા ગઈ હતી ત્યાંથી એક ઘરડે ડોસે મારી ટોપલીમાં બાજરી-યાં આપ્યાં, પછી તે લેઈને હું આ સેતરમાં આવી, કે ખૂંઈ ઉપર પડ્યાં હોય તેમાંથી થોડાંક બીણી લેઉં. તમારા ચાકરે મને ભારા આગળ ઝમી દીઠી માટે મારા ઉપર ચોરી ચઢાવી, અને મારી ટોપલી લેઈ ગયો; અને મને પણ ચોકીમાં લેઈ જતો હતો. પણ હું રોઈ અને તેના કાલાવાલા કર્યા માટે મને મેલી.

હીરા૦—અરેરે ! તેણે અમારા દેવતાં તને ઇટલું કર્યું હોત તો પછી જણાત, જે તેને પણ કેવી શિક્ષા થાયછે ! અમારો બાપ ઘણો મલો છે, ગરીબને દુઃખ દેવા દેતો નથી. તે અહિં હોત તો તને તે વસ્ત્રજ જવા દીધી હોત.

રામ૦—અને હજુ તે તારી ટોપલી પાછી મોકલાવશે, એ હું સ્વેચ્છા કહું છું.

જમ૦—(આનંદ પામીને) તમને એ સ્વં લાગેછે ? મારા નાના શેઠ.

હીરા૦—રામરાય અને હું જઈને તેની પ્રાર્થના કરીશું. તું સ્વસ્થ રહે, કાંઈ આપવાની વાત તેને કહીએ છિયે ઇટલે તે ઘણો પ્રસન્ન થાયછે. તારી ટોપલી તો અમે તેને કહ્યાવિના તને આપી આપીશું.

જમ૦—વાઃ વાઃ મારી બહેન ! શાં તમે ભાગ્યવાન ! જે તમારે કોઈની ગરજ નથી તો એ તમે ઝૂલટાં બીજાની સહાયતા કરો છો.

રામ૦—સારે શું તું ઘણી ગરીબ છે, છોડી ?

જમ૦—અહિં આવીને આટલી મહેનત કરીને રોટલાને માટે જે દાણા પેદા કરે તે ગરીબજ હોય તો, મહારાજ.

હીરા૦—શું તું રોટલામાટે દાણા બીળેછે ? મેં જાણ્યું જે તું બાજરિયાં શેકીને પૂંજી ખાવા સારું લેતી હૈશ. કોઈ વસ્ત્ર જ્યારે કોઈ પાસે ન હોય, સારે અમે પણ એમ કરીએ છિયે.

જમ૦—અરે બહેન ! તેવું નથી. મારી મા કહે જે બાજરિયાં સાંકીને દાણા કાઢીને તે દહીંને તેના લોટના રોટલા કરીશું.

હીરા૦—તેના તે દાણા કેટલાક નીકળત ? અને તમારે કેટલા દહાડા ચાલત ?

જમ૦—એક બે દહાડા ચાલે ઇટલા તો નીકળત, તે સ્વાઈને બે દહાડા જાત, પછી આગળ પરમેશ્વર મોટો છે.

રામ૦—સારું સારું, હું તને એક પાવલી આપું છું, ઇટલે તમારે એક દિવસ વતો નીકળશે. આ કોરી નવી છે માટે મેં સુશીથી મારીપાસે રાખી હતી. આ લે.

जम०—अरेरे ! एटला बधा पैसा ! माराथी लेवाय नहि.

हीरा०—(हशीने) एटला पैसा लेतां तुं वीएछे-केम ? मारी को-
थळी मारी पासे होत तो हुं पण तने घणा पैसा आपत.

राम०—(हाथमां पावली झालीने जमनीने आपवाने सामी धरेछे.)
ले छोडी, ले. (जमनी लगार लजवाईने तेनी पासेथी पावली
लेछे, अने तेने आशीर्वाद देछे) एटले काई थयुं नहि. हुं
हमणा कारभारी पासे दोडतो जाउंछुं, अने तेनी पासेथी लेईने
तारी टोपली तने आपुंछुं. जो ते नहि आपे तो पछी तेने—

जम०—अरे महाराज ! तमे मारे वास्ते एटला दुःखी थशो नहि.
तमे मने कहोछो जे हुं तने सहाय थईश एटलेथीज मारे घणुं छे.

हीरा०—तुं रहेछे क्यां ते मने कहईश ?

जम०—गाममां पेसतांज मों आगळ.

राम०—तो अमे आगळ कोई वार तने दीठी नहोती ? कापणी-
ना दहाडामां अमे बापनी साथे वर्षोवर्ष आवीए छिये.

जम०—गाममां आव्याने मने हजु आठ दहाडा थयाछे. अमे माण-
कवाई डोशीने घेर रहीए छिये, ते मारी मा उपर घणुं हेत राखेछे.

हीरा०—थुं, तमे माणकवाई डोशीने घेर ऊतर्याछो ?

राम०—अमे तेने ओळखीए छिये. अमारो बाप तेने कोई कोई
वार बागमां नींदवाने बोलावेछे.

हीरा०—तुं मने तारी मा पासे तेडी जईश ?

जम०—तमारां जेवां मोटां माणस अमारा सरखा गरीबने घेर प-
धारे त्यारे अमाहुं मोटुं भाग्यज तो !

हीरा०—ना, ना, अमारो बाप अमने एटली मोटाई करवा देतो
नथी. ते कहेछे जे जेवां बीजां माणस छे तेवांज अमे छिये,
पण हुं आवी तो तेमां कंई तमने संकोच तो नथी ?

जम०—काई नहि. तमे आवशो तो मारां बाजरियां गयां अने
टोपली गई, ते वातनुं मारी माने खोटुं नहि लागे. तमे तेना

મનનું સમાધાન કરશો, અને તે કારભારીએ મો દેલાડ્યોછે તેનું.
 રામ૦—તેનો કશો તું મો રાલીશ નહિ. મારી બહેન તારી મા
 પાસે આવશે અને હું દોડતો તેની પછવાડે જાઉં છું, હું જાણું છું
 જે તમે પાછાં આ ઠેકાણે આવશો, નહિ વારુ ?

જમ૦—જો તમારી મરજી હશે તો.

રામ૦—તું પાછી નહિ આવે એટલામાં તારી ટોપલી અહિં આળી મૂકું છું.

જમ૦—હું મારી માને પણ અહિં તેડી લાવીશ. તે તમને આશી-
 વાદ દેશે.

હીરા૦—ચાલ ઉતાવળી મારા સાથે (તે જમનીનાં હાથ શાલીને
 તેની સાથે તેની મા પાસે જાય છે).

પ્રવેશ ૫.

રામરાય.

રામ૦—(એકલો) હું અને મારી બહેન કેટલાં સુખી છિયે જે અ
 છોડીની પેઠે અમારે દાળા વીળીને પેટ ભરવું પડતું નથી ! મને
 એ છોડીના મોની આકૃતિથીજ એવું દીસેછે જે એ આ કરતાં સારી
 દશાને પામવાને ઉત્પન્ન થઈ છે, એમાં કાંઈ સંશય નથી. ગામ-
 ની વીજી છોડીઓ નઠારી દેલાય છે તેવી આ દેલાતી નથી.
 બાપા મારું કહ્યું સાંભળશે તો खરા. ઓ: હો: ! સારું જ થયું
 કે હરજીને સાથે તેડીને એજ આવે છે અને ટોપલી પણ પાસે છે.

પ્રવેશ ૬.

રામરાય, ત્ર્યંબકરાય અને હરજી.

રામ૦—(બાપ પાસે દોડતો ગયો) બાપા, મારું થયું જે તમે આ-
 વ્યા (હરજીના હાથને વળગે છે) આપ મને એ ટોપલી.

હર૦—હલ્લવે, હલ્લવે, મારું મારો હાથ માગશો.

ત્ર્યંબ૦—રામા, તારે એ ટોપલી શાને જોઈએ ?

राम०—ए गरीब छोडीनी टोपली आ मूर्ख तेनां बाजरियां सुद्धा खूंची लीधीछे. हवे हुं तमने सघळी वात कहीश, बापा.

हर०—ए ते शुं ? जे कोई आवी पांशरी चाकरी करे अने चोरी न करवा दे ते मूर्ख थयो के शुं ? पछी खारे तो माहं. अने खारे देशाई मने महिनो शुं करवा आपेछे ?

उयंब०—हरजी, हुं तने रोज कहुंछुं जे नवरां लुखां माणस खेत-रमां आवीने बिगाड करे तेने तुं बारजे, पण बिचारां गरीब भीखारिने पकडीने चोकीमां घाल एवुं कहुं नथी. कोई भलुं माणस दरिद्रनी पीडाथी पीडाईने मारा खेतरमांथी अन्न लेवानी इच्छा करे, अथवा ज्यां त्यां फरीने पडेलं बाजरियां बीणे तेने सर्वदा तुं उपद्रव करीश नहि.

हर०—आपणे दाणा काढी लेईए, पछी मनमां आवे तेटलां बीणी लो, कोण ना कहेछे; पण हजु तो आखे एक भारो त्यां पड्येछे.

राम०—(मश्करीमां) दाणा घेर आणीने फरीने खेतरमां हळ फेरव्या पछी, एम केम कहेतो नथी ? खारे पछी तेमने घणुं बीणवानुं नडसे खरे !

हर०—भाई, ए वातमां तमे समजो नहि. तमे छाना रहो. ते चोर नथी ते साथी जाण्युं ?

राम०—राम राम ! चोर चोर ! तेणीए मने कहुं, जे में एक दा-णो अहिंथी लीधो नथी; एक डोसो पेला खेतरमां हतो तेणे मारी टोपली बाजरियां भरीने आपी.

हर०—ए वात घणी सारी. तेणीए तमने कहुं ! ते केटली सा-ची ते पण जाण्युं, में तेने भारा आगळ पकडीछे.

उयंब०—भारामांथी बाजरियां तोडतां ?

हर०—ते हुं नथी कहेतो. ते मारा पहेली शुं करती हती ते मने खबर नथी. तमे ते जुओ जे एटलां ते डोसाए आप्यां एम ते.

કહેછે, પળ ગામડીઓ એટલો તેને ધર્મ કરે એ વાત તમને સ્વરી લાગેછે કે ?

રામ૦—પળ હું કહું છું કે નહિ જે તે વાજરિયાં તેને એક ઢોસે આપ્યાં એમ તેણે મને સ્વસ્વરૂં કહ્યું ? એવી મલી છોડી જટું બોલનાર નહિ એ મને નિશ્ચય છે.

હર૦—માઈસાહેબ, સ્વરૂં બોલજો, વારુ, તમે આજસૂધી કોઈ દહાડો જૂટું બોલ્યાછો કે નહિ ? તો એ અમે તમને મલાજ કહીએ છીએ.

રામ૦—ત્રાપા, આ હરજી મને કેવો દવાબીને બોલેછે તે તમે સાંભળો છો ? (હરજી ઉપર રીસ વઢાવીને) હું જૂટું બોલ્યો હોડં તો હું લુચ્છો સ્વરો, પળ હું કોઈ દહાડો બોલ્યો નથી; અને આજ તે નાની છોડી પળ બોલી નથી. ત્યારે હવે એમાં જૂટું કોણ તે ઝાઘાડું દીસેછે.

વ્યંબ૦—માઈ હઠ્ઠે, તારું બોલવું સાંભળીને મને નિશ્ચય થયો. કોઈને ચોરી કરતાં દીઠો નથી ત્યાંસૂધી આપણે તેને આપણી તરફથી શાહુકાર કરીને માનિયે. પળ વીજો કોઈ તેને ચોર કહેતો હોય, તો તેના ઉપર રીસ પળ કરીએ નહિ. આપણું ચાલે તો નમ્રતાએ વ્રીને તેના મનને નિશ્ચય કરી આપિયે અને તે સ્વરી રીતિએ તેના સ્વરૂપને જાણે એવું કરિયે.

હર૦—એમ નહિ મહારાજ ! તમે કહ્યું તે કરતાં મને આ તારું લાગેછે. પ્રથમ તો સર્વને લુચ્છા એમ જાણિયે; પછી જેટલા મલા એવું નજરમાં આવ્યું તેટલા માત્ર મલા. રસ્તામાં જતાં જો વઢદ સામો આવે તો હું તેને મારકળો જાણીને વેગલો જાડું છું, પછી તે મારતો હો અથવા ન હો. પળ આપણે ચોકસ રહેવું, તેમાં કાંઈ ચિંતા નહિ. જેમાં સંદેહ નહિ તે માર્ગ સારો.

વ્યંબ૦—ઘણું સારું. તારી પેટેજ સઘળાં માને તો સમાગમ કોનો કરે ? અને મેં તેવું જાણ્યું હોત તો તને હું કેમ રાખત ?

પછી તારાસરલા ઘરડાનો નિર્વાહ થાય માટે મેં તને આ ગામ

उपर विश्वासनी चाकरी आपीछे ते केम आपत ? तने सिपाई-
गीरीनी चाकरीमांथी सरकारी काटी मूकयो हतो, अने तेमनुं
राजीपत्र पण तारीपासे नहतुं ते उपरथी में तने लुञ्चो जाणीने
कोटवाळने स्वाधीन कर्यो नहीत के ?

हर०—ते खरूं, अने हुं लुञ्चो नथी ए पण खरूं.

अयं०—हा रे, में तने भलो जाण्यो माटेज हजु तुं मारी चाकरी-
मां टक्योछे. पण जे दहाडे में तने राख्यो ते दहाडे तो
तारूं मौं जोईने अने तारा वचन उपरज राख्योछे के नहि, के
ते वखत काई बीजुं प्रमाण हतुं ?

राम०—बापा, जो तमे मौं जोयाथी अने शब्द सांभळ्याथी परीक्षा क-
रशो तो जेटलुं छोडीनुं कहुं खरूं मानशो तेटलुं हरजीनुं नहि मानो.

हर०—हैं, भाई ! ए ते शुं बोलोछो ! मारूं मौं जोईने बापाने जेवो
भरोसो आवेछे, तेवो तेनुं जोईने आवशे तो हुं तमारूं कहुं
मानीश.

राम०—हं: हं:, शो आ बांदरासरखो सारो देखायछे !

अयं०—छी: रामा, एवुं बोलिये नहि हो. पण हरजी, तुं ते छो-
डीने ओळखेछे ?

हर०—हा, साहेब. काई ओळखुंछुं अने काई नहि. आज दश
दहाडा थपां हुं तेने तेनी मा साथे फरती देखुंछुं. पण ते
गाममां कपांथी आवी, अने शामाटे आवी, ए तमने गामनो चो-
कशीदार छे ते ठीक कहेशे. मने जो खरूं पूछो तो एवाने गा-
ममां पेसवा देईने भीखारी बघायी, ए काई सारूं कर्युं नथी.

राम०—वारु, तो तेमने माटे जे खरच थशे ते हुं करीश. हा हुं
करीश जा !

हर०—भाई, तमारी पासे तमारा पराक्रमनुं काई छे के ?

राम०—मारीपासे नथी; पण मारा बापनी पासे तो घणुं छे.

हर०—भाईसाहेब, हुं खरूंज कहूंछुं जे आ मउओ वास्ते सघळुं

ગામ કરકહેછે. અને અમલદારને એવી લાંચ લેવા દેશો
(અંગૂઠો તર્જની ઉપર ચોઢીને રૂપિયાની નિશાની લેવાડેછે)
શામાટે જે મને લાતરજમે છે, ચોકશ નિશાની હો. —

રામ૦ — ત્રાપા, તમે જુઓ ! આ ચોકશીદારને પણ મૂંઢો કહેછે.
હું તેમને એ જણાવીશ.

ઝ્યંબ૦ — હલ્લે, બેટા. (હરજીને) હરજી, મારા મનથી તારી
આવી સંશય પ્રકાતિ સારી નથી. ત્યારે હવે મારે પણ તારા
ઉપર સંદેહ આગવો થોગ્ય છે, શામાટે જે તે છોડીને તેં લેતરમાં
મારા આગળ દીઠી માટે તું અટકલ કરેછે જે તેણીએ ટોપલી
લેધી ભરી; અને તે ગરીબોને ગામમાં વસ્તીમાં આપવા દીધાં
માટે કુમાવિસદારે લાંચ લીધી એવું કહેછે. વારુ ત્યારે હવે હું
પણ કહું છું જે તે છોડી પાસેથી તને તમાકુ કે પૈસો કાંઈ મળ્યું
નહિ માટે તેં તેની ટોપલી લીધી; નહિતો તું તેને જવા દેત.

હર૦ — શેઠ સાહેબ, તમને એવું લાગેછે કે —

ઝ્યંબ૦ — તારા મનમાં જેવા લોક આવેછે તેવા લોકનાં મનમાં તું
કેમ ન આવે ?

હર૦ — વારુ ત્યારે, હવે તમારે કાંઈ બોલવુંજ નહિ. સઘઠાં મી-
લારુ આવીને તમારું લેતર, વાડી, ગામ લૂંટી કેમ લેઈ જતાં
નથી ? મારું શું જશે ! પણ હવે હું આ ટોપલી કોટવાળને
આપીશ.

રામ૦ — નહિ, વાવા નહિ, એટલી મારા ઉપર દયા કર.

ઝ્યંબ૦ — હરજી, તારે એ ટોપલી લેઈ જઈને તે છોડીની પાસે ક્ષમા.
માગવી પડશે.

હર૦ — ક્ષમા ! માર્શ સાહેબ, ક્ષમા ! તમારે એવું બોલવું ! શું હું જાઉં
અને ક્ષમા માગું ? શાવાસ્તે ? મેં તેનો કાંઈ અપરાધ અથવા
અન્યાય કર્યો એવું મને લાગતું નથી.

રામ૦ — એટલા માટે જે નાહક તેં તેને દુઃખી કરી, અને તેના ઉપર

- चोरीहं निमित्त मेळ्युं, माटे तारे क्षमा मागवी पडशे, समज्यो ?
- हर०—टोपलीए न आपिये, अने क्षमाए न मागिये तो श्रुं थाय ?
- अयंब०—मैं जो तने नाहक छळ्यो होय तो मारे पण तारी पासे क्षमा मागवी जोईए. हवे जो तने लाज लागती होय तो हुं आ टोपली, अने तारी वतीनी क्षमा मागुं.
- हर०—आरे रामरायजी, एटलुं काम तमेज करशो ?
- राम०—हा, हुं तैयार छुं, पण बापा, मारी बहेन तेनी माने ओळखवा सारु तेनी साथे गईछे, ते तेने तेडीने उतावळी पाछी आवनारी छे, हुं लगारेक तेनी वाट जोउंछुं.
- हर०—एवुं छे तो हवे अहिं सारुं काम नहि. (ते फडफडतो चालतो थयो.) हवे आ गाममां एटलां भीखारी थशे जे अमारेज उतावळी भीख मागवी पडशे.

प्रवेश ७.

अयंबकराय अने रामराय.

- राम०—बापा, ते श्रुं बोळ्यो ते सांभळ्युं के नहि ?
- अयंब०—हा बेटा, पण हुं तेनुं कहुं काई मनमां आणतो नथी.
- राम०—आरे एवुं खोटुं माणस तमे शावास्ते राख्युंछे ?
- अयंब०—ते खोटो नथी, बेटा, ते आपणुं सारुं करवाने घणुंज इच्छेछे, माटे ए कोई बखत आवुं बकेछे. बाकी ते घणो साचो अने एक मनथी चाकरी करनारो छे.
- राम०—पण ते बांको चालेछे आरे ?
- अयंब०—तैं सांभळ्युं नहि, एणे कहुं जे मैं तेनो अन्याय कर्यो एवुं मने लागतुं नथी. माटे एनो अपराध एटलोअ, जे ए मारा हुकम प्रमाणे करवा जायछे. पण माणस जोईने वातनो विचार करीने काम करनुं एनी तेने समजण नथी.

રામ૦—હું એ સમજ્યો નહિ. મને ઠીક કરીને સમજાવશો ?

ઝ્યંબ૦—હા, બેટા. તે એવું જે મેં તેને ડ્યારે રાખ્યો, ત્યારે કહ્યું હતું જે ગામમાંથી લુચ્છા, ચોડા જે હોય તેને કાઢી મેલ, અને તેમને કોટવાલ પાસે લેઈ જઈને શિક્ષા કરાવ, એટલે ખીચારીને બાને જે ચોરી કરીને પેટ ભરેછે, અને ગામમાં આવીને મારાં સગાંને જે ટગેછે તેને માટે એવો હુકમ આપ્યો હતો.

રામ૦—હાં ! હાં ! હવે હું સમજ્યો. તે ચોરેજ ખીચારીને પણ ચોરમાં ગણેછે. કોઈ ઘરડું હોય માટે, કોઈ દુઃખી હોય માટે, કોઈ ગરીબ હોય વાસ્તે ખીચ માગેછે. પણ તે એ મનમાં આણતોજ નથી.

ઝ્યંબ૦—સ્વહં, બેટા. એકજ વાત હોય પણ તેને પ્રસંગવશથી જુદી માનિયે તો જુદી જણાય. હવે જો, હુંજ તને પૂછું, જે તું હરજીની સાથે લડીશ નહિ, તેં સારો વિચાર કર્યો નથી, અને તે છોડીની માં જૂઠી નથી, અથવા તે છોડીએ તને જૂઠું કહ્યું નથી, એ તું શાઉપરથી કહીશ ?

રામ૦—ના, બાપા, તેવું થાય નહિ.

ઝ્યંબ૦—કેમ થાય નહિ ? તે છોડી કોણ છે, અને આદિ શું બા-રીને આવીછે તે તું સ્વહં જાણેછે ?

રામ૦—બાપા, જો તમે તેનું મોં, તેનું રોવું, અને તેની ગરીબાઈ દીઠાં હોય, અને તેનું બોલવું જો તમે સાંભળ્યું હોય તો તમને નિશ્ચય થાય. એથી વીજું શું વતું જાણ્યું જોઈએ ? અને તે સારી છે કે નહિ, એ સ્વહં જાણિયે ત્યાંસુધી તેને ખૂલે મરવા દેઈએ ?

ઝ્યંબ૦—શાબાશ, છોકરા, શાબાશ; ગરીબના ઉપર એવીજ નજર રાખતો જા, એટલે પરમેશ્વર તારા ઉપર રૂપા કરશે. તારા સરવો ગુણવાન્ છોકરો આપીને તેને મારા ઉપર રૂપા કરીછે. કઠોરતા કરતાં દયા સારી; નઠાહં માણસ અનીતિમાં પેસેછે. જે કામમાં કોઈ આપણી રૂપા ઇચ્છેછે, અને તે તેના ઉપર આપણાથી કરા-તી નથી એવી વાત થાયછે, તેમાં તેનો વાંક છે, આપણો નથી.

રામ૦—પળ બાપા, હરજીસરલા માળસને સ્વાધીન અધિકાર કરવો
 એ મને ઠીક લાગતું નથી. તે એકાદ દહાડો અનર્થ કરવાનો.

ત્ર્યંબ૦—તું કહેછે તે સ્વર્ગ, પળ મેં તેના હાથમાંજ સઘળી સત્તા
 આપી નથી. તેનાથી થયો તો યોડોજ ઉપદ્રવ થશે. કદાપિ થયો
 તો તેનો બદલો ચાલવામાં આવશે. તેના માથાઉપર આપણો
 કુમાવિસદાર છે, તે રૂડી સમજણનો અને મલો માળસ છે; તે
 ન્યાય અન્યાય જોઈને સ્વર્ગ હશે તેજ કરશે. તેણેજ મને તે મા-
 દીકરીનું વર્તમાન જાણ કર્યું, કે તે મળ્યાં છે, અને તે માળેક-
 વાઈ ઢોશીના ઘરમાં રહેછે એ પળ મને કહ્યું.

રામ૦—પળ બાપા, હરજીએ તે વસ્તજ જો તે છોકરીને મારી હોત
 તો કેમ થાત ?

ત્ર્યંબ૦—એટલું તેનાથી કારાય નહિ. મેં તેને સ્વેચ્છાથી તાકીદ
 કીધીછે, કે તને કોઈ કેવો પળ અન્યાય કરતાં જણાય, તો-
 પળ તેના શરીરને હાથ અડકાડીશ નહિ; તેને કુમાવિસદારની
 પાસે લેઈ જવો.

રામ૦—બાપા, પેલી તે નાની છોકરીને લેઈને મારી વહેન આવી.

પ્રવેશ ૮.

ત્ર્યંબકરાય, રામસાય, હીરાવાઈ, અને જમની.

રામ૦—(ટોપલી લેઈને જમની પાસે દોડેછે.) આ લે છોકરી આ
 લે તારી ટોપલી. તેમાંથી તારા એકે બાજરિયાને પળ કોઈએ
 હાથ લગાડ્યો નથી વારુ.

જમ૦—અરે મારી ટોપલી ! અરે મારા નાના શેઠ, હું તારી કેટલી
 ઉપકારી થઈ ! (ત્ર્યંબકરાયને જોઈને) આ કિયા ગૃહસ્થ છે !

હીરા૦—(બાપ પાસે દોડીને તેની કેડ ઉપર ચડેછે) જમની, જો
 અમારા આ બાપ.

રામ૦—હું તને સ્વસ્થરૂંજ કહું છું, જમની. અમારા બાપ સારા છે. તું કાંઈ બીંશ નહિ. આવ હું તારી અને તેની ઓઝાણ કરી આપું. (જમની આગળ જાય છે.) તને દુઃખ દીધું માટે બાપાએ હરજીને સારી શિક્ષા કીધી, સાંભળ્યું ?

જમ૦—(બીંતી બીંતી સ્વંચક્રાયપાસે જાય છે, અને તેને નમે છે) મહારાજ, હું આટલી બરાબરી કરું છું માટે ક્ષમા કરજો. તમારાં છોકરાં ઘણાંજ મળ્યાં છે માટે કહું છું.—

સ્વંચ૦—(એક તરફ વળીને હઝવેજ) રામરાય કહેતો હતો તે સ્વંચ, એના મોઢાસામું જોતાં એ જૂઠું છે એવો વેદમ કોઈને આવશે ? એની રમણીય આકૃતિ, ચોલવાની ચતુરાઈ, એ એના મોટપણાને દેખાડે છે.

જમ૦—(રામરાયને અને હીરાચાઈને હલકે શબ્દે) મેં તમારા બાપાને રીસ ચડે એવું તો નથી કર્યું ?

સ્વંચ૦—(તે સાંભળીને) ના, મારી લાડકી. મારાં છોકરાં એ તારો સત્કાર કર્યો તેમાં કાંઈ વસ્તું કર્યું નથી. તું તેને યોગ્ય છે.

હીરા૦—સ્વંચ, બાપા. એ તેવીજ છે. પણ જો તમે એની માને જોઈ હોય તો !

સ્વંચ૦—તારી મા કોણ છે ? છોકરી. આ ગામમાં તમે ક્યાંથી આવ્યાં ? અને તમે પેટ કેમ ભરો છો ?

જમ૦—પેટ કેમ ભરીએ છિયે ! હું શું કહું ? કદી મળે છે, કદી મૂંઝાં રહીએ છિયે. અમે આલો દહાડો કોઈવાર આલો રાત પણ સૂતર કાંતીએ છિયે, શીવીએ છિયે, અને પેટ ભરીએ છિયે. માણેકચાઈએ પોતાને ઘેર અમને રહેવાને જગ્યા આપી છે. તેણે મને સ્વેતરમાં બાજરિયાં વીણવા આજજ મોકલી હતી ; તે પહેલી સ્વેપેજ એમ થયું.

રામ૦—(જમનીના કાનમાં) આજ તારું માથું સારું, બહેન બાપાની આજ્ઞા લેઈ મૂકનાર છે ; પછી તને વીળ્યાબગરજ દાણા મળશે.

સ્વંચ૦—પણ આગળ તમે ક્યાં હતાં ?

जम०—अहिंथी घोडाक गाउउपर रेणुकापुरिमां हतां, सां घणी
मौघवारी थई, माटे माणेकवाईए मारी माने कहुं के तुं अहिं
आव, हुं तने जग्या आपीश.

ज्यंब०—(एक तरफ जईने) लोक ज्यारे एक बीजाने एवा सहाय
थायछे ज्यारे पछी मातबरे केटली सहाय करवी ? (जमनीने)
छोकरी, तारो बाप जीवेछे ? ते शो धंधो करेछे ?

राम०—हुं शरत करहुं, के ते बैतरो नहि होय.

हीरा०—अने एनी माने जेयापछी हुं पण करीश.

जम०—(जराक गभराईने) मारो बाप ? मारे बाप नथी. खरेखात
मैं जेयोज नथी. हुं जन्मतां पहेलांज ते मुओ. ओः होः !
जे आज ते जीवतो होत तो केवुं साखं थात !

ज्यंब०—ते कोण हतो ए तुं जाणेछे ? अने तेनुं नाम शुं ते कहे.

जम०—मारी मा तमने ते ठीक कहेशे.

ज्यंब०—ते मारी साथे बोलेशे ?

हीरा०—हा ते हमणा अहिं आवशे. हुं लगारेक पाछळथी आ-
बुहुं एम तेणीए अमने कहुं.

ज्यंब०—छोकरी, तने शीखामण कोनी !

जम०—ते सघळ मारी माए कर्युं. मने लखतां वांचतां तेणीए
शीखव्युं; हमणा ते मने परमेश्वरनो भजनमार्ग शीखवेछे, अने
चित्र काढतां पण शीखवेछे.

ज्यंब०—चित्र काढतां ! तो हवे मारी निशां थई के ए कोई मोटा
कुटुंबमानां दरिद्रथी आवी दशाने पाय्पांछे.

हीरा०—ओः होः ! ते पेली आवेछे.

राम०—एज के ते ?

ज्यंब०—(एक कोरि) एमहुं वर्त्तमान सांभळवाने हुं घणो इच्छुं.
आ छोकरीनी आकृति उपरथी मने एना बापनुं भान थायछे,
पण पकुं सांभरतुं नथी.

પ્રવંશ ૯.

ત્ર્યંબકરાય, જોઈતીબાઈ, રામરાય, હીરાબાઈ, જમની.

જમન—(માને મેટવાને દોડેછે. મા ત્ર્યંબકરાયને देखीने गभरा-
यछे) आव, मा, आव, बीश नहि. आ ते वेउ छोकरांना
बाप के जेणे आपणा उपर घणी ममता करी, अने जेवां एमनां
छोकरां तेवाज एओ पण दयावान् छे. (जोईतीबाई हळवे
हळवे आगळ आवेछे. हीराबाई आगळ जईने हेतथी तेनो
हाथ झालीने तेने बापनी पासे लावेछे.)

हीरा—मारा बापने सर्व समाचार मालूम पड्या; हवे नवुं नहि
कहेबुं पडे.

जोई—महाराज, मारी जमनी चोर छे एवुं तो तमारा ध्यानमां
आव्युं नथी ?

त्र्यंब—बाई, तमारी छोकरीने अने तमने जोईनेज तमारुं भला-
पणुं स्पष्ट देखायछे.

राम—तेनुं नाम जमनी के ? ए नामज कहेछे के ए दाणा बीणी-
ने पेट भरवा सारु अवतरी नथी.

जोई—शुं करिये, दरिद्रावस्था घणी कठण छे, पण ज्यांसूधी
अमारे हाथथी खोटुं कर्म थयुं नथी त्यांसूधी अमे—

त्र्यंब—गरीबीनी लाज कोईए राखबी नहि. सहण छे त्यां पण
ते जणायछे. बाई, हवे हुं बराबरी करीने पूछुंछुं, क्षमा करजो,
तमारुं नाम शुं ?

हीरा—एनुं नाम जोईतीबाई मेडतणी.

जोई—हवे हुं तमाराथकी मारी खरी हकीकत छानी राखती न-
थी. हुं एवा दहाडा काटुंछुं, अहिं मारो उपाय नथी एवुं
रापजी साहेबना मनमां आवे माटे कहुंछुं;—मारा मनमां छे
के तेमनो अपवाद थाय नहि. (छोकरां तरफ जुएछे) गरी-

बीनी लाजसारु नहि, पण जो मारुं नाम प्रगट थयुं तो पछी हलकी जातिना लोक जे कोई नीच हशे ते मने हशीने संतोष पामशे; शामाटे जे कोई समये मोटा माणसथकी तेमना गरीब-पणानो तेवोज तिरस्कार थायछे.

राम०—बारु ल्यारे हुं सांभळतो नथी.

हीरा०—हुं कोईने ए बात कहीश नहि. हुं खरंज कहुंछुं जे तमे गमे ते हो, पण जमनीने हुं मारी बहेनपणी करीश.

ड्यंब०—बाई, कहुंछुं ते खरंज मानजो. मारा मनमां एम आवुंछे, के निश्चय तमारुं कल्याण करवुं, माटे हुं आटलुं लंबा-वाने पूछुंछुं.

जोई०—हुं गरीब पण मोटा कुळमां उत्पन्न थईछुं. आठ वर्ष थयां मारा बापे मने वीरसिंह मेडतीआ लश्करी सरदारने आपी.

ड्यंब०—वीरसिंह मेडतीआ ! वीरसिंह !

जोई०—अमारुं लग्न थयापछी अमे रतनपुरमां आव्यां, त्यां मेडतीआनुं वतन हुंतुं.

ड्यंब०—हा तेज ! तेज ! आ छोकरीना चहेरा उपरथी तो साफ देखायछे के तेज.

जोई०—ते केम रायजी ?

ड्यंब०—आगळ बोली, बाई.

जोई०—हुं हवे थोडामांज कहुंछुं. अमे संसारना सुखनो अने पोतामां परस्पर प्रीतिनो अनुभव लेवा मांड्यो, एटलांमां अरे दैव ! कठण चाकरीए करीने तेमनुं शरीर बगडयुं, अने मारुं कर्म फूटयुं तेथी एम थयुं. (ते रडेछे.)

हीरा०—(जमनीने) बहेन, तुं वहेलीज बाप विनानी थई.

जम०—अरे दैव ! जन्मता पहेलांज.

जोई०—घरधणी मुआ ल्यारे आ छोकरी मारा पेटमां हती. मारा निर्दय दियरे मने पेटे छोकरो नहि जाणीने घरमांनुं सर्व ठेकाणे

કરીને પછી તેણે જે ઝઠાવીને આપ્યું તે લેવું પડ્યું.

ત્ર્યંબક૦—એ ઉપરથી તમને ઘણું થોડું આપ્યું હશે એમ દેખાય છે.

જોઈ૦—તે ઉપર અમે થોડાં વર્ષ રતનપુરમાં કાઢ્યાં, પછી સર્વ વેચીને નામ છૂપાવીને અમરપુરમાં આવ્યાં. ત્યાં માળેકવાઈ મઠી તેળીએ આ ગામમાં આપ્યાં.

હીરા૦—અરે, તે આપણી માળેકવાઈ, બાપા.

જોઈ૦—પહેલાં મારે હાથે તેના ઉપર કાંઈક ઉપકાર થયો હતો, તે સંભારીને તેળીએ મને પોતાને ઘેર બોલાવી. તે અમારી ઘણી સ્ત્રવર લેછે કે તમે મારો અંતકાળ સાચવજો અને આ મારી સૂપડી છે, તે મારી પાછળ તમેજ લેજો. એવી મારી વાત છે.

ત્ર્યંબક૦—થયું, બાઈ. હવે તે માળેકવાઈને કૃતજ્ઞતા વિષયે મારા કરતાં વત્તી હું થવા દેનાર નહિ. આજને દિવસે બાઈ મને ઘણો આનંદ થયો, કે તમારા ધણીએ મારા ઉપર જે ઉપકાર કર્યા છે, તે વાઝવાનો યોગ પરમેશ્વરે આપ્યો.

જોઈ૦—તે કેમ રાયજી સાહેબ, તમે મારા ઘરધણીને ઓઝલતા હતા !

રામ૦—આ જમનીના બાપને !

હીરા૦—અરે ! મારી જમની, હવે મને જણાય છે કે તને અમે અ-
મારે ઘેર રાખીએ, પણ તને શું થયું ? તું કેમ રહે છે !

જમ૦—ના, મને આનંદનાં આંસુ આવે છે.

ત્ર્યંબક૦—તમારા ભર્ત્તાએ તો મારો પ્રાણ બચાવ્યો છે. ઓઃ હો ! હું આજ કેવો તો સુખી, જે તે પુરુષની બાયડીની અને છોકરીની સેવા મારા હાથથી થશે ! પહેલાં લડાઈમાં હું તેના હાથ હેઠળ ચાકરી કરતો હતો. એક સમયે શત્રુના હાથમાં જઈ પડ્યો, ત્યાં મારા ઉપર એક બારગારી ઘોડો ઝઠાવ્યો, અને હું તો શ્રમથી છેક થાક્યો હતો, તે વખતે જો મેઢતીઆ ઠાકોર આગળ આવ્યા ન હોત, તો હું આજ લગણ જીવતો ક્યાંથી રહેત !

જોઈ૦—હું પણ તેમનું શૂરાપણું સાંભળતી હતી.

ज्यंब०—खारपछी एक समये हुं पोतानी पायगासाथे काम उपर हतो त्यां शत्रुए एकाएक अमारा उपर छापो मारिने पकडी ली-धा, अमारुं सर्वस्व लूटी लीधुं, मने जखम लाग्या—ए खबर मेडतीआ ठाकोरने मालूम पडतांज तेणे शत्रुभणीना सेनापति जादवराय हता, तेमने सिफारस पत्र मोकलीने मारी आबरु रखावी. मारा घा रुझातां बे वर्ष थयां. पछी हुं स्यांथी छूटी-ने घेर आव्यो, अने वीरसिंहजीने मळवा आववानो हतो, एट-लामां एकाएक अमारी रवानगी हिंदुस्तानभणी थई, त्यां हुं परण्यो; अने छ वर्ष रहीने पोताना देशमां आव्यो अने शोध काढ्यो खारे सांभळ्युं जे मेडतीआ ठाकोर वैकुंठवासी थया. एवा पुरुषनां बायडी छोकरांने विपत्ति ! ए मारा ध्यानमां नहि तेषां आज तमने जोईने मारी छाती फाटी गई, बाई.

जोई०—ओ परमेश्वर ! तैं अहिं मने लावीने आ शो चमत्कार कर्यो !

गम०—(जमनीने) शुं तारा बापाए मारा बापानो प्राण बचाव्यो !

हीरा०—हवे अमे केटली वत्ती तमारी ममता करिये !

ज्यंब०—जमनी, बेटा आव अहिं, हुं छुं स्यांसूधी तुं पोतानो बाप जीवतो छे एम जाणजे हो. मारां छोकरां, तमारी मा मु-ई, तेनी जग्याए तमे आ बाईने मा कहो. बाई, तमे जमनी-ने शाखबी (जमनी तेनीपासे जायछे अने तेनो हाथ पकडेछे) ते उपरथी मने जणायछे के तमे मारां छोकरांने विश्वाभ्यास कराववाने योग्य छो. हुं तमारी संभाळ करीश. फरीथी दरिद्रतानी पीडा तमने थबा देनार नहि. (जमनी हजी तेनो हाथ झाली रहीछे.) हा छोकरी, हुं तने मारी छोकरी प्रमाणे पाळीश. तुं पोताना उदार बापनी प्रीतिमां छे माटे मारी अत्यंत प्रीतिपात्र छे, केमके ते मारे गुरुने ठेकाणे हतो.

जोई०—(ओडकार आव्योछे) रायजीसाहेब, तमारा उपकारनुं

વર્ણન કહેવાન મને શબ્દ મળતો નથી, પળ મારા અંતરમા જે જે થાયછે, તે આ મારા આનંદનાં આંસુ કહેછે.

હીરા૦—(તેને મળેછે) મારી પ્રાણ સરખી, મારી નવી મા ! તો હવે તું નિચ અમારીપાસે રહીશ નહિ તાર ? તું જો, અમે તારી આજ્ઞામાં કેવા રહીએ છીએ.

રામ૦—હા, અને જમનીને બીજી વહેન પળ થઈ. હવે એને દાળા બીળવા જવું નહિ પડે. અરે દુષ્ટ હરજી ! હવે હું તારા ચાઝા પાડીશ.

જોડી૦—મારાં લાડકાં છોકરાં, તમે મને કેટલો આનંદ ડપજાવો-છો ! હવે મને એકલીને તમે ત્રણ છોકરાં થયાં, માટે તમારો આદરસત્કાર હું મારા મનથકી કરીશ. (ટ્રંચકરાયને) રાયજીસાહેબ, આજ્ઞા આપશો તો આ સુખસમાધાનનું વર્તમાન હું માણેકવાઈ ડોશીને જડીને કહીશ; એ સાંભળીને તેને હર્ષનો વાયુ થશે.

ટ્રંચક૦—ઠીક છે, વાઈ. એટલામાં હું પણ ઘેર જડીને તમારે સારુ એક ઓરડી તૈયાર કરાવું.

હીરા૦—બાપા, હું મારી નવી મા સાથે અને જમની સાથે જાઉં ?

રામ૦—અને હું પણ જાઉં ? બાપા, મને એમની સાથે જવું ગમેછે.

ટ્રંચક૦—સુખે જાઓ, છોકરાં. અને પછી જોડીતીવાઈને અને જમનીને આપણે ઘેર તેડી લાવજો, હો. માણેકવાઈને પણ આજ આપણે ઘેર જમવાને નોતરું દેજો.

રામ૦—(જમની ટોપલી લેવા જતી હતી તેને) નહિ, નહિ, જમની, તેને તું હમણા અડીશ નહિ, યાંજ રહેવા દે.

જમ૦—રાયજી, હું એ ટોપલી કરોડ રૂપિઆ સારુ પણ કોઈને આપનાર નહિ. મારો અને મારી માનો જે આજ ભાગ્યોદય થયો તેનું મૂલ્ય એ ટોપલી છે. ના, મારી વહાલી પ્રાણ સરખી ટોપલી, તને માથા ઉપર લેવાને હું યાજીશ નહિ.

(તે ઘણું બલ કરીને ઝંચકેછે.)

હીરા૦—એટલું તો કર, કે માંહેલાં બાજરિયાં કાઢ, એટલે તે હલકી થશે.

जम.—केम काटीश ? ते बाजरियां मारां छे, मने ते पेला डोसाए आप्यांछे ए विषे तमारो हरजी गमे ते कई कहे नहि; ते तो हुं माणेकबाईने भेट करीश.

ज्यं०—तेने हुं वीतरनार नथी. आजयकी जन्मसूधी हुं तेने निस्य अन्न आपीश.

जोई०—परमेश्वर तमारुं कल्याण करो, अने तमारां छोकरां त-मारां जेवां धार्मिक थईने तमने सर्वदा आनंद करो !

(सघळां ऊठीने जायछे.)

गंगा अने जमना.

प्रातःकाळे वसंत ऋतुमां एक दिवसे एक श्रीमंत पटेलनी छो-करी नामे गंगा हाजरीने सारु सुखडी साथे लेईने पोताना बापनी वाडीमां गई हती. मनमां एवुं के चार गडी अहिं तहिं फरीने हाजरी करुं तो रुचि वत्ती थाय.—ते त्यां सघळी वातथी आनंद पामी. पदार्थमात्र चढता दहाडानी शोभाने अनुकूल थया तेणे करीने तेनी सर्वे इंद्रियोने सुख थयुं—मंद सुगंध, शीतल वायुना स्पर्श थकी, त्वचाने; मधुर फळना रसथकी, रसनाने; पुष्पना सुगंधथकी, घ्राणने; पत्नीओना मधुर शब्दथकी, कर्णने; ए प्रमाणे ते गंगा त्यां सर्व विषयथकी आनंद पामीने सात्विक भाव पामीछे, एटलामां त्यां कोईनां पगलां वाग्यां. ते समये चकित थईने जुएछे तो सामेथी एक छोकरी हाथमां लूखो बाजरीनो रोटलो लेईने मोटी रुचिथी खाती खाती पोतानी भणी आवेछे एवुं जोयुं. ते पण त्यां रमवाने माटे आवती हती. तेनी दृष्टि अहिं तहिं जोयार्थी चंचळ हती, माटे ते पासे आवी खारे तेणीए गंगाने जोई; जोतांज ते नीचुं घाली स्तब्ध रही, पछी जेवी हरणी भय पामे तेवी बीने पाछे पगे नासवा मांडयुं, ते समये गंगा कहेछे, ऊभी रहे, ऊभी रहे, छोकरी, लगार

ઝમી રહે, અલી નાસેછે કેમ ? તે સાંભળીને તે વત્તી દોડી. ગંગાએ તેની પછવાડે પડીને મોટા કષ્ટથી તેને આડીવાટે પકડી પાડી તેને કહેછે, તું અંતે મારે હાથે પકડાઈ, કે ? હવે ક્યાં જઈશ ? મેં તને જોરથી પકડીછે; તું હવે છૂટવા પામીશ નહિ. તે વેઝા તે છોકરી નાશી જવામાટે લેવતાળ કરવા લાગી. તેને ગંગા કહેછે, છોકરી, તું એમ નહિ કર; હું કાંઈ દુઃખ દેતી નથી. તે ક્ષેહાર્દ અને કોમ-લ શબ્દ સાંભળીને છોકરીને ધીરજ આવી; પછી તે ગંગાસાથે પાસેના ધંગલ્યામાં ગઈ ત્યાં તેને પોતાની પાસે બેસાડીને પૂછેછે. છોકરી, તારો બાપ જીવેછે ?

જમના.—હા, વહેન.

ગંગા —તે શો ધંધો કરેછે ?

જમ.—પેટને સારુ ગમે તે કામ કરેછે. આજને દિવસે તે તમારા બાગમાં કામ ઉપર રહ્યોછે. તે મને પોતાની સાથે તેડી લાવ્યોછે.

ગંગા.—હેં ! પેલો જાડો ભીમો તારો બાપ ! પણ તું આ હાજરી શાની કરેછે ? મને જોવા દે એ શું સ્વાયછે. (તે તેમાંનો થોડો-ક રોટલો खाई જુએછે) અરેરે ! આ શો જાડો અને ભારે છે, મારા ગઢામાં ખૂંચતોજ ગયો. તારો બાપ તને એથી સારો કેમ આપતો નથી ?

જમ.—તેની પાસે તમારા બાપા જેટલા પૈસા નથી માટે.

ગંગા.—પણ તે મજૂરી કરીને મેઝવેછે કે નહિ ? તેટલામાં તેનાથી તને તાજો રોટલો અપાય નહિ ? એની સાથે કાંઈ શાક તો ?

જમ.—હા, જો હું તેને એકલીજ હોત તો. પણ અમે પાંચ જણાં છીયે, સઘઢાં એ ઘણું સ્વાનારાં. વઢી કોઈને શરૂં જોઈએ, કોઈને અંગરખો, કોઈને ટોપી; તેનો પણ સ્વચ્છ છે. કોઈ વેઢાએ મારા બાપને, શું કરું ? એવું થાયછે. તે કહેછે કે સઘઢી મહેનત કરી તે વ્યર્થ. મારાથી એમને જાડું મોટું વસ્ત્ર પણ પૂરું થતું નથી.

ગંગા.—ત્યારે તમે કદી સુસડી સ્વાધી નહિ હોય.

જમ૦—સુખડી તે શું છે ?

ગંગા.—આ જો મારા હાથમાં પ્રત્યક્ષ.

જમ૦—અરે બહેન ! મેં એ કદી મારા જન્મમાં જોઈ નહિ હતી.

ગંગા.—થોડીએક સ્વાઈ જો, બીશ મા. આ જો હું સ્વાહું છું.

જમ૦—(આનંદે) ઓ હો ! બહેન ! કેવી તો સારી છે !

ગંગા.—સ્વસ્ત્ર—વાસ્તુ, તારું નામ શું છોકરી ?

જમ૦—(ઝઠીને તેને નમેછે) તમારી સચ્ચી જમના.

ગંગા.—વાસ્તુ સારે, જરાક અહિં ઝમી રહે. હું મારી મા પાસેથી
કાંઈ તારે સારુ માગી લાવું છું—આ આવી, પણ તું જઈશ નહિ હો.

જમ૦—નારે બહેન, હવે હું શામાટે જઈશ ?

ગંગા દોડતી ગઈ, અને તેણીએ મા પાસે કાંઈ તે છોકરીને સારુ
શાકભાજી માગ્યાં. મા તેની ધર્મવાસના જોઈને સુખ પામી. તે-
ણીએ વાઢકીમાં થોડી સ્ત્રી અને પોઢી તેના હાથમાં આપી.
ગંગા તે લેઈને જમનાપાસે દોડતીજ આવી, અને કહેછે, કેમ છો-
કરી, તને મેં ઘણી સ્ત્રી તો નથી કરી ? આ લે હવે તારો જા-
હો રોટલો પડતો મૂક, તે પછી તું ગમે તેટલો સ્વાજે.

જમ૦—(સ્ત્રી મોઢે માંડીને ઘૂંટડા ભરેછે) અરે, બહેન ! આ-
મૃતસરસ્વતી ગબ્યું છે. એવું મેં કદી સ્વાહું નહોતું.

ગંગા.—તને ભાવેછે એ જોઈને મને સંતોષ થયો. પ્રથમજ મારો નિ-
શ્ચય હતો કે તને તે ભાવશેજ.

જમ૦—શું બહેન ! તમે આ આવું નિશ્ચય સ્વાહો છો ! અમે ગરીબે
આવું કદી પણ ચાહ્યું સરસ્વતી નહોતું.

ગંગા.—સાંભળ સારે, જ્યારે સારે તું મારીપાસે આવતી જા. હું તને
આવું નિશ્ચય આપતી જઈશ. પણ તું નીરોગી કેમ દેખાવે, અ-
લી ! અરે તને કદી દુઃખ થતું નથી ?

જમ૦—દુઃખ ! શું મને ? ના કાંઈ નહિ.

ગંગા.—તને કદી સઢેલમ થતો નથી કે ? અથવા તારું માથું ડુ-
લતું નથી કે ?

જમ૦—તે રોગ કેવો હોયછે, બ્રહેન ?

ગંગા.—કોઈ લે લે કરવા લાગ્યું અને નાક નશિકવા લાગ્યું, એ-
ટલે જાણવું જે એને સઢેલમ અને ડધરસ થયાંછે.

જમ૦—હેં હેં ! તેવું મને પણ કદી થાયછે. પણ તે શો રોગ છે ?

ગંગા.—પછી તું શું કરેછે ? લાટલામાં પડી રહેતી હરૈશ એમ જણાયછે.

જમ૦—લાટલામાં પડી રહું ! હા, પછી થયું ! વઝતી મારી મા
ક્રોધ કરશે, કે હું આઝસુ થઈ.

ગંગા.—નાહતો તારાથી શું કામ થવાનું હતું ? તું છેક નાની છે.

જમ૦—કેમ મારે ગાયને સારૂ ઘાસ લાવવાનું નથી શું ? અને બાઢવા-
ને સારૂ લાકડાં ! લેતર નીડવાનું, ઢાળા વીળી લાવવાનું એ મારું
કામ. અરે બ્રહેન ! અમારાથી કામ કર્યાવિના રહેવાતું નથી.

ગંગા.—અને તારી બ્રહેનો તારા સરલીજ નીરોગી છે કે ?

જમ૦—અમે સઘઢાં નીરોગી છીએ, અને ડંદનાં જેવાં ડઢોગી.

ગંગા.—બારૂ ચારે, મને એ વાતનો ઘણો સંતોષ થયો. પહેલાં મેં
એવું જાણ્યું હતું જે પરમેશ્વર તમારા ગરીબના સમાચાર લેતો નહિ
હોય, પણ જ્યારે તું નીરોગી છે ત્યારે પરમેશ્વર તમને વીસર્યો ન-
થી એ મેં જાણ્યું. હું પણ સારીજ છું; પણ તારા જેવી બઢવાન
નથી. પણ છોકરી, તું અડવાળી કેમ ચાલેછે ? પગરલાં કેમ
નથી પહેરતી ?

જમ૦—જો અમને સઘઢાંને અમારો બાપ પગરલાં આપવા લાગશે,
તો લરચમાં બૂઢ્યો જશે.

ગંગા.—તો તારા પગને કાંઈ લૂંચશે માટે તને ચાલતાં ખો નથી
લાગતો ?

જમ૦—તેવું એકવાર પણ મારા મનમાં આવ્યું નથી. પરમેશ્વરે મા-
રા પગનાં તઢિયાં પગરલાં જેવાં કાઠળ કર્યાંછે.

ગંગા.—મારાં પગરલાં અપાત તો હું તને આપત. પળ તે સ્વાવાનું કેમ મૂક્યું ?

જમ.—વાતોમાંજ વચ્ચે જતો રહ્યો. હમણા મારે ગાયને કાને ઘાસ શોધી લાવવાને જવું જોઈએ. વારણે પહોર દહાડો ચઢ્યો, મારાં ભાંડુ ઘેર હાજરી કરવા માટે વાટ જોતાં હશે.—

ગંગા.—વારુ ચારે, તું આ ઘેર લેઈ જા.

જમ.—વારુ, એ હું ઘેર લેઈ જઈને મારી બહેનોને આપીશ.

ગંગા.—આ તારી વાત મને બહુજ ગમી.

જમ.—મને જે જે સારી વસ્તુ મળે છે તેમાંથી હું તેમને આપું છું. એવી મારી ચાલ છે અને તેઓ પળ તેમજ કરે છે.

ચારે હવે હું જાઉં છું. (તે નમીને જાય છે.)

ગંગા.—(નમે છે) પળ કાલે આ વેળા અહિં આવવાને વીસરીશ નહિ હો.

જમ.—(વાર લગાડીને) જો મારી મા મને કંઈ મોકલશે નહિ તો હું સ્વામુલા આવીશ.

પરોપકારના સુખનો ગંગાએ આ પહેલોજ અનુભવ લીધો. પછી તે લગાર વાડીમાં ફરીને મનમાં કહે છે, મેં આજ જમનાને કેવી સુખી કરી ! તે મારી કેટલી ઉપકારી થઈ હશે ! તેની બહેનો સ્વીર સ્વાઈને શો આનંદ પામશે ! હું તેને જો ચળીઓ કાંચળી આપું તો કેટલો મોટો આનંદ થશે ! બહેને મને થોડા દહાડા ઉપર ચળીઓ કાંચળી આપેલા છે તે ઘણાં સારાં છે; પળ મને તેનો હવે અભાવ થયો છે. મારી પેટીમાં કાંઈ જૂનાં લૂગડાં હશે તે હું સઘળાં શોધી કાઢીશ. તે મારા જેટલીજ ઝંઘી છે. મારી કાંચળી તેને શરીરે ઠીક આવશે. ઓ: હો: મારો જીવ સ્વસ્થ છે, કે હું તેને સારાં લૂગડાં પહેરેલી ક્યારે દેખીશ ?

બીજે દહાડે જમના ફરીથી વાડીમાં આવી, તે વેળા ગંગાએ તેને બરફી આપી. એ રીતે જમના ત્યાં નિસ આવે, અને ગંગા તેને નિસ નિસ નવા પદાર્થ આપે. તેની પાસેના પૈસા થઈ ચૂક્યા,

त्यारे तेणीए काई मानीपासे माग्या. ते तेने माए मोटा हेतथी आप्या. एक दिवस माए तेने उत्तर दीधो, तेथी तेने घणुं माटुं लाग्युं. ते माने कहेती हती जे मने पैसा आप; जमना अडवाणी चालेछे, ते माटे हुं तेने पगरखां लेई आपीश. माए कह्युं, हुं पैसा आपती नथी. गंगा बोली केम ? माए कह्युं, हुं एनुं कारण तने पछी कहीश. तुं पोतानी वहाली उपर एटली धोताळ थईश नहि. एथी गंगाने माटुं लाग्युं. ते दिवस तेने जमवुं पण सूखे नहि. ते जमती वखत संजुरीओ पीरसवाने लावी, ते निमित्ते माए जमनानी वात काढी.

रूपवार्द.—हुं जाणुंछुं जे ताराकरतां आ संजुरीओ जमनाने वनी भावशे.

गंगा.—हा मा, ए तेणीए कोई दिवस जोई नहि होय. एनी कांगरा पाडेली कोर जोईने तेने अचरज लागशे. मा तुं कहे तो हुं तेने सारु ए लेई जाउं; आ बेज लेई जाउंछुं; जाउं ?

रूप०—ते मारा मनमां आवतुं नथी.

गंगा—केम वारु ? मा, तुं धर्मात्मा थईने एवुं केम बोलेछे ? स-वारे में पगरखाने सारु पैसा माग्या ते पण तें न आप्या. ए उपरथी एम जणायछे, जे जमनाए तने काई दुःख दीधुंछे. वाढीमां तेणीए काई आपणो बिगाड कर्पोछे के शुं, मा ? तेवुं हशे तो तेना कानमां कांकरा घालीश.

रूप०—ना, ना, मारी लाडकी. जमनाए मने दुःख दीधुं नथी, पण तेना उपर तुं एटली ममता करीने तेने सुखी करनार के दुःखी ते कहे वारु ?

गंगा.—सुखी करवानी एमां संशय शो ? परमेश्वर करे अने मने तेने विषे विपरीत वासना न थाय.

रूप०—हुं पण जाणुंछुं जे ते सुखी रहे. पण छोकरी, आ खरुं के ते सूको रोटले चावीने हाजरी करती हती ?

गंगा—खरं मा, हुं तने खोटुं शाने कहूं ?

रूप०—अने ते हजु पण तेवा रोटला उपर संतुष्ट छे के नहि !

गंगा.—अरे मा, एमां शुं कहेवानुं ! हुं जेम दहिं भात रुचिथी जमुंछुं, तेथकी वत्ती रुचिए ते पोतानो जाडो रोटलो खायेछे.

रूप०—ए उपरथी मने जणायेछे के तेने भूखज सारी लागेछे. पण ते अडवाणी चालेछे ए मने सारुं लागतुं नथी.

गंगा.—हुं तेने सदा अडवाणी देखुंछुं. जोईए तो तुं माळीने पूछ, जे हुं खरुं कहुंछुं के नहि.

रूप०—यारे ते कांकरा उपर, घास उपर चालती हशे, तेवारे तेन पगने ठेशो बागीने, कांटा भागीने, लोही नीकळतुं नहि होय ?

गंगा.—ते काई थतुं नथी. ते हरणी सरखी अहिंथी तहिं दोडे-छे, अने कहेछे, परमेश्वरे मारा पगनां तळियां पगरखां सरखां कठण कर्याछे, ए बात शी सारी करीछे !

रूप०—हशे तुं काई जूटुं बोलवानी नथी; पण तुं कहेछे तेवुं होवुं मने कठण देखायेछे; तनेज जो सूको रोटलो आप्यो तो ते खातां तुं वांकुं अने चुंकुं मों केवुं करीश ! एकादो कडको मारा देखतां खात तो हुं पण जोत.

गंगा.—ते मारा गळामांज भराई रहेशे.

रूप०—अने तुं ऊघाडे पगे केवी चालेछे ते मारे एक्कार जोवुं छे.

गंगा.—रीसे नहि भराय तो कहुंछुं. काले मारा मनमां तेवुं आल्युं तेथी वाडीमां हुं जोडा काटीने अडवे पगे चालवा लागी ते मने घणुं कठण लाग्युं. तेमज चाली एटलामां ठेश बागी अने पग दुखायो, तेनी मने एवी कळ आवी, जे शुं कहूं ? पछी तेवीज हळवे हळवे पाछी जईने में फरीथी जोडा पहेर्या, अने नियम लीघो, जे हवे फरीने कदी अडवाणी चालीश नहि. अने गरीब बिचारी जमना रे ! ते बारे महिना अडवाणी चालेछे.

रूप०—पण ए केम वारु, के तेना जेवोज सूको रोटलो ताराथी ख-

વાતો નથી ? અને તેની પેટે તારાથી ઝઘાડે પગે ચલાતું નથી ?
ગંગા.—ટેવ નથી માટે, મને જણાય છે.

રૂપ.—તો હવે સાંભલ. જો તું તેને તારા જેવી સારું સારું સ્વા-
 વાની અને જોડા પહેર્યાની ટેવ પાડીશ, તો પછી તેને જાડો
 રોટલો ખાવો, અને ઝઘાડે પગે ચાલવું કઠણ પડશે. સારે
 હવે તને જણાય છે કે આપણે તેનું સારું કર્યું ?

ગંગા.—પણ હું તેનું જન્મસૂધી પૂરું કરીશ.

રૂપ.—ઘણી સારી વાત છે, પણ તને જે પૈસા મળે છે તેટલામાં તું
 તેને પાઝીશ કે ?

ગંગા.—શી ચિંતા છે, થોડું થોડું તું પણ આપજે.

રૂપ.—આપણે ગરીબને ધર્મ કરવો એ ઘણું સારું છે, પણ તે ધર્મ
 કરવાને તને એકલી જમનાજ છે શું ?

ગંગા.—ના, મને બીજાં પણ ગરીબ ઘણાં દેખાય છે; જે છોકરીઓ
 તો આપણા ઘરની પાસેજ છે, તેમને બાપ નથી અને મા નથી.

રૂપ.—અને તેમને બીજાના ધર્મની બહુ ગરજ છે નહિ ?

ગંગા.—સ્વરી વાત.

રૂપ.—સારે જો તું પક્કાન અને મીઠાઈઓ સઘળું જમનાનેજ આ-
 પીશ અને બીજાં મૂલ્યે મરે છે તે ગરીબનો સમાચાર લેઈશ નહિ,
 તો તે નીતિ નહિ. એવું જે કોઈ કરે છે તેને અઘટતું કહે છે.

ગંગા.—કોઈ દહાડો હું તેમને પણ આપીશ, પણ જમના મને ઘણી
 બહાલી લાગે છે.

રૂપ.—વારુ, પણ તેનું પૂરું કરતાં તું મુઝી સારે—

ગંગા.—સારે તે મારે નામે ઘણું રડશે, એમાં શો સંદેહ !

રૂપ.—હા; તે મને માલૂમ છે. પણ તે પાછી દરિદ્રમાં પડશે નહિ
 શું ? અને સારું સ્વાવાની અને પહેરવાની લાલચે એકાદું ચોટું
 કર્મ આચરશે નહિ ? પછી તેનો દોષ કોને માયે ?

ગંગા.—(લગાર સ્થિત થઈને) તે દોષ મારે માયે આવે એમ જ-

નાયછે, મા, તો એવું થાયછે જે હું તેને આજથી કાંઈ ન આપું;
કેમ વારુ ?

રૂપ૦—હું છેક એવું કહેતી નથી. તું તેને કોઈ કોઈ દહાડો ગળ્યા
પદાર્થ આપતી જા. તેને એકાદું ઓઢવાનું વસ્ત્ર પણ આપ.

ગંગા.—હા, તે મારા મનમાં આવ્યુંછે. તું કહે તો હું તેને મારી
ઓઢણી આપું.

રૂપ૦—સ્વરૂંજ; તારી બારીક ઓઢણી તેને ઘણીજ કામ આવશે.
તેનાં બીજાં લૂગડાં સ્વાદીના, અને ઓઢણી માત્ર—ઓઃ હો !
શી સારી શોભશે !

ગંગા.—સ્વરી વાત, મા; પછી એનો વિજોડ યાટ જોઈને જે તે તેની
મળી આંગઠી દેખાડવા લાગશે, તો હવે કેમ કરવું વારુ ?

રૂપ૦—હું તો એમ કહું કે, કેટલાક દહાડાસૂધી પૈસા સાચવું;
અને જમનાને જે તરત જોઈએ છે, તે સર્વ એકી વારે લેઈ આપું.
ગરીબનાં છોકરાં લૂગડાં વાપરેછે તેવાં વધતા પૈસા પડતા નથી.
ગંગાએ માનો ઉપદેશ સાંભળી લીધો. પછી આગળ તે જમનાને
સ્વાના પદાર્થ કરતાં તેને કામ આવે એવા પદાર્થ વધતા આપવા
માંડ્યા. કોઈ વેળા તે તેને કામઠી આપે, કોઈ સમયે ચણીઓ તથા
તેને શીલવવાસારૂ ગામના મહેતાજીને તે કાંઈ આપતી. તે ઉપકાર
સંભારીને જમનાની પણ મમતા ગંગા ઉપર ઘણી થઈ. તે જ્યારે આવે
સારે ગંગાને પૂછે, મને કાંઈ કામ કહો. મારા હાથથી થઈ શકે એવું
કાંઈ કામ છે ? તેને ગંગા જ્યારે એકાદું કામ કહે, સારે જમના
ગંગાને વધતી પ્રસન્ન કરવા માટે તે કામ મોટી પ્રીતિથી કરે. એક
દિવસે વાઢીના દરવાજાપાસે આવીને જમનાએ ગંગાની વાટ જોઈ. તે
દિવસે ગંગા ત્યાં આવી નહિ. બીજે દિવસે ફરીથી ત્યાં ગઈ તે દહાડે
પણ આવી નહિ; એમ ચાર પાંચ દહાડા ગંગાનો મેળાપ થયો નહિ,
માટે તે ઘણી ગામરી થઈ, અને મનમાં વિચાર કરેછે, પરમેશ્વર,
એવું તો નહિ હોય, કે ગંગાની મમતા આજ મારા ઉપર ઓછી

થઈ ? મેં અજાણે તેને કાંઈ દુઃખવતો નહિ હોય ? તે મને જણાય તો હું તેની પાસે જઈને ક્ષમા માગીશ. તેના વહેનપણા વગર હું જીવતી રહેનાર નથી. પછી જમના ગંગાને ઘેર ગઈ તો રૂપવાઈની કઠમળ ઘરમાંથી બારણે આવી, તેને તે ઝમી રહીને પૂછેછે, આજ ગંગાવાઈ ક્યાં છે ? તેણીએ ઉત્તર દીધો, ગંગાવાઈનો ભરોસો જણાતો નથી, વાઈ, તે હવે ઘણા દહાડા બચવાની કઠણ; વાઈ મને ઘણો મો લાગેછે. કોણ જાણે, તે આ વેળાજ જીવતી હશે કે નહિ હોય એનો ભરોસો અપાતો નથી. તેને શીતલાદેવી આવીછે, તે સાંભળીને “ અરે પરમેશ્વર ! તું તેને મરવા દેઈશ નહિ ” એવું કહેતી કહેતી જમના રૂપવાઈની ઓરડી મળી દોડી. તાહિં જઈને કહેછે, “ વાઈ, પરમેશ્વર સારુ, મારી ગંગાવાઈ ક્યાં છે તે દેખાડો, મારે તેને જોવી જોઈએ.” રૂપવાઈએ તેને વારી, તોપણ તે ઓરડીમાં પેઠીજ, યાં તેનો ઉપાય નહિ. ગંગાના શરીરમાં તાવ ઘણો ભરેલો હતો; આમથી તેમ વલ્લવાનું સામર્થ્ય રહ્યું નહોતું. તેનાં સર્ગામાંનું કોઈ તેની પાસે ઝમું રહે નહિ, તે જોઈને તેને ઘણુંજ દુઃખ થયું. ગંગાને જોઈને જમનાની આંખોમાંથી આંસુની ધારા ચાલી. તેણીએ તેનો હાથ શાલીને તેનું ચુંવન કર્યું અને કહેછે, “ અરે મારી અન્નદાતા ! મેં તને આજ આવી જોઈ ! મારી વહેન, તું મરીશ નહિ; હું તને પગે લાગુંછું. તું ગઈ તો મારો સમાચાર કોણ લેશે વારુ ? હું તારીપાસે રાત દહાડો રહીને ચોંકી કરીશ, તથા તારી ચાકરી કરીશ. એ તું મને કરવા દેઈશ કે ? ” ગંગાએ આંખે કરીને અને હાથ દાબીને તેને જણાવ્યું જે, “ તું મારી પાસે રહીશ તો મને ઘણું સારું લાગશે. ” પછી રૂપવાઈના વિચારથી જમના ગંગાની ચાકરી કરવા રહી. તેણીએ ઘણુંજ વય પ્રમાણે તેનું જતન કર્યું. પોતાની પથારી ગંગાના શ્વાટલા જોડે પાથરી. ઓરડીમાંથી એક ક્ષણ પણ દૂર જતી નહિ. ગંગા લગાર શોંઘારે ઇટલે જમના “ શું થયું ? શું જોઈએ છે ? ” એ પૂછવાને પાસે તૈયારજ છે. વૈદ્ય કહે તે ઔષધ તે પોતાને હાથે તૈયાર કરીને

આપે. કરી પ્રમાણે સ્વાગતે આપે. વઢી કોઈ વાર કાઈ કંડીઆ, વીજળા કરીને અથવા ચિત્ર કાઢીને, અથવા ગીત ગાઈને, અથવા જે જે કલ્પનામાં આવે તે તે કરીને જમના ગંગાનું દુઃખ વીસારીને જેવી ગમત થાય તેમ કરે. ગંગાની આંખો આઠ દિવસસૂધી મીચેલી હતી તે દહાડા તેના ઘણાજ કઠળ ગયા. તેવારે ગંગાને જે ગમે તે વાત જમના પુસ્તક વાંચીને તેને સંભળાવે. ગામમાંની વાતો તથા કહેણીઓ કહે. તેને વારે વારે ધીરજ આપે, અને કહે કે, “તું બીશ નહિ. જેવી તૈં મારા ઉપર દયા કરી, એવી પરમેશ્વર તારા ઉપર કરશે અને તને વહેલો કરાર કરશે હો, મારી અનન્યતા ગંગા-બાઈ.” એ શબ્દ બોલતાં તેની આંખોમાંથી આંસુની ધારા ચાલે; તેટલામાં તે લૂછીને તે ગંગાને કહે, “મારી ગંગાબાઈ, હું તારો વત્સ-ત જવાને એકાદું ગીત ગાઉં કે?” ગંગા અણસારે માત્ર કહે. પછી જમનાને જેટલાં ગીતાં આવડતાં હોય તેટલાં ગાય. એ પ્રમાણે ગંગાને આનંદ પમાડીને તેનો વત્સલ સુખે કઢાવે. આગળ હઢવે હઢવે તેના શરીરને કરાર થયો. આંખો ઝઘડવા લાગી, નવઝાઈ ગઈ, ફોલ્લા સૂકાયા, ચાઠાં પડ્યાં તથા ખૂંચ લાગવા માંડી. મોઢા ઉપરના ફો-લ્લા માત્ર લગાર લીલા હતા. એવો તેને દહાડો ફેર જોઈને જમનાને આનંદ થયો, કે એ હવે જીવતી રહી, નહિતો મારી નહિ એવી થઈ હતી. પછી ગંગાની પણ તેના ઉપર ઘણીજ માયા થઈ. તે વારે વારે તેને કહે, કે તૈં મારા ઉપર જે ઉપકાર કર્યાંછે, તેનો ગુણ હું કેવો માનોશ ? તેણીએ માને પૂછ્યું કે જમનાને શું આપવું ? મા બોલી, તે હું આ-પીશ, છોકરી. તું રાજી થઈશ એવું આપીશ, તેના ઉપકાર તારા ઉપર અને મારા ઉપર પણ ઘણા થયાછે. પછી રૂપબાઈએ જમનાને કા-જે ચંચીઓ, ચોઢી, ઓઢણીઓ, સાડીઓ, ઢીંગલીઓ એવું લાવવાને કહ્યું. ગંગા બોલી, હું તેને તે મારે હાથે આપીશ. જમનાને આપવાનાં રમકડાં, લૂગડાં આપ્યાં તે દિવસે ઘરનાં સર્વેને આનંદ થયો. ગં-ગાનાં સર્ગાવહાલાં સઘળાં આવ્યાં હતાં, તે સર્વે ગંગાને જોઈને ખુશી

થયાં. ગંગાના મનમાં મોટો હર્ષ કે “ જમનાને વક્ષિશ આપવાને અ-
ને તેના ઉપકાર વાઝવાને પરમેશ્વરે મને મોટું સામર્થ્ય આપ્યુંછે ”
એવો સર્વને આનંદ થયો અને તે સર્વ વાઙીમાં ગયાં. ય્યાં ગંગાની અ-
ને જમનાની પહેલી ઓઝસ્વાણ થઈ હતી ય્યાં ગંગાએ જમનાનું મોટું
સન્માન કરીને તેને ઢીંગલીઓ આપી અને પોતાને હાથે તેને લૂગડાં
પહેરાવ્યાં. જમના પળ પળથી માથાસૂધી તે સુંદર વસ્ત્ર પોતાને
પહેરાવ્યાં જોઈને ઘણી સંતોષ પામી.

નાનો જગુ.

ભગવંતરાય દેશાઈ એક દિવસે પોતાની વતનવાઙીની ચોકસાઈ
કરીને ગામથકી પાછા આવતા હતા. વાટમાં આવતાં તેમણે કોઈને
મસાળના ચોતરાપર વિલાપ કરતાં સાંભળ્યો. તે મોટા માણસ ઘણા
દયાવાનુ હતા. તેમણે વિલાપ કરનારાની મદદને સારુ જવું, એ બુદ્ધિ-
એ ઘોડાઉપરથી ઉતરીને ચોતરા ઉપર ચઢવા માંડ્યું; ય્યાં જુએછો તો
કોઈ માણસને તરતજ દાટી ગયુંછે, તે ઉપર એક કઢમીનું છોકરું
પાંચ વર્ષનું રડતું બેઠેલુંછે. ભગવંતરાય તેની પાસે ગયા અને કહેછે,
છોકરા, તું અહિં શું કરેછે ?

છોકરું.—હું મારી માને બોલાવુંછું. લોકોએ તેને કાલે અહિં સૂ-
વાઙી તે હજુએ ઉઠતી નથી.

ભગવંતરાય.—છોકરા, તે મુર્દી; તે હવે ઉઠનાર નથી.

છોકરું.—હોવે, તે એમજ કહેછે કે તે મુર્દી; પણ મુર્દી માટે તેને મને
મેટવાને શી ચિંતા છે ? પરમ દહાડે તે મને સોનબાઈ પાસે મૂકી
ગઈ, ત્યારે તેણીએ મને કહ્યું કે હું તને લેવાને આવીશ, પણ તે
આવી નહિ. મારો બાપ પણ કંઈ જતો રહ્યો; મારા નાના ભા-
ઈને પણ કોઈ લેઈ ગયું. હવે ગામનાં છોકરાં મને પાસે જવા
દેતાં નથી.

ભગ.—પાસે આવવા દેતાં નથી; કેમ વારુ ?

છોક૦—તે હું જાણતો નથી; પળ હું તેમની પાસે જવા માંડું એટલે તે મને કાઢી મૂકેછે, અને મારાં માવાપને માટું કહેછે તે મને ઘણું લાગેછે. અરે મા ! અરે જી જી ! ઝઠ ઝઠ, વહેલી ઝઠ. ભગવંતરાયની આંખોમાંહે પાણી ભરાઈ આવ્યું. તે છોકરાને કહેછે, અરે ! તારો વાપ અને માઈ ક્યાં ગયા તે તું જાણતો નથીકે?

છોક૦—મારો વાપ ક્યાં છે તે હું જાણતો નથી. મારો નાનો માઈ કાલેજ બીજે ગામ ગયો; એક માળસ આવીને તેને લેઈ ગયો.

ભગ૦—અને તું કોની પાસે રહેછે ?

છોક૦—સોનવાઈ પડોસણની પાસે. મારી મા પાછી આવે ત્યાંસૂધી હું ત્યાં રહેવાનો હતો. તેણીએ મને વહેલી આવુંતું એમ કહ્યું અને ન આવતાં અહિં સૂઈ રહી. સોનવાઈ પળ મને વહાલી લાગેછે; પળ (લાઢામળી હાથ દેલાડેછે) આમાં મારી મા છે તે મને મારા જીવકરતાં વર્તી વહાલી છે. અરે મા ! મા ! રે તું હજુ કેમ સૂતીછે ? ક્યારે ઝઠીશ !

ભગ૦—છોકરા, તું અમથોજ હાંકો મારેછે. તે હવે ઝઠનારી નથી.

છોક૦—વારુ, ચારે હું પળ અહિં તેની પાસે સૂઝુંતું. તેમણે તેને ઠાઠડી ઉપર સૂવાડી હતી તેવારે મેં જોઈ તે કરા જેવી ટાઢી થઈ ગઈ હતી. હું અહિંયાંજ પડીશ અને તેને લોળે સૂઈશ.

તે કરુણારસ સાંભળીને ભગવંતરાયની આંખોમાંથી પાણી સ્રવે નહિ. તેમણે નીચા વઢીને છોકરાને ઝંચકીને છાતી સરસો લાવ્યો, અને વચ્છી કરી; તેને પૂછેછે, છોકરા, તારું નામ શું ? મારા દીન બોલા છોકરા.

છોક૦—હું સારો છોકરો હોઉં ચારે મને જગુ કહેછે અને લોટો હોઉં ચારે જગો કહેછે.

ભગવંતરાય આંસુ પાડેછે, તોપણ તે સાંભળીને હશ્યા, અને છોકરાને કહેછે, “ છોકરા, તું મને તે તારી સોનવાઈપાસે તેડી જઈશ ? ” છોકરો બોલ્યો, “ હા ચાલો. ” પછી તે છોકરો તેવોજ ઝઠ્યો,

અને ભગવંતરાયની આગલ દોડતો દોડતો જઈને તેમને સોનબાઈના બારણા પાસે તેડી લાવ્યો. તે ઓટલા ઉપર બેઠી હતી, તેના મળી આંગઢી કરીને કહેલે, આ મારી બીજી મા. ંમ કહીને તેના લો-લ્લામાં જઈને બેઠો. ભગવંતરાયનું અકસ્માત્ આવલું જોઈને સોનબા-ઈ વિસ્મિત થઈ. પછી ભગવંતરાય, લોકરાં કરેલાં સર્વ ચરિત્ર કહીને તેને કહેલે, “ સોનબાઈ, ંનાં માવાપ કોણ લે, અને તેમ-ની શી અવસ્થા લે તે કહીશ ? ” સોનબાઈ, હા મહારાજ કહીને, બોલેલે, “ આ લોકરાનો વાપ સાલવી લે. તેનું ઘર આ મારા પ-લોસમાં લે. તે ઘણો મલો, નિર્લયસની, ઉલોગી, પ્રમાણિક, તેનું વય ત્રીશ વર્ષની માંહે લે. ંનો મા પળ સારી હતી, શરીરે નીરોગી નહો-તી, પળ સુંદર અને સંસાર કામમાં રૂડી હતી; તે લે જળનું લમ થયું તેને વર્ષ સાત થયાં, લ્યારથકી હું જોડેલું લે લેડની માંહોમાંહે મોટી પ્રીતિ હતી. તેમનો ધંધો જો સારો ચાલ્યો હોત, તો હું જા-ળુંલું લે તે લેડ સરલાં સુલ્લી આ લોકમાં યોડાંજ નીકલત. લર-નું નામ હરિમાઈ, અને લહુંનું નામ ગલાલલાઈ. ગલાલલાઈના લા-પ પાસેથી કાંઈ અાવ્યું હતું તે તથા કાંઈ હરિમાઈ પાસે હતું તે ંકલું કરીને તેનાં લાસળ કૂસળ તથા સાલવીના ધંધાનો સામાન લેઈને તેઓ સંસાર કરલા લાગ્યાં. પછી તેમની પાસે કાંઈ રલું નહિ, પળ તેમળે પોતાના ધંધા ઉપર મહેનત કરીને લે વર્ષ સારાં કાલ્યાં. આગલ લોકરાં થલા માંડ્યાં, અરે તેમને સંકલ પડલા લાગ્યું; તેમાં પળ તેમળે લમળી મહેનત કરીને નિમાલ કર્યો હોત, પળ લૂગડાં લ-ળીને મેલે તેમાં લોલ આવલા લાગી. પછી ગલાલલાઈ કાપળીના લહાડામાં લેતરમાં કાંઈ લાળા પેલા કરી લાલે, અરે તેમને લા-લાનું મલે. તે મહેનતથી ગલાલલાઈને રોગ ઉત્પન્ન થયો તેને ંો-સડને સારૂ પાસે પૈસા નહિ, તેળે કરીને હરિમાઈ ઘળોજ હેરાન થયો, તેલારે તેળે ગાંધીનું કરજ કર્યું. આગલ ગલાલલાઈ લગાર સારી થઈ, ંટલે હરિમાઈનો ધંધો લેકજ નૂડ્યો. ઘરાક લૂલ્યાં

स्यारे घरनुं भाडुं तथा करज थयुं हतुं, तेनुं व्याज आपतां तेओ अकळायां. पछी तेमने उपवास पडवा लाग्या, तेमां पण ज्यारे ते-मने अन्न मळे, स्यारे ते छोकरांने वहेचीने ते वेउ पोताने दैववान् गणे. (ए शब्द सांभळीने जगु खूणामां जईने निसासा मूकीने रोवा लाग्यो.) आगळ ते उपर छ महीनानुं घरभाडुं चढचुं, तेवारे घर-धणी घणो निर्दय हतो, तेणे हरिभाईने धमकावीने कहुं के हुं तने बंदीखानामां बेसाडीश. तेना घणा कालावाला कर्या, स्यारे तेणे एक महीनानो वायदो ठराव्यो, अने कहुं के हवे आगळना हुं सम खाउंछुं के घरनां वासण कूसण वेचीने बाकी रहेशे, ते सारु ह-रिभाईने बंदीखानामां नंखावीश. ते घरधणी मातबर छे, पण तेने दया मूळगी नथी. ते हरिभाईनी अवस्था जोईने जेनी पत्थर जेवी छाती होय ते पण पलळे. हुं पडोसण मने तेमनी विपत्ति जोईने दया आवे पण शुं कर्हं ? तेमछुं दुःख टाळवा मने सामर्थ्य नथी. एक वखत हुं पोते घरधणीपासे गई, अने तेनी प्रार्थना करी जे तेनी दरिद्रतासामुं जो अने कहुं जे मारीपासे जेटळुं छे तेटळुं हुं तेना देवाने पेटे घरेणे आपुंछुं. एवे एवे घणे प्रकारे बीनव्यो, पण तेने दया आवी नाहि. तेणे मने उत्तर दीधो जे तारी केटली शाख छे ते हुं जाणुंछुं. एम हुं करीश तो पछी सारो वेपार (एम क-हेतां कहेतां सोनबाईनी आंखोमां पाणी भराई आव्यां). एवी तेणे मारी शोभा लीधी. ते सघळुं हुं ते वेळा पी गई. मनमां विचार्युं जे हवे जो हुं एने काई वत्तुं बोलत तो ए हठे चढीने हरिभाईने वत्तुं दुःख देत. शुं कर्हं ? जाते बाई मनिस, अने गरीब पडो. ओः होः ! अमारा गरीबना जेवी वासना जो मातबरोने होत तो तेमने हाथे केटलां धर्मकृत्य थात ! पछी में गलालबाईने बुद्धि बतावी के तें शाहपुरमां रामचंद्र शेठने घर, पहेलां प्रमाणिकपणे चाकरी करी-छे, तो आ वेळा तेनी पासे जईने काईक ऊछीना पैसा माग. ते-णीए मने उत्तर दीधो के ते हुं मारा वरने कहुंछुं. माराथी थाय न-

હિ, શામાટે જે શેઠના મનમાં આવશે કે એણે કાંઈ ધોતાઢપણું કરવાં માંડ્યું, માટે એ આ દશાને પામ્યાં. આજથી ત્રણ દહાડા ઉપર નિયત્રમાણે પોતાના બે છોકરા લેઈને મારીપાસે આવી અને બોલી જે “ સંધ્યાકાઢસૂધી આમને સંભાઢ, હું પાસેના ગામમાં જઈને આવુંછું, અને સૂતર કાઢવાસાર કાંઈ રૂ મઢે તો જોડું, તથા મારો વર બોલ્યો, હું રામચંદ્રશેઠ પાસે જાડુંછું, તે માટે તે સવારે જ ડઢીને બહાર ગયોછે. ” તે પ્રાર્થના સાંભઢીને મેં છોકરાં મારે સ્વાધીન કીધાં. ગલાલવાઈ જવા લાગી તે વેઢા તેળીએ તેમને છાતી સાથે મેઢાઢ્યાં, તેમને વઢી કીધી, જેમ કોઈ કહેશે જે છેઢી મેઢ કરી છે. તેની આંત્રોમાંથી આંસુ ચાલ્યાંછે, અને તે વઢા છોકરાને કહેછે, “ જગુ, હું વહેલીજ આવુંછું; પછી હું તને લેઈશ, રઢીશ નહિ હો ! ” તેણે મને કહ્યું કે “ વાઈ, મારાં છોકરાંની સંભાઢ તમે ઘણી કરોછો માટે હું તમારી ઓશિંગણ છું. ” એમ કહીને તેળીએ ફરીથી છોકરાંને વઢી કરી, અને ગઈ. થોઢીક વાર ગયા પછી તેના ઘરમાં મેં કાંઈ ગઢવઢ સાંભઢી, પણ મનમાં જાણ્યું જે તે વહાર ગઈછે, તેમાટે બિલાઢીએ કાંઈ પાઢયું હશે. એવું સમજીને મેં તેનો શોધ કીધો નહિ. સાંજ પઢી, અંધારું થયું, તોપણ છોકરાં લેવાને કોઈ આવે નહિ. પછી મેં જાણ્યું જે આપણે તો તેને ઘેર જઈએ, અને થું કરેછે તે જોઈએ. એવું ધારીને ગઈ તો વારણે સાંકઢ નહોતી ઢીધી તે ડઢાઢીને માંહે ગઈ અને જોડુંછું તો અરે મગવાન્ ! ગલાલવાઈનું મઢડું ઢાઢરના વારણાપાસે પઢેલું જોઈ હું સ્તબ્ધ રહી; થું કરવું તે સૂશે નહિ. પછી તેને સાવધ કરવામાટે મેં નાના પ્રકારના ઉપાય કર્યા, પણ મુર્દજ તે કેમ ડઢે. પછી જઈને વૈશને તેઢી લાગી તેણે નાઢ જોઈને મને નિરાશ કરીને સરકારનાં માણસ બોલવ્યાં તેઓએ ચોકશી કરતાં ઠરાવ્યું કે તે ચક્રી લાઈને મરણ પામી. પછી તેઓએ પ્રેતને મૂઢી-માટી આપવા માટે હૂકમ આપ્યો, અને તેના ઘણી હરિભાઈનો શોધ કરો એમ કહ્યું. મેં સરકારમાં કહીને વેડ છોકરાં મારે સ્વાધીન ક-

री लीधां. मनमां विचार्युं के मारी पासे काई नथी ए भगवान् जा-
णेछे, माटे तेज एमना पेटनुं ठेकाणुं करशे. पछी जोवा लागी तो
आ छोकरानो नानो भाई मारी पासे रहेवाने अड करेछे, एटलमां
काले गलालबाईना जूना मुरब्बी रामचंद्रशेठ पण तेने मळवाने आ-
व्या तेमणे बारणां दीधेलां जोईने मारी पासे आवीने पूछयुं, जे ह-
रिभाई साळवी, तथा तेनी बायडी क्यां गयांछे ? मै तेमने घरमां
तेडीने सर्व समाचार कद्या, अने बोली के हरिभाई, तमारी पासे
काई ऊछीना पेसा मागवा माटे गयोछे. ते बोल्या, मने मळयो न-
थी. पछी तेमणे बेउ छोकरां छातीसाथे दाबीने तेमनुं लाड क-
युं. तेमने जगुए पूछयुं, “ बापा, मारी मा घणी वार थई सूतीछे
तेने तमे ऊठाडशो ? ” ते सांभळीने तेमने दया आवी, अने तेमणे
मने कहुं, जे आ बेउ छोकरां हुं मारे घेर लेई जाउंछुं. एमनो
बाप पाछो आवे, अने तेने एमनुं पोषण करवानुं सामर्थ्य होय,
तो हुं एमने तेने स्वाधीन करीश; खारलगण हुं एमने लेई जईने
पहेलां विद्याभ्यास करावुंछुं. ए भाषण मने गम्युं नहि, शामाटे
जे पेटनां छोकरांप्रमाणे एमना उपर मारी प्रीति छे. मै तेमने क-
हुं जे माराथी ए छोकरां छोडाय नहि, मने एमनी घणी ममता ला-
गीछे, अने एमने पण मारी लागीछे. ते सांभळीने ते बोल्या, “ बा-
रु खारे, एक तुं संभाळ अने एक मारी पासे आप. तुं राखीश
तेनो पण सर्व प्रकारे समाचार लेतो रहीश. ” एवुं बोल्या खारे
माराथी तेमने ना कहेवाई नहि. तेमणे जगुने पूछयुं, केम रे मारी-
साथे आवेछे के ? जगु बोल्थो, “ शुं मारी मापासे मने तेडी जता
हो तो चालो, हुं आवुंछुं. ” ते बोल्या, “ छोकरा, मापासे नहि,
पण तने हुं मारे सारे घेर तेडी जाउंछुं. तने सारु सारु खावाने
आपीश, अने मारी सारी वाडीमां तेडी जईश. ” ते बोल्थो, “ ना,
ना, हुं तो मारीमेळे सोनबाई पासेज रहीश. मारी मा छे त्यां हुं
अहिंथी नित्य जतो जईश. तमारी सारी वाडीमां जाउं ते करतां

હું મારી સારી માપાસે જાઉં તે સારું.” એમ આ છોકરો બોલ્યો, અને મારા ટાટલાની પેલી તરફ સંતાવા ગયો. તે જોઈને રામચંદ્રશેટે એની વાત મૂકી. પછી તેણે મને કહ્યું કે નાના છોકરાને તેડવાસારું હું માળસ મોકલીશ, શામાટે જે તે તારી પાસે રહેશે તો વત્તી મહેનત પડશે. એવું કહીને જતી વખત તેણે મને પૈસા આ છોકરાને સારું આપ્યા. એ પ્રમાણે એમનું વર્તમાન.

હમણા વઢી એક દુઃખ મને એવું થયુંછે જે આ છોકરાનો બાપ તો હજુ આવતો નથી. ગામમાં લોક બોલેછે જે તે ચોરોની ટોઢીમાં ભરાયોછે, અને ગલારાઈએ તે લાજથીજ જીવ આપ્યો. આ ગામમાં જ્યાં ત્યાં છોકરાને મોઢે પળ એજ વાતો. આ છોકરો છોકરાંઓની મંડઢીમાં જાય એટલે તેઓ એને હાંકી મૂકેછે, અને ફરીથી આવશે તો મારીશું એમ કહેછે. તેણેકરીને આ છેક ઘેલો થયોછે, વહાર પગલું કાઢતો નથી. જાય તો માને દાટીછે ત્યાં માત્ર જાયછે.

ભગવંતરાય તે સર્વ સમાચાર સાંભળીને ઘણો ક્લેશ પામ્યા. જગુ જઈને સોનવાઈને દિલે વઢ્યો. તે તેનીપાસે કાલાવાલાજેવું મો કરીને ત્રુએ અને તેને મા મા કહીને બોલાવે. તે સમયે ભગવંતરાય બોલ્યા, “ સોનવાઈ, તું ઘણી ભલી બાયડી છે; તેં ઉદાર બુદ્ધિએ આ અનાથ કુટુંબના સારા સમાચાર લીધા માટે પરમેશ્વર તને એનું ફલ સારું આપશે.”

મોનવાઈ.—મેં આ વાતમાં મને જે ઘટારત છે તે કરતાં કાંઈ વધારે કર્યું નથી. એક બીજાને સહાય થવામાટે આપણને પરમેશ્વરે આ લોકમાં મોકલ્યાંછે. હું મારા મનમાં નિશ્ચ એમ જાણુંછું જે વેસતાં, સૂતાં, જમતાં, ચાલતાં, જે હું સુખ અનુભવુંછું તે વિષે હું સર્વ પ્રકારે પરમેશ્વરની દેણદાર છું; તો આપણાથકી થશે તેટલો પરોપકાર થાય, એ સરખું બીજું કંઈ પણ પરમેશ્વરને સંતોષ આપનારું કર્મ નથી. ઓ: હો: ! મારાથકી એથી અધિક થયું હોત તો કેવું સારું થાત ! પણ હું શું કરું ? મારી

पासे आ एक झूपडी अने एक नानी सरखी फूलवाडी छे, तेमां महेनत करहंछुं तेणे पेट मात्र भरायछे. मने रंडायाने आठ वर्ष थयां, पण आजसूधी में आबरूथी दहाडा काढ्या. हवे आ-गळ पण भगवान् मारुं एज प्रमाणे चलावे एठले थयुं.

भगवंतराय.—पण तें आ छोकरो पोतानी पासे राख्योछे, तो ए जाणीतो थाय त्यांसूधी तने एना खरचखूटणने सारु मोटुं दुःख वेठवुं पडशे, नहि वारु ?

सोन०—एने ओहं हं कदी आववा देनार नथी. हं कोळीओ ओहं खाईश, पण एनुं पेट भरीश.

भग०—एनुं पेट भरीश, पण लूगडां क्यांथी पूरां करीश ?

सोन०—ते हं परमेश्वर उपर नांखीश. जे भूईने तृणनुं वस्त्र पहे-रावेछे, अने झाडोने पांदडांनुं, तेणे मने सूतर कांतवाने अने शीववाने आंगळां आप्यांछे, ते एनां लूगडांने सारु महेनत करशे. जे परमेश्वरने भजशे अने सामर्थ्य प्रमाणे काम करशे, तेने खोट आवनार नहि.

भग०—तो आ छोकराने पाळीश एवो तारो निश्चय छे ?

सोन०—एवो मारो दढ निश्चय छे. दूर करीने मारो प्राण बचा-वनार नथी.

भग०—हं जाणुंछुं जे एनी तुं काई सगी हईश ?

सोन०—सगपण एटलुंज के अमे एक परमेश्वरनां छोकरां.

भग०—त्यारे हं पण ते परमेश्वरनुं छोकरुं, माटे आ बाळकनुं सारुं करवानुं सर्व पुण्य तने एकलीने लेवा देनार नथी; केमके ईश्वरे तारा करतां मने पुण्कळ सामर्थ्य आप्युंछे, तो एने विद्या भणवानुं ठेकाणुं तो हं करीश. आ छोकरानी भक्ति मा उपर जोईने जेवो ए मारी प्रीतिने पात्र छे, एवीज तारी भक्ति एना उपर जोईने तारा उपर पण हं संतुष्ट छुं. एटला माटे हं

तमने बेड जणने मारे घेर लेई जाउं, तुं पोतानुं शूंपडुं अने फूलवाडी वेचीने मारे घेर आवी रहे. त्यां तने अन्न, वस्त्र तथा जग्यानी जीवतासूधी खोट पडशे नहि.

सोन०—(तेनी सामुं ममताथी जोईने) तमे रीस चढावशो नहि.

भगवान् तमारुं कल्याण करो ! पण माराथी तमे कहोछो तेनी हा कहेवाती नथी.

भग०—शामाटे ?

सोन०—एक तो, ज्यां में घणा दिवस काढ्या ते मारी जन्मभूमिनी ममता मने छूटती नथी. वळी श्रीमंतने घेर लोकोनी गरबडमां मने रहेतां आवडशे नहि. मने एकली रहेवानो अभ्यास छे माटे तमारें घेर माणसोना सहवासथी मने संकोच पडशे. मने सारुं खावानी, अने नकामुं रहेवानी टेव नथी. काम नहि कर्युं अथवा खाउंछुं तेथी सारुं खाथुं तो हुं तरत मांदी पडीश. एमाटे महाराजापासे हुं मागी लेउंछुं जे मने आ छोकरासुद्धां मारी शूंपडीमांज रहेवा दो. तमारी मरजीमां आवे तो कोई कोई वार काई पैसा मोकलजो के ते एने विश्वा शीखवामां तथा ए जे धंधो करशे तेना काममां आवशे. एने आपशो तेथी सोगणुं ते कृपाळु परमेश्वर तमने आपशे. तमने आपे एवी आ छोकरो अने हुं नित्य परमेश्वर पासे प्रार्थना करीथुं. मारे छोकरुं नथी, एटले आ मारे पेटनेज ठेकाणे छे. ज्यारे मने परमेश्वर पोतानी पासे बोलाववानी इच्छा करशे, ते समये मारी पासे जे थोडुं घणुं छे ते एनुंज छे.

भग०—वारु, त्यारे तेम. हुं तमारा सारामाटे करनार; जेथी तमे दुःखीआ याओ ते हुं इच्छतो नथी. जगुने तारीपासे रहेवादे. अने तमे बेड सुखी रहो. तुं एनीपासे मारी वात नित्य कहेती जा. तेने कहेती जजे के हुं तेने बापनी जग्याए छुं, अने जेमाटे ते एटलो दुःखी छे, ते माने ठेकाणे एने तुं छे. तमने पेट-

ने सारु जोईशे ते हुं दर महीने मोकलतो जईश. हुं पण पोते आवीने तमारी खबर लेईश. एम जाणजे के मारु आववुं जे-टलुं आ छोकराने सारु तेटलुंज तारे सारु थशे.

सोनवाईए उपर परमेश्वर सामुं आंखो करीने भगवंतरायनुं सारुं माग्युं. पछी ते छोकराने बोली, “जगु, अहिं आव, अने एमने पगे लागी आशीर्वाद माग. आजथकी तारे ए बापने ठेकाणे छे.” जगुए तेम कर्युं पण सोनवाईने पूछ्युं जे “आ मारो बाप केम थशे ? एणे पोतीयुं क्यां पहेरेलुंछे ?” भगवंतराय ते प्रश्न सां-भळीने आश्चर्य पाग्या अने पासे रूपिआनी कोथळी हती ते सो-नवाईनी झुपडीमां खाली करीने तेने कथुं “शाबाश, सोनवाई, हवे हुं आज्ञा लेउंछुं !” छोकराने कथुं, “मारा नाना मित्र जगु, हुं तारी आज्ञा मागुंछुं !” एवुं कहीने ते घोडा उपर बेठा, अने जगु-नो नानो भाई रामचंद्रशेठे राख्यो हतो तेना घरभणीथी गाम जवा माटे नीकळ्या. रामचंद्रशेठ घेर जता हता, तेनुं अने तेमनुं मळवुं थयुं अने अरस्परस आगता स्वागता थया पछी भगवंत-राये पोतानुं आववानुं कारण रामचंद्रशेठने कहीने पूछ्युं के आ अनाथ छोकराना बापनुं ठेकाणुं कई लाग्युंछे ? तेणे उत्तर दीधो जे हमणाज अर्द्ध घडी थई तेनुं पत्र मने आव्युं ते आ मारा हाथमां छे; एमां तेणे पोतानी बापडीने पत्र लखीने बीड्युंछे. तेनी जोडे थोडा-क रूपिआनी हुंडी पण मोकलीछे, ते तेने आपीने मारे तेनुं समा-धान करवुं माटे मने विनति छे. ते मुई माटे तेनुं पत्र में उकेल्युं, ते आ कृपा करीने वांचो.

भगवंतराये ऊलटभेर ते हाथमां लेईने वांच्युं.

आ प्रमाणे.

“मारी परम प्रिय स्त्री.

“मारे विरहे करीने तुं घणुं दुःख पामती हईश ए मनमां जाणीने

“મને ઘણી પીડા થાયછે. હવે મારા સમાચાર સાંભલ. હું રામચંદ્રશેઠ
 “પાસે જવાને નીકળ્યો, તો વાટમાં ચાલતાં એવા વિચાર મારા મનમાં
 “આવ્યા જે મારે એવા પૈસા માગવા જવાનું શું કારણ ? તેમાં એટલું
 “માત્ર થશે જે એકનું કરજ વાઢીને બીજાનું કર્યું; પાછી કરજની ચિંતા
 “તો છે તે છેજ. જે હું આજ જુવાન અને કામ કરવાને શક્તિવાન છું
 “તે મારે જઈને એટલા પૈસા દીનપણાથી માગવા એમાં મારી શોભા છે?
 “મને તે આલસુમાં અથવા વ્યસનીમાં નહિ ગળે ? રામચંદ્રશેઠે આપણને
 “પરણાવ્યાં સ્વરાં, અને તેઓ મને પુત્ર પ્રમાણે ચહાયછે એ પણ સ્વહં,
 “પણ જો તેમના મનમાં વાંકું આવ્યું, અને તેમણે મને ના કહી, અથવા
 “આપણું સંકટ નિવારણ કરવાને તેમને સામર્થ્ય નહિ હોય તો ?
 “વારુ કદી તેમની પાસેથી વર્ષની બોલીએ મને પૈસા મળ્યા, તો તે
 “બોલીએ હું વર્ષની માંહેજ વાઢીશ, એવી પણ મને સ્વાતરનિશાં છે!
 “અને જો મેં વાઢ્યું નહિ, તો ચોરમાં અને મારામાં હરણ કરવા-
 “વિષે અંતર શું ? એવો મેં વિચાર કર્યો અને ધારવા લાગ્યો જે
 “સારે માર્ગે હું આ સંકટમાંથી નૂટું એવો કિયો ઉપાય કરવો !
 “તે વેઠા મારી આંખોમાંથી વારે વારે આંસુ પડતાં જાય, અને મેં
 “ઉપર પરમેશ્વર ભળી દૃષ્ટિ કરી, તેટલામાં એકાએક મારા મનમાં
 “આવ્યું, અને હું પોતાના મનસાથે બોલવા લાગ્યો, “અરે, તું
 “હજી જુવાન છે, અને શરીરે જબ્બર છે. થોડાં વર્ષ દેશાંતર ગયો
 “તો શી ચિંતા છે ? તને લખતાં વાંચતાં આવડેછે તથા હિસાબ
 “સારો રાખતાં આવડેછે. દૈવયોગે કંઈ સારો રોજગાર મળ્યો તો
 “તું પોતાનાં વાગડી છોકરાંને સુખી કરી શકીશ. વારુ એ ન
 “બન્યું તો પોતાનું દેવું તો વાઢીશ. વિચાર કર, જે ત્યાં તારું
 “દૈવ ઝગડયું તો એકાદો મોટો લાભ થઈ શકશે. એવો એક
 “ઘડી સૂધી વિચાર કરતો હતો, એટલામાં કોઈ લોક મારી પાછળ
 “આવેછે એવું મેં જોયું. તે મારી પાસે આવ્યા, ત્યારે તેમણે મને
 “પૂછ્યું કે તું કોણ છે ? ક્યાં, શું ધારીને ચાલ્યો જાયછે ? અમા-

“री साथे लश्करमां आवीश ? में पहेलां आनाकौनी करी ल्यारे
 “तेमणे फरीथी मने पचास रूपिआ इनाम आपवा करीने
 “बोल्याव्यो. में तेमने कह्युं, जे “एटला उपर तो हुं लडाई थई रहे
 “स्यांसूधी चाकरी करीश.” ते बोल्या, “वारू ल्यारे, तारुं अने
 “अमारुं ठर्युं. हवे चाल तुं अमारी साथे. आगळनुं अमे तारुं
 “सघळुं ठीक करीशुं.” पछी तेओ मने पोताना सरदार पासे
 “तेडी गया. तेणे मने काईक प्रश्न कर्या तेना उत्तर दीधा ते
 “तेना मनमां ऊतर्था, ल्यारे तेणे मने तत्काळ पचास रूपिआ
 “आप्या. मारी प्रिया, ए रीते हुं करजथी दूर थवा माटे चाक-
 “रीमां बंधाई गयो. में ते पचासे रूपिआनी हुंडी तारी पासे मो-
 “कलीछे तेमांथी एक दमडी पण राखी नथी. ए लेईने वीस
 “रूपिआ करज छे ते पहेलांथी वाळ; बाकी जे रहे तेनुं तारा
 “मनमां आवे ते कर, तुं रूडी रीते रहे, पोताना शरीरनुं जतन
 “कर, छोकरांने लूगडां कराव, तथा तेमने निशाळमां मोकल. तुं
 “साचवीने खरच करीश, तोपण एटला पैसा घणा दहाडा चालशे
 “नहि ए हुं जाणुंछुं पण धीरज राख. मारो तेनात महीनो पांच
 “रूपिआ छे तेमांथी काई बचावीने थोडाक महीनापछी तने वळी
 “हुं मोकलीश. लश्करसाथे पाळ्यो आवीश ल्यारे दोडतो पहेलां
 “हुं तने मळवा आवीश. मारी साध्वी स्त्री, तुं दुःख मा करीश.
 “परमेश्वर उपर विश्वास राख, ते आपणने वहेलांज सुखी करशे,
 “छोकरांने सारे मार्गे लगाड, तेमने बहार नठारां छोकरांपासे जवा
 “देईश नहि, तुं पोते उद्यम करती जा, छोकरांसहित परमेश्वरने
 “भज, तथा तेमने सारो मार्ग शीखव, के जेणे करीने ते भलां
 “थशे. तुं ए सर्व करवाजोग छे, एविषे मने संदेह नथी. ईश्व-
 “रने भजती जा. तेनी पासे तुं मारे सारू प्रार्थना कर, अने हुं
 “तारे सारू करीश. कागळनो उत्तर वहेलो मोकलजे. तुं रामचंद्र-
 “शेठपासे कागळ आणीने आपशे ते हुं हईश त्यां मोकलशे. बेउ

“છોકરાને મારો આશીર્વાદ કહેજે. જગુને કહેજે જે તું સારી રીતે
 “ચાલીશ તો હું આવતી વચ્ચે કાંઈ તારે સારુ લાવીશ. પરમેશ્વર
 “તમારું કલ્યાણ કરો. મારા ઉપર તારી છે તેવી પ્રીતિ રહો.

સહી હરિભાઈ.”

કાગલ વાંચતાં વાંચતાં ભગવંતરાયની આંખોમાં પાણી ભરાઈને
 વહેવા લાગ્યું. વાંચી રહ્યા પછી તે બોલ્યા, એ પુરુષને સારો ભર્તા,
 સારો વાપ, અને સજ્જન પુરુષ એમ કહેવું. એવા માણસને સુખી
 કરવામાં ઘણો સંતોષ છે, માટે હવે હરિભાઈનું દેવું હું આપીશ,
 અને તેને ફરીથી સારે રોજગારે વઢગાડીશ. છોકરા સમજના
 યાય સાંસૂધી પૈસા આવ્યાછે તે તમારી પાસે રહેવા દો. એનું વ્યા-
 જ હું પ્રતિવર્ષે તમને આપીશ તે તમે મુદલમાં મેલવતા જાઓ. એ
 સાંભળીને રામચંદ્રશેઠની છાતી ભરાઈ આવી તેથી કરીને તેનાથી
 ભગવંતરાયને ઉત્તર દેવાયો નહિ. ભગવંતરાય પણ તેની સ્તબ્ધતાનું
 કારણ જાણીને તેને નમન કરીને નીકળ્યા. પછી ભગવંતરાયે હ-
 રિભાઈને સારુ જે મનમાં ધાર્યું હતું, તે સઘળું ઠીક કર્યું; હરિભાઈને
 લક્ષ્મરમાંથી તેડાવીને તેને રોજગારે વઢગાડ્યો અને સર્વ રીતે સુખી
 કર્યો; તેવો તે પહેલાં કદી નહતો. તેની તેટલી બાયડી જીવતી
 હોત તો તેના સુખનો જોડાં બીજો ન થાત. તે સોનબાઈ સાથે
 ગલાલબાઈના ગુણની વાતો કરે, અને સંતોષ પામે. સોનબાઈ પણ
 ડાહી બાયડી હતી તે તેની સાથે વહેન પ્રમાણે ચાલી, અને માતા
 પ્રમાણે તેણીએ તેના છોકરાનું સંરક્ષણ કર્યું. જગુ નિત્યે મસાણમાં
 જઈને માની જગ્યાનું દર્શન કરે. ભગવંતરાયે તેને સારુ જે ચરચ
 કર્યો તેનું તંબે વિદ્યાભ્યાસ કરીને યથાસ્થિત સાર્થક કર્યું. તેને
 યોગ્ય જોઈને ભગવંતરાયના મનમાં આવ્યું જે એને કાંઈ મોટું કામ
 કહેવું. જગુના નાના ભાઈનો પણ ભગવંતરાયે તેજોજ સમાચાર
 લીધો. તે છોકરો પણ સારો ગુણી નીપજ્યો. ભગવંતરાય જ્યારે
 જ્યારે ઘોડાઉપર બેસવા જાય, ત્યારે ત્યારે તેમને એ ધર્મકૃત્યનું સ્મરણ

થઈને સંતોષ થાય. જ્યારે જ્યારે તેમને દુઃખ થાય, ચારે ચારે તે પોતે સુખી કરેલાં માણસો પાસે જઈને અને તેમને જોઈને દુઃખ દૂર કરે અને ઘેર સ્વસ્થ થઈને આવે.

કડિઓ તથા મજૂર.

કોઈ એક દિવસે દ્વારકાનાથ મદ્દ પોતાના છોકરા હરિને તેડીને બજારને રસ્તે ચાલ્યા જતા હતા ત્યાં એક મોટી હવેલી બાંધતા હતા, તે કૌતુક જોવાને તેઓ જરાક ડૂબા રહ્યા. તે કામ બીજા માલ-મૂધા ચઢ્યું હતું. હરિએ જોયું જે તેને પાલકો બાંધીછે, તેના ઉપર નીસરણીઓ મૂકીછે; તે નીસરણીઉપર એકના ઉપર એક એ રીતે માણસો છે, તેઓ અનુક્રમે નીચા ઝૂંચા હાથ હલાવેછે. તે જોઈને હરિ વાપને પૂછેછે, “વાપા, આ માણસ શાની રમત રમેછે? આપણે લગાર નીસરણી પાસે જઈએ, આવોછો કે?”

પછી તેમણે લગાર પાસે જઈને જોયું કે એક માણસે ઢગલામાંથી એક પથરો ઝૂંચકીને નીસરણીના હેઠળના પગથિયા ઉપરના માણસના હાથમાં આપ્યો તેણે તે લેઈને હાથ ઝૂંચા કર્યા, એટલે તે તેની ઉપરના લીધો, તેણે હાથ ઝૂંચા કરીને ત્રીજાના હાથમાં આપ્યો. તેણે પણ તેમજ કરીને ચોથાના હાથમાં આપ્યો. એવો એકના હાથથી ત્રીજાને હાથે જતાં જતાં તે પથરો ક્ષણમાં પાલક ઉપર ગયો; ત્યાં કડિઆ હતા તેમણે તે તત્કાલ કામે લગાડ્યો.

દ્વારકાનાથમદ્દ હરિને કહેછે, “છોકરા, આ જોઈને તને એવું જણાયછે કે નહિ જે આટલાં માણસ આ ઘરઉપર શામટ્ટે રાખ્યાંછે? ઈથી એમ કયું હોય તો સારું, જે આ સર્વને કાઢીને આ ઘર જેનું છે તેણે જાતે બાંધવું, અને એમજ જેણે તેણે કરવું.”

લગી વાત, વાપા, એમ થાય તો હમણા છે તે કરતાં ઘર પણ ઘણાં થાય.

દ્વારકાનાથમદ્દ હરિને પૂછેછે, “છોકરા, તને જે કહ્યું તેનો પક્કો

વિચાર કર્યો કે ? એવું એક ઘર બાંધવાને કેટલા પ્રકારના કસબી અને કેટલા પ્રકારના ઉદ્યમી જોઈએ છે, તે તને માલૂમ છે ? જે એકલો ઘર બાંધવા માંડે, તેને તે સઘડા કસબ આવડવા જોઈએ. તે પૂરા આવડતાં સઘડું આયુષ્ય પહોંચશે નહિ. પછી ઘરને આરંભ શાનો ? વારુ, જો ઘર બાંધવા જેટલી સર્વ વિદ્યાઓ એને થોડા દહાડામાં આવડી, તોપણ તેને જાતે પહેલાં તડકામાં મહેનત કરવી, પાયાને સારુ મૂંઈ खोदવી; પછી પથરાની खाण खोदવી; યાં સુરંગ ઘોડનાર, અને બેલદાર થવું, ચૂનાના પથરા મેળવવા તે પકવવાસારુ લાકડાં કાપી લાવવાં, તેનો ચૂનો થયો એટલે खांडवો; પછી કડિઆ થવું, પાયો પૂરવો, લાકડાં કાપનારા થઈને લાકડાં કાપી લાવવાં, તે સૂતાર થઈને ઘડવાં, કરાઈ થઈને વહેરવાં, તે ઝમાં કરવાં; પછી મીંઢી વાંચીને તેનાં દોરડાં કરવાં, પથરામાંથી લોટું ગાળવું; તે લુહાર થઈને ઘડવું; તથા સૂતાર, કડિઆ, ઇલાદિકોના કામને સારુ હથિયારો કરવાં. આગળ ત્રાંબાની ગરજ પડે ત્યારે તે खाण उत्पन्न કરવામાટે देशांतरे જવું, રંગ મસાલા જોઈએ તે સારુ દ્વીપાંતરે જવાને વહાણ બાંધવાં, વળગર થઈને કાપડ વણવું, તેના સઢ કરવા, અને ચલાશી થઈને વહાણ હંકારવાં, થર બાંધતી વેળા એકલાએજ લાંબું ટુંકું માપવું, નીસરણીઓ મૂકવી, તથા પાલકો બાંધવી. એ પ્રમાણે સઘડાં કામ એકલોજ કરવા લાગ્યો, તો તે કેટલા દહાડામાં ઘર પૂરું કરશે વારુ. ”

હરિઃ—ઓહોહો ! બાપા, હું જાણું છું જે એવે પ્રકારે ઘર વ્યારે પણ પૂરું થનાર નહિ.

દ્વારકાનાથઃ—ત્વરું કે નહિ ! તો તું સઘડો વ્યવહાર એવોજ જાણ. જો માણસ કહેછે જે મારે કોઈની ગરજ નથી, મારે જે જોઈશે તે હું એકલો કરીશ, મને કોઈ સહાય થાય નહિ, અને હું કોઈને થનાર નહિ, તો એવું થશે જે તેની શક્તિ વહેલીજ ક્ષીણ થશે, અને જે કામ લેશે તે અધૂરું મૂકી દેવું પડશે. માણસ જો એક બીજાને સહાય થયાં, તો ગમે તેવું પણ કઠણ અડચણનું કામ

हशे, ते पण थोडी वारमां पार पडेछे. तेज जो एकलो करीश एम कहेशे तो तेना जन्मारामां पण थनार नहि. एवांज आ लोकनां सघळां सुख छे; जे कोई कहेशे के मारुं हुं एकलोज भोगवीश, तो तेने ते थोडांज प्राप्त थशे. अने जो एक बीजाने सुख आप्युं तो सर्वना सुखमां एकएकनुं सुख सहज छे. आपणे आपणां मावाप, भाईबंध, वायडी छोकरां, बहालो, ओळखीतो, चाकर, दासी, गामवाळा तथा सघळा लोक, एमने आपणी शक्तिप्रमाणे सुख आप्युं, तो ते सर्व मळीने आपणने सुख आपशे तेठलुं आपणा एकलाना प्रयत्ने करीने थनार नहि. छोकरा, तारे आगळ संसारमां आवधाने प्रसंग छे, माटे आ काम करनाराओनुं दृष्टांत पोताना मनमां पक्कुं समजी राख के तेणे करीने तुं सुखी थईश. तुं जो के ते परस्पर एक बीजाने श्रमनो भार केटलो हलको करेछे ? आपणे थोडाक दहाडापछी आहिं आवीशुं ल्यारे तुं आ घर पूरुं थयेलुं जोईश. ए माटे जो तुं इच्छेछे जे मारे सारु लोकोए महेनत करवी, मारुं सारुं करवुं, मने सहाय थवुं, तो तारे पण लोकने सारु तेवुं करवुं घटारत छे.

तरवार.

नाटक एक अंकनुं.

पात्र.

अमरसिंह राठोड.

तख्तसिंहतेनो छोकरो.

केसरबातेनी छोकरी.

अनोपासिंह चोहाण

अभयसिंह चोहाण

भवानीसिंह देवडा

कृष्णसिंह देवडा

भावोजी

}तख्तसिंहना मित्र.

.....अमरसिंहनो खोजमतगार.

સ્થલ.

તરુતસિંહની ઓરડી.

પ્રવેશ ૧.

તરુતસિંહ.

ઓહો ! આજ મારી જન્મગાંઠનો દિવસ ! સારું થયું જે તેણે મને કહ્યું, નહિતો મને સ્મરણ થાત નહિ. આજ મને બાપાપાસેથી કાંઈ મેટ મળશે. વારુ જોઈએ આવો તે શું મને આપે છે. માવોજી તરતજ કંઈ બગલમાં મારીને અહિંથી ગયો. લગાર હું તેને ગળે પડત, તો શું હતું, તે મને જોવા દેત. પળ અં : ! શું છે તે, હમણા મારીપાસે આવશે. આ મારા બાપા આવ્યા.

પ્રવેશ ૨.

અમરસિંહ, તરુતસિંહ.

અમ૦—(હાથમાં તરવાર લેઈને) તરુતસિંહ, તમે અહિં છો શું :
આજ તમારી જન્મગાંઠ છે માટે તમને હું આનંદ પમાડવા આવ્યો છું. પળ હું જાણું છું જે ઠાલા આનંદ કરતાં તમારે વઢી કાંઈ જોઈએ, નહિ વારુ !

તરુત૦—પળ બાપા, તમારા હાથમાં શું છે ?

અમ૦—છે તે તને શોભશે નહિ એમ મને જણાય છે. આ તરવાર છે જો.

તરુત૦—શું ? એ મારે સારુ આળીછે ? આપો ત્યારે, આપો ત્યારે, વહેલા આપો ત્યારે, બાપા, આજથી તમે જુઓ કે હું સારો ચાલીશ.

અમ૦—પળ તું જાણે છે ? તરવાર છોકરાને ઘટે નહિ. તે મોટા માણસેજ રાખવી. એના રાખનારાં મોટી ચોકશાઈથી અને મોટાઈથી રહેવું જોઈએ. સારાંજી, તરવારના યોગથી માણસને શો-

મા જોઈએ નહિ; માણસના યોગથી તરવારને શોભા જોઈએ.

તરુન૦—તમે તેની કંઈ ચિંતા કરશો મા, બાપા. હું વચન આપું છું, લો આ, જે મારીને હું શોભાવીશ. પછી હું તે હલકા લોકો-જોડે બોલનાર નહિ.

અમ૦—હેં, હેં, તું હલકા લોક કોને કહે છે ?

તરુન૦—હું હલકા લોક તેને કહું છું, કે જેને આપણા જેવી તરવાર રાખવાનો અધિકાર નથી.

અમ૦—મારે મતે તો, જે અર્ચિય ચિંતે છે, જે અર્કાર્ય કરે છે, જે માત્રાપની અવજ્ઞા કરે છે, લોકો સાથે વિનયથી મોટાઈથી ચાલતા નથી, તે હલકા લોક હોય. એવાં હલકાં માણસ શ્રીમંત લોકોમાં પળ ઘણાં દૃષ્ટિ પડે છે, અને જેમાં એ દુર્ગુણ નથી એવાં મોટાં માણસ ગરીબ લોકોમાં પળ ઘણાં દેખાય છે.

તરુન૦—ચારે, મારું પળ મત એવું જ છે, બાપા.

અમ૦—તો તું હમણા શું બોલતો હતો ? અરે એવી ફિશીઆરીઓમાં મોટાનું લક્ષણ છે, એવું તું જાણે છે ?

તરુન૦—ના, ના, બાપા. તમે કહો છો તે જ સ્વરૂપ. પળ હું તરવાર રાખું તેમાં મને દૂષણ તો નથી ?

અમ૦—ના, હું એટલું જ કહું છું જે તારે સારા ગુણ કરીને તરવાર ધરવાને યોગ્ય થવું, હવે લે આ, પળ સ્મરણ રાખ હો.

તરુન૦—હા બાપા; હા બાપા; તમે જો જો વારુ. (તે તરવાર ગલપટામાં ઘાલીને કેડે બાંધે છે).

અમ૦—તો હવે હું જાઉં છું. બોલ્યો છું તેનું સ્મરણ રાખજે હો, જા-ઉં છું, તને કુશલ થાઓ ! (તે જઈને પાછો ફરે છે) હું વીસરી ગયો. આજ તારી સાથે રમવાને મેં હમણાજ તારા સાથી-ઓને તેડું મોકલ્યું છે, તેમની સાથે તું ઠીક ચાલજે હો.

તરુન૦—હા બાપા, ચાલીશ.

प्रवेश ३.

तख्तसिंह.

(अहिंथी तहिं जायछे अने आवेछे; पछवाडे तरवार लटकेली छे के नहि ते वारे वारे जुएछे) वा: वा, आ सारुं काम छे ! ए बां-
ध्याथकी मारी मोटाई देखायछे खरी. कोई पण गामवाळाने कहेवुं,
के हवे तमे मारा सामा आवो जोईए. जो तेमनीपासे तरवार नहि
हशे, तो ते मारी साथे बराबरी करवाने अतःपर योग्य नथी, ए हुं
तेमने खामुखा कहीश; अने जो तेमणे गरबड करी तो हुं बीधी नां-
खीश. पण रहे, एनी धार केवी छे ते जोउं ! (तरवार म्यानमांथी
काढेछे, अने आंखो फेरवीने क्रोधथी जुएछे) शुं तुं कळमी मारी
अमर्याद करेछे ? (तरवारना झटका मारेछे) एक! बे! त्रण! तमे मारा
सामा ऊभा रहेनार; हां ? मरो रांडनाओ हवे; पडो दांत भीडीने.

प्रवेश ४.

केसरबा, तख्तसिंह.

केस०—(ए छेला शब्द सांभळीने चीस पाडतीज आवेछे) शुं त-
ख्तसिंह, ए तुं बोलेछे ? तने घेलुं तो लागुं नथी ?

तख्त०—कोण ? बा, तुं छे के शुं ?

केस०—हा जोईश तो हुंज छुं. (तरवार भणी आंगळी करीने)
आ हथिआर लेईने आगळ तुं शुं करनार ?

तख्त०—शुं करनार ? मोटा माणस करता हशे ते.

केस०—जेमने तें मरो एवुं कहीने हमणाज परलोक मोकल्या एवा
ते दैववान कोण हता वारु ?

तख्त०—अं:, ते अमस्तुंज; पण बा, हुं तमने खरंज कहुंछुं, जे
अमारा आंगणामाहि आवशे, तेनुं हो—हुं मूळ कादीश.

કેસ૦—તો આજ ઘણાકના પ્રાણ સંકટમાં છે એમ મને જણાય-
છે; પહેલે તડાકે તો હુંજ મઢીલું.

નરહત૦—તું ? એવું થાય નહિ. પણ હું હવે સમશેર બહાદુર થયો,
સમજી ? બાપાએ મને આ તરવાર હમણાજ બક્ષિશ આપીછે.

કેસ૦—લોકોને મારવાને સારું ?

નરહત૦—શું ? હું હવે બહાદુર નહિ થયો ? હવે લોકોએ મારી અ-
દબ રાખવી; નહિતો જોતાંજ પહેલાં ફડ કરીને મોઢામાં મારી-
શ. તે ઉપર જો તેણે ઉત્તર કર્યો, તો પછી આ તરવારનો જ-
પાટો જોયોછે ? (તે તરવાર બહાર કાઢવા માંડેછે.)

કેસ૦—ભાઈ, મારું સાંભળીશ તો તે એક કોરે મૂક, અને મને ક-
હી રાખ જે તારી અદબ તે કેવી રાખવી. અજાણે એકાદી
બેઠા ચૂકીને તેવી વાત થાય માટે સમજી લેવું જોઈએ.

નરહત૦—તે તને હવે વહેલુંજ સમજાશે. બાપાએ મારા સાથીઓને
તેહું મોકલ્યુંછે. જો તે છોકરા મારી સાથે અદબથી ચાલ્યા
તો સારું, નહિતો પછી હું કેવું કરીશ તે જોજે.

કેસ૦—વારુ, પણ તારી મર્યાદા કેવી રાખવી તે તો કહીશ ?

નરહત૦—પહેલાં મને નમવું. ઘણું નીચાં વઢીને નમવું.

કેસ૦—(તેને ઘણું નીચી વઢીને નંમેછે) સમશેર બહાદુર મહારાજ
બડે જાઓ, હું તમારી દાસી છું. મારા ઉપર નજર રાખો; કેમ,
એ ઠીક ઉતર્યું કે નહિ ?

નરહત૦—કેસર, મશ્કરી ન કર. નહિતો—

કેસ૦—મશ્કરી નહોય, એ સ્વરૂં પૂછુંલું, શામાટે જે મોટા માણસ
સાથે કેમ ચાલવું એ સમજવું જોઈએ. અને તારા બાળમિત્ર આ-
વશે તેમને પણ પહેલુંજ જણાવ્યું હોય તો ઠીક પડે.

નરહત૦—હું તે છોકરાઓનો લગાર તમાશો કરનાર છું. એકને
સ્વેચ્છીશ, એકને બાચકા ભરીશ, એકને ટપલાવાજી કરીશ એવી
એવી તેમની મશ્કરીઓ કરીશ.

કેસ૦—એવી વાતો કરવી એ સમશેર બહાદુર લોકોની રીતિ છે કે !

પણ તે છોકરાઓને તે તમાશો ગમ્યો નહિ અને તેમણે સમશેર બહાદુરની ઝલટી પૂજા કરી તો ?

તરુન૦—શું ? મગત્રાંથી ! તે નીચથી ! અરે જા રે તે ગરીબોથી શું થવાનું હતું ? તેમને છાતી અને તરવાર બેડાઈ નથી.

કેસ૦—ત્વરંજ, બાપાએ તને આજ ઘણી ઉપયોગી વસ્તુની ભેટ આપી ! તેણે જાણ્યું કે છોકરાને રૂપે આપણે પેટે આ કોઈ મહા-વીર જન્મ્યો છે ! એના ગુણ પ્રસિદ્ધ થવાને એક તરવાર માત્ર ઓછી છે !

તરુન૦—સાંભલ, બા, આજ મારો જન્મદિવસ છે એટલે કંઈ ગમત તો કરી જોઈએ. હશે, તું એમહેલું કંઈ ત્રાપાને કહીશ મા હો ?

કેસ૦—શામાટે નહિ ? તારાથકી આવાં પરાક્રમ થવા માટેજ તેણે તને તરવાર બક્ષિશ કરી હશે, અને એવો તેનો તને ઉપદેશ પણ હશે !

તરુન૦—એમાં શો સંદેહ—તે મને નિરંતર એમજ કહે છે.

કેસ૦—શું કહે છે ?

તરુન૦—કોણ જાણે, મને હવડાં સારીપેટે સાંભરતું નથી. મને જ-ણાય છે કે એ હશે, “ તરવારને આપણે શોભાવીએ, તરવાર આપ-ણને શોભાવે નહિ. ”

કેસ૦—એનો અર્થ પણ તું સારોજ સમજ્યો હશે, કે તરવારને શો-ભાવવી એટલે તેનો ઉપયોગ કરવાને જાણવું એ તું ઠીક જાણે છે !

તરુન૦—તને સઘળી મશ્કરીજ જણાય છે. પણ બા સાહેબ, તમે જાણજો કે—

કેસ૦—ઓઃ હો ! તું કહેવાનો છે તે હું પહેલાંથી જાણું છું. પણ તારી આ તરવારને મુખ્ય ભૂષણ હજી જોઈએ તે નથી, એ તું જાણે છે કે ?

તરુન૦—તે શું ? (તરવાર ગલપટામાંથી કાઢીને નીરંતર જુએ છે)
એમાં કંઈ ઓછું છે એવું મને દીસતું નથી.

કેસ૦—ત્વરંજ, તો તું મોટો શાનો તરવાર ધરનારો છે ! એને હવે

એક ફૂમતું ન જોઈએ ! તે થયાપછી કેવી ડોઢદાર દેખાશે !
 તરુત૦—શ્વરી કલ્પના કાઢી. સાંભળ્યું, તો બહેન, તારી પેટીમાં
 કલાવતુ તથા રેશમ પુષ્કલ છે તેમાંનું—
 કેસ૦—હું પણ તેજ ધારું છું. પણ જો તું મારી આગલ પોતાની
 કવાયત કરી દેલાડે નહિ, અને તરવારની ધાર મારા દિલ ઉ-
 પર મૂકીને ઉપકાર વાળે નહિ તો.
 તરુત૦—ઘેલી વાત સઘળી. આ લે હાથ ઉપર હાથ; થયું. હવે
 તને કાંઈ ભય નહિ. પણ જરીનું એક ડોઢદાર ફૂમતું વહેલી કર,
 મારા મિત્રો આવીને મારો સઘલો વૈભવ જુએ તેમાં ચમત્કાર છે.
 કેસ૦—ચારે તરવાર મારી પાસે આપ.
 તરુત૦—(તેનીપાસે તે આપેછે) આ લે; જલદી કર. કામ થયું એટલે
 હઠ્ઠવેજ આ સેત્રંજી ઉપર આળીને મૂક, કે જોઈએ ચારે મને જડે.
 કેસ૦—તે સારું તું ચિંતા કરીશ મા.

પ્રવેશ ૫.

તરુતસિંહ, કેસરવા, ભાવોજી.

ભાવો૦—આપણા મિત્ર વેડ ચોહાણ, અને વેડ દેવડા, હેઠલ આવ્યાછે.
 તરુત૦—પછી ? તેમનાથી ઉપર અવાતું નથી શું ? તેમને તેડવાને
 હેઠે સૂધી મારે આવવું જોઈએ કે શું ?
 ભાવો૦—આપ હેઠલ આવીને તેને માન આપો, એવું મા સાહેબે તમ-
 ને કહ્યુંછે.
 તરુત૦—ના, ના, હું તેમની વાટ અહિં જોડું તે સારું.
 કેસ૦—શ્વરું, પણ મા સાહેબ કહેછે તે માટે તમારે હેઠે જવું તેમાં—
 તરુત૦—એ શ્વરું કે ? તેમને એટલો સત્કાર યોગ્ય છે ? વારું ચારે
 હું આ આવ્યો. કેસર, અલી ચાલ વહેલી, ત્યાં શું કરેછે ? એમ
 તરવારનું ફૂમતું થશે કે ? ચાલ દોડતી, શ્વરદાર, ફૂમતું સારું થયું
 અને તરવાર સારી દેલાઈ તો સારું છે; નહિતો દેલાડીશ કેમ તે.

तरवार मारा ओरडामां लावीने मूक. (बहार जईने) सांभळेछे के?

प्रवेश ६.

केसरबा.

(पोताना मनने) छोकरो अमर्याद ! जुओ ते मने केवुं बोल्यो ! सारुं थयुं के तरवार मारी पासे छे. एवं हथिआर अने लडाईखोरना हाथमां, पछी शुं ! (मोटेथी तखतसिंहने) हा, हा, मारुं थता सूधी ऊभो रहे. हुं तने ओळखुंछुं तेम बापा तने ओळखता नथी. आ तारा गुण तेमने कहेवा जोईए—ठीक थयुं. आ बापा आव्या.

प्रवेश ७.

अमरसिंह, केसरबा.

केस०—बापा, तमे आव्या तो सारुं थयुं, हुं तमारी पासेज आव-
ती हती.

अम०—एवुं नाजुक काम शुं छे ? तें तारा भाईनी तरवार क्यां मेली !

केस०—में तेने फूमतुं लगाववा सारुं कहोने तेनी पासेथी लीधीछे.

पण तेनी पासेथी ते घातक हथिआर काटी लेवा सारुं में ते अम-
थुं मिष कर्युं. हमे गमे ते करीने पण तेने ते आपशो नहि, बापा.

अम०—तेने में बक्षिश करी ते पाछी केम लेउं ?

केस०—ते सारो समरे त्यांसूधी ते तमारी पासे तमे राखो. में
तरतज तेने जोयो तैवारे एकलोज शिकलीगरमीपेठे तरवार
घसतो हतो, अने तेना सोबती आववाना छे तेमनी सामुं फे-
रफटको करवानी बातो करतो हतो.

अम०—एम के ? कजिआदलाल छोकरो ! ते प्रथमज एवं करशे
तो तेमां तेने आवरु मळशे नहि; खरुं कहुंछुं. आप मने ते जोउं.

केस०—(तेने तरवार आपेछे) आ लो, बापा. हमणा ते तरतज
दादरपासे बरबडतो हतो.

अम०—अने वहेली फूमतुं करीने मारीपासे लाव. (ते बहार जायछे.)

प्रवेश ८.

तरुतसिंह, वडो चोहाण, नानो चोहाण,

वडो देवडो, नानो देवडो.

(तरुतसिंह पगमां जोडा पहेरीने- तेमनी आगळ चालेछे. ते पाछळथो जोडा काढीने आवेछे.)

वडो चो०—(वडा देवडाभणी वळीने हळवेज) आज आपणने आ मोटो विनययुक्त सत्कार थयो.

वडो दे०—(वडा चोहाणभणी वळीने हळवेज) आज काल सत्कारनी पण एवी नवी रीतज नीकळी हशे, के घरमां जोडा पहेरीने आगळ चालवुं.

नखन०—केम रे, तमे यां शानी कचकच मांडीछे?—हें ?

वडो चो०—ना, कई नहि, सिंहजी.

नखन०—हुं सांभळुं नहि एवुं काई छे शुं ?

वडो दे०—तेबुंज काई हशे.

नखन०—वारु खारे, तमे ते आ क्षणे मने कहो. कबुंज जोईए.

वडो दे०—एटलो अधिकार तारीपासे आवशे खारे तेम कराशे.

वडो चो०—(भवानीने हळवेज) पारके घेर आवीने एवुं कहेवुं योग्य नहि.

वडो दे०—खारे तेणे पोताने घेर आटली दांडाई करवी ए पण योग्य छे के ?

नखन०—(गर्वे करीने) हुं दांडीओ, दांडीओ ! हुं तमारी आगळ जोडा पहेरीने चाल्यो माटे के ?

વડો દે૦—હા તે માટેજ. તું અથવા બીજો કોઈ અમારે ઘેર આવે
ત્યારે અમે એવું કરવાના નહિ.

તચ્છન૦—તમે ગમે તેમ કરો, પણ અરે તમે શુરે મને રીત શીખવનારા ?

વડો દે૦—ત્યારે શું, તું અમને શીખવનારો ?

તચ્છન૦—પણ તમે સિંહ છો શું ?

વડો દે૦—(બેઝ ચોહાળોને તથા પોતાના માઈને) તમે માહું સાં-
મઝશો, તો ચાલો આપણે અહિંથી જઈએ; પોતાનું સિંહપણું
લેઈને એને આનંદથી બેસવા દો.

વડો ચો૦—છી, તચ્છસિંહ ! અમે તમારી સંગતિ યોગ્ય નહિ હતા
ત્યારે અમને પહેલેથી તમારે બોલાવવા નહતા. અમે તારે ગળે
તો નહિ પડ્યા હતા.

તચ્છન૦—તમને મેં બોલાવ્યા નથી; મારા બાપે બોલાવ્યા.

વડો દે૦—એમ કે ? ત્યારે અમે તારા બાપાપાસે જઈએ છીએ અને
તેમને કહીશું કે આપે બોલાવ્યા તેણે કરીને અમે મોટા ઉપકા-
રી થયા, પણ અમારો સત્કાર કરવામાં તમારા દીકરાને ભૂષણ
દેખાતું નથી માટે અમે જઈએ છીએ. ચાલોરે તહિં.

તચ્છન૦—(તેમને અટકાવેછે) ભવાની, મશ્કરી ઉપર આટલું શું રે
રીસાવવું ? તમે બોલ્યા તેણે કરીને મને મોટી खुशी થઈ. આજ
મારી જન્મગાંઠનો દિવસ છે, તમારે મને સંતોષ આપવો માટે બા-
પાએ તમને બોલાવ્યાછે, તે માટે રૂપા કરીને મારી સંગાથે રહો.

વડો દે૦—એમ કહેવાથી તે વાત જુદી, પણ અતઃપર તારે જરા
નમ્ર રહેવું. જો મારીપાસે સિંહપણું નથી, તોપણ હું કોઈનો અ-
નાદર સોસનાર નહિ.

વડો ચો૦—થયું ભવાની ! હવે આપણે ફરીથી યારી કરીએ.

નાનો ચો૦—તચ્છસિંહ, આજ તારી જન્મગાંઠનો દિવસ છે શું ?

વડો ચો૦—હું ઇચ્છું કે તને સઘળાં સુખ હો.

વડો દે૦—હું પણ તેવુંજ ઇચ્છું. અને વઢી તને સર્વ સંપત્તિ પ્રાપ્ત

हो—(एक कोरे) तारे अंगे लगार अधिक नम्रता आवे.

नानो दे०—आज तने सारी सारी भेटो पुष्कळ आवीओ हशे.

तरुन०—हा खरीज.

नानो चो०—पुष्कळ सुखडी, साकर, बदामो आव्यां जोईए एमां संशय नहि.

तरुन०—मने सुखडी ? पछी सारं काम ! अरे ते तो हुं नित्य खाउंछुं.

नानो दे०—त्यारे हुं शरत मारुंछुं पैसा हशे. बे व्रण मोहरो ! हैं ?

तरुन०—(गर्व करीने) तेथकी वत्ती सारी काई वस्तु छे. अने खरुंज कहुंछुं, आपण सघळा अहिं छिये ए मध्ये ते योग्य छे.

(वडो देवडो अने चोहाण एरु कोरे बोलेछे.)

नानो दे०—तारासरखुं मने मळयुं होत तो एटलो गर्व थात नहि.

तरुन०—(तेमनीभणी अवगणनाए करीने जुएछे) गरीब विचारा !

(वेउ वडाओने) केम रे ! त्यां हवे फरीने शुरे बडवडोछो ?

तमारे पास रहीने मने रमाडवो ए आज तमारुं काम नहि के !

वडो चो०—तने रमाडवातुं अमने प्रयोजन शुं ते देखाड.

वडो दे०—जे मित्रोने तेडेछे, तेणे तेमने रमाडवानी चिंता राखवी;

रीति तो एवी छे.—

तरुन०—भवानी, तुं बोल्यो तेनो अर्थ शोरे ?

वडो दे०—तेनो अर्थ ऊघाडो छे.

प्रवेश ९.

वडो देवडो, नानो देवडो, वडो चोहाण, नानो चोहाण,

तरुतसिंह, केसरबा.

केस०—(तबक भरीने बरफी आगळ लावेछे) अहो गृहस्थो,

तमने आनंदमां जोईने हुं हरख पांमुंछुं.

वडो दे०—(नमीने) बाई, हुं तमारो सेवक छुं.

વડો ચોં—તમને અહિં જોઈને અમને ઘણો આનંદ થયો, વા.

કેસં—તમે વહુ યોગ્ય છો—(તરુતસિંહને) ભાઈ, માએ આ ત-
મારા મિત્રોને સારૂ મોકલી દીધુંછે: દૂધ તૈયાર થાયછે તે પાછ-
લથી ભાવોજી લેઈને આવશે; તે તું અને હું એમને પીરશીશું.

વડો દેં—વા, આ તમે અમને મોટું માન આપોછો.

તરુતં—તું જા, હવે તારું અહિં કાંઈ કામ નથી. મારી તરવારનું
ફૂમતું ક્યાં છે ?

કેસં—તારી તરવાર ફૂમતાસુદ્ધાં તને તારા ઓરડામાં નજર આવ-
શે. ગૃહસ્થો, હું પાછી આવું છાંસૂધી તમે કુશલ રહો. (તે
તેમને નમેછે અને જાયછે.)

વડો દેં—તમે વહેલાંજ કૃપા કરીને આવશો નહિ, વા ?

કેસં—હું આ માની આજ્ઞા લેઈનેજ આવુંછું.

પ્રવેશ ૧૦.

વડો દેવડો, નાનો દેવડો, વડો ચોહાણ,

નાનો ચોહાણ, તરુતસિંહ.

તરુતં—(પોતે પહેલો બેશીને પછી તેમને કહેછે) આવો તકિયે
બેસો. (તે એક બીજા ભણી છુએ, અને ન બોલતાં બેસેછે.

તરુતસિંહ નાનાઓને પુષ્કલ વરફા પીરસેછે, અને પોતે લેછે.

બેડ વડાઓને સારૂ કાંઈ રાખતો નથી; તેમને કહેછે) જરા
રહો, બીજી આવશે પછી હું આપીશ.

વડો દેં—નહિ; તેની અમને ઇચ્છા નથી.

તરુતં—વારુ ચારે, નહિ તો નહિ.

વડો ચોં—સિંહલોકની સત્કારરીતિ એવીજ છે જાણે—

તરુતં—તમે ગરીબોને ઇટલી પ્રતિષ્ઠા શાને જોઈપરે ? મેં તમને પહે-
લુંજ કહ્યું નહિ કે બીજી આવેછે છાંસૂધી સ્વમો ? તે આવી

- एटले जोईए तो लो, नहि तो न लेशो. समज्या ?
- वडो दे०—हा, बोल्यो ते सय छे. एवुंज आज अमे कोनी संगतिए बेठा छिये ए पण अमने स्पष्ट समजायुं.
- वडो चो०—अरे, तमारा मनमां फरीथी कजिओ करवानुं छे के शुं ! तख्तसिंह, भवानी, छियारो ! (तख्तसिंह ऊठेछे, बीजा पण ऊठेछे.)
- तख्त०—(वडा देवडा पासे जायछे) गामडीआना छोकरा, तुं कोनी साथे छे ए बातनो काई शुमार राखेछे के ?
- वडो दे०—अमे दांड अने निर्लज्ज एवा एक सिंहना संगमां छिये; जे पोताने ठामे नथी मोटाई ते आणेछे, अने जे एक बीजानुं अगत स्वागत केवुं करवुं एविषे मूर्ख छे.
- वडो चो०—खरंज, तुं कहेछे एवुंज अमारा सर्वनुं बोलवुं.
- तख्त०—शुं ? हुं दांड ! हुं निर्लज्ज ! मने सिहने तमारे एवुं कहेवुं !
- वडो चो०—हा; खरंज, फरी कहनुं के तुं मोटो दांड, मोटो निर्लज्ज छे, तुं मोटो मुख्य प्रधान होत अथवा राजा होत, तोपण हुं तने एमज कहेत.
- तख्त०—एम नहि. स्यारे तुं कोनी साथे बोलेछे ते हुं तने हमणा देखाडुंछुं. (तेना उपर हाथ नांखेछे, वडो देवडो तेने पकड़ेछे, ते छोडावीने ओरडामां नासेछे, अने बारणां साचवी देछे.)

प्रवेश ११.

वडो देवडो, नानो देवडो, वडो चोहाण, नानो चोहाण.

- वडो चो०—भवानी, आ तें शो अनर्थ कयो ? हवे पोताना वापापासे जशे, अने तेमने नाना प्रकारनुं समजावशे.
- वडो दे०—तेनो वाप मोटुं माणस छे. ते नहि गयो होय, पण हुं तेनीपासे जईने पूछीश के दीकरापासे अमारुं एवुं मान उतारवा माटे तमे अमने अहिं बोलावी लाव्या के शुं ?

નાનો ચોં—ત્વરંજ, એમાં ભાઈનો કાંઈ વાંક નથી; એ સર્વ વર્તમાન
અમારા વાપને કહ્યું તો તે ઠીક કર્યું માટે મનાશે. અમારી
લોકોએ અપ્રતિષ્ઠા કરવી એ તેને સહન થનાર નહિ.
વડો દે—ચાલો મારી સંગાથે. આપણે સર્વ જઈએ અને અમર-
સિંહને એ સર્વ કહિયે.

પ્રવેશ ૧૨.

વડો દેવડો, નાનો દેવડો, વડો ચોહાણ,
નાનો ચોહાણ, તરુતસિંહ.

(તરુતસિંહ તરવાર લેઈને બહાર આવેછે. બેડ નાના તેને જોઈને
એક એક ખૂણામાં અને બીજો થાંભલાને ઓથે ભરાયછે; વડો દેવડો
અને વડો ચોહાણ યાંજ ધીરજ પકડીને ઝુમા રહેછે).

તરુત—(વડા દેવડાના શરીર ઉપર જાયછે) હવે હું તને શીશ-
વુંછું, દોંગા છોકરા. તરવાર ત્રેંચેછે, એટલે તરવારના પાનાને
ઠેકાણે લાંબું મોરનું પીટું જોઈને ઓશિઆલો થઈને ડબકેછે.
(નાના છોકરાઓ મોટેથી હસેછે અને તેની પાસે આવેછે.)

વડો દે—ચાલું, આવ અમારા અંગ ઉપર, તારી તરવારનું પાળી
કેવું છે તે જોઈએ તો સરા !

વડો ચો—તે શરમાયોછે, તેને વઘી લજવ નહિ.

નાનો દે—હાય રે! તનેજ લેવાનો અધિકાર છે તે જનસ આજ કે ?

નાનો ચો—આ મયંકર શસ્ત્રે કરીને એનાથી કોઈને ઉપદ્રવ કરાશે
નહિ એટલું સારું છે.

વડો દે—શું કરું, તારી દોંગાઈને મેં આ ક્ષણે પારિપત્ય કર્યું હોત,
પણ આવા સમયે તારા ઉપર પરાક્રમ કરવાને મને લાજ લાગેછે.

વડો ચો—અચાર પછી એ આપણી સોવતને યોગ્ય નથી. ચાલો
આપણે જતા રહિયે.

नानो दे०—मोरपीछ फेरवनारा फांकडा सिपाई बाबा, राम राम,
राम राम, सिंह साहेब, अमे हवे जईशुं.

नानो चो०—तमारा हाथमांथी ते हथिआर कोई लईले स्यालगण अमे
अहिं आवनार नथी, केमके तमे अमने घणा बी आमणा देखाओछो.

(ते जायछे एटले वडो देवडो तेमने राखेछे).

वडो दे०—आपणे एना बापने सर्व कहौशुं. नहितो बांक आपणो ठरे.

वडो चो०—तुं खरुं कहेछे, आपणे तेमने पूछयावगर जईए सारे
ते आपणने शुं कहेशे ?

प्रवेश १३.

अमरसिंह, तख्तसिंह, वडो देवडो, नानो देवडो,

वडो चोहाण, नानो चोहाण.

(अमरसिंह आव्या जेईने सघळा मर्यादाथी ऊभा रहेछे. त-
ख्तसिंहनी फजेती धईछे माटे ते एक कोरे जईने रुएछे).

अम०—(तख्तसिंहनी भणी क्रोधयुक्त जेईने) ताहं एनुं शुं रे
थतुं हतुं ! सिंहजी. (तख्तसिंह झखवायछे, तेनाथी एक शब्द
पण बोलातो नथी.)

वडो दे०—सिंहसाहेब, टंटो थयो ए बाबत अमारा उपर रीस न
करवी. अमे काई कर्युं नथी. आव्या सारथी तख्तसिंह अमा-
रा चाळा जे मांड्या हता ते शुं कहुं !

अम०—स्वस्थ रहो, मारा मित्रो, हुं सर्व जाणुंलुं. ओरडामांथी सर्व
तेनां चरित्र जोतो हतो. सघळो बांक तेनो छे. तेमां पण ते मा-
री साथे कबूल थयो हतो के हुं सारी रीते चालीश माटे ते
बत्तो अन्यायी छे. ए दोंगो छेए मने घणा दहाडा थयां मालूम
छे; पण तेज दोंगाई किया परिणामने पहुँचेछे ते मारे जोवानुं
हतुं, ते ध्यानमां आवतांज में तरवारनुं पानुं कटावीने तेने ठेका-

ળે પીછું ઘલાવ્યું; જે કોઈના દિલ ઉપર પડ્યું તો લોહી નીકઢવાનું જરા પળ ભય નહિ. (ચારે છોકરા મોટેથી હસેછે.)

વડો દે०—પળ અમે ક્રોધ કરીને તેની સાથે જરા અમર્યાદાએ બોલ્યા તેનું કાંઈ આપના મનમાં આણવું નહિ એ અમારી પ્રાર્થના છે.

અમ०—તે વિષે તો મારા ઉપર તમારા ઉપકાર થયા. તમે સારા છોકરા છો, એ માટે આ તરવારનું ભૂષણ તમને શોભે. ભવાની, મારું સંભારણું રહે એ સારું હું આ તરવાર પાનું ચઢાવીને તને ત્રક્ષિશ આપુંછું. એનો તમારે અંગીકાર કરવો. તારા જેવાને એ યોગ્ય છે.

વડો દે०—સિંહ સહેબ, આપનું મોટપણું જોઈને અમે આનંદ પામ્યા. આજ્ઞા આપો તો હવે અહિંથી જઈએ. અમારું અહિં રહેવું તદ્દતસિંહનાથી આજ સહેવાશે નહિ.

અમ०—ના ના, મારા પ્રાણાત્માઓ, તમે અહિં રહો. હું પાસે રહ્યાથી મારો દીકરો તમારા આનંદમાં વિક્ષેપ કરવા પામનાર નથી. તમે સઘળા અહિં રમો. મારી દીકરી તમારી પાસે આવીને તમને જે જોઈશે તે પૂરું પાડશે. મારીસાથે બીજા દીવાનખાનામાં ચાલો. (તદ્દતસિંહ મળી જોઈને કહેછે) છોકરા, તું જો અહિંથી હાલ્યો તો સ્વબરદાર; અહિં એકલો રહીને પોતાની જન્મગાંઠનો દિવસ જોઈએ એમ કર, તું ઘરડો થશે તોપણ તારે અંગે યોગ્યતા આવતા સૂધી તેને તરવાર મઢવાની નથી.

(સર્વ ઝઠીને જાયછે.)

વહાલી અને મીઠો.

ગંગાબાઈ કરીને એક રાંડેલી સ્ત્રી હતી તેને વહાલી અને મીઠો એ નામે બે છોકરાં હતાં. બેઉ પળ તેની મમતાને યોગ્ય હતાં, પરંતુ તેની પ્રીતિ મીઠા ઉપર ઘણી હતી. માને મીઠો ઘણો ગમે એ મનમાં આળીને વહાલીને દુઃખ થાય, પળ તેણીએ તે બહાર દેખાડ્યું નહિ.

ते रूपे साधारण पण गुणे करीने घणी उत्कृष्ट होती अने तेनो भाई कामदेवसरखो स्वरूपवान् ते उपर मानी रुचि होती ते माटे ते ते-
हुंज घणुं लाड करे. प्रीतिथी तेने वारंवार ले. दासी, चाकर पण
घणीआणीनी मरजी जोईने तेनुं समाधान राखे. मानी अप्रीति माटे
वहालीने कोई गणे नाहे, तेने जोईए ते पदार्थ मळे नहि, तथा अन्न
वस्त्रादिक जेनी जरूर तेना पण तेने हाल पडे, ते एकांते नईने ठूठवे
ठूठवा मूकीने रडे, पण बहार कदी पोताना दुःखनो एक अक्षर
बोली नथी, के तेणे असंतोषनुं चिन्ह देखाड्युं नथी. पोते सुंदर
नथी माटे जे पोताना उपर मानो अनादर छे, ते तेना मनमांथी
जवो ए माटे वहालीए घणा घणा उपाय कर्या; वर्त्ताव्युं तेम वर्ती,
साधुपणाए चाली, आज्ञा पाळी, पण व्यर्थ. जे आंखो बहारना
रंगने भूली, तेमनी दृष्टि तेना अंतरना गुणभणी पहोचे नहि. कहेलुं
काम वहाली जीव देईने करे, पण गंगाबाईना ध्यानमां ते आवेज
नहि. वहाली जन्मीने तरतज गंगाबाईनो भायडो मुओ; ते दहा-
डायकी तेने तेनो अभावज आव्यो. ते तेने नित्य चीटे अने जे गुण
मोटी बायडीओमां पण विरला ते तेमां नहि माटे तेने महेणां दे.

एवी ते नठारी मा एक समये मांदी पडी, तेनुं दुःख जोईने मी-
ठो घणो विव्हळ थयो. तेनी दीनवाणी, मुखचर्या, कालावालानुं
बोलवुं एवी नजर जोईने वहालीने जणायुं के तेना खोटा स्वभावमां
फेर पड्यो. ते मनमां आणीने तेणे भाई करतां सोगणी वत्ती तेनी
चाकरी आरंभी. तेने जे जे जोईए ते मागवाने तेने बोलाववानो श्रम
पडे माटे वहाली पोताना डहापणथी शोधी काटे, अने तेनी आसना-
वासना राखे. मंदवाड भारे हतो त्यांगलण तेणे तेनी पथारी छोडी
नहि. मा तेनी विनति करे, छेले धाक देखाडीने पण कहे, तोपण
ते एक क्षण ऊंघ ले नहि. छेले गंगाबाई सारी थई, ते वारे वहाली-
ने निरांत थई. एवुं थतां पण माए पहेलांनी येठे तेनी साथे कठो-
रपणुं आरंभ्युं. ते जोईने वहालीने फरीथी नवी चिंता उत्पन्न थई.

एक दहाडो गंगाबाई छोकरा साथे पोताना मंदवाडनी वातो करती बेठी हती अने बोली के छोकरां, तमे मारी घणी संभाळ करी, माटे हुं तमारी उपकारी थईलुं; एमाटे तमने गमे ते वस्तु मारुं सामर्थ्य जोईने मागो, हुं आपीश. तेणीए मीठाने पहेलां पूछयुं “मीठा, तारे शुं जोईए ?” मीठो बोल्पो, “एक कंठी अने चो-कडुं.” ते बोली, “तने हुं ते काले सवारे आपीश.” “अने व-हाली, तने अली.” वहाली धुजती धुजती उत्तर देछे, “शुं ! मने ! मने ! तुं मारा उपर हेत करे तो मने बीजुं काई नाहि.” मा बोली “ए उत्तर नहि, हुं तने काई बक्षिश आपीश, तारे शुं जोईए ते कहे वहेली.”

वहालीने मानां नित्य कठोर भाषण सांभळवानी टेव हती, तो-पण ते शब्दे करीने तेने घणुंज दुःख लाग्युं. तेणीए माना पग सारी पेठे दाबीने आंसुए करीने नवाड्या. पछी, पाणीना भरेला डोळाए माना मोटा सामुं जोईने तरतज तेणीए बे हाथ पोताना मोटा उपर टांक्या, अने हळवेज आ शब्द बोली, “जेम तुं प्रीतिथी मीठाने देछे, तेम मने बे बोकीओ मात्र दे.”

ते शब्द सांभळीने मानुं कठोर हृदय तरतज पीगळ्युं. पछी तेने बाथ भीडीने छातस्तरसी लेईने तेणीए बोकीओनो सुकाळ कर्यो. वहालीने ते प्रथमज लाभ. तेणीए ते समये आनंदमां निमज थईने माना मोटाने, गालने, आंखोने, उरने, हाथने पुष्कळपणाथी बोकीओ दीधी. ते जोईने मीठाने घणो आनंद थयो. ते पण तेने बोकीओ देवा लाग्यो. ते दहाडे माने एवुं थयुं के हुं आज स्वर्गसुखज भोगवुंछुं के शुं ! अमृतपानज कवुंछुं के शुं ! छोकरांए एम जाण्युं के मा नथी, ए अमारुं कोई कल्पवृक्ष छे. ते जे जे इच्छा करे ते ते मा तत्काल पूरी करे. ए प्रमाणे ते कुटुंब ते दिवसयकी घणुं सुखी थयुं. गंगाबाईए वहाली पासेथी घणा दहाडा प्रेम राखी मेल्यो हतो ते तेने व्याज सुद्धां आप्यो. वहाली पण माने नित्य नवो प्रेम करीने

तेने संतुष्ट करे. मीठाने पण ते वातनुं लवमात्र दुःख थयुं नहि. बहेन सुखी थई जोईने ते आनंद पाम्यो. माए पहेलां तेनुं अतिशय लाड कर्युं तेणे करीने तेनो मूळनो सारो स्वभाव लगारेक बगड्यो, अने ते आगळ कंई खोटो गुण करवा लाग्यो, ते माटे बे चार वार मानी माया ते उपरथी छेक ऊतरवानो प्रसंग आव्यो हतो, पण बहालीए ते बाबत साची जूठी करीने तेने संभाळी लीधो. ते तेने वारंवार शाणपणानी बुद्धि शीखवे, तेणे करीने ते छोकरो पछी सारो थयो. ते त्रणोना अनुभवमां पक्कुं आव्युं के भाई बहेननी, मा छोकरांनी, परस्पर ममता थयाविना कुटुंबमां खरेखरं सुख वसतुं नथी.

घेढानुं बचुं.

एक गरीब गामडीआनी छोकरी नामे लाडी एक दहाडो सवारे रस्तानी कोरे हाथमां दूधनुं वासण तथा हाजरीनेसारु कडको रोटलो लेईने बेठी हती, तेटलामां त्यांधी एक भरवाड गाडुं भरीने घेढानां बच्चां वेचवाने लेई जतो हतो. ते घेढां पग बांधीने एक उपर एक गोठव्यां हतां. तेमां केटलांकना डोकां हेठे लटकतां हतां. ते बिचारां ते पीडाए करीने बराडे, तेणे करीने तेटली सघळी जग्या गाजे. ते सांभळीने लाडीनुं हृदय भेदायुं, पण भरवाडना मनमां कांई दया आवी नहि. तेणे पोतानी खांध उपर पण एक घेढुं ऊचक्युं हतुं.

ते लाडीनी पासे आव्यो तेटलामां तेने खांध उपरनुं घेढुं मुआ जेवुं जणायुं, तेथी तेणे ते लाडीभणी नांख्युं अने बोळ्यो, “छोकरी, ले आ तने हुं हाजरीने सारु आपुंछुं; ए रांडनाए मरीने मने बे रूपिआनो टोटो दीधो.” एम कहीने ते आगळ चालतो थयो.

लाडी पोतानो दूध रोटलो मूकी देईने तत्काळ ते बच्चाने ऊपाडीने छाती साथे लेईने द्रयाळु दृष्टिए तेनीभणी नीरखेछे अने कहेछे, “रे घेढाना बच्चा, मने तारी दया केम आवेछे वारु? आज नहि तो

કાલે પળ તે તારા ગઝામાં છરી ઘોંચત. તે મય તને હવે રહ્યો નહિ.”
 એવું તે કહેછે, ઇટલામાં તેના શરીરની હુંફ લાગીને બચ્ચાણે લગારેક
 આંखો ઝગાડી અને હાથ પગ હલાવીને બેં એવો હલ્લેથી શબ્દ
 કર્યો, જેમ કોઈ કહેશે કે તે માનેજ બોલાવેછે. તે સમય જે
 લાડીને આનંદ થયો, તે કોણ વર્ણવશે? તે તે બચ્ચાને ઓઢણી ઢાંકે-
 છે, તે ઉપર દિલની ચોઢી કાઢીને, પહેરાવેછે, તેને હુંફ આવવાસારુ
 ઢોકું જાંગસૂધી નમાવેછે તથા ઘણા જોરથી તેના નાકકાનમાં ફૂં-
 કો મારેછે. પછી તે હલ્લે હલ્લે હાલવા લાગ્યું. તે જોઈને એની છાતી
 આનંદથી ભરાઈ આવી. પછી તેણીએ રોટલો ભાગીને દૂધમાં બોઢ્યો;
 તેમાંથી એક કડકો લેઈને ઘેટાના બચ્ચાનું મોઢું ઝગાડીને મોટા પ્રય-
 ત્નથી માંહે ઘાલ્યો. બચ્ચું ભૂંચની પોડાણે મરવાને તૈયાર હતું, તેને
 તે અન્ન પહોંચતાં જરા શક્તિ આવી. પછી તે પગ મોકળા કરવા
 લાગ્યું. ઘડી એકમાં તરત તેને પોતાને પગે કરીને ઝમાં રહેવાની શ-
 ક્તિ આવી. પછી તે પોતે પોતાની મેઢેજ લાડીના દૂધના વાસળ
 મળી ગયું, અને તેણે તેમાંહેલો સઘઢો દૂધ રોટલો ખાધો, તે જોઈને
 લાડી કૌતુકથી હસી. બીજી એક ઘડી ગઈ નથી તેટલામાં તે લાડી
 આગલ નાના પ્રકારે નાચવા બરાડવા લાગ્યું.

લાડીને આનંદ થયો અને તેણીએ તેને દાબીને પકડી લીધું. પછી
 દોડતી ઘેર જઈને માને દેખાડ્યું. તેવાર પછી તેનું નામ બાબા પા-
 ડ્યું. તેણીએ સર્વ પ્રકારે તે બચ્ચાનું મમતાથી પાલન કર્યું. તેને રોટલો
 મઢે તેમાંનો તે તેને સ્વઢાવે, પાણી પાય, પંપાઢે. પોતાના ટાટલા-
 ઉપર ઝંઢાડે. તે કહે કે એને વડલે મને સો ઘેટાં આપે, તોપણ
 નહિ આપું. તે બાબા પળ લાડીનો ઉપકાર જાણીને તેના વગર પગલું
 મેલે નહિ. તે આવીને પેલીને ટાટે, તેના હાથમાંથી ટાય, તેની આ-
 ગલ પાછલ સેલ કરે. કદી બચ્ચાને લીધા વિના તેને બહાર જવું પડે,
 તેવારે લાડી આવે ટાંલગણ તે કરુણા આવે એવું બરાડતું રહે.

એપ્રમાણે તે લાડીએ પેલા અનાથ બચ્ચાનું દયાઢુપણાથી પોષણ

कर्युं. एतुं फल तेने ईश्वरे जलदी आप्युं. बाबा मोटी घेटी थई, ते-
वारे तेणीए लाडीने पुष्कळ कच्चां बच्चां आप्यां, तेनो पण बीजो वि-
स्तार थतो गयो; सारांश के थोडांक वर्षमां लाडीना सर्व कुटुंबने
पीधा जेटलुं दूध, अने पहेरवाने ऊननां लूगडां, ए सर्वे ते बाबानी
संततिथकी भरपूर प्राप्त यतां गयां.

द्राक्षनुं थडियुं.

औरंगाबादमध्ये माधवराय करीने कोई एक गृहस्थ होता ते एक
दहाडो पोताना छोकरा दोलतने लेईने वाडीमां फरता होता. त्यां अ-
नेक प्रकारनां झाड फुलेलांछे, केटलांकने तरतज पल्लव फूटयाछे,
केटलांक लीलां छम देखायछे, केटलांकने धोळो, केटलांकने रातो
मोर आव्योछे, एवं तेमणे दीतुं.

ते जरा आगळ चालतां वाडीमांहेला बंगलापासे आवी पहाँच्या,
त्यां बंगलासामुं एक द्राक्षनुं थडियुं हतुं. तेने आडा अवळा आमळा
पडयाछे, ते उपर पांदडुं नाम लेवाने पण नथी. तेना सूका बेला
वेरण खेरण ज्यां त्यां चाल्याछे, ते जोईने दोलत बापने कहेछे,
“ बापा, जुओ आ मऊ झाड ! एनुं अहिं शुं काम छे बार ? तमे
रामाने कहीने तेने कापीने एनां ईंधणां केम करावता नथी ? ”

एवुं कहीने ते पेला झाडने हडसेला मारवा लाग्यो; पण तेनां
मूळियां ऊंडां गयेलां, ते तेना देवथी पण ऊपडे ? तेने माधवराय
कहेछे, “ छोकरा, तुं तेने दुःखवीश मा, मारे ते तेमज रहेवा देवुं
जोईए; वखत आवशे तेवारे हुं तने तेनुं कारण कहीश. ”

दोलत.—पण बापा, तेनी पासे बीजां झाडो छे ते जुओ केवां
फळे, पुष्पे भरेलांछे ! ए तेवुं होय ने राखिये तो ठीक. आ
बीजा शोभीतां झाडोमां ए घणुं नठारुं देखायछे, हुं रामाने क-
हीने ते ऊखेडावी नंखावुंछुं, केम ?

माधवराय.—नारे मारा लाडकवाया, हुं तने कहुंछुं के ए एवुंज

रहेवा दे, बीजा त्रण महीनासूधी तो रहेवा दे. जोईए तो पछी उखेडी नखावजे.

दोलत आग्रह करे के ते उखेडी नांखवुं. बाप तेने बीजा बातानो नाद लगाडे. एम थतां थतां दोलत ते बात बीसरी गयो, एटले ते तेमज रही. एक दहाडो माधवरायने कई काम सारू दूर गामडे जवुं पडवुं, ते चैत्र महीनासूधी घेर आव्यो नहि. पछी आव्यो यारे पहेलो ते छोकराने संगाये लेईने वाडीमां गयो.

ते दहाडे ऊकळाट घणो थतो हतो माटे ते बेउ बंगलानी छाये जईने बेठा. ते वखते दोलत कहेछे, “आहा बापा, शी आ छाया थंडी छे ! शी आ झाडो शोभा आपेछे ! पेली बात सारी याद आवी; आपणे पेलुं ते दहाडानुं थडियुं आज उखेडी नांखिये, आवो, अने ते ठेकाणे आ सुंदर झाड देखायछे ते वाविये. एनां फळ केवां सारां शोभेछे ! काई जांवुआ, काई छेक काळां. आटली सघळी वाडीमां आ सरखुं देखीतुं झाड मने बीजुं देखातुं नथी. बीजां झाडो उपर हमणा फळ देखातां नथी, पण ए जो केवुं सर्व ठेकाणे ठंकाये-लुंछे, अने पांदडां केवां टोपसरखां सारां देखायछे ! एनां फळ सुंदर देखायछे, तेबीज गळ्यांछे के नथी, ए मारे जोवानुं छे.”

माधवराये तेने तेमांहेथी एक द्राक्ष तोडीने आपी ते चाखीने तेने अधिक आनंद थयो; पछी ज्यारे तेना बापे तेने कह्युं के ते दहाडे तुं उखेडी काढवाने इच्छतो हतो ते नठारा थडियानां आ फळ, एने द्राक्षो कहेछे, ते वेळा तेने घणुंज आश्चर्य लाग्युं. बाप तेने कहेछे, “छोकरा, हवे तारी इच्छा होय, तो हुं रामाने बोला-वीने एनां बाळवाने ईधणां करावुं.”

दोलत.—ना, ना, बापा, ना, एवुं करवुं नहि. गमे तो बीजां सर्व झाडो कपावो, पण आ द्राक्षो मने घणीज भावेछे.

माध०—यारे हवे जो, के तुं कहेतो हतो ते में नहि सांभळ्युं

तेथी सारुं थयुं के नहि ? तने ते शाड जोईने जेवुं जणायछे तेवुंज लोकोने जणायछे.

कोई छोकरो लूगडां वगर, बहारथी जोयामां नठारो, एवो आपणे जोयो, एटले आपणे तेनी अवगणना करीए छिये; अने तेनी अवस्थासाथे आपणी अवस्था सरखावीने आपणे मोटां माणस एवुं मानीने गर्वे फूलाईए छिये. कोई वखते आपणे तेने कठोर वचन पण बोलवाने चूकता नथी. तो छोकरा, एवुं जेयां नजरे पडे त्यां उतावळा थईने एकाएक निश्चय करीए नहि, कोण जाणे ते नठारुं शरीर मोटा जीवनुं ठेकाणुं थई शके, के जे जीव पोताना सदाचरणे करीने, पुरुषार्थे करीने एकाद दहाडे विश्वास, आश्चर्य करवाने लगाडशे अथवा पोताना ज्ञाने करीने लोकोनुं अज्ञान दूर करशे. पेलुं हमणां वांकुं थडियुं छे पण आगळ उत्तम फलोए फळी शकशे.

शेलोत.

एक दिवसे प्रातःकाळे दोलतराय पोताना ओरडामां मोटा काममां हता, तेवारे चाकर कहेतो आव्यो के माधवजी शेलोत बहार दरवाजा उपर आव्योछे, ते मळवा इच्छेछे. दोलतराये कहुं के तेने प्रार्थना करीने जरा दीवानखानामां बेसाड; कागळ पुरो करीने हुं आ आव्यो. चाकर शेलोतने दीवानखानामां तेडी गयो, ते वखत रामराय, कृष्णराय, तथा सूरज कुंवर, दोलतरायनां छोकरां, त्यां हतां. ते मांहे जतांज तेणे तेमने जुदा जुदा रामराम कर्या, पण गामडियानुं नमवुं एटले अनाडी, तेणे ऊमुं केम रहेवुं, कई रीतिए हाथ ऊंचो करवो, के माथुं केम नमाववुं, ए सारी पेठे शिक्षितपणे तेने मालूम नहि. ते बेउ छोकरा तेनी मश्करी करीने एक बीजानी सामुं जोईने हाथबडे मों टांकीने हसवा लाग्या. तेओ तेनी पासे आवी तेनो पहेरवेश ठीक निहाळीने जोवा लाग्या. पछी एक एकना कानने लागीने मोटेथी हस्या तेथी गामडावाळाने घणी शरम लागी.

छेले रामराये चेष्टानी पराकाष्ठा एटले सूधी करी के ते माधवजीनी आगळ पाछळ कर्यो अने नाक पकडीने पोताना भाईने पूछेछे, “कृष्णराय, अहिं खातरनी गंध आवेछे एवं तने जणातुं नथी ? ” पछी ते अंगारो मूकीने धूपदानी लाव्यो. ते उपर अगरवत्तिनो भूको मूकीने ते गंध दूर करवामाटे बधा दीवानखानामां कर्यो. पछी चाकरने हाक मारीने कड्डुं के पेलो माणस आव्योछे तेना पगनी धूळ सेत्रंजीने लागीछे ते झटकी नांख. एम भाईने चेष्टा करता जोईने आणीमर कृष्णराय वांको वळीने खडखडाट हश्यो.

सुरजकुंवर तेमनी बहेन अमथी ऊभी हती तेने ते गम्पुं नहि. तेणीए भाईओने बोली मारी, अने शेलोतने रीस न लागे माटे ते तेनी सरभरा करवा लागी. तेणीए तेने हेठो बेसाडीने पोताने हाथे पान-सोपारी आप्यां. सारो जरदो तमाकु आगळ मूकी तेनी लाकडी बहार हती ते पोते जाते आणीने तेना आगळ मूकी. एटलासां दोलतराय मांहेथी आव्या तेणे तेनीपासे आवीने मित्रप्रमाणे तेने हाथ पकडीने पोतानी पासे तकीए बेसाड्यो. तेनां छोकरां माणसनेो समाचार पूछीने आववानुं कारण पण पूछ्युं. तेणे उत्तर कर्यो, “हुं मारो छमाही हफतो भरवा सारु आव्योछुं.” त्यांज तेणे मोहरोनी भरेली वांसळी कमरेथी छोडी अने दोलतराय आगळ खाली करी बोल्यो, “मुदतउपर चार दहाडा वत्ता थया माटे रायजीना मनमां विषाद आणवो नहि. परम दहाडे वरसाद घणो थयो तेणे करीने गाडीनी वाट चार दहाडा बंध पडी हती, एटलासारु दाणा बजारमां वेची नांखवाने माराथी बन्धुं नहि.”

दोलतराय बोल्या, “शेलोतजी, तमारा विषे मारा मनमां कदी वांकुं आववानुं नहि; तमे प्रमाणिक माणस छो, ते हुं जाणुंछुं, मुदत थई गई माटे तमारी पासे सिपाई मोकलवानुं काम नहि.” दोलतराय ते मोहरो गालिचा उपर गणेछे. तेमनो वहेवार जोईने रामराय शेलो-तजीना मोढासामुं जुएछे, अने विचारेछे के आ कोई मोटो माणस छे.

મોહરો ગળી રહ્યાપછી શેલોતજીએ છોકરાંને સારુ સ્વાવાનું છે એવું કહીને કામઝીમહેથી પડીકું કાઢ્યું, તેમાં કાંઈ સૂકાયેલી રાયળ-કોકડી, અંજીર વગેરે હતાં તે દોલતરાયની આગઝ મૂકીને કહેવા લાગ્યો કે “ રાયજી, મારી એક ઇચ્છા છે, તે કૃપા કરીને પૂર્ણ કરો; એક દિવસે આપ છોકરાંસહવર્તમાન મારે ગામ આવીને મને આનંદ કરાવો. મારી બઢદીઆની ગાડી લેઈને હું પોતે તમને તેડવાને આવીશ. ”

દોલતરાયે કહ્યું વારુ, અને તેને જમવા રહેવાસારુ ઘણો આગ્રહ કર્યો. શેલોત બોલ્યો, “ ક્ષમા કરો, મારે શહેરમાં લોકોસાથે પુ-ષ્કળ સાટાં મારવાનાં છે, અને ઘેર જલદી જવું જોઈએ. ” દોલતરાયે શેલોતજીનાં છોકરાંને સારુ પસ્તાં, વદામો, તથા સાકરનો પડો ક-રીને આપ્યો. પછી શેલોતજીને સત્કારપૂર્વક દરવાજા સૂધી પહોં-ચાડીને તેને વિદાય કરીને પાછા ફર્યા.

શેલોતજી ગયા પછી સૂરજકુંવરે માઈઓના મોઢાઉપર તેઓ શેલોતનું અપમાન કર્યું તે બાપને કહ્યું. દોલતરાયે તે સાંભળીને તેમના ઉપર ઘણો ક્રોધ કર્યો, અને સૂરજકુંવરને ઘણી શાલાશી આપી. તેને ઝંચકીને બોક્કી દેઈને બોલ્યા, “ મલા માણસ સાથે કેમ ચાલવું એ મારી ત્રા, તું સારું જાણેછે. ”

પછી શેલોતે આપેલું પડીકું તેણે ઝઘાડ્યું તેમાંહેથી કંઈ અંજીર અને રાયળકોકડી છોકરી તથા પોતે મઢીને સ્વાધાં; રામરાય, કૃષ્ણ-રાય પાસે હતા પણ તેમને આપ્યાં નહિ. તે પદાર્થ જોઈને તેમના મોંમાં પાળી છૂટ્યું અને તેમની જીમડીઓ લાઝ ઘૂંટવા લાગી; પણ તે દોલ-તરાયે મનમાં આપ્યું નહિ. તેણે ફરીથી સૂરજકુંવરની પ્રશંસા કરી, અને તેને ઉપદેશ કર્યો કે “ નઠારાં લૂગડાં ઉપરથી કોઈને હસવું, એ હ-લકા મનુષ્યનું કામ છે. જો આપણે ઝંચાં લૂગડાં ઉપર કોઈને મોટો મા-ણસ માનિયે, તો તે વચ્ચેને માન આપ્યું એવું ધાયછે, તેમાં તેના પહેરનારને

काई नहि. जे सादां लूगडां पहेरेछे ते घणुं करीने प्रमाणिक पुरुष होयछे; तेनुं दृष्टांत आ शेलेतजीनुंज. ते महेनत करीने पोतानी बायडी, छोकरांनुं पेट भरेछे; वखते वखते करारप्रमाणे हफतो भरवाने कदी चूकतो नथी; एवं हुं आज पांच वर्ष थयां निरंतर जोउंछुं. दीकरी, आ जो, एवो प्रमाणिक नहोत तो तारो अने तारा भाईनो खर्च माराथी चलावात नहि; केमके एनी पासेथी जे पैसो आवेछे तेणे तमारुं अन्न वस्त्र अने शीखवुं थायछे.”

एवुं भाषण करीने रहेलुं खावानुं दोलतराये भंडारिआमां ताळुं देईने मूक्युं; रामराय अने कृष्णराय तेनी पाछळ पाछळ आशा भर्या गया, तेमने बापे कह्युं, “ तमे समजता हशो के वारु हवडां नहि, तो सांजे तो एमाहिनुं काईक अमने मळशे, तो हुं निश्चयपूर्वक क-हुंछुं के तमे एनी आशा छेक छोडो. तमारा भलापणा बाबत शे-लोतजीनुं मन राजी थशे एटले तेज तमने काई मोकली देशे. ”

राम०—पण बापा, तेने शरीरे गंध आवती होय तेवारे मारो शो वांक?

दोल०—तेना शरीर उपर शानी गंध आवती हती ?

राम०—छाणना ऊकरडानी. अरेरे ! ते माराथी सहेवाय नहि.

दोल०—तेणे ते गंध क्यांथी आणी हशे वारु ?

राम०—हुं जाणुंछुं के ते छाण भरतो हशे.

दोल०—एम के ? सारे छाण भर्याविना तेणे केम करवुं ?

राम०—तेणे—तेणे—तेणे—

दोल०—हुं जाणुंछुं के तेणे भूईउपर खातर जरा पण न घालवुं ?

राम०—तेज एक उपाय देखायछे.

दोल०—जो खातर सारुं न घाल्युं तो पाक सारो केम थशे ? पाक माठो आवे सारे तेनाथी मने धणीपणानो कर केम अपाशे ?

रामराय आगळ काई बोलत, पण बापे जे आंखो फेरवी तेमां तेने बापनी रीस स्पष्ट देखाई आवी माटे ते छाणोज रब्बो. ते पछी आठ दहाडा गया, एटले माधवजी शेलेत पाछे आव्यो, तेणे दोल-

તરાયને મોટો આગ્રહ કર્યો કે આજ આપનાં પગલાં મારે ઘેર આવે.

દોલતરાયે તેના ભાવને સારૂ તેહું માન્ય કર્યું. તે વખત રામરાય તથા કૃષ્ણરાયે બાપના ઘણા કાલાવાલા કર્યા કે અમને સાથે લે, અમે ત્યાં મોટી નમ્રતાથી ચાલીશું. પછી દોલતરાય એમની પ્રાર્થના સાંભળીને તેઓ સુદ્ધાં શેલોતજીની ગાડીમાં બેઠા, અને શેલોતજીએ ગાડી હાંકીને હાંમાં કહેતાં તે પોતાને ઘેર એવા જલદી આવી પહોંચ્યા કે તે તફાવત તેમને જણાયો સરખો પળ નહિ. ગાડીનો શબ્દ સાંભળીને શેલોતજી બાયડી સોનબાઈ વહેલી બહાર આવી આંગણાનો દરવાજો ડબકાડ્યો. તે વખતે તેને આનંદ થયોછે તે કોણ વર્ણવશે? તેણીએ છોકરાંને ગાડીમાંહેથી હેઠે ઝૂટાર્યા, એક એકને આલિંગન દીધાં, બોલીઓ કરી, અને તેમને ઘરમાં તેડી ગઈ. ત્યાં તેનાં છોકરાં પણ શણગારીને તેમની વાટ જોતાં બેઠાંછે. તેમણે પ્રીતિથી મોટી નમ્રતાએ તેઓનું આગત સ્વાગત કર્યું. પછી શેલોતજી દોલતરાયને માઠાઉપર તેડી ગયા, ત્યાં દ્રાક્ષો, લીંબુઓ, ચકોત્રાં, અનનાસ, દાદમ, કેળાં, અંજીર, જમરૂંઘાં એવાં નાના પ્રકારનાં ફળ, અને ગુલાબ, મોગરો, જાઈ, કુંદ, ચંબેલી, ચાંપો, એવાં ફૂલ, આગમજથીજ આળી મૂક્યાં હતાં. પાળી સ્ફાટિકના જેવું નિર્મલ, અમૃત જેવું મીઠું હતું. સાકર, બદામ, પિસ્તાં, લીંબુનો શરબત, વગેરે હતાં. દોલતરાય ભગવાન સ્વસ્થ થઈને પોતે તથા છોકરાંએ તેમાંથી કાંઈ લેવાયું, અને આનંદ પામ્યાં. શેલોતજીનાં વાસણ સોનારૂપાનાં ન હતાં, ત્રાંબાં પીતલનાંજ હતાં, પણ સ્વચ્છ ચકચકતાં હતાં. જે ઉપર પદાર્થ પીરડ્યા હતા તે થાલિઓ ન હતી, પણ કેળની પત્રાવલિઓ હતી; તે જોઈને રામરાય આંધો વળીને કૃષ્ણરાય ભણી જોઈને ગાલમાં હસેછે; કૃષ્ણરાય પણ તેની સામું જોઈને હલ્લેજ હસેછે. તે શેલોતજીના લક્ષમાં આવ્યું, ત્યારે તે બોલ્યો, રાયજી, તમે પોતાને ઘેર રૂપાની થાલીઓમાં પદાર્થ લેાઓછો તેમ આંહિ નથી લેવું, પણ અમે ગરીબોએ ભક્તિએ કરીને અર્પણ કર્યુંછે, તે ભાવથી માની લેવું.

पछी फळाहार थया ऊपरांत लगारके अहिं तहिं कर्या, एटलामां जमवानी वखत थई. जमण पण सादुं, स्वच्छ, अने मीठुं हतुं. ते पदार्थ खाधाथी ते छोकराओने मालूम पडयुं के अमे आवी रुचिथी कदी जम्यां नहतां. दिवस उष्ण काळना हता; वायु मंद सुगंध शीतळ बातो हतो, तेना योगेकरीने दोलतरायने डोलुं आव्युं; पछी जराक वामकुक्षि करीने एटले डाबे पासि सूर्ई ऊठ्या पछी शेलेतजी अने पोते वाडीओ, खेतरां, हुंगर सर्व ठेकाणे फरवा गया, त्यां बहु आनंद पामीने पाछा मुकामे आव्या. अहिं सोनबाई जम्या पछी पोतानां अने दोलतरायनां छोकरांने संगाये लेईने तेमने सधळुं घर देखाडयुं; दोरांनो वाडो, घोडानो तबेलो, बकरां, घेटां, हरण एवां देखाडीने एक नानुं घेटानुं वच्चुं तेमने रमवाने आप्युं; आगळ खबूतर पण देखाडयां. तेमनां बच्चाने तेओनी माओ चारो चरावेछे, ते चारा-ने सारु किलबिल किलबिल करेछे. आगळ तेडीने दशवीस मधपूडा देखाड्या; तेमांहेनी माखीओ बहार जईने मध लेई आवीने तेमां ठेकाणे करेछे, एवो उद्योग चाल्यो हतो ते सर्व तेणीए तेमनी दृष्टिए पाडयो. ते देखाड्या पछी बीजा पण गामना पदार्थ तेणीए तेमने पुष्कळ देखाड्या.

तेमांहेना घणाक चमत्कार दोलतरायनां छोकरांए पूर्वे कदी जोयां नहोता, माटे तेमने घणो आनंद थयो. ते कहेवा लाग्यां के फरीथी एकवार फेरी फरीने आवीशुं, एटलामां घरमांथी संदेसो आव्यो के छोकरानुं जमण तैयार थयुंछे, ते आवतांज सोनबाइए तेओने तेडी जईने पुनः सारीपेठे जमाडयां.

पछी शेलेतजीए अने तेमना वडा छोकराए तंबुरो, सारंगी, नरघां मेळवीने लगार गायन कर्तुं. नानाओ पण कांई पद बोल्या, ते सांभळीने दोलतराय घणा प्रसन्न थया. शेलेतजी वाजित्र खोळा-मां घालेछे तेटले दोलतराय पोतानां छोकरांने कहेछे, रामराय तथा

કૃષ્ણરાય લગાર તમે ગાઓ. એવું કહેતાંજ તેઓ ગમરાવા લાગ્યા, તે જોઈને સર્વ હસવા લાગ્યા.

પછી દોલતરાયે ગાડી તૈયાર કરવાને કહ્યું. શેલોતજીએ તે રાત્ર રહેવામાટે દોલતરાયને ઘણો આગ્રહ કય્યો. ક્ષમા કરો, મારાથી રહેવાય નહિ, એવું કહીને તેમણે જવાનોજ નિશ્ચય કર્યો; પછી ગાડીમાં બેસીને ચાન્પાછે તેટલે માર્ગમાં દોલતરાય પૂછેછે, કેમ, રામરાય, આજ તમને કેવું ગમ્યું ?

રામ૦—ઘણું સારું, બાપા. તે માણસ ઘણાં સારાં છે. તેઓએ અમને ઘણો આનંદ પમાડ્યો.

દોલ૦—તમને આનંદ થયો તેથી હું ઘણો પ્રસન્ન થયો. પણ જો શેલોતજી આપણા સત્કારને સારું આટલો શ્રમ ન લેતાં તે તમને છેક કાંઈ ખાવાને ન આપત, તો આવો આનંદ યાત !

રામ૦—ન યાત, એમાં શો સંદેહ !

દોલ૦—પછી તે માણસ તને કેવો જણાયો હોત ?

રામ૦—માઠો, ગમાર જેવો જણાયો હોત.

દોલ૦—એમ ? ચારે તે માણસ તે દહાડે આપણે ઘેર આવ્યો હતો, તે વેળાએ તેને કાંઈ ખાવાનું આપ્યું નહિ, તે નહિ તો નહિ, પણ ઝલટી તેની મશ્કરી કરી, ચારે હવે સજ્જન કોણ, તું કે તે ?

રામ૦—(લજ્જા પામીને) આપણો સત્કાર કરવો એ તેનો ધર્મ છે, કેમકે તેમને આપણી જમીનથી પેદાશ છે.

દોલ૦—પેદાશ શી છે ?

રામ૦—આપણી જમીનમાં દાણા, કડબ, ફલ્લફલ્લાગત ઉત્પન્ન થાયછે તે સઘળું તે લેછે.

દોલ૦—તેવું કહેછે, શેલોતને એ સર્વનો ઉપયોગ થાયછે. પણ તે સઘળા દાણાનું શું કરેછે !

રામ૦—તેણે કરીને તે પોતાનું, બાપડીનું અને છોકરાંનું પેટ ભરેછે.

દોલ૦—અને કડબનું ?

राम०—ते पोताना बळदोने खावा नीरेछे.

दोल०—अने बळदोने शो उपयोग ते करेछे ?

राम०—ते तेने हळसाये जोडेछे.

दोल०—वारू खारे, ए एटलुं उत्पन्न जमीनलुं जमीनमांज लाग्युं;
पण तने खरुं जणायछे के बाकीनुं रहेलुं तेटलुं सघळुं तेना
कुटुंबने अने बळदोने लागेछे ?

राम०—तेमांहेलो काई विभाग गायो भेंशोने पण मळेछे.

रुष्ण०—काई घेटांने पण.

दोल०—ते खरुं, पण जेटलुं उत्पन्न थायछे तेटलुं सघळुं तेओ
खायछे शुं ?

राम०—नहि, तेमांथी काई भाग वेचीने पैसा करेछे एम ते कहेतो
हतो.

दोल०—अने ते पैसानुं ते शुं करेछे ?

राम०—में थोडाक दहाडा उपर दीटुं के तेणे एक कोथळी भरीने
पैसा तमने आणी आप्या.

दोल०—एउपरथी जो के मारी जमीननी उपजमां मने वधतुं
मळेछे के शेलोतने; कडब बळदोने सारू जायछे ए खरुं, पण ते
खरच दोर भूंई खेडीने फरीथी पाछो आपेछे. गायो, भेंशो, घेटां
एमना छाणनुं खातर थायछे, तेणे करीने पाक वधतो थायछे,
तेनां बायडी छोकरां जे खायछे तेटलुं खेतरमां काम करीने ते
वाळेछे, ते वावेछे, नीदेछे, कापेछे, मसळेछे अने शाडकेछे.
अने ए सघळी मजूरी माराज नफामां पडेछे, बाकी रह्युं ते ते
मारा पैसा आपवासारू बजारमां लेईने वेचेछे. हवे तेने काई
तेमांहेलुं रहेतुं हशे एवुं कछुं तो ते एटली महेनत करेछे तेने
काई नहि ? एमाटे एकवार वळी तुं मने कहे के अमारा बेडमां-
थी अधिक उपज कोने मळेछे ?

राम०—हवे हुं साफ समज्यो; तमने अधिक मळेछे.

दोल०—त्यारे आ शेलोत नहीत तो मने नफो थात के ?

राम०—केम ? आ एकलो शेलोतन गाममां छे शुं ?

दोल०—खरुं कहेछे, घणा छे, पण एना जेवा भला नथी. पहेलां में बीजा एकने शेलोती आपी हती तेणे जमीन सराब करी. झाडो काप्यां, घर बंगला पडवा जेवा थयां, छमासी हफतो तेपासेथी मने पहीचे नहि. ज्यारे हुं तेनी पासे मागुं त्यारे ते चोखो हिसाब देखाडे के तेनां सर्व राचरचिलां वेचीए तोपण फडचो थाय नहि.

राम०—ते लुच्चो एवुं करतो के ?

दोल०—तो आ माणस पण तेज प्रकारनो होत त्यारे पछी मने नफो थात के ?

राम०—ना.

दोल०—त्यारे ए नफो मने जे मळेछे तेने वास्ते हुं उपकारी कोनो थाउंछुं ?

राम०—आ भला शेलोतनो.

दोल०—त्यारे एवो जे माणस आपणा उपयोगमां आवेछे, तेनो आदरसत्कार आपणे सारी रीते करवो ए आपणने शुं योग्य नथी ?

राम०—बापा, तमे मारी भूल मने स्पष्ट देखडावी. एटलुं कहीने काईक पळ ते अबोला हता. पछी दोलतराये फरीथी बोलव मांडयुं. ते बोल्या, रामराय, तमे त्यां सारंगी केम वगाडी नहि !

राम०—ते मने वगाडतां आवडती नथी.

दोल०—त्यारे शेलोतनां छोकराने एवुं काई आवडेछे के जे तमने नथी आवडतुं ?

राम०—ते खरुंज. पण मने संस्कृत आवडेछे, ते तेने क्यां आवडेछे ?

दोल०—अने तने खेतर खेडतां क्यां आवडेछे ? तने दाणा वावतां आवडेछे ? झाडनी कलमो करतां आवडेछे ?

राम०—ते शीखवानुं मारे काम नथी. मारे काई खेती करवी नथी.

दोल०—जो पृथ्वीउपर सर्व मनुष्य संस्कृत शिख्यां तो आगळ केम थशे ?

राम०—माटुं, पछी आपणने दाणा, शाकभाजी पण मळशे नहि.

दोल०—कोई पण संस्कृत शिष्युं नहि, त्यारे ते विना चालशे के नहि?

राम०—हुं जाणुंछुं के चालशे.

दोल०—तो हमणा जे आपणो संवाद थयो ए जन्मसूची याद राख, के आ शेलेत जेनो पहेरवेश जाडो छे अने जेणे तने अनाडी रीतिए नमन कर्युं, ए तारा करतां घणो सारो, तारा करतां व-धतुं जाणनारो, अने वळी अधिक उपयोगनी वातथी जाणीतो छे, ए उपरथी तुं जो के जाडां लूगडां उपरथी अथवा सादी भोळी रीति उपरथी कोईनी अवगणना करवी ए केवो अन्याय छे !

बापानी समज.

नाटक एक अंकनुं.

पात्र.

केशवराय.

मोतीराम..... तेनो छोकरो.

वाराणसी तेनी छोकरी.

मथुरा गामना वाणीआनो छोकरो.

मंछा तेनी बहेन.

स्थळ.

केशवरायनी वाडी.

प्रवेश १.

केशवराय, वाराणसी, मोतीराम.

वारा०—केम बापा, शी आब्रा ?

केश०—हुं तने फरीथी एक वार कहुंछुं के तमे कोई आज्ञथकी ते वाणीआनां छोकरांसाथे संबंध राखशो, तो हुं घणो रीसे भराईश.

वारा०—विठ्ठलशेठ उपर एटली तमारो क्रोध केम बाह ?

केश०—ते तने पूछवानो अधिकार नथी.

मोती०—नथी खरोज. ते अमाराथी तमने पूछाय नहि. (वारा-
णसीने) अली, बापा तने आज्ञा करे ते चित्त राखीने सांभळ;
तेने केम कहीने ऊलटी पूछीश नहि.

केश०—एज मारो अभिप्राय, केमके विठ्ठलशेठ मोटो दांड, अनु-
पकारी, अने कृतघ्न छे. में आ गामना धणीए तेनी पासे एक
वात मागी होय तो तेणे ना कहेवी! जे आज मारा गाममां
रहीने सुखी थयोछे तेणे !

मोती०—ए घणुं खोटुं, बापा, तो एवानां छोकरांसाथे अमे आज
लगण मित्राई करी ए ठीक न कर्युं; खरेज. मथुरा सरखो सुमित्र
बीजो एकज छोकरो जो मने आ गाममां होत, तो हुं मथुरा-
जोडे एके शब्द बोल्यो न होत.

वारा०—भाई शुं कहेछे ते तमे सांभळोछोनी, मथुरा अने मंछा घणां
सारां छोकरां छे. आहा! तेओ जेवां अमे होईए तो शुं जोईतुं हतुं!

केश०—तेओ सारां हो के माठां हो तेनुं मारे शुं? हुं तमने वळी
एक बार कहुंछुं के तमारे तेमनी साथे चकार शब्द बोलवो
नहि. बोल्यां तो तमने घरमां अटकावी राखीश.

मोती०—मथुराने आ वाडीना दरवाजा लगी तो आववा दो, पछी
हुं तेने शुं छे ते कहीश.

केश०—तुं तेने शुं कहीश? तेतुं अपमान करीश नहि हो. तुं तेने
माठुं बोलीश नहि हो.

मोती०—(लगार गभराईने) मारो तेवोज अभिप्राय छे, पण हुं तेने
आपणी वाडीनी आसपास सो हाथमां आववा देनार नथी.

वारा०—बापा, विठ्ठलशेठ एवो माणस हतो, तोपण तमे तेनी साथे
एटली मैत्री राखता हता. तमे तेने प्रमाणिक जाणता, भलो
करीने गणता हता. तमे मेहेताजी राख्या पहेलां मफत तेणे

भाईने गूजराती लखतां शीखव्युं, ए तमने सांभरतुं हशेज, अने मने मूळाक्षरथी तेनी शिक्षा.

केश०—ते सघळुं हशे, पण हवे ए प्रकरणनो तुं एक शब्द का-दीश नहि. में तेनी साथे बोलवुं वर्ज्य कर्घुं, तेम तमारे तेनां छोकरांसाथे करवुं. शुं तने रडवुं आव्युं! आंसुं लूछ; जोउं ते मारुं कह्युं करवाने तने एटलुं अवघड पडेछे के नहि ?

वारा०—तेम नहि, बापा. तेनो मारो घणा दहाडानो स्नेह माटे अवघड लागेछे, तेनी तमे मने क्षमा करो. बाकी तमारी आज्ञा सांभळवामां हुं भाईथी हारी जवानी नथी.

मोती०—जोईए वारु हवे कोण हठेछे.

वारा०—बापा, तमे कहेशो जे हुं तेनो द्वेष करु तो ते माराथी नहि थाय; मारा मनमां तेवुं आवनारज नहि.

केश०—तेनो द्वेष करीश मा, अने तेने उपद्रव पण करीश मा. मारी आज्ञा एटलीज के ते साथे संबंध तोडी नांखी.

वारा०—तारी मरजी प्रमाणे हुं करीश. पण मने एक बात कहेवा दे.

केश०—शी ते ?

वारा०—के तारी आज्ञा मारे तेने कहेवी जोईए एमाटे तेनी साथे एकवार बोलवुं पडशे ते मने बोलवा दे.

मोती०—शाने ? हवे तेनी साथे आपणे शुं करवानुं छे ?

केश०—खरुं बोली, तुं वळी तेओने ए पण कहे के जो तेमना बापे त्रण दहाडामांहे पैसा आप्या नाहि, तो ते पछी पस्ताशे.

वारा०—विठ्ठलशेठने तमारुं काई देवुं छे के ?

केश०—तने जणापछे के देवुं नहोत तो हुं एवुं बोलुं के ? पण ते तारे मनमां लाववानुं काई प्रयोजन नथी. कहेलीछे ते आज्ञा सांभळ. (ते बहार जायछे.)

प्रवेश २.

वाराणसी, मोतीराम.

वारा०—भाई मथुरासाथे तथा मंछासाथे तारी मित्राई एबीज के ?

मोती०—तुं बापानी आज्ञा आबीज पाळेछे के ?

वारा०—तैं आज्ञा पाळवानुं डोळ मात्र देखाडवुंछे; मांहे तारुं सघट्टुं कृत्रिम छे. तुं आर्जव करीने बापापासेथी कांईक पैसा कढाववाने जुएछे. पैसाविना तने बीजुं कांई गमतुं नथी.

मोती०—हुं कदी कदी बापानी आज्ञा नथी मानतो, माटे शुं आटली चोकस मनार्ई थई, तोपण हुं ते छोकरांपासे जाउं एवी शुं तारी इच्छा छे ?

वारा०—तेमनी मित्राई तोडवाने तने कईज अघरुं लागतुं नथी तो तुं तेने योग्य नथी. बीजापासेथी तने कांई मळवानी आशा मटी एटले तारी ममता तरतज ऊठेछे.

मोती०—हवे एवां भीखारी छोकरां मने बहु आपवानां हतां खरुंज.

वारा०—तो तरतज आठ दहाडा थयां मंछापासेथी तैं मोतीनी शीपाणीनी दावडी शुं करवा लीधी ? अने मथुरापासेथी कालेज तैं मोटी युक्तियो चाकु, कातर शाने सारु कढाव्यां ? सैंकडो वार तने ते पासेथी खजूर, खारेक खावा मळ्यां हशे, अने हवे—

मोती०—अने हवे हुं बापानी आज्ञा सांभळनारो. पण खरुंज बा, वाणीआनां छोकरां सोबतने सारां हतां ?

वारा०—समज्यो भाई, आधुं शाने, आजज सांज थई नहि तेठले कोई गामनां नठारां छोकरांसाथे दोस्ती कर.

मोती०—खरुंज, तेमनी मित्राई तूटी माटे तेमां मारो शो तोटो थवानो हतो ?

वारा०—तेमां तेनो पण शो तोटो थवानो हतो ?

मोती०—जा रे हुं तेनी परवा करतो नथी. पण आ मथुरो आवेछे

એમ જણાણછે. તેને તું કહે કે મારીપાસે આવીશ મા.

વારા૦—તું તેને જોવા ઇચ્છતો નથી ત્યારે અહિંથી જતો કેમ નથી ?

મોતી૦—હું તેને જોવા પણ ઇચ્છતો નથી, અને હું અહિંથી જનાર પણ નથી.

પ્રવેશ ૩.

વારાણસી, મોતીરામ, મથુરા.

(હાથમાં એક લીલું રંગેલું ઢાંકેલું પાંજરું લેઈને.)

મથુ૦—(વારાણસીને) આહા ! તને જોઈને મને શો આનંદ થયો છે !

મોતી૦—યાર મથુરા, પેલા નાના સરસા પાંજરામાં શું છે રે ?

મથુ૦—તે મને भीमजीए કાલે નજર કર્યું.

મોતી૦—અને તું તે મને નજર કરવા લાવ્યો છે કે ?

વારા૦—(એક બાઝૂએ) કેવો ભગલભાવાર્થી છે ?

મથુ૦—મેં તે વારાણસીને માટે આણ્યું છે.

વારા૦—મારે ! ના ના, મારે નહિ. તને નજર કર્યું છે તે હું લેનારી નથી. પણ તે શું છે ?

મોતી૦—(લુચ્છાઈથી) લાવ અહિં, શું છે તે હું જોઈશ. (મથુરાના હાથમાંથી લેવે છે, તે જોર કરીને પકડે છે) એકાદ નઠારી જાત-નું પક્ષી હશે.

મથુ૦—તારાથી કહેવાશે નહિ. તું જક્કીઓ. પણ હું તમને આંતિમાં રાખતો નથી, એમાં ચંડોલ છે. આહા ! શું સારું પક્ષી છે ! (તે પડદો ડાઘાડીને તેને દેખાડે છે અને પાંજરું તેના હાથમાં આપે છે.)

મોતી૦—(માટું લગાડીને) અરેરે ! શી મેટ આળી છે ! તેના અંગ ઉપર સ્વાંડીભર તો કચરો છે.

વારા૦—આહા ! શું સારું પક્ષી ! કેવું સુંદર દીસે છે !

મથુ૦—બીજું મલ્લશે તો તે હું તને આપીશ, મોતીરામ. વારાણસી,

तारो तेने सहवास पडशे एटले ते नाना प्रकारनी रमत करशे अने तने हसावशे.

वारा०—ए माटेज हुं ते तारी पासेथी लेनारी नहि. (चंडोळने) अरे खोद्या, जा तुं पोताना धणी पासे. मथुरा, ए तारो तुं पाछो ले. (पेली तेने आपवा मांडेछे, ते लेतो नथी. पछी ते पांजरु त्यां एक कोरे मूकेछे.)

मोती०—केमरे तुं सांभळतो नथी? ना, तारे ते पाछो लेवोज जोईए.

मथु०—ते हवे मारो नथी. वाराणसी, तुं मने विरस करीश नहि. अने तुं करनार नथी ए पण मने खचित छे. (ते एवुं कहीने सो पचास डगलां आघो जायछे.)

मोती०—(वाराणसीने) तुं तेने हाथ तो लगाड, पछी जो बापा तारी शी अवस्था करशे.

वारा०—तुं मने एटली बीक देखाडेछे, तयारे हुं ते लेईशज. मारा बापाए मने चंडोळ लेवानी काई मना करी नथी. मने एटलीज खंत लागेछे के आ वखते एने बदले मथुराने आपवाने मारी-पासे काई नथी; “तुं हवेथी मारी पासे आबीश नहि ” ए दुःखना बोल वगर—

मोती०—त्यारे ते काम मने केम नथी कहेती? हुं तेनी तथा तेना चंडोळनी पण विदाई करुंछुं.

वारा०—ना, तुं एटलो श्रम करीश मा. (ते मथुराने पाछो बोलावेछे;) ते आवेछे, पेली तेने कहेछे.) मारा मित्र, माराथी पण तारी नजर लेवाती नथी. तने काई समाचार कहेवानो छे ते एवो खोटो छे के—

मोती०—खरुंज, खरुंज, मथुरा. तुं जो आज पछी अमारी वाडी-नी आसपास आव्योछे के अमारा घरभणी जोगुंछे तो—

मथु०—शुं! मने मना करशो? तारोविषे एटलुं. नठारेपणुं छे? हुं जाणतो के तुं मारो प्राणसमान मित्र छे.

मोनी०—त्यारे हुं कहुंछुं के तमारी अमारी मित्राई आजयकी छूटी. तारे एतुं खोटुं लगाडवुं नहि.—

वारा०—नारे मथुरा, तेने बोलतां आवडतुं नथी, माटे तुं मनमां वाकुं मानीश मा—तुं जाणतो हशेज के तारा अने अमारा बापने कजिओ थयोछे.

मथु०—हुं जाणुंछुं अने हुं तेमाटे मोटी चिंतामां छुं. पण आपणी मित्राई छूटे एटले सुधी बात आवीछे एतुं में जाण्युं नहोतुं. ते-मां पण मोतीरामयकी आटलुं निपूरपणुं थशे ए मारा स्वप्नमां पण नहोतुं.

मोनी०—बहेनी, तुं एने काटी मूकेछे के हुं बापाने जईने कहुं?

मथु०—वाराणसी, तमने मारे सारु कंई उपद्रव थशे एतुं होय तो.—

वारा०—बीश नहि, मारा मित्र, तुं जरा हशे तो मारा बापाने मा-तुं नहि लागे.

मोनी०—हुं जईने तेने कहुंछुं, पछी केम छे ते समजाशे. (ते ब-हार जायछे, पण कंईवारे पाछो आवीने न जाणतां पांजरानुं बारणुं ऊघाडीने चंडोळने ऊराडेछे.)

प्रवेश ३.

वाराणसी, मथुरा.

मथु०—परमेश्वरने सारु कहे वारु, में तारा भाईनो शो अन्याय कर्योछे?

वारा०—तैं मने चंडोळ आय्यो ते एक तेने अदेखाई आवीछे; बीजुं, ते जाणेछे के एतुं कर्पुं एटले पोते बापानो बहालो थशे. अमारा बापाने तमारा बापाउपर घणी रीस चढीछे. साथी ते हुं जाणती नथी.

मथु०—मने पण खबर नथी. मारो बाप एकलो अहिंथी ताहिं करतो हतो त्यारे तेने में एकलो बोलतां सांभळ्यो के “केशवराय मारी साथे आम करशे ए में जाण्युं नहोतुं.” पछी ते मारी मा-

पासे गयो, त्यां मारी बहेन हती, तेणीए शुं ते जाण्युं हशे.

वारा०—ते गमे तेम हो, पण एनुं केम करवुं ? मारा बापाए अमने तमारुं दर्शन करवानी अने तमारी साथे बोलवानी मनाई करीछे.

मथु०—शुं तारीसाथे मारी पण छेछी भेट ? तमे अमारी साथे अतःपर बोलशो नहि ? हाय ! हवे माराथी तने केम छोडाय ! मारी बा, जेने ताराविना क्षण सुख पडतुं नथी, ते हवे शुं कर-शे ! अरे भगवान ! पछी अमारी शी गत यशे ?

वारा०—हिंमत मूकिये नहि, मारा जीवजान मित्र ; एवं थयुंछे तो-पण आपणी मैत्रीने धोक्को नथी. आपणे एकमेकने प्रत्यक्ष मळ्यां नहि तोए एकमेकनी याद करवामां आपणने कोईथी मना कराती नथी. एवी के तें मने चंडोळ आप्योछे, तेने हुं तारा नामथी क्षणे क्षणे हाक मारीश. आहा ! ते मने पछी केटलो वहालो लागशे !

मथु०—तुं मने ए कहीने केटलो आनंद करेछे ! हवे दुःखी थवुं मने जणातुं नथी. ओः हो ठीक थयुं, आ मारी बा आवी—मने ते सखेद देखायछे.

प्रवेश ५.

वाराणसी, मथुरा, मंछा.

वारा०—(मंछाने भेटवाने दोडेछे) मारी बहेनी मंछी.

मंछा.—मारी प्राणसमान वाराणसी बा. मोती बापाने तेडी लाव्योछे ; (ते आडो रहीनेज सांभळेछे.)

मथु०—(मंछाने) तुं अहिं हवे काई खोटा समाचार सांभळीश, बा.

मंछा.—हुं पण काई सारा लावी नथी. आपणा बापा अने मा एवी चिंतामां पड्यांछे के—

मथु०—(वाराणसीने) जो हुं तने कहतो नहोतो ? (मंछाने) वारु शुं छे ते कहे.

मंछा.—(वाराणसीने) तमारा बापा अमारा बापा उपर रीसे भरा-
याछे, पण हुं जाणुंछुं के तमारा बापनुं मागणुं लगार गेरवाजवी छे.
वारा०—गेरवाजवी ! एवं थवानुं नहि. जो एकी बात छे तो हुं
तेने चार बात कहिने वाळीश. वारु शुं छे ते मने कहे तो खरी.

मंछा.—ते डुंगरीपासेनी कुंज अमारी छे ते तुं जाणेंछे ?

वारा०—हा. वसंतऋतुमां आपणे खां कोयलनो सुस्वर सांभ-
ळवा जईए छिये. ते शी रमणीय जग्या छे !

मंछा.—ते कुंज अमारा बापाने विश्वासरावे आपीछे.

वारा०—वारु.

मंछा.—ते तारा बापना मनमां लेवानी छे.

वारा०—शुं मारा बापाना मनमां लेवानी छे ?

मथु०—शुं आपणी कुंज ते लेशे ?

मंछा.—मारा बापे तेने कहुं के “तमाराथी मारा उपर अने मारा
कुटुंब उपर घणा उपकार थयाछे, ते संभारीने हुं आ बातमां
तमने संतोष करवाने अपमान करत नहि, पण जेणे मने कुंज
आपीछे तेणे प्राण जती बखते मारुं बचन लीधुंछे के हुं ते बेचुं
नहि. तेनो उपभोग लेबो के जेणे करीने मने तेनुं स्मरण रहे.

वारा०—नहितो मारा बापा मने सर्व वाते पूज्य छे; पण आवी
बात जो होय तो ते अन्याय करेछे एम कहेबुं मने योग्य छे;
पण हुं जाणुंछुं के ते मफत मागतो नहि होय. ते एवं कदी
मनमां लावनार सरखोए नहि.

मंछा.—ना ना, तेम नहि. ते मारा बापाने कीमत आपशे; ते
एबो के तेने घटे ते करतां बत्ती पण आपवाने सिद्ध छे.

मथु०—ते कुंज लेईने शुं करशे ? ते पण काई योजीने मागता हशे.

मंछा.—ते ते लेईने तेमांहिलां सर्व झाडो कापी नांखशे.

मथु०—वारा—कापी नांखशे ?

मंछा.—कुंज कापी एटले मेदान थशे अने पाछळनो डुंगर साफ देखाशे.

वारा०—हारे हा ! हवे मारा ध्यानमा आव्युं. तेणे परम दहाडे शहेरमांथी मिस्तरिने तेडाव्यो हतो ने तेनी साथे भांगतोडने मनसुबो करतो हतो खरो. मारा बापाने एवो छंद बहु छे. तेना हाथमां एक नकशो सदा होयछे. ते दिवसमां सोवार भांगतोडनी वातो करेछे; मारी साथे पण करेछे. ते सांभळीने मने पण सारुं लागतुं: पण हवे हुं तेणीमेर चित्त देनार नथी. तारा बापे कुंज आपवी नहि ए सारुं मत छे.

मथु०—सघळां झाडो कापी नांख्यां तो ते बिचारं पक्षी ते उपर बेशीने सुंदर गायन करेछे, ते क्यां जाय ? माळा क्यां करे ? अने पछी आपणे दाणा त्यां कोने सारुं लेई जईए ?

मंछा.—पछी ऊनाळामां आपणे उण्णताथकी टाढां क्यां थईशे ?

वारा०—आपणे त्यां गाईए छिये तारे डुंगर भणीथी प्रतिशब्द आवेछे ते पछी कोण सांभळशे !

मंछा.—हुं जाणुंछुं जे पातरांवाळां झाड डुंगर करतां सुंदर देखायछे:

वारा०—एवुं छतां मेदान करीने मारा बापने शो नफो जणायछे ते कोण जाणे ? बीजां चोतरफ मेदान छे ते शुं थोडां छे ?

मथु०—झाडो काप्यां तो एक एक कुहाडीना घाए मारा कोई हाथ पग कापी लेछे एवुं मने लागशे.

वारा०—ना ना, तारा बापा पासेथी कुंज कोई लेई शकतुं नथी.

मंछा.—कोई लेई शकतुं नथी ? पण हवे तेनाथी ते रखाती नथी.

वारा०—केम ? मारा बापथी हुं जाणुंछुं के ते उपर जूलम कराशे नहि. एटली सत्ता तेनी पासे नथी.

मथु०—पण जो ते अमारी साथे एवीज रीस राखशे, अने आपणे एकएकसाथे भेटवा बोलवानी ना पाडशे तो बळोरे ते कुंज, तेवी तेवी दश कुंजो आपवी पडीओ तो हुं आपीश.

मंछा.—अने मने तेमज जणायछे. वाराणसी, तारा विना हुं थं

કરું વારુ ? તને સાથે લીધાવિના તે કુંજમાં જવાની મને કલ્પના સરખી પણ થવાની નથી.

વારા૦—વહાલી મંછા, આપણે તે કુંજમાં શી શી મજાઓ કરીએ, નહિ વારુ ? સંધ્યાકાળે આપણે ત્યાં ગયાં એટલે સઘડા દહાડાનું વર્તમાન એકએકને કહેતાં અને સુખદુઃખની વાતો કરતાં.

મંછા.—અને ત્યાં આપણે જઈને કામ પણ કરતાં. તું શીવે અને હું અક્ષર ચીતરું. મથુરાએ ફૂલ આપ્યાં એટલે કામ છોડીને આપણે હાર ગૂંથવા લાગિયે. મારા હાર હું તને આપું અને તારા તું મને આપે. એવા એવા નાના પ્રકાર ત્યાં કરતાં.

મથુ૦—હાપરે ! હવે તે સઘડું થઈ રહ્યું. તેવો દહાડો ફરીથી નથી આવવાનો.

વારા૦—સ્વરૂંજ, તેવા આનંદના દહાડા કદી આવવાના નથી. પણ તમારા વિયોગથી મને માંદગી આવશે ; પછી મારો બાપો સ્વંતી-લો થશે ; પછી હું તેને કહીશ કે હું જીવું એવી તારે ઇચ્છા હોય તો મારા મિત્રોને મારીપાસે આવવા દે (તે ત્રણે એકએકને આલિંગન કરેછે અને આંખોમાંથી આંસુ પાડેછે.)

મંછા.—પણ ત્યાં લગણ કુંજ કપાઈ જશે.

વારા૦—કેમ જે ?

મંછા.—હાય હાય ! મેં તને સઘડી વાત કહી નથી. વર્ષ દશ થયાં તારા બાપાએ મારા બાપાને ઉદયમ કરવાને રૂપિઆ પાંચશો કરજે આપ્યા હતા તે હજુ મારા બાપાએ વાળ્યા નથી.

વારા૦—(એક કોરિ) મારો બાપો, પૈસા દેવા, પૈસા દેવા એમ કહેતો હતો તે એજ કે ?

મથુ૦—એમટે જો અમે કુંજ આપીએ નહિ, તો તારો બાપ અમારી પાસેથી રૂપિઆ પાંચશો ઠોકીને લેશે, તે આજ અમને કોઈ આપશે નહિ. તારા બાપાસિવાય અમને કોઈ બોલેલો નથી. અને તેજ માગનાર, પછી શું ?

वारा०—एम जो छे तो ते मारा हाथमां छे.

मंछा.—तारा हाथमां छे? ते केम?

मथु०—छं, कहेछे? वाराणसी.

वारा०—(आनंदयुक्त मुख करीने) तुं वचन आपीश के कोईने कहीश नहि?

मंछा.—तारी बात फोड़ुं?

मथु०—तारा मनमां अमारि विषे संशय छे?

वारा०—बारू तयारे सांभळ, पण ते बातनुं स्मरण थयुं एटले मने हजु उमंग आवेछे. शी मारी मानी मारा उपर ममता हती! आहाहा! छेछे मारी मा मांदा पडी ते वारे एक दिवसे, ओरडामां एकली जोईने तेणीए मने पलंग पासे बोलावी, अने आंखोमांथी आंसु पाडीने मने बोकीओ दीधी, अने उशीका तळेथी एक मोहरोनी कोथळी काढीने मारी पासे राखवाने आपी. आपती वखते बोली “ मारी लाडकवाई छोडी, ले आ, कोईने कहीश मा, आ पैसा तेवुंज काम पडे तो खरचजे, ताहं मन दयाळु छे, तुं डाही छे, (एवुं मा बोली) तुंज आ नाणुं सारे मार्गे खर्चाश. तारो बाप मननो मोटो छे पण लगार हठीलो अने दंशी छे. आपणो खटलो मोटो छे; तेमां केटलाएक गरीब गुरबा आसामी जेने खोटो आवीछे, अने जेने तारो बाप तो दमड्डी छोडवानो नहि एवुं देखाशे, त्यां तुं गरीबोने, मांहेथी सहाय थईने तेमनुं काम कर. तारा उपर कोई उपकार करे तेने पण तुं आमांथी आपती जा; तारा बापापासे मागीश नहि. आज बे वर्ष थयां में ताराज हाथथी एवां काम लीधांछे. तेवारथी हुं किया प्रकारना माणसो उपर दया करती हती ते तारा ध्यानमां हशेज. सारांश, पैसा हुं तारा विश्वास उपर आपुंछुं; कोई भलुं माणस संकटमां पडयुं होय तो तेने तेमांथी तुं काढजे. तुं सारु करीश ते हुं जाणीश जे मेंज कर्युं अने तने पण माहं बारंवार

સ્મરણ રહેશે.” એટલું બોલી પછી આગલ તેથી બોલાયું નહિ, પણ આ તેનું સુભાષણ મારા હૃદયમાં લલ્લયું છે તે હું કદી વીસરવાની નથી. મંછા.—(આંત્રો લુપ્તે) વારાણસી, તને ધન્ય છે અને તારી માને પણ ધન્ય છે !

મથુ.—મારા બાપને તથા મારી માને જ્યારે જ્યારે તેનું સ્મરણ થાય છે, ત્યારે ત્યારે તેમની આંત્રોમાં પાણી આવ્યાવિના રહેતું નથી.

વારા.—મારી મા પણ તમારાં માબાપ ઉપર ઘણી મમતા રાખતી હતી. મરતી વખતે તેણી મને કહ્યું કે વિઠ્ઠલશેઠને તું પોતાનો મિત્ર કરીને માનજે અને તેનો ઉપદેશ સાંભળતી જજે. તમારા ઉપકાર મારા ઉપર ઘુસ્કલ છે, ત્યારે આ વાતમાં હું કેટલા કાયદા મેલવીશ તે જુઓ—એક તો મારી માની ઇચ્છા પૂરી પડશે. બીજું, તમારા બાપની પ્રીતિ થશે. મારા બાપને અન્યાય કર્મથકી બચાવીશ. તેને પાછલથી પસ્તાવો થશે તે થવા નહિ દેડું. સઘળાંનો બચાવ થશે. આપણી સુંદર કુંજ કપાઈ નહિ જાય. તમારી અમારી મૈત્રી રહેશે. ફરીથી આપણે એકએકને મળીશું, બોલીશું, અને પૂર્વવત્ આનંદ કરીશું.

મંછા.—(તેના ગળામાં હાથ નાંચે છે) અરે ! મારી વહાલી વારાણસી-

મથુ.—(તેનો હાથ પકડીને) મારા બાપ તને મનથકી આશીર્વાદ દેશે; પણ તારા પૈસા લેશે નહિ.

વારા.—કેમ જે હું તેની વિનંતિ કરીશ. તેવિષે નિર્ભય રહો; તેમાંનું કોઈને કંઈ સમજાશે નહિ. ઝમાં રહો અહિં લગાર, હું પૈસાની કોથળી લેઈને આ આવી.

મંછા.—હું તે પોતાની પાસે લેનાર નહિ.

વારા.—(મંછાને) તું તો તેટલા લે. અને મથુરા, જો તું તેને મના કરીશ તો સંભાળ, હું તારો ચંડોલ લેનારી નથી. પછી હું મારા બાપની આજ્ઞા અચૂકપણેથી માનીશ. તમારા મળી ફરીથી જોઈશ નહિ. અને પછી કદી હું તારી કુંજમાં જનારી નથી.

मंडा.—तुं एवुं बोलेछे पण पछी—

वारा०—(नाके आंगळी अडकावीने तेनें दबावेछे) चुप रहे, तने बोलवानी समजण नथी. हुं तारुं लगार सांभळनारी नथी, ऊभी रहे अहिं जरा, हुं आवुं त्यां लगण. मने अवकाश फाव्यो तो तमारा बापाने हुं बे ओळो पण लखीश. माराथी वहेला अवाशे नहि, तो हुं कोथळी लावीने आ बंगलाना खूणामां मूकीश ते पत्थरा हेठे. हमणाज ते निशानी राख. सांभळेछे ?

मंडा.—मारी निशां छे के मारा बापा तारा पैसा पाछा आपीने मने मोकलशे.

वारा०—तेनो विचार तेणे अगउ करवो. तेम कर्याथी पछी हुं तमने मळवानी क्यांथी ! पछी तमारी मारी पण छेह्नी भेट ; आगळ मने तारी साथे बोलवानी बापानी आज्ञा नथी ; अने तेमने नाणुं न आप्युं तो दैवे एवुंज थवानुं.

मंडा.—आ शा कठोर शब्द काढेछे !

वारा०—मारे बापानी आज्ञा मान्य करवी योग्य छे. पण आपण पाडोशी छिये ते माटे एकएकनी सामुं जोवाने कांई चिंता नथी. लोकोनी नजर चूकावीने समये.—

मंडा.—हुं तो मारी आंखो तारी आंखो सामुं लगाडी मूकीश अने तमने कहीश के तमे मने मनथी वहालां छो. हुं तमने मरता सूधी भूलनारी नथी.

मथु०—तुं बहार फरवाने नीकळशे तेवारे अमे रस्ताउपर ऊभा रही-ने तारी भणी जोयुं तो अमने मना कोण करवानुं छे ? अने पछी—

वारा०—तुं खरुं कहेछे. पछी एकादुं स्मित, एकादुं वांकी नजरनुं जोवुं थयुं तो ते कोईना लक्षमां आववानुं नथी; तो धीरज मूकशो मा. कंई चिंता नथी, सर्व ठीक थशे. पण आपणो चंडोळ क्यां छे ? हुं मारा ओरडामां जाउंछुं. (पेळी तेने लेवा जायछे.)

મથુ૦—ઝમી રહે જરા. હું તેનું પાંજરું લાવું છું. અને તારા ઓરડાના દરવાજાસૂધી લેઈને આવું છું. (તે પાંજરું મૂક્યું હતું ત્યાં જાય છે.)

વારા૦—જાડું, મંછા.

મંછા.—એ જવું અક્ષયી ન હો.

મથુ૦—(મયમીત થઈને પાંજરું खालી લેઈને આવે છે) હવે શું કરું ?
ચંડોલ માંહે નથી.

વારા૦—શું મારો ચંડોલ ગયો ! મારા પ્રાણસમાન મથુરા !

મથુ૦—કોઈએ એનું વારણું ઝાઘાડીને તેને કાઢી મૂક્યો. મને પૂરી खबर છે કે મેં વારણું દીધું હતું.

વારા૦—એ મારા ભાઈવગર ઘોડાનું કામ નહિ. તેં તે મને આપ્યું ત્યારનું તેને માટું લાગ્યું હતું. અને આપણે અહિંયાં બોલતાં છતાં આપણી દૃષ્ટિ ચૂકવીને તેણે એ કૃત્ય કર્યું.

મથુ૦—તેણે લગાર રમવાને લીધો હોય તોપણ સારું.

વારા૦—હું તેને તારા કરતાં સારીપેઠે ઓળખું છું. તેણે તેને ઝડાવી જ દીધો હશે.

મથુ૦—વારુ ત્યારે, ઝમી રહે. તે એટલામાં આઘો ગયો નહિ હોય. જો કોઈ જાડ ઉપર હશે તો તેને ઢાળા દેવાડ્યા એટલે તરતજ હેઠે આવશે. હું સઘળું રાત્રી તેને સારું ફરીશ.

વારા૦—(મથુરાને) તને યશ આવે, મારા મિત્ર. (મંછાને) વિચારો મથુરો ! મને તેની દયા આવે છે. તેણે શી હાંસે મને તે પક્ષી આપ્યું હતું !

મથુ૦—શરૂં, તને તેણે આપ્યું ત્યાં સૂધી તેને ચેન પડ્યું નથી.

વારા૦—વારુ ત્યારે, હું જાડું, મંછા. હું આમ પાછલે રસ્તે જાડું છું અને તું તેમ વાડપાસેથી હલ્લવેજ મારી બારીતલે આવ, એટલે હું ઉપરથી કોથળી અને કાગળ નાંચીશ. મારો વાપ મધ્યે કંઈ ન હોય તો હું તને તે જાતે હેઠે આવીને આપીશ.

મંછા.—આહારે મારી મૈત્રિણી ! શું દયાલુપણું, શું ઉદારપણું આ !

तारो पाड अमे केम वाळीशुं ! (ते बेड बे वाटे जायछे.)

प्रवेश ६.

केशवराय, मोतीराम.

मोती०—केम बापा, में खोटुं कहुं? तैं जोयुं नहि? तारी आज्ञा प्रमाणे चालवाने बाने शी अवघड पडल्ले?

केश०—वारु ए चंडोळनी शी वात छे रे?

मोती०—आपणे संताया हता माटे में तमने ते कहुं नहि, केमके तेओ सांभळे. ते वात एवी छे के प्राणसमान मित्र मथुराए जीव जान सखी वाराणसीबाईने चंडोळ नजर कर्यो; जीबलग मैत्रिणी वाराणसी, ते नठारुं पंखेरु लेईने एवी आनंद पामी, के तेणे ते पोतानो जीबलग प्रिय मथुरातुं नाम पाडवुं. पण में एवुं कर्युंछे के तेनुं ते पक्षीसाथे अतःपर रमवुं थाय नहि.

केश०—ते कैम?

मोती०—तेणे चंडोळनुं पांजरुं तेणीमर मूक्युं हतुं, त्यां में न जाणे तेम जईने बारणुं ऊघाडीने पाछो तेने ऊराडी मूक्यो. ते ऊडतां-ज, शाडनी डाळीउपर जई बेठो; पछी ते आ डाळी उपरथी ते डाळीउपर, ते डाळी उपरथी पेली डाळीउपर, एम ऊडतो हतो. ते हवे तेने जो पकडे तो हुं तेमने पक्कां जाणीश; पण तेमनाथी ते शुं थाय ?

केश०—थारे तैं ए माठुं लुच्चाईनुं काम कर्युं. विठ्ठलशेठनां छोकरां-ने दुःखबीश नहि एवी मारी तने आज्ञा हती, नहि ? ए बात-मां तारी बहेनने पण केटलुं दुःख लाग्युं हशे वारु ?

मोती०—तेणीए तमारी आज्ञा न मानी तेनुं तेने पारिपत्य नाहि ?

केश०—तेनुं पारिपत्य करवानो अधिकार तारी पासे नथी. दोड बहेलो, माळीने अथवा बीजा कोई माणसने जईने कहे के चंडोळने शालो, अने तेबोज मारीपासे लाबो.

मोनी०—पण बापा, तमे बाने मना करी हती, के विठ्ठलशेठनां छो-
करांसाथे छेक बोलवुं चालवुं नहि; एम छतां तेमणे भेट करी,
ते तमे तेने लेवा देशो?

केश०—मथुराए चंडोळ आप्यो ते वखत तेणे मारी आज्ञा जाणी
हती?

मोती०—तेणे नहि, पण बाए तो जाणी हती. एवं छतां तेणीए
तमारी अवज्ञा केम करी?

केश०—तेनो विचार में कयों होत, तारे गरज नथी. तेणीए मने
ते चंडोळ देखाड्यो होत, अने मने तेवुंज देखात तो में ते पा-
छो अपाव्यो होत, माटे हुं तने वळी एक वार कहुंछुं के दोड
बहेलो, अने चंडोल मळे तेम कर, नहितो तने, शुं छे ते जणाशे.

मोनी०—पण बापा, ते बोली ते तमे स्पष्ट सांभळ्युं के नहि? ते-
नीपासे तमे न जाणो एम कांई पैसा छे, अने ते ते विठ्ठलशेठने
तमारुं देवुं वाळवासारु आपशे. हारे हा भली वात सूझी?
बापा, मंछानी वाट पकडी बेसुंछुं; अने ते पैसा लेई जतां तेने
तमारी पासे पकडी लावुंछुं.

केश०—तेम करी तो जो; में हमणा तने कहुं ते प्रमाणे करेछे के नहि!

मोनी०—(बरबडेछे) हुं तेने पकडुं तो भली मज्ञा थाय.

(ते बहार जायछे.)

प्रवेश ७.

केशवराय.

(पोतानी मेळे विचार करेछे.)

जुओ हुं जाणीतो यईने आटली भूल्यो; अने आ छोकरां यईने
एओए आटली मैत्री, कृतज्ञता, अने उदारपणुं देखाड्युं ! में बारा-
णसीने मना करी हती खरी, पण ते में सारुं कयुं शुं ? जे सहूण में
तेने शीखव्या, तेज हुं तेने विषे निंदुं शुं ? आ संसार अरण्यमां

जे एकज सुख, जे मनुष्यनी एकज विश्वाति, एवां जे गुणी अने समवयी मित्रोनी संगति, तेनुं सुख हुं तेनी पासेथी केम हरी लेउं ! जेनी खोट, मारी सघळी संपत्ति खर्च थाय तोपण भरी अपाशे नहि. आ एटलुं हुं केम कसंछुं एवुं विचारी जोतां मारा मनमां जे वात भराई ते थवी जोईए, एटलुंज एनुं कारण छे. मारी लाडक-बाई छोकरी, मारा सघळा बाग, सघळा बंगला, अने बीजा मारी पासेना सघळा तारा सारा सारा पदार्थ जे तेठला सर्व पण तने प्राप्त थाय तोपण तने ते कुंजनी याद वीतरशे नहि, जे कुंजमां तने तारा मित्रोनो मेळाप थईने आनंद थायछे. आहा ! भली मने पण शिक्षा लागी ! तुं न होत तो आज मने पण विठ्ठलशेठ जेवो अमोलिक इष्ट अंतरात ; ते सुख तें मारुं राख्युं, तें मने अन्याय कर्मथकी अने पश्चात्तापथकी काळ्यो, तांरु उदार चरित्र जोईने तारा भाईतुं नीच-पणुं मारा हृदयने घणी व्यथा करेछे. नठारो छोकरो ! केटलुं नीच-पणुं तारे विषे छे रे आ ! हशे, हवे मारे जोवुं जोईए के विठ्ठलशेठ पोतानां छोकरां प्रमाणे चित्तनो उदार छे के नथी. आ प्रसंगे ते वर्त्त-शे ते उपर मारा आगला मित्रने सुखनी आशा छे—एक तो आज ए-वुं थशे के हुं अयोग्य मित्रथकी छूटीश ; अथवा मने योग्य मित्रनो लाभ थशे. (तेणीमरथी वाराणसी हळवेज चाली जायछे ; तेने जोईने ते बोलावीने कहेछे) वाराणसी (ते सांभळ्युं न सांभळ्युं करीने तेवीज चाली जायछे, तेने ते बीजीवार बोलावेछे) वाराणसी, अहिं आव.

प्रवेश ८.

केशवराय, वाराणसी.

केश०—तुं क्यां जती हती ? तुं मने चूकवती केम हती ?

बारा०—(लगार गभराईने) एमाटे के तमने उपद्रव न थाय.

केश०—मने मालूम छे के तने मथुराए चंडोळ नजर कर्यो हतो.

शुं तेने खोळवाने जायछे ?

वारा०—हा, बापा. तेणे मने एक आप्यो हतो खरो. हुं जाणुंलुं
के मोतीए तमने कहुं हशे.

केश०—पछी, तें ते लीधो नहि होय.

वारा०—मैं ! ना, ना. (मनमां) अहो, लीधो ते हवे ना केम
कहुं ! भलो विचारो. ते पक्षी मने आपतां तने केटलो आ-
नंद धयोळे ? मथुरा.

केश०—ते तारे पाछो आपवो जोईए.

वारा०—हा बापा, मारी पासे हतो, पण ते ऊडी गयो.

केश०—ए खरुं के ?

वारा०—हा बापा, हुं खरुंज कहुंलुं, जोईतुं होय तो हुं तमने तेनुं
खाली पांजरुं देखाडुं.

केश०—तेने बहार कोणे छोडी मूकयो हशे वारु ? ए मोतीनुं काम हशे.

वारा०—ना, बापा, तमे भाईने एम कहेशो मा. पांजरानुं वारणुं
सारुं अडकाव्युं नहि होय, तेथी ते बंदीवान नाठो. मथुरा तेना
शोधने सारु गयो छे, तेने जडशे तो ते मारी पासे लावशे.

केश०—ग्रारे तुं तेनीसाथे बीजी वार बोलवानी के ? तेने शुं क-
हीश ? तें तेने हजु मारी आज्ञा कहीछे के नहि ? अने तेथकी
छेली विदाय लीधी के नहि !

वारा०—ना, बापा, ते मने घणुं अवघड लागेछे. तेवुं एकवार थयुं
एटले पछी मने काळकटी घणी कठण लागशे—

केश०—मारी आज्ञा मानवाने तने मोटी अडचण पडेछे, केम ?

वारा०—तेमाटे नहि; एवुं तमे मनमां आणशो नहि, बापा, पण में
एवी निष्ठुरता करी होय तो मने जणायछे के तमे माराउपर
ममता करशो नहि. तमे मने पोतानुं छोकरुं कहेंनार नहि, जो
वारु मने काई खेद थया वगर हुं अकस्मात् तेनी प्रीति तोडुं,
तो तमेज मने तमारा मनमां शुं कहेशो ? मारा मित्र मने शुं कहेशो ?

केश०—पण तेमना बापे मारो अन्याय कर्पो होय तो ताराथी

छाना रहेवाशे ! तने मारुं अभिमान आवशे नहि के ?

वारा०—एवुं केम थशे ? मने अभिमान आवशे. अने तमारुं समाधान थवासारुं हुं सर्वस्व आपीश.

केश०—हुं तेनी पासे शुं मागुंछुं, अने ते मने शुं आपतो नथी, ते तुं जाणेछे ?

वारा०—हुं जाणुंछुं, हा, हुं जाणुंछुं. ए बापा तमे मने केम पूछोछो ?

केश०—एमाटे के मारे जाणवुं जोईए के विठ्ठलशेठनां छोकरा-
ने ते मालूम छे के नहि, अने तेओए तने ते कहुंछे के नहि.

वारा०—हा, तेमणे मने कहुं. तेमणे मने संधुं कहुं, तमे रीस न लगाडता, बापा.

केश०—वारु तने केम जणायछे ? हुं काई गेरवाजबी चाल्यो के ठीक ? विठ्ठलशेठउपर मारा एटला उपकार छतां तेणे मारी नानी सरखी बात सांभळबी नहि ? अने जे हुं मागुंछुं, तेनुं.
मारी पासेथी तेने सोगणुं मूल मळशे, एवुं छतां.

वारा०—बापा, हुं नानी छोकरी, तमारा मोटाना खटलामां शुं समजुं !

केश०—तुं पोताना मनमां विचार कर. अने ते शुं कहेछे ते मने कहे.

वारा०—बापा मने क्षमा करबी. मारुं त्दय काई एकादी बात एवी कहेशे के ते तमने गमशे नहि.

केश०—हुं समज्यो. हुं अन्याय करुंछुं एवुं ते कहेछे, एमां भ्रांति नहि.

वारा०—मने जणायछे के तमने हमणा रीस लागशे.

केश०—ना, बीश मा, बोल तुं.

वारा०—गमे ते हो, तमने खोटुं लागे एवुं हुं कदी बोलनारी नहि.

केश०—तेनी कशी चिंता नथी. तने जे देखाय ते साफ बोल ;
मारी आज्ञा छे.

वारा०—वारु खरे. मने जणायछे के तमारो काई अन्याय नथी,
अने विठ्ठलशेठनो पण नथी.

केश०—भरे खुशामतीअण छोकरी ! अमे बेउ खरा एम केम

યાય ? અમારા માંહેથી એક ટુકડો અને એક ટુકડો હોયજ.

વારા૦—બાપા મને ક્ષમા કરો. મને સૂચ્યું તેમ હું બોલી. તમારો વિઠ્ઠલશેઠ ઉપર ઘણો ઉપકાર છે માટે તમે માગોછો તે તેણે આપવું જોઈએ એ સ્વરૂપ; અને વિઠ્ઠલશેઠને ન આપવાનું કારણ છે માટે તે ના કહેછે તે પણ સ્વરૂપ.

કેશ૦—તે ગમે તેમ હોય. પણ તે કહેછે તે તને ઠીક દેખાયછે ?

વારા૦—તે હું શું કહું ? મને જણાયછે કે તેણે તમારા ઉપકાર જાણીને પોતાની કુંજ તમને આપવી એ તેનો ધર્મ છે; જેણે તેને તે કુંજ આપી, તેનો કરાર જાણીને તમને તે આપવી નહિ, એ પણ તેનો ધર્મ છે. મેદાન કરવું માટે તમે તે કાપવાનાં છો; અને પોતાનાં છોકરાંને વિશ્રાંતિ સ્થલસારૂ તે તે રાખવાનો છે. તમે ગામના ધણી, તમારા હાથમાં સત્તા છે, માટે તમે તે કાપી શકશો; તમારી પ્રાર્થના કરીને તમારી પાસે છોકરાં માગસો લાવી રહીને તે રાખી પણ શકશો; એમ છે.

કેશ૦—થયું હવે, તારી બુદ્ધિ સાંભળશે તે ફસશે. વારુ ચારે હવે તેણે મારા પાંચસો રૂપિયા આપવા, અને પોતાની કુંજ રાખવી.

વારા૦—ચારે તમે પણ એમ તેના ઉપર બઢાત્કાર—

કેશ૦—તેમાં પછી જણાશે, ટુકડો કોણ અને ટુકડો કોણ છે, અં—

વારા૦—ના, બાપા, રીસ ચઢાવશો મા, મને માત્ર તેમ લાગેછે; શું કહેવું તે સૂક્ષ્મ નથી માટે મોઢે આવ્યું તે બોલી, પણ, બાપા, પાંચસો રૂપિયા તેણે આજ ક્યાંથી આણવા ?

કેશ૦—ક્યાંથી આણવા ? એ જો તને માલૂમ નથી, તો મને પણ માલૂમ નથી. પણ જો તે તારી પાસે માગવા લાગ્યો તો પછી ?

વારા૦—(બાપને બાથ ખીંચે) બાપા, હું હવે તે તમારાથકી કેમ છાનું રાખું ? તમે મને મારશો તોપણ પૂરવશે, અને તે મને ઘટે તેમજ કર્યું છે.—

केश०—छोड, छोड, छोकरी, मने जवा दे. पण ए शुं ते हुं सम-ज्यो नहि.

प्रवेश ९.

केशवराय, वाराणसी.

मोतीराम (मंछाने खैची लावेछे.)

मोती०—बापा, आ भली पकडाई. हुं जाणुं के एनी पासे ल-खोटो छे, ते वाराणसीना नामनो हशे. (मंछाने) चाल अली काढ ते बहेली. नहितो हुं तारा सर्वांगनो झाडो लेईश. बापा, ए बाडभणीथी नासती हती ते बेळा एना हाथमां में दीठोछे.

केश०—मोती, बलात्कार करीश मा. (मंछाने) छोकरी तारे अहि कोनी साथे काम छे ?

मंछा.—(गभराईने) नथी—हा,—हुं एने जोती हती.

केश०—तुं बीश मा ; छोडी. तुं कोने जुएछे ?

मंछा.—वाराणसीने—

मोती०—पण मंछी, अमारे तमारी साथे बोलवुं नाहि माटे बापाए मना करीछे, ते तुं जाणेछे के ?

केश०—(मोतीने) हुं तने विनति करुं के छानो रहे. (मंछा-ने) छोकरी, आ लखोटानी शी वात छे ते मने कहे.

मंछा.—ते काई नथी. (वाराणसी भणी संचित जुएछे) वाराणसी, हवे केम करवुं ?

वारा०—मारी बहेनी, आपणने हमणा बापाथी काई छानुं राख-वानुं नथी.

मोती०—(केशवरायने) जुओ बापा. तेओ तमारा समक्ष एक बीजा साथे केवां बेधडक बोलेछे ? ए तमारी आज्ञानुं उल्लंघन नहि के ?

केश०—तुं छानो रहे. मंछा, छे शुं ते मने कहीश ?

મંછા.—વારુ ત્યારે ; તમને કહેવાનુંજ છે માટે સાંભળ્યો. મારા બાપાએ વારાણસીને કાગલ લખ્યોછે. (વારાણસીના હાથમાં લખોટો આપવા માંડ્યો તેટલે મોતીએ તે તેના હાથમાંથી લેવ્યો.)

મોતી૦—જોયું બાપા ! એમાં પૈસા ભર્યાછે ; (વારાણસીને) ઝમી રહે છોકરી, હમણા બાપા તારી સારી પૂજા કરશે.

(તે લખોટો બાપાના હાથમાં આપેછે.)

કેશવરાય કાગલ વાંચેછે:—

“ પરમ ઉદાર છોડી, તૈ તારા બાપથી છાના મને પૈસા મોકલી દીધા, તે મારે લેઈને તારા બાપને ભરવા અને કદાચિત્ વાત ઝગાડી થઈ તો તને ઠપકામાં આળવી એ મને યોગ્ય નહિ. એવું મારે હાથે બન્યું તો તુંજ પોતાના મનમાં મને શું કહીશ ? તો હું તેવું કરનાર નથી ; હું દેવાદાર છું તેવોજ રહીશ, ડ્યાંસૂધી હું તે પોતાની જાતકમાઈના દ્રવ્યથી વાલું યાંસૂધી. તારા બાપની મરજી પ્રમાણે મારાથકી બનતું નથી માટે મને લાગેછે. પણ શું કરું ? મારો ઉપાય નથી. કેશવરાયે સત્તાના વઝથી ઇચ્છામાં આવે તે મને ન જણાવતાં કર્યું હોત તો હું ક્યાં બોલવાને આવ્યો હતો ? તેમ થયું હોત તો મને મારા મનમાં એટલું લાવવાની પણ જગ્યા હતી કે ? મારા મિત્રો સાથે મેં બોલી કરી હતી તે મેં તોડી નહિ. મને આ લોકને વિષે તમારા બાપાની તથા તમારી મિત્રાઈ અમૂલ્ય છે. તું જેવી મારી સાથે અને મારા છોકરાં સાથે આજસૂધી ઉદાર ભાવે ચાલી તેમજ આગલ ચાલજે, એ મારી પ્રાર્થના છે.”

સહી વિઠ્ઠલશેઠ.

(કેશવરાય વારાણસી ભળી જુએછે.)

વારા૦—(તેની પાસે જાયછે) હવે બાપા, એ પૈસા મારી પાસે કેમ આવ્યા તે હું તમને કહુંછું. આજલગણ કહ્યું નહિ તેની મને ક્ષમા કરો.

કેશ૦—(તેને બોલી દેછે) તે હું જાણુંછું, છોકરી ; તમારું ભાષણ

धतुं ते में आडा रहीने सर्व सांभळ्युं. तमारी मोटाई जोईने मने घणो आनंद थयो. हुं शरम मूकीने कहुंछुं के तुं न होत तो में आज एवुं अकर्म कर्युं होत ते मारा मनने जन्मसूधी संतापत, अने हुं दुःखी थात. आ तुं तारा पैसा ले, अने तारी माए जेम कहुं होय तेम एनुं सार्थक कर. ए धर्म करतां ववराशे माटे बीश मा. मारां छोकरां, तमारी वहाली कुंज अक्षयी रहो, अने तमारी मैत्री उत्तरोत्तर वृद्धि पामीने दृढ थाओ.

वारा०—(तेनो एक हाथ शालेछे) बापा, आज तमे मने नवो जन्म आप्यो होय एवुं जणायछे.

मंछा.—(तेनो बीजो हाथ शालेछे) रायजी साहेब, शुं भलापणुं आ ! मारो बाप—(तेनुं गळुं बेसेछे, बोलातुं नथी.)

केश०—(मंछाने) गुणवाळी छोडी, तारा बापाने आ पत्र पाह्नुं आप अने कहे के एमां काई बीछुं लखवानुं छे, ते मारो मेळाप थया पछी कहीश.

मोती०—ए शुं बापा ? तमे अने—

केश०—चूप, बोल नहि. तारी नठारी जीभ मौमां घाल. आजना दहाडामां तें मने तारा दुष्टपणानी ओळखाण आपी.

मोती०—वाह ! में तो तमारी आज्ञा पाळी. छोकरांए मावापनी आज्ञा नहि पाळवी के ?

केश०—तेपणे पाळवी. पण मावाप जो अन्याय करवा कहेछे, तो छोकराए पोताने उचित अने जेमां ईश्वर राजी थाय तेज करवुं. हुं स्वार्थपर थईने अन्याय करुं ए तारा अंतरमां जो तुं समज्यो नहि, तो मने तारा सद्गुणनी आशा आगळ देखाती नथी. वाराणसी केवी चाली ते जो.

मोती०—पण बाए मारीपासे राखवाने तेवा पैसा आप्या नहता.

केश०—तेनुं कारण के तेणीए तारी पूर्वज परीक्षा करी. पैसा नथी तो मीठा शब्द नहि हता शुं ? जेणे करीने तें तारा मित्रोनुं, अने

જેને તને પ્રથમ વિદ્યાભ્યાસ કરાવ્યો તે ગુરુનું સમાધાન કર્યું હોત. પણ ચંડોલનું શું થયું ? તું તેનો શોધ કરાવેછે કે નહિ ?
મોતી૦—વાડીમાં મને કોઈ મળ્યું નહિ.

પ્રવેશ ૧૦.

કેશવરાય, મોતીરામ, વારાણસી, મંછા, મથુરો.

(મથુરો દોડતો આવ્યો અને શ્વાસોશ્વાસ નાંખેછે. એક હાથમાં તેણે ચંડોલ શાલ્યોછે; બીજે હાથે લોહી નીકળ્યુંછે માટે ચીથરું વાંટાવ્યુંછે.)

મથુ૦—વારાણસી, વાસણસી, આવ વહેલી. સારું થયું યાર, આ જો, તારો ચંડોલ લાવ્યો. અરે જૂઠા, નાશી ગયો હતો ની ?

(કેશવરાયને જોઈને તે જરા દવાયછે.)

વારા૦—(તેની સામે દોડેછે) મારા વહાલા મથુરા. (તેના હાથમાંથી ચંડોલ લેછે અને કહેછે) અરે ઠગ; કેવો પકડાયોછે ! હવે તું મારી પાસેથી જવા પામનાર નથી. જા હવે પોતાના પાંજરામાં. (તેને માંહે ઘાલીને વારણું બંધ કરેછે.)

કેશ૦—મારા પ્રિયકર મથુરા, તારા હાથને તે શું થયું ? તારા લૂગડાને તે લોહી શાનું લાગ્યુંછે ?

મથુ૦—(સાશ્વર્ય અને સાનંદ) વારાણસી સાંભળેછે કે નહિ ?

વારા૦—હા મથુરા, સર્વ વાત સારી થઈછે.

મંછા.—હવે આપણી મૈત્રીને અટકાવ નથી. (મથુરો આનંદે નાચેછે. કેશવરાયને મોટા વિનયથી નમેછે. મંછા, મથુરાનો હાથ શાલીને દિલગીર થાયછે) તને ઘણું દુઃખ થયું, भाई. મને તારો હાથ દેखाड तो खरो.

વારા૦—અરેરે ! મારે સારું તું આટલું દુઃખ પામ્યો !

મથુ૦—અં ! તે કાંઈ નહિ. ચંડોલની પછવાડે શાડીમાં દોડતાં હાથને લગાર વાગ્યુંછે. મારો હાથ ભાગી પડ્યો હોત, તોપણ હું

चंडोळने लीधा सिवाय तारीपासे आवत नाहे.

वारा०—आहा ! मारे विषे एनी शी ममता छे? बापा हवे जलदी एने कांई उपाय कर्यो जोईए. सामनाईपासे सारुं ओसड छे.

केश०—तेने कहीने ते उपाय पहेलां कराव. हवे चाले मारी साथे छोकरां ; आज आनंदनो दिवस छे माटे तमारे सारुं में उजाणी करीछे. तमारां माबापने पण बोलाव्यांछे. आज तमे मारा गुरु थयां, अने तमारुं चरित्र जोईने मने जणायुं के तमारां जेवां गुणी छोकरांथकी माबापो पण शिक्षा लेवाने योग्य छे.
(सर्व ऊठीने जायछे.)

घरडो भीखारी.

दयाळजी.

दया०—(चाकरने) आ घरडाने तुं माहे केम आववा देतो नथी?

घर०—महाराज, तेणे मने बोलाव्यो पण हुंज आव्यो नहि.

दया०—केम वारु ?

घर०—मने कहेतां लाज आवेछे. में कदी कीधुं नथी ते कर्म करुंछुं. हुं भीख मागवाने आव्योछुं.

दया०—तुं भलो माणस देखायछे ; गरीब थयो माटे तने शरम केम लागेछे? केटलाक मारा पण मित्र गरीब छे, ते मळतो हुं तने पण लेखीश. आव मारी पासे वेस.

घर०—क्षमा करो, महाराज, मने हमणा अवकाश नथी.

दया०—एवुं अगत्यनुं तारे ते शुं काम छे?

घर०—आ सृष्टिमां जे मुख्य काम करवानुं तेनी तजवीजमां हुं छुं. आपणे अहिं एकलाज छिये. हुं तमने खरुंज कहुंछुं के मारा आयुष्यना आठ दहाडा बाकी छे.

दया०—ते तने केम समजायुं ?

घर०—मने केम समजायुं ते माराथी तमने कहेवातुं नथी, पण हुं

જાણુંહું, કેમકે એવું મને લાગેછે અને તેમ બની આવશેજ. સારું છે કે મારા મરવાથકી કોઈને ટોટ આવનાર નથી. મારા જ-
માઈએ તથા મારી છોકરીએ મારું આજ બે વર્ષ સૂધી પોષણ કર્યું.
દયા૦—તે તેમનો સ્વધર્મ છે, તેમાં તેમણે વિશેષ વાર્તા શી કરી ?
ઘર૦—આજ સૂધી મારી પાસે પૈસો હતો તેણે કરીને હું કોઈના
તાવામાં રહેતો નહિ. તે મેં એક ગૃહસ્થને ત્યાં મૂક્યા હતા તેણે
તે ચૂપચાપ રહ્યાલાલિયાં ઝડાવીને પોતાને અને મને પણ ગરીબ
કર્યો. મહારાજ, ક્ષમા કરવી, આપ પણ ગૃહસ્થજ છો; પરંતુ
સારું છે તે હું જોલ્યો.

દયા૦—એ વાત મારી પ્રત્યક્ષ હોત, તો હું સંતોષથી સાંભળત, મને
રીસ ચઢત નહિ.

ઘર૦—મારાથી છેલ્લેસૂધી કામ કરાત તો સારું હતું, પણ હવે હું
છેક અટક્યો, અને નિસ્તેજ થયો. મને જાણાયછે કે હું હમણા
આ શરીરમાંથી છૂટીશ, માટે ઈશ્વરે મારા હાથ પગ નિર્બળ ક-
ર્યાં. હું કદી કામ કર્યા વગર રહેતો નહિ; મહારાજ, હું જુવાન
હતો ત્યારે કામ કરું તેણે કરીને મારું શરીર ટક રહ્યું હતું. મેં
કદી વૈદ્ય જાણ્યો નથી. પણ જે કામ જુવાનીમાં જોરાવરી
આણતું હતું તેજ ઘડપણમાં શ્રમ આપવા લાગ્યું. પછી મારાથી
કામ થાય નહિ એવું થયું, તેટલામાં પાસે વિત્ત હતું તે પણ ગ-
યું. મને કામ કરવાની મનથકી રુચિ છે પણ શું કરું? હાથ-
પગ રહ્યા એ સંભારીને મારી આંખોમાં આંસુ આવેછે, એની ક્ષમા
કરવી. હું પોતે દુર્બલ જોઈને ઘણો કષ્ટી થાઉંહું.

દયા૦—તારાં છોકરાં તને પોષતાં નથી ?

ઘર૦—મારે એક છોકરી માત્ર છે; તેના વરે મારી પુત્ર કરતાં વત્તી
સંભાળ કરી. તેણે મને છતા પદાર્થમાં કંઈ કમી રાખી નથી.
ઈશ્વર તેનું કલ્યાણ કરો !

દયા૦—ત્યારે શું તે હમણા તારી સંભાળ કરતાં નથી ?

घर०—तेज गरीब थयां तो मारी संभाळ ते झुं ले ? नदीमां रेल आवी तेणे तेनुं घर वहेवडाव्युं; तेमनुं सर्वस्व धोवाई गयुं; दो-रटांक मरी गयां. तेमणे मने पोषवा माटे करज कर्णुंछे; एटली एक वात तेमणे मारी आज्ञा विना कीधी; ते मने घणुं माहुं लाग्युं. हवे मारी उत्तरक्रियानो पण भार तेमना उपर पडे नहि, माटे हुं भीख मागुंछुं. हुं जूनो माणस, पण नवो भीखारीछुं, महाराज.

दया०—अने तुं रहेछे क्यां ?

घर०—तेटलुं हुं नथी कहेतो. माहुं अथवा मारां छोकरांनुं रहेवा-नुं ठेकाणुं तमारे पण पूछवुं नहि.

दया०—क्षमा करजे, घरडा डोसा, में सहज पूछयुं.

घर०—हा, हुं पण जाणुंछुं. आठमे दिवसे तमे स्वर्ग सामुं जो जो, त्यां माहुं घर ढाक्युं रहेछे नहि.

दया०—(तेने मूठी भरीने रूपिआ आपेछे) डोसा, आ ले. ईश्वर तने घणा दिवस जीवाडो !

घर०—आटला बधा ? ना ना, एटला में इच्छया नहोता. मारे पांच रूपिआ मात्र जोईएछे. ते करतां वधता मारे कामना नथी. स्वर्गमां कोई पण वातनुं ऊणुं नथी.

दया०—तुं बाकीना तारां छोकरांने आप.

घर०—तेमने काम करवानुं सामर्थ्य छे खारे तेमने धर्मादानुं शा-माटे जोईए ?

दया०—जा, मारा भला डोसा, जा अने स्वस्थ रहे.

घर०—(पांच राखीने बाकीना रूपिआ पाछा आपेछे) महाराज, आ आपना आपज लो.

दया०—मारा मित्र, तुं मने शरमावेछे.

घर०—मने ए लाज लागेछे. पांच रूपिआ पण लेवाने मने संकट लागेछे. खारे ए बाकीना राखो; कोई बीजा भीखारीओ आव-

શે તેમને આપવાને કામ લાગશે.

દયા૦—તારી અવસ્થા જોઈને મને દયા આવેછે.

ઘર૦—હવે ईશ્વરને મારી દયા આવે તો સારું, અને તમારા ઔદાર્યનું ફલ તે તમને શતગુણિત આપે.

દયા૦—તું કાંઈ અન્ન લેઈશ ?

ઘર૦—હું સવારે खाई બહાર નીકળ્યો હતું.

દયા૦—ચારે તું કાંઈ સાથે તો લેતો જા.

ઘર૦—ના મહારાજ, તે ईશ્વરને ગમશે નહિ. તમારી રુચિ હોય તો એક સોપારીનો કડકો મને આપો, અને खाવાને જરાક તમાકુ.

દયા૦—તારે જોઈએ તેટલી સોપારી લે, ચેસ અને તમાકુ પાન સારીપેટે खाईને જા.

ઘર૦—ના, મારે જરાક જેટલી બસ છે; વધતી સહેવાતી નથી.
(દયાબાળી પોતાનો વાટવો તેની આગળ ધરેછે.) તે ईશ્વર સા-
મું હાથ કરીને કહેછે, હે ભગવાન, આ ગૃહસ્થનું કલ્યાણ કર !
(તે બેડ જળ પાન સોપારી खाયછે.)

દયા૦—હોસા, આજ રાત તું અમારે ઘેરજ રહેતો ? તને કોઈ જુએ નહિ એવું તારું મન હશે, તો હું પણ તને તેવીજ જગ્યા આપીશ.

ઘર૦—ના, મહારાજ, મારાથી રહેવાય નહિ. મારો અમૂલ્ય સમય જાયછે.

દયા૦—મને ત્રીજી કાંઈ સેવા કહે.

ઘર૦—તમારા ભાવ માટે હું કાંઈ માગું તો; બાકી મારે આ છે-
કમાં કાંઈ અપેક્ષા રહી નથી. એક બનાતનો કડકો આ હાથે બીટાબાળને હોય તો આપો. (હાથ સામું જુએ) આ હાથ મારો છેક રહી ગયોછે.

દયા૦—(બે કડકા આપેછે) લે આ; હાથને સારું બે, મારા મિત્ર.

ઘર૦—ત્રીજો રહેવા દો; મારે એક બસ છે. મારો જમણો હાથ સારો છે, તે ઝુઘાડો રાખાશે. હાથો માત્ર શક્તિહીન થઈ ગયોછે. એ ત-

મારો ઉપકાર હું વીસરવાનો નથી.

દયા૦—અને, મારા મિત્ર, હું પણ તને વિસારીશ નહિ. મારે માથે તારો પુણ્યવાન હાથ એકવાર મેલ વાહ.

ઘર૦—ભગવાન તમને સુખી રાखો, અને સ્વર્ગસુખ આપો !

(તે જાયછે.)

સમાગમ સુખ.

વલ્લભ છોકરો પ્રકૃતિએ સ્તબ્ધ હતો. આશો દડાડો તે વિચાર-માં રહેતો હતો ; કોઈ સાથે શાશું બોલે નહિ. તે પોતાના કાકા સાથે બહાર જાય સારે વાટે જે જે જુએ તે તે ઘેર આવ્યો એટલે એકલોજ મનમાં ઘોળે. તેના કાકાનાં છોકરાં હતાં, તેમને તે તેની ટેવ જરા ગમે નહિ. એક દિવસે તેમણે વલ્લભની પોતાના બાપપાસે ફર્યાદ કીધી અને બોલ્યા, બાપા, આ અમારી મંડળીમાં હોયછે એટલે એથકી અમારો ઉત્સાહ ભંગ થાયછે. આગલ તે બાપને કહેવાનાં હતાં કે એને આપણા ઘરમાંથી વિદાય કરો, એટલામાં તેમને બીજી સૌમ્ય યુક્તિ સૂઝી, કે તે જેમ કરેછે, તેમજ તેની સાથે આપણે પણ કંઈક દિવસ કરવું.

પછી બીજે દહાડે, તેમાંહેલો એક જળ કિલ્લો જોવા ગયો ; એક જળ તોપતાનું; એક જળ ગોદી, તથા વરાઝયંત્ર, તથા વહાણો; એક જળ કુલાબાની દીપમાલ ; અને એક જળ ધારીપુરીનું પાંડવકુલ. તે સઘડાં સંધ્યાકાળે ઘેર આવ્યાં સારે રોજ આનંદની વાતો કરતાં, તેમ તે દહાડે તેમણે વલ્લભને કાંઈજ કહ્યું નહિ. તેઓ નિસ્ય એક-એક સાથે ઠગ્ઠા મશ્કરીની વાતો કરીને આનંદમાં કાલ ગુમાવે ; તે દહાડે જ્યાં સ્થાં સ્તબ્ધ, ઉદાસીન, વિરસ થયાં. વલ્લભને તે મનમાં લાગ્યું અને મોટો પશ્ચાત્તાપ થયો. તેને જણાયું કે આપણો સ્વભાવ રંજક નથી, તે જોઈને એ છોકરાં આપણી સાથે ત્રેવંજ ચાલ ચાલવા લાગ્યાં. પછી તે દહાડાથકી તેણે તે પ્રકૃતિ છોડીને તેમની સાથે

મન મોકલ્યું કરીને તે બોલવા લાગ્યો. તે વારથકી તેમનું તથા તેનું મન મઢીને તેઓ પરસ્પર આનંદ પામ્યાં. પછી તે મિત્રાઈનું સુખ અનુભવવા લાગ્યો. તેને સમજાય તે વાત તેમને કહે અને તેમના મોઢાથી પોતે સાંભળે; તેણે કરીને તે સર્વને ગમવા લાગ્યો.

મોટાનું મન.

નાટક એક અંકી.

પાત્ર.

મનમોહનરાય.

દીવાળી..... તેની છોકરી.

જીવરાજ તેનો ભાણેજ.

સાકર ... તેની ભાણજી.

ચાકર

ગણેશ ગાડીવાન.

સ્થલ—મનમોહનરાયનું ઘર.

પ્રવેશ ૧.

મનમોહનરાય.

બીજાનાં છોકરાં આપણે ઘેર લાવીને આવું થાયછે ! એજ જીવરાજ, એના ઉપર મારી મમતા કેટલી ! તે મારાં છોકરાંકરતાં મને અધિક વહાલો હતો, અને તેજ હમણા કેટલો દુષ્ટ નીપજ્યો તે જુઓ ! મને આશ્ચર્ય લાગેછે કે નાનપણે તેની ચર્ચા સારી દેખાતી હતી, તે સંધું ઝલટું કેમ થયું ? તેની ખલઈ કેવી ! તેનું ધૈર્ય કેવું ! સંતોષવૃત્તિ કેવી ! જેનું સિંહ જેવું પરાક્રમ, ઘેટા જેવી ગરીબાઈ, એ ગુણ જોઈને તેના ઉપર કોની પ્રીતિ થાય નહિ ? હશે, હવે તેણે મારો દૃષ્ટિ-સામું આવવું નહિ, હું તેનું નામ સાંભળવાને પણ રાજી નથી. અરે, ત્યાં કોઈ છે કે ? સાકરને બોલવી લાવો.

प्रवेश २.

मनमोहनराय, साकर.

साक०—मामा, तमे मने बोलावोछो ? शी आज्ञा छे ?

मन०—तारा सोदा भाईनुं तने कई शुभ वर्तमान कहेवानुं छे.

साक०—(फीकी पडेछे) कोनुं, जीवराजनुं ?

मन०—आ ले, आ वनमाळीनुं पत्र आव्युंछे, ते वांच; नहितो हुं तने वांची संभळावुंछुं. (ते वांचेछे):-

(वनमाळी मनमोहनरायनो छोकरो, अने जीवराज तेनो भाणे-
ज ए बेउ जणाने उमरगाममां भणवाने मूक्या हता, स्थायी वनमा-
ळी पोताना पिताने कागळ लखेछे).

“ मारा परमप्रिय बापा,”

“ तमने एकाहुं अनिष्ट वर्तमान लखवाने मने खेद थायछे, पण
“ लख्याविना परिणाम नथी. ते तमे बीजायकी सांभळशो ते-
“ करतां मारायकी सांभळशो ते ठीक. मने आपणा जीवराजना
“ दंग सारा देखाता नथी. तेणे पोतानुं घडियाळ वेच्युं, तथा
“ भणवानी पोथीओ पण घणुं करीने वेची. मने केम खबर पडी
“ ते हुं तमने कहुंछुं के मारी हितोपदेशनी पोथी चोळाईने जर्जर
“ थई, माटे हुं पुस्तक वेचनारा पासे एक नवी लेवाने गयो हतो.
“ तेणे मने एक देखाडी, ते जीवराजनी हती माटे में तत्काळ ओ-
“ लखी. ते तेनीज छे एवी मारी निशा शाउपरथी थई के तेनुं
“ नाम ते उपर लखेलुं हतुं. पछी में ते चार रूपिआ माटे वेचाती
“ लीधी. अने कोईने कहुं नहि, केमके निशाळमांहेलां छोकरां
“ तेनो तिरस्कार करे, परंतु गुरुजीने मात्र एकांते वर्तमान कहुं.
“ तेमणे पोथी वेचनाराने बोलावी मंगावीने चौकशी करी, तो ते
“ कबूल थयो के में जीवराज पासेथी वेचाती लीधी खरी. पछी
“ तेणे जीवराजने पुछ्युं थारे ते पण कबूल थयो के मारे पैसानी
“ गरज हती माटे में वेची, अने मने बीजी लेवाने नाणुं मळे

“ त्यां लगीं में मारा मित्रपासे बे हती तेमांथी एक उछीनी लीधीछे.
 “ पैसानुं शुं कर्तुं एम तेने गुरुजीए पूछयुं, ते वारे तेणे ते उपर
 “ काई निमित्त कहुं, पण मने ते संधुं तर्कट देखायुं. पछी मने
 “ घडिआळनो संशय आव्यो माटे में तेने पूछी जायुं के केटली
 “ घटिका दिवस चढचोछे ! ते जरा गभराईने बोव्यो के में ते ठीक
 “ करवाने घडिआळीने आप्युछे. में ते घडिआळीनी दुकाने तरत
 “ जईने पूछयुं तो सघळां थोथां. पछी में तेने मारो भाई जाणीने
 “ फजेत कर्पो. तेणे मने उत्तर कर्पो के तारे मारा कारभारमां
 “ पडवानुं काई काम नथी. मारे घडिआळनुं काम नहोतुं माटे वेच्युं.”
 मान०—साकर, सांभळयुं केनी ५ हवे तुं शुं कहेछे ?

साक०—मामा, तमने माठुं लाग्युं तेवुंज ए सांभळीने मने पण ज-
 रा तरा माठुं लाग्युं.

मन०—धीरज पकड लगाव; एटलामां थयुं नहि. ए करतां सारी
 वार्ताओ तो हजु आगळ छे.

(ते बांचेछे)—“ पछी तेणे शुं कर्तुं ते सांभळो. परम दहाडे
 “ त्रीजे प्रहरे गुजरीमां न पूछतां ते बहार गयो, ते संध्याकाळ थ-
 “ ई तोपण घेर आव्यो नहि; जमवानो समय थयो तोपण जणा-
 “ यो नहि; आखी रात बहार हतो, ते सवारे आव्यो. पछी एनी
 “ फजेती थईछे ते शी कहुं ? तेणे पूछयुं के तुं क्यां हतो ? तारे
 “ तेणे प्रथमज बात जोडी मूकी हशे ते कही. अने ते खरी हशे
 “ तोपण आज सांजे तेनो न्याय गुरुजीसमक्ष थवानो छे. ते ठीक
 “ थयोछे तो मने जणायछे के तेनी अप्रतिष्ठा करीने तेने अहिंयांथी
 “ हांकी मेलशे; घेर पण पाळो मोकलशे. तमे एटली ममता करतां
 “ छतां तेनी कृतघ्नता जोईने, अने आपणुं दुर्लौकिक, अने एवा
 “ गुणे करीने तेनुं अकल्याण जोईने मने घणो खेद थायछे. रा-
 “ त्रिए ज्यां हतो ते ठेकाणुं तेणे मने कहुं, पण ते मने जराए खरं
 “ भाश्युं नहि. ते ठेकाणानुं नाम तमने लखतो नथी, कारण के तमे

“ તેના ઉપર વધતા રીસે ભરાશો. તે હવે મને ધાક દેલાડેછે કે હું “ નાશીને ઘેર જતો રહીશ. ”

મન૦—તેને આવવા તો દે ; તેને મારા ઝમરામાં પગ તો મેલવા દે, પછી જળાશે. તે રાત્રિએ જ્યાં જતો હશે ત્યાંજ રહે. સાકર, તું મને તેવિધે એક શબ્દ બોલીશ મા. ગુરુએ તેને અટકાવી મૂક્યો, અથવા ફજેતી કરીને હાંકી મેલ્યો, તોપણ તે મને બરાબરજ; હું તેની ચિંતા અતઃપર રાખનાર નથી. તેને ગમે તો તે દેશાંતરે જાય કે જોઈએ તો કોઈની ગુલામગીરી કરે. મેં બહુ દહાડા તેને મારા છોકરાપ્રમાણે વર્તાવ્યોછે.

સાક૦—સ્વરૂં મામા, મારું તમે બાપુનાકરતાં અધિક પ્રતિપાલન કર્યુંછે.

મન૦—મેં તે મારા સંતોષથી કર્યુંછે. હું દેશાંતરે છતાં તમારી માએ મારાં છોકરાં સંભાળ્યાં હતાં તેથી મેં તમારી સંભાળ કરી તેમાં કાંઈ નવાઈ નહિ, પણ—

સાક૦—જીવરાજ લગારેક ઉછુ છે માટે તેથી એકાદો અપરાધ થયો હશે. બાકી તે હાડે કેવો છે તે મારા લક્ષમાં હશેજ. તેનાથી એકાદો અન્યાય થયો હોય તો તેને તેથી ચોગળી સ્વંત થાયછે.

મન૦—મેં પણ તેના પુઠ્ઠા અન્યાય ક્ષમા કર્યા હશે. તેણે દારૂ બાઢતાં કેશ બાઢ્યા, આપણા દીવાનખાના માંહેનો આરસો ફોડ્યો, કિનલાવની ડગલી કાદવમાં સ્વરડી, એ સઘળા અપરાધ મેં તેને ક્ષમા નથી કર્યા ? મેં જાણ્યું હશે કે એ છોકરવાદ છે, એનામાં કાંઈ દુર્ગુણ નથી. પણ ઘડીઆઢ વેચવું, પોથીઓ વેચવી, નિશાઢ મેલીને ન પૂછતાં બહાર જવું, રાત્રિએ બહાર સૂવું, ગુરુ-પાસેથી નાશી જઈશ એમ કહેવું, અને મારી પાસે આવીને એ સંધું ઠીક કરીને દેલાડીશ એવું મનમાં લાવવું, એ વાતો ઘણી નઠારી છે.

સાક૦—મારા મામા, તમે પ્રથમ તે પોતાનો અંગઢૂઠકો શી રીતે કરેછે તે સાંભળો, પછી તમને ગમે તેમ કરો.

મન૦—હવે હું તેનું સાંમઢું ? ભગવાન કરે અને અતઃપર તેનું દર્શ-

ન મને ન થાય. હું મારાં સર્વ સગાંને અને ઘરમાંહિના માણસો-
ને કહીને તાકીદ કરુંછું કે તે ગામમાંહે આવે તો તેને લાકડી-
૯ લાકડી૯ મારવો.

સાક૦—આહા મામા, એમ કરશો મા, —તમે એટલા ક્રૂર તેના
ઉપર થશો નહિ. હું તમારી ભાણેજ, તમને મારા બાપ પ્રમાણે
માનુંછું. એક વાર મારી પ્રાર્થના સાંભલો.

મન૦—વારુ, હું તેમ કરુંછું કે નહિ તે જો તું.

સાક૦—ત્યારે તમે તેમ કરશો તો મને એવું લાગશે કે તમે મારી
જીજીને વીસારી, અને તમારી મમતા મારા ઉપરથી ઓછી થઈ.

મન૦—શું તારા ઉપરથી ? તારો શો અન્યાય છે ? તારા ભાઈના
અન્યાય સારુ મારો તારા ઉપર અભાવ કદી થવાનો નહિ.
પણ તું મને અતઃપર ભાઈવિષે આગ્રહ કરીશ મા. મારી પ્રીતી
સંપાદીને તું તારી મેલે નિરાંતે રહે.

સાક૦—મારા ભાઈ ઉપર તમારી અરુપા જોઈને મને સુખ કેમ થશે ?

મન૦—તેને તે ઘટે. તેણે પૈસાનું શું કર્યું ? અને રાત્રે બહાર ક્યાં
ગયો હતો તે તેણે કેમ કહ્યું નહિ ?

સાક૦—કાગલથકી મને એમ દેખાયછે, કે તેણે તે બંને કબૂલ ક-
ર્યાં ; વનમાંથીને માત્ર તે સ્વર્ગ લાગ્યું નહિ. (તે મનમોહનરાય સામું
આંસોમાં આંસુ આળીને જુએ.) મારા મામા, તમે કઠોર ન થશો.

મન૦—(લગાર શાંત થઈને) વારુ તો જોઈએ આવો ; તેનો ગુરુ શું
કહેછે, ત્યાંલગણ હું તેને અવકાશ આપુંછું.

પ્રવેશ ૩.

મનમોહનરાય, ચાકર, સાકર.

મન૦—તારે શું જોઈએ છે ?

ચાક૦—હેઠે કોઈ માણસ આવ્યોછે, તે તમને મલ્લવાને ઇચ્છેછે.

મન૦—તે શું લેઈને આવ્યોછે ?

ચાક૦—નિશાલમાંહેથી કાગલ લાવ્યોછે, આ લો.

मन०—(लखोटा उपरना नाममणी जुएछे) ठीक, हुं एनीज बाट जोतो हतो. ए गुरुना हाथनुं खरुं. हुं तेमना अक्षर ओळखुंछुं. माणस क्यां छे? तेने कहिये के ऊभो रहेजे, हुं जबाब आपुंछुं.

चाक०—तेने उपर बोलावुं!

मन०—हुं हेठे जाउंछुं. हुं तेने मोटेथी सर्व वर्त्तमान सांभळवानो छुं. (ते नीचे जायछे. साकर तेनी पाछळ जायछे. चाकर तेने इसारत करीने अंतरावेछे.)

प्रवेश ४.

चाकर, साकर.

चाक०—साकरबा, अहिं आवो.

साक०—केम, शुं कहेछे?

चाक०—जीवराज अहिं आव्योछे.

साक०—शुं, मारो भाई?

चाक०—जो आवी नहि पहाँच्यो होय, तो हमणा आवी पहाँच-
शे. गामनी पासे आव्योछे.

साक०—तने ए कोणे कहुं?

चाक०—माणस आव्योछे तेणेज कहुं. तेने ते मार्गमां मळयो.
आहा! वा तेणे केम वारु एवुं क्युं?

साक०—तेणे काई अनुचित क्युं नहि होय. ते तेवुं कदापि
करनार नहि, ए खरुं मानजे.

चाक०—ते एवुं करशे एम मने पण कदी मालूम नहोतुं. अमने
सर्वने ते वहालो छे ए परमेश्वर जानतो हशे. अमे तेने सारु
प्राण आपिये. तेनी में चाकरी करी हशे, पण तेणे ते उपकार क-
दी राख्यो नथी. तमारा मामा ज्यारे ज्यारे अमारा उपर रीसे
भराय, यारे ते अमारी रदबदली करे. पाडोशी आडोशी,
जेटला गरीब लोक छे, तेटला तेहुं भलुं मागेछे. मने आश्वर्य

लागेछे के गुरुजीए तेना उपर केम क्रोध कर्यो ! तेणे काई बांकुं कर्यु हशे, माटे ते तेने शिक्षा करवा गया हशे; ते जरा मानी छे ते जोईने जणायुं के आपणी अप्रतिष्ठा थाय नहि, माटे त्यांयकी नीकळ्यो हशे.

साक०—माणसनो अने तेनो मेळाप क्यां थयो ?

चाक०—अहिंथी एक मजल उपर. ते नदीकाठे एक झाड हेठळ सुतो हतो.

साक०—आहा ! गरीब बापडो !

चाक०—ते ऊठ्यो त्यांलगीं माणस ऊभो रब्बो हतो, तेने जोईने ते केटलो चमक्यो हशे ते जुओ ! तेणे जाण्युं के आ माणस मने पाछो तेडी जवा मोकळ्यो हशे, माटे तेणे माणसने कहुं हशे के मारा कडके कडका करे, तोपण हुं तारी साथे आव-नारो नथी.

साक०—खरुंज, हुं तेनो ठीठ स्वभाव जाणुंछुं.

चाक०—त्यारे माणसे तेने कहुं के तुं मने एवो गमेछे के मने मार पड्यो, अथवा मारी चाकरी गई, तोपण तने दुःख थाय ते हुं कदी करनार नहि.

साक०—त्यारे जीवराजे हवे शुं करवातुं धार्युंछे ?

चाक०—ते थाक्यो हतो, तोपण हळवे हळवे माणससाथे चाल्यो. ते बेउ जण शिवगाम सूधी साथे आब्या, त्यां ते अमराईमां सं-तायोछे. तेणे माणसने कहुं के मामा कागळवगर शुं कहेछे ते पाछो आवीने मने जणाव.

साक०—आहा ! मारी साथे तेवुं भाषण थात तो सारुं हतुं.

चाक०—ते पण तेमज इच्छतो हशे.

साक०—अमारो मामो अमराईभणीथी नित्य फरवा जायछे. ते रीसमां छे तेथी पहेलीज त्यां एनी तेनी भेट थई, तो अनर्थ थशे. कृपा करीने तुं दोडतो जा अने तेने कहे के आपणा

कोठार उपर आव, अने तेनी पछवाडे संताई रहे, अथवा कई घासमां लूपी बेस ; मामा बहार गया एटले हुं तने मळीश—
चाक्र०—बीशो मा, बा, साहेब. हुं पोते तेने अहिं लावुंछुं, अ-
ने संताडी मूकुंछुं.

(ते जायछे.)

प्रवेश ५.

साकर.

(एकली.)

आ भाई मने एटलो श्रम ओपेछे, तोपण माराथी तेना उपर ममता कर्या विना रहेवातुं नथी.

प्रवेश ६.

साकर, दीवाळी.

साकर०—बहेनी, हुं तारी साथे बोलवासारु वाट जोउंछुं. बोलीने तने काई खोटुं वर्तमान कहेवानुं ए मारे दैव आव्युंछे.

दीवा०—में ते सघळुं आगमज जाण्युं. पाधरुंज बापाए मारा भाईनुं पत्र मारी पासे वंचाव्युं; ते पछी गुरुनुं पत्र आव्युं, तेणे तो तेनी रीस बमणी करी.

साकर०—हवे मारा भाईनो हुं शी रीते परिहार करुं ते मने काई सूझतुं नथी.

दीवा०—हुं शरत मारुंछुं के ते निर्दोष छे. तने वनमाळीनुं कृत्रिम मालूम नथी ? ते पोते अन्याय करीने लोकोना उपर चढवावे-छे. तारा भाई विषे मारा बापाना मनमां तेणे आजज वांकुं आप्युं एम नथी ; ए पहेलां दशवीस वार तेणे तेने बहार काढी मूकावानुं कर्पुं हतुं पण शोध करीने जोतां छेछे संधा अपराध वनमाळीना ठर्या. मने तेना कागळ उपरथीज देखायछे के

કાંઈ તેનુંજ તૂત છે. જીવરાજે કંઈ મૂર્ખપણું માત્ર કર્યું હશે.

સાક૦—આહા ! શી તૈં મને ધીરજ આપીછે ! મારો भाई રીતિ-સારો, મનનો મોકલો, આચરણે સ્વચ્છ, સ્વભાવે ઉદાર, પ્રકૃતિ-
 એ નિઃશંક છે; પણ તેવો લગાર ઉતાવળો, ધટ્ટ, અને આગ્રહી
 છે. તેણે એકવાર નિશ્ચય કર્યો તે કદાપિ છોડનાર નહિ, અને
 તેના કહ્યાપ્રમાણે જે ચાલે નહિ તેમની મર્યાદા પણ તે રાખતો નથી.

દીવા૦—અને મારો भाई મત્સરી, કૃત્રિમી, દંભી, પેટમાં પેશીને
 ગઢ લેનારો, એવો છે. જેમ ત્રિલાડી પ્રથમ મલ્લમલ જેવા
 સુંઆઢા પગ કરીને શરીર ઉપર મૂકેછે, પછી આપણને મરો-
 સામાં મૂલવીને તીલાસરલા નલોએ ફાડેછે તેવો તે છે. તારા
 भाईમાં અને એનામાં કેટલું અંતર ! મારો भाई લેઈને તારા भाई
 જેવો भाई મને કોઈ આપશે તો તત્ક્ષણે લેઈશ. એ વલત વાત
 એટલીજ લોટી છે કે જીવરાજ અહિં નથી.

સાક૦—અને જો તે અહિં હોત તો ?

દીવા૦—અઃ ! ક્યાં છે ? ત્યારે તે કહે કે હું પણ તેની પાસે દોડું.
 મને તે ક્યારે નજરે પડશે એવું હમણા થયુંછે.

સાક૦—તે આપણા કોઠાર પાસે છે, પણ છાની ચૂપ રહેજે, મારા
 મામા એકલાજ પોતાની મેઢે કંઈ બોલેછે એવું મારે કાને પડ્યું.

દીવા૦—વારુ, તું જીવરાજની બહેન, માટે તું તેને પ્રથમ મેઢે એ
 ઠીક છે; હું મારા બાપાપાસે અહિં રહુંછું. અને તે લગાર ટાઢો
 પડે તો જોડુંછું, તું દોડ તેની પાસે, અને તેને ધીરજ આપજે.

સાક૦—હા, અને સારી શીલામણ પણ આપીશ. તેને એવું ઘટે.

(તે બહાર જાયછે.)

પ્રવેશ ૭.

મનમોહનરાય, દીવાળી.

મન૦—આ છોકરાએ મારું પિત્ત એવું તપાવ્યુંછે કે હેઠઢ માણસ

વાટ જુણે તેની સાથે પત્રનો ઉત્તર આપવાને મારાથી એકે અક્ષર લખાતો નથી. હશે, તે સવારે જશે. મને લગાર સ્વસ્થ થવા દે.
દીવા—એમ કેમ ! બાપા. શું હજુ તે વિચારા છોકરા ઉપર રીસ-માંજ છો ? તેનો અન્યાય શો એવડો મોટો છે ?

મન—ત્વરંજ તમને છોકરીઓને તે મોટો દેખાતો નથી, કેમકે તમે પણ તેવીઓજ છો. હું જાણું છું કે તેના કરતાં પણ ઓટી-ઓ. તમારા આગળ ગુણી છોકરો શિક્ષા લેવાને હોય તોપણ.

દીવા—બાપા, તે કોણ ?

મન—મારો ગુણવાન વનમાઝી.

દીવા—આહા ! હા. વનો આપણો ઘણો પ્રમાણિક સ્વરો, ઘણો ડાહ્યો, શિક્ષા લેવાને યોગ્ય.

મન—હું જાણું છું, સાકરને તે ગમતો નથી. તમારી ટાપશી ઉપરથી તેને વિષે મારા મનમાં પણ બીજી એક વાત આવી હતી. પણ ગુરુજી તેની આજ મોટી તારીફ લખી, તે ઉપરથી મારો નિઃસંશય થયો.

દીવા—તે સઘળા ગુરુજી ઉપગુરુજી તેને વાણી વાણીને તમને કંટાળો આપ્યો નથી વાહ ? તે તેના બાપની માતવરી જાણે છે. તે ધૂર્ત છે, તેના બાપ પાસેથી પૈસો કઢાવાનો હોય છે એટલે તેના છોકરાના ગુણ વાણીને કઢાવે છે.

મન—તેમ લોક કરે છે તે હું પણ જાણું છું, પણ વનમાઝીની મને હજુ એકે નઠારી સોડ જણાઈ નથી ; અને આત્મારામે નહિ તોપણ સહસ્રાવધિ કરી હશે.

દીવા—તેની ચેષ્ટાથી કોઈને ઉપદ્રવ થયો હશે નહિ. તેનો તેનેજ થયો હશે.

મન—તમે એકાદને ઘેલો કરશો. તેણે મારો રથ ભાગ્યો તેમાં શું મારો ટોટો નથી થયો ! રથ સોનેરી રંગનો, પાધરો નવો કરાવેલો, જેના બે હજાર રૂપિયા મને પડ્યા છે.

दीवा०—ते वात एकाएक थई, अजाणतां थई; तेनुं वय जोईने तेना उपर दोष मूकातो नथी. गणेश गाडी जोडीने परीक्षा जोतो हतो, तेटले जीवराज तेनी पाछळ पडीने तेनी पासे बेठो, तेटलां हाथमांथी चाबुक हेठळ पडचो. माटे दोरीओ जीवराजना हाथमां आपोने गणेश नीचे उतर्यो; घोडाओए रासो नबळा हाथमां जोईने मस्ती करी अने नाठा. सारुं थयुं के हरनीस तोडावीने घोडा नाशी गया, तेणे करीने बीजा कोईने वाग्युं नहि; गाडी मात्र भागी.

मन०—हा, ए कंई घणुं नथी थयुं. एमां मारा सिवाय बीजा कोईनो टोटो थयो नथी.

दीवा०—केम जीवराजने माथे घा नथी पडचो? ते हशे, पण विचारा गणेशनी चाकरी गई, ते मने घणुं मातुं लागेछे.

मन०—ते सांभरेछे एटले मारा पगनी ज्वाळा माथे जायछे. ते रुखे करीने मारा आठसे रुपिआनो नाश थयोछे.

दीवा०—हा बापा; तेवारे जीवराज पोताना मनमां ओशियाळो केटलो थयो ! पोताने लीधे गणेशनी बेआवरु थई, ते वारे वारे तेना मनमां आवेछे.

मन०—ते बेउ खोटा छे. बेउने एक वखतज हांकी काढवा हता. मने ए आश्चर्य लागेछे के तने ऊपराणुं लेवाने नठारां माणसज केम मळेछे ! तुं छोकरो थई होत तो जीवराजने सारी सोबत थात; पछी तमे बेउ मोटा मोटा चमत्कार करत खरा.

दीवा०—नहि पण—

मन०—चूप रहे, बोल नहि. तुं मने कंटाळो आणेछे. मारे बहार फरवा जवुं छे. साकर क्यां छे ? जा तेने तेंडी लव.

(ते पाघडी न घालतां बहार जायछे.)

મોટાનું મન.

૧૭૭

પ્રવેશ ૮.

દીવાળી.

(પોતાનેજ) એને સમજાવતાં ઘણું કષ્ટ થશે. હશે, આશા મૂકવી નહિ. તેનું મો માત્ર જોરાવર લપટું છે.

પ્રવેશ ૯.

દીવાળી, સાકર.

સાક૦—(લગારેક બારણું ઊઘાડી ઢોકાવેછે) ચૂપ, ચૂપ.

દીવા૦—કેમ ?

સાક૦—મામા બહાર ગયા ?

દીવા૦—હમણાજ ગયા; જીવરાજ ક્યાં છે ?

સાક૦—તે પાછલા બારણાની નીસરણી પાસે છે.

દીવા૦—તેને હઠવેથી ઉપર આપણી ઓરડીમાં તેડી લાવ.

સાક૦—ના, તે ઠીક નહિ. જા, નક્કી તે ત્યાં છે.

દીવા૦—તેને આહિં તેડી લાવવાને શી ચિંતા છે ? બાપા બહાર ગયા
પટલે આહિં કોઈ આવતું નથી.

સાક૦—સાચું કહ્યું. અને વેઠાપ તેને નાશી જવાને પણ સારું, તું
આહિં રહે. હું તેને તેડી લાવું છું.

પ્રવેશ ૧૦.

દીવાળી.

તેને ક્યારે હું સઘળું પૂછી લેઈશ એવું મને થયું છે. તેને મઠવાથી
મને મોટો આનંદ થશે. મને તેને જોયાને આશું એક વરસ વીત્યું.
ઓહો ! આ તે આવ્યો જણાય છે. (તેને મઠવાને સામી જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૧.

દીવાળી, સાકર, જીવરાજ.

દીવા.—(તેને આલિંગે છે) આહારે મારા ભાઈ !

સાક.—એ પોતે એટલા સંકટમાં પડ્યો છે, તે માટે એને મોટો સત્કાર ઉચિત છે.

દીવા.—હું તેને જોઈને સઘળું વેસારું છું.

જીવ.—દીવાળી વા, તારી મમતા હજુ મારા ઉપર તેવીજ છે.

સાકરવાના જેવી તું મારા ઉપર કઠોર દીસતી નથી.

સાક.—એમ કેમ ? હું તારા મામા જેવી થઈ હોત, પછી—

જીવ.—મને પહેલાંથી કહો કે તે શું કહે છે ? તે મારા ઉપર રીસાયા છે એ સ્વરૂપ કે ?

સાક.—તને અમે અહીં લાવીને સંતાડ્યો, એ જો તેને કાને પડ્યું તો પછી અમને આ ઘરમાંથી દેશાંતરે જવું પડશે.

દીવા.—અલી વાઈ, સ્વરૂપ. તેની સામું જવાનું હમણા લગાર નામ લેશે નહિ. આ વચ્ચે તે એકાદો મોટો અનર્થ કરશે.

જીવ.—અમારા ગુરુએ વારુ તેને શું લખ્યું હશે ?

સાક.—તેણે તો આ પરાક્રમનું ઘણું વર્ણન કર્યું છે.

દીવા.—કાલે પત્ર આવ્યું તેમાં વનમાઝીએ કાંઈ તારું વાંકું લખ્યું છે.

જીવ.—શું વનમાઝીએ લખ્યું છે ? સારે હવે મારે બીજો પરિહાર નહિ. તેને સંધી વાત માલૂમ છે. અને મેં તેને યંત્રિચિત્તું કહ્યું છે.

દીવા.—તેનું પત્ર વાંચ્યાથકી તો તારામણી કોડી માત્ર અન્યાય દેખાતો નથી.

જીવ.—અમારો જો મારો તિલપૂર વાંકો હોય તો ચોરના હાલ તે મારા.

સાક.—હશે, તે બોલવાનું ફલ નથી. તું બેમાંથી એક પળ હૈશ, મલો અથવા મૂંડો.

જીવ.—તને હું અપરાધી લાગું છું કે ? મારો અન્યાય શો ? ઘડી-

આઠ વેચ્યું એજ કેની ?

સાક૦—વઢી કોઈ નથી ? તેં શેલાં પાઘડી વેચ્યાં નહિ હોય એવું કોણ કહેશે ?

જીવ૦—ઁવરુંજ. મને વત્તા પૈસાની ગરજ લાગત, તો સઘણું વેચ્યું હોત.

સાક૦—આહા ! કેવો સારો જવાબ ! અને રોજ રાત્રિએ શાસાહ બહાર સૂવા જવું ?

જીવ૦—એક રાત માત્ર બહાર હતો, અલી વા.

સાક૦—અને તે માટે ગુરુજી યોગ્ય શિક્ષા કરશે માટે કેમ નાશી જવું?

જીવ૦—યોગ્ય શિક્ષા નહિ, જૂલમ કરશે એવું કેમ કહેતી નથી!

હું અપરાધ કરું ત્યારે શિક્ષા કરવી, અમથીજ શિક્ષા ઇટલે? જો મેં તે શિક્ષા લીધી હોત, તો પછી મેં મારા ઉપર કાઢી ટીલી આળી હોત. અને તેમણે મને અપ્રતિષ્ઠા કરીને નિશાઢ-માંથી કાઢી મૂકયો હોત, ત્યારે પછી મારું અહિં તારી પાસે આવવાનું મોં ન રહેત.

દીવા૦—પણ માર્દ તું ંનો પરિહાર કેવો કરેછે તે કહે ; અમને જણાયું જોઈએ, અમે વાપાપાસે તારી સફાઈ કરીએ.

જીવ૦—તો વાસ્તવિક વાત ંવી છે. કેટલાક દિવસ થયાં અમારી નિશાઢમાં વાત થતી હતી કે પાસેના ગામમાં મેઢો મરાવાનો છે, ત્યારે ત્યાં જઈને મોજ મારવાને અને અમારી હોંસ પૂરી પાઢવાને ગુરુએ અમને કેટલાએકને આજ્ઞા આપી.

સાક૦—એમ શું ? તો હું જાણુંછું કે ઘડિઆઢના અને હિતોપદેશના રૂપિઆ આવ્યા તેટલા બધા દાઢમ, જમસ્ત, બરફી, પેંડા લેવાને ઁર્ચ થયા હશે ; કંઈ મદારીનાં રીંછ, માકઢાંનો તમાશો જોવાને પણ ઁર્ચ્યા હશે.

જીવ૦—(દીવાઢીને) હું જાણુંછું કે મારી વાને ંવી વસ્તુઓ ઘણી પ્રિય છે, તેને માટે કોઈ જે માગશે તે આપશે. મેં તેમ નથી કર્યું; સાંમઢ, મને તરસ લાગીને મારા શરીરમાં દાહ છૂંચ્યો માટે એક વ્ર-

जवासी ब्राह्मणनी भांगनी दुकान हती त्यां निर्मळ पाणी पीवा गयो.
साक०—ए तो तेथी खोटुं. गमे तेम हो, पण ते भांगवाळानी दु-
कान तो खरी केनी ?

जीव०—बा, तारो स्वभाव घणो कठण, अली. माहं सघळुं सां-
भळी तो ले. तहिं अमे बेठा तो—

दीवा०—(बारणा भणी कान देईने सांभळेछे) सयानाश वळ्युं.
मारा बापना शब्द संभळायछे.

साक०—नास, नास, दोड वहेले.

जीव०—ना, हुं मामापासे जईने तेमने पगे लागीश, अने तेमनुं
सांवन करीश.

दीवा०—अरें ! नहि भाई, तेम करीश मा. ते आ वखते ताहं
सांभळनार नथी. मारे सारु एटलुं तुं करीश मा.

जीव०—त्यारे ताहं सांभळुं ?

दीवा०—हारे हा ! ते सघळुं तारा भागनुं हुं करीश. (ते तेने
खांधे करीने पाछल्या बारणाभणी खसेडेछे; अने बहार काढी
भेलीने दीवानुखानानुं बारणुं ढांकेछे.)

प्रवेश १२.

मनमोहनराय, दीवाळी, साकर.

दीवा०—आहा बापा, हुं जाणुंछुं के तमे बहारथी फरीने आव्या.

मन०—मारी पाघडी क्यां छे ते जोउंछुं; बळो ते; क्यां सूकीछे
ते सांभरती नथी.

साक०—(चारे तरफ जुएछे) आ रही.

मन०—ते मारी पासे लाववाने तने सूझतुं नथी ?

साक०—खरंज, मने सूझ्युं नहि.

दीवा०—सर्वदा चित्तनी स्वस्थता राखनारा एवा वीरला.

मन०—खरंज, तमारे काम पुष्कळ माटे तमारां चित्त व्यग्र.

દીવા૦—મારા મનમાં પાધરીજ જીવરાજની વાત આવી હતી.

મન૦—શું નિરંતર તેના નામનો ગળગળાટ મારે કાને સાંભળવો ?

દીવા૦—વારુ, બાપા, હવે અમે તેની વાત બોલનાર નહિ. તમે ફરીને વહેલા આવશોની ?

મન૦—હું હવે ફરીથી આજ વહાર જવાનો નથી. (સાકર અને દીવાળી એકએકના મોઢા સામું જોઈને ડોકું હલાવીને ઇસારો કરેછે કે મસલત કરેછે) અને હમણા વાત પળ થઈ ગઈછે, અને મને કોઈએ કહ્યું કે મારો જૂનો ગાડીવાન હેઠઠ આવ્યો છે તે મારી જોડે બોલવા ઇચ્છેછે.

દીવા૦—તથા સાક૦—શું ગણેશ ?

મન૦—મને જે નુકસાન થવાનું તે થઈ ચૂક્યું, અને તેનું તેને પારિપલ્લ પળ સારી પેઠે થયું. હમણા તે શું કહેછે તે મારેજ સાંભળવું જોઈએ

દીવા૦—તમે ફરીને આવો ત્યાં લગી જોઈશો તો તે રહેશે.

મન૦—ના, ના, હું તેનું જલદી સાંભળીને તેને વહેલો વિદાય કરીશ. (તે વેડ જળીઓ એકએકને કાને લાગેછે. તે દીવાળીને કહેછે) તારો બાપ (સાકરને) અને તારો મામો તને કહેછે તે છાના-માના તારે સાંભળવું. (સાકર હલ્લેથીજ ચાલવા માંડેછે) છોકરી, તું ક્યાં જાયછે ?

સાક૦—(ગભરાઈને) મારે ત્રીંચે કાંઈ કામ છે.

મન૦—વારુ ત્યારે, ગણેશને કહે કે ઉપર આવે. (સાકર જાયછે.)

પ્રવેશ ૧૩.

મનમોહનરાય, દીવાળી.

મન૦—મને તે ગરીબની દયા આવેછે. એવો સારો ગાડીવાન મને મળ્યો નહોતો. મારા ઘોડા તેણે એવા તડતડીત રાખ્યા હતા કે તેની પીઠઉપર રૂપ દેખાય. તે તેના દાણા ચોરીને કદી દારૂ પીવાને ગયો નથી.

દીવા૦—તમે તેને ક્ષમા કરી હોત તો જીવરાજને આટલો લેદ
થાત નહિ.

મન૦—ફરીફરીને તેની વાત કાઢેછે. ગણેશને કાઢવાનું અને મારે
ઁટલી ગાડીવાન વગર અડચણ મોગવવાનું તે કારણ છે. તેને
કાઢ્યાપછી મને કોઈજ ગમ્યો નથી. તેની જગા ચલાવવાને મને
બીજો કોઈ તેવો મલવાનો નથી.

પ્રવેશ ૧૪.

મનમોહનરાય, દીવાલી, સાકર, ગણેશ.

સાકર૦—મામા, આ ગણેશ આવ્યો.

ગણે૦—મહારાજ, હું ક્ષમા માગુંછું. મને જણાયછે કે હવે મારા
ઉપરથી આપની રીત ગઈ હશે. પ્રાર્થના કરુંછું કે હું આપની
પાસે શરમ મૂકીને આવ્યો, અને રુક્ષત માગુંછું માટે આપના
મનમાં માટું આણવું નહિ.

મન૦—મેં તને ચારેજ રુક્ષત આપી નથી શું ?

ગણે૦—આપે કહ્યું કે “આ લે તારો રોજમુરો, મારે ઘેરથી આ
ક્ષણે જા, અને ફરીથી મારે ઝમરે ચઢીશ મા.” મને સ્વસ્થપણે
બોલવાને અથવા રુક્ષત માગવાને અવકાશ આવ્યો નહિ.

મન૦—તેં મારી ગાડી ભાગી તો તારી સાથે હું બીજી રીતિએ ચાલું
ઁવું કાંઈ રહ્યું નહિ. તે વેળાએ પેલા જીવરાજ છોકરાની ડો-
ક ભાગી હોત તો મલું કામ થાત.

ગણે૦—તે વારે પછી હું હબકીને કાંઈ બોલ્યો નહિ, અને અમારું
ગાડીવાનનું જ્ઞાન ચાલકાસૂધી, પણ તેજ, મહારાજ, મારા હાથ-
માંથી પડ્યો તેવારે તેવી વાત થઈ. પણ અતઃપર હું ઘણું સાચવીને
ચાલીશ.

મન૦—વારુ તે હમણા સર્વ ગયું. તું હાલમાં શું કરેછે ?

ગણે૦—મહારાજ, મેં તમને છોડ્યા ચારયત્રી હું વિપત્તિજ મોગ-

બુંદું. તમારી ચાકરી મૂક્યા પછી હું મુરલીધર શેઠને યાં રહ્યો. આહા ! કેવો ધણી તે ! લાકડી ડગામ્યાવગર ચાકરો સંગાથે બોલતો નહિ ! તે વિચારો સ્વર્ગમાં સ્વસ્થ રહો !

મન૦—તે હમણા મરી ગયો સારે ?

ગણે૦—તેના મરવાથી તેના હાથ હેઠેના લોકોને આનંદ થયો. તેથી પેટ ભરીને દાણા પળ મઠવાની આશા નહિ, અને સદા મારથી કામ.

દીવા૦—ગણેશ, એવા ધણીપાસે તું કેમ રહ્યો વાર ?

ગણે૦—સારે ક્યાં જાડં બા ? મારી બાયડીને પાસેજ ચાકરી થઈ માટે મને તેની પાસે રહેવું પડ્યું. તે મેઢવતી તેમાં છોકરાંનો કાંઈ ચરિતાર્થ ચાલે. મુરલીધરપાસે સર્વ કાંપે તેને મૃત્યુએ માત્ર કંપાવ્યો. સાંપત મારે ચાકરી નથી, અને શું કરવું તે સૂઝ નથી પડતું.

મન૦—પણ તું જાણેછે કે હું કોઈને વિપત્તિ ઇચ્છતો નથી, અને જૂના ચાકરને તો સર્વથા નહિ.

ગણે૦—સ્વરેજ; મને પણ તે માલૂમ છે. પણ તે ભયંકર શબ્દ કે “ ફરીથી મારે ડમરે ચઢીશ મા ” અઘાપિ મારા કાનમાં ધૂમેછે. મુરલીધર શેઠે મારા ઉપર દશવાર લાકડી ડગામી હોત, તોપણ એટલું ભય મને લાગ્યું નહોત.

દીવા૦—તો સારથકી તને ચાકરી નથી કે ?

ગણે૦—એ સૂરત શહેર નહોય. એવાં ગામડાંમાં પેટની પંચાત યાં ગાડી ઘોડા કોણ રાખેછે ? હું લેતર લેડું, મારી બાયડી મજૂરી કરે, મારાં છોકરાં મીઠા માગે; એટલું પણ કરીને અમને પેટ ભરવું કઠણ પડે. અમે ભૂમિનું પાયરણું અને આકાશનું ઓઢણું કરીએ; મારી બાયડી તો દુઃસ્વથી મુડી.

(તે આંખો લૂછેછે.)

મન૦—તને આ સંધું ઘટે ? તું મારી પાસે કેમ આવ્યો નહિ ?

દીવા૦—(સાકરને હલ્લવેજ) હમણા બાપા ટાઢા -પડયા જેવા દેલાયછે. હવે જીવરાજવિષે કંઈ શુભ લક્ષણ જણાયછે.

ગણે૦—આહા ! મહારાજ શી બાયડી હતી ! એવી સારી બાયડી થઈ નહિ હોય. જ્યારે જ્યારે હું ઠાલે હાયે ઘેર આવું, અને મૂઢ્યો સૂવા જાઉં ત્યારે તે પોતાના રોટલામાંથી મને અર્ધ રોટલો આપે. જ્યારે મને ક્રોધ આવે, ત્યારે તે મને કોમલ વચ્ચનોઈ ટાઢો પાડે. હાય ! હવે તે મુર્દ, તે મારાથી જીવતી કરાતી નથી ! તે મુર્દ ત્યારથી મારી વિપત્તિનો આરંભ થયો ; હવે છેડો ક્યાં આવશે તે પરમેશ્વર જાણે !

સાક૦— આહા ! ગરીબડો વિચારો. તારી મને દયા આવેછે.

ગણે૦—બાયડી મરી ગયા પછી મને કંઈ ચાકરી મલ્લવાની આ-શા રહી નહિ, ત્યારે થોડા દહાડા ઉપર મેં મારા છોકરા છો-કરીને સાથે લેઈને રાતે ગામ મૂક્યું. છેક મધ્યરાત્રસૂધી ચાલતો હતો, પછી એક ઘાટતલે સૂતો. વીજે દહાડે સવારે એક ગામ અમારી દૃષ્ટિઈ પડ્યું. દેવયોગે તે દહાડે ત્યાંની યાત્રા હતી. ત્યાં મજૂરી કરીને મેં કાંઈ પેટને અર્થ મેલ્લવ્યું; તેટલે ત્યાં મને જીવરાજ મલ્લયો; તે સાક્ષાત્ ઈશ્વરનોજ અવતાર છે. ત્વં કહુંછું કે તે તેવોજ છે.

મન૦—શું પેલો જીવો છોકરો ! ઈશ્વરનો અવતાર ! તે ચંડાલ છે.

દીવા૦—અને સાક૦—(આગલ થઈને ગણેશસામું આનંદથી જુએછે) શું જીવરાજ ! અમારો જીવરાજ !

ગણે૦—મહારાજ, મને જોઈઈ તે શિક્ષા કરો, પળ તેને લોટું ક-હેતા નહિ. જોઈઈ તો મને પગતલે કચરી મારો—

સાક૦—ગણેશ, ચાલવા દો તમારી વાત.

ગણે૦—મારી નાની રત્ની એક ભાંગવાલાની ઢુકાને ભિક્ષા માગવા ગઈ હતી, ત્યાં વનમાલી અને જીવરાજ બેઠ બેઠા હતા.

મન૦—વાહવા ! સારો ધંધો ! ભાંગવાલાની ઢુકાને !

क०—ना, मामा, ते ब्राह्मणनी दुकान हशे; नहितो मारो भाई
त्यां जनार नहि.

मन०—पण ते गाम जवानुं तेमने काम शुं हतुं ?

दीवा०—नेमने गुरुए जवाने रजा आपी हशे तो. आपणो गुणवान
वनमाळी पण त्यां हतो, सांभळ्युं के नहि ?

गणे०—तेणे तरतज मारी छोकरीने ओळखी, अने वनमाळीए
तेने घणो वार्यो ते न सांभळीने ते त्यांथी ऊठ्यो, अने तेणे प-
हेलांज मारी छोकरीने कांई मीठाई आणीने खावा आपी. पछी
तेने हाथमां पकडीने चाल्यो; अने तेथकी सर्व वर्त्तमान सांभळी
लीधुं. पछी ते तेने लेईने मारी पासे आव्यो; हुं आखा दहाडा-
नी मजुरीए शोघाईने त्यां एक कोरे अंजलिए पाणी पीतो हतो.
हुं तेने जोईने आनंद करीने घेलो थयो. मारा दिलडपर ची-
थरां हातां, ज्यां त्यां मेल लाग्यो हतो, तोपण में तेने छातीसाथे
दाब्यो, अने भचरडीने कडकडाट भेळ्यो, एवो के पासे लोक
हता तेमने जणाय के हुं ते कुमळा छोकरीने चगदी मारुंछुं के शुं.
ते पण मने जोईने मोटो आनंदयुक्त थयो. पछी त्यां लोकोनी
भीड हती माटे तेणे मारो हाथ झालीने मने एक कोरे लीधो.

दीवा०—बापा, हुं हमणा जोईए तो शरत मारीश के—

मन०—छानी रहे, छोडी. वारू, पछी गणेशजी ?

गणे०—पछी आपने कहुं एवुं तेने में मारुं सविस्तर वर्त्तमान कहुं.
ते सांभळीने तेने रडवुं आव्युं, ते कंई कर्याथी छानो रहे नहि.
ते मारी आगळ बोल्यो, गणेश, मने क्षमा करो. आ सघळी
विपत्ति तमने मारिमाटे भोगववी पडी; तो हवे हुं प्रतिज्ञा करुं-
छुं के तमारुं दुःख दूर करीश त्वारेज नित्रा लेईश. पछी तेणे
गजवुं चापीने तेमांथी नानी सरखी कोथळी काटीने मने क-
हुं, आ लो कंई पैसा, मारी पासे तुरत एटलाज छे. हुं ते ले-
तो नथी एम कहुं माटे तेने घणी रीस चढी, तेवारे में तेने कहुं,

રાયજી, તમને એ જાણવાને સારુ આપ્યા હશે તે કેમ લેઉં ? મને મહેનત કરવાની ટેવ છે, જેમ તેમ કરીને પળ હું પેટ મરુંજીશું. એવું કહેતાંજ તેણે ઘણો ક્રોધ કરીને હાથપગ પછાડ્યા, ત્યારે મને જણાયું કે હું પૈસા લેત નહિ તો તે મને તેવારે મારત.

મન૦—કોથળીમાં કેટલા પૈસા હતા ?

ગણે૦—શુમારે ચાર રૂપિઆનો અનેજ. તેણે તેમાંથી બે આના છૂટા માત્ર રાખ્યા. તે બોલ્યો, તમે મારા મામાના જૂના ચાકર અને પ્રમાણિક છો, તમે કાંઈ ચોરી લુચ્છાઈ કરી નથી, એવું છતાં છોકરાં સહવર્તમાન આ વયમાં તમે ખીસ્ત માગો, તમારે રહેવાનું ટેકાણું નહિ, તમે ક્ષુધા તૃષ્ણા ટટલો, અને તે અમે જોઈએ. ધિક્ક અમારું જીવવું ! ત્યારે તમે હવે એમ કરો કે, કોઈ નાની સરસી ઓરડી લો. ત્રણ દિવસમાં હું મારા મામાને લખીને ઉત્તર મંગાવુંછું, અને તમારી કંઈ તજવીજ કરુંછું. મામાને આપણે બે-ઉએ ક્રોધે ચઢાવ્યા સ્વરા, પણ તે દયાલુ છે, તે ઉદાર છે, તે તમારું દુઃખ સાંભળીને શોક પામશે અને વલ્લશેજ.

મન૦—તે એમ બોલ્યો ? સ્વસ્ત ?

ગણે૦—મહારાજ, જોઈએ તો હું સમ જાણું.

દીવા૦—ના, ના, તું જોઈ બોલવાનો નહિ, એ અમારી નિશા છે. આગળ બધી વાત કહે.

ગણે૦—પછી તેણે મારા દેવળને પોતાના જોડામાં બેસાડ્યો; અને મને પૂછેછે કે તમારાં છોકરાં શું કરેછે ? મેં કહ્યું, શું કરે ? કંઈ શાહ હેઠે-જઈને છુલાં એકઠાં કરીને લાવેછે, અને તેના તો-રા કરીને વેચેછે; નહિ ત્યારે કાઠી એકઠી કરેછે; તે પણ ન હોય તે વચ્ચે ખીસ્ત માગેછે. તે બોલ્યો, છી છી છી! તે ઠીક નહિ. એમાં કંઈ જીવ નહિ. એમાં તે આલસુ અને સ્વચ્છંદી માત્ર થશે. તમે છોકરાને કાંઈ પણ એકાદો ધંધો શીખવો, અને છોકરીને કાંઈ ચાકરી ઉપર રાખો.

दीवा०—बापा, जीवराजे एने ते ठीक कहुं नहि के ?

गणे०—में कहुं, खरेज, पण आ आवां चीथरी दिलउपर छतां एमने हुं कोनी पासे तेडी जाउं ? मारी पासे पचासेक रुपिआ होत तो हुं एमने ठेकाणे लगाडत. अहिं पासेज एक खातरी छे ते छोकराने चाकरी उपर राखेछे; तेने हुं बीस रुपिआ नजर आपुं तो तें देवलानं लेशे, अने एक छीपण छे ते मारी रत्नीने राखशे, तेने जरा पहेरवानां लूगडां करावीने शोभानी तो. पछी मारा ए-कलानुंज रह्युं; तेनो भार नथी, हुं कोईनी चाकरी करीने पण पेट भरीश; आबो नकामो भटकण सरखो अहिं तहिं फरनार नथी.

मन०—अने ए विषे जीवराजे शुं कहुं ?

गणे०—तेणे ते मात्र सांभळी लीधुं, अने गयो. ते चोथे दहाडे आव्यो, अने मने कहुं, के ते खातरी क्यां रहेछे ? तेनी पासे मने तेडी जाओ. हुं तेने खां लेई गयो; ते अने ते एकातिं शुं बोल्या ते तेणे मने कहुं नहि; पछी मने कहुं के छीपण पासे चाल. हुं खां तेने तेडी गयो; तेने खां मने बारणे बेसाडीने पोते मांहे गयो, अने तेने कई कहुं, ते पण मने तेणे कहुं नहि. पछी अमे बेउ पाछा आव्या. पांच पचास डगलां चालीने ते ऊभो रह्यो, अने मारो हाथ झालीने बोल्थो, मारा मित्र, हवे तुं छोकरांनीं काई चिंता करीश मा, में तेमहुं ठेकाणुं कर्युं. आगळ तेणे मने एक दुकान देखाडी, ते दुकानदारने तेणे आगळथीज पैसा आपी मेल्या हता; खांथी तेणे मने आ अंगरखो, पाघडी, अने बनावत अपाव्यां; ते आ मारा अंगउपर प्रयत्न छे, तेथी हुं मोटो माणस देखाउंछुं, नहि वारु ?

दीवा०—(प्रेमथी) अरे मारा गुणवान, मारा भल्य जीवराज !

मन०—(आंखो लूछेछे) हवे हुं समज्यो घडिआळ क्यां गयुं ते.

गणे०—एटलुंज नहि; महाराज. ते मारा खीसामां मने न जणाव-तां पैसा घालतो हतो, तेनो में तेने पकड्यो, अने कहुं, तारा

ઉપકાર મારા ઉપર પર્વત જેટલા થાયછે, હવે મારે બીજા પૈસા નહિ જોઈએ. પછી તેને જે રીસ ચઢીછે, એવી કદી ચઢી નહિ હોય. તે મને કહેવા લાગ્યો કે મારા મામાએ તારે સારૂ પૈસા મોકલ્યાછે તે તું લેતો નથી, એ મામાએ જાણ્યું તો પછી શું કહેશે ? પછી હું તે લેઈને તજ્જરી પાસે આવવા લાગ્યો, તે જોઈને તેણે મને કહ્યું કે મામાની આજ્ઞા એવી છે કે એમાંનું તું કોઈને કંઈ કહીશ મા, એટલે આ તું મામાપાસે જો બોલ્યો તો તે ઘણું રીસાશે ; મેં પછી મારા મનમાં કહ્યું, આહાહા ! મનમોહન-રાય એવા ધર્માત્મા છે ! સારે એ ઉપરથી મને દેખાયછે કે હું તેમની પાસે ગયો તો તેઓ મને મારા અપરાધ ક્ષમા કરીને ફરીથી ચાકરી ઉપર રાખશે. એમ મેં મનમાં જાણ્યું, પણ તમારી પાસે આવું નહિ, એટલા સારૂ તેણે મારા મનમાં ભય ધાલ્યો.

મન૦—આહારે મારા જીવરાજ ! મારા પ્રાણસમાન જીવરાજ ! તારે વિષે નાનપણથીજ મોટપણ, અને ઉદાર ચિત્તતા હું જોતો આવ્યો તે હજુ તેવાંજ છે.

દીવા૦—સારે છેલ્લે તું શું ધારીને અહિં આવ્યોછે ?

ગણે૦—હું આવ્યો એટલામાટે કે અહિંના લોકનો મારે એક કાગલ જોઈએ, કે હું આ ગામનો સ્વરો ; અને દેવલો આ મારો છોકરો સ્વરો ; એવો કાગલ દેવાડ્યા વગર તે સ્વાતરી કહેછે કે હું તારા છોકરાને મારે સ્વાધીન લેનાર નહિ ; માટે મારે અહિં આવવું પડ્યું. ગામમાં પેઠો તો મને કોઈએ કહ્યું કે દોલતરાયને એક ગાડીવાન જોઈએ છે ; તે સાંભળીને મને એવું થાયછે કે જીવરાજના યોગે મને હમણા પ્રારબ્ધ પણ અનુકૂળ છે ; તે તેવોજ હું દોલતરાય પાસે ગયો, ત્યાં તેમણે કહ્યું કે તું પહેલાં કોની પાસે હતો, તેના હાથનું આવરૂપત્ર લાવે તો તને રાખું. જોયું તો મુરલીધરશેઠ તો મરી ગયો, ત્યાં મારાથી જવાતું નથી, માટે બીતો બીતો તમારી પાસે આવ્યો. મનમાં કે કદાચિત્ તમે મને

આવરૂપત્ર આપ્યું નહિ તો તમે જીવરાજને હાથે જે મારાઉપર
ઉપકાર કરાવ્યો તે વિષે તમારું મનું માગવું અને પાછું જવું.

મન૦—ના, મારા મલા ગણેશજી, તેમ થવાનું નથી; જીવરાજે જે
તારા ઉપર ઉપકાર કર્યા, તેમાં મારો જરા સંબંધ નથી. તેણે
પોતે ડઘાડો થઈને તને ઢાંક્યો; તેણે પોતે મૂંઝવ્યા રહીને તને
ટુટ કર્યો. તેણે પુણ્ય કર્મ કર્યું તેનો ભાગ હું કેમ લેઉં? તારા
યોગથી તે પળ રૂપાને પાત્ર થયો; એ તેના ઉપર તારો પળ મો-
ટો ઉપકાર થયો. તેને આજ તે કેટલા સંકટમાંથી કાઢ્યો-
છે? હા, આજ જો તું ન હોત, તો તેને અલંડ મારી દાષ્ટિ આ-
ગલથી વેગલો કર્યો હોત.

ગણે૦—મહારાજ, આપ એવું કહોછો ચારે મારા જેવો ભાગ્યવાન
આ સૃષ્ટિમાં કોઈ નથી. શું? જીવરાજને મેં સંકટમાંથી બ-
હાર કાઢ્યો? અમે એક એકને એવા કામ આવ્યા? આહા!
આજ શો આનંદનો દહાડો!

મન૦—તે ઘાતકી બનાવે મારું અંતઃકરણ ક્ષોભવ્યું હતું. તે લુચ્ચાવ
મને એમ ઘણી વાર ઠગ્યોછે. અતઃપર હું તેનો વિશ્વાસ કેમ કરું?
કરનાર નહિ. પણ મને નિશાલના ગુરુનું નવલ દેખાયછે.

દીવા૦—કેમ બાપા? તેને પણ તેણે એમજ ઠગ્યો નહિ હશે, એ શા-
પરથી કહી શકાય?

મન૦—પણ તે મને લેખેલે કે જીવરાજ નાશી ગયો. ઓરેરે! તેણે
નિરાશ થઈને પોતાના જીવને એકાદું કંઈ કર્યું, અથવા તે એ-
કાદા સંકટમાં પડ્યો તો કેમ થશે?

ગણે૦—એક ઘોડો, એક ઘોડો, એક ઘોડો, માત્ર આપો; હું તેને
પાછો લાવું; તે ઢીપાંતરે ગયો હશે તોપણ સાંધી લાવીશ.

સાક૦—(મામાનો હાથ પકડેલે) મારા મામા, તું તેને ક્ષમા કં-
રીશ? તું તેને એક વાર પોતાની છાતી સાથે દાબીશ?

મન૦—જો પણ તેણે પોતાનું સર્વસ્વ વેચ્યું હશે, તોપણ તે જન્મ્યો તેવો

નાગો મારી પાસે આવે, તોપણ હું તેને હવે અંતર દેનાર નહિ. (સા-
કર દીવાળીને ઇસારો કરેછે, અને પોતે દોડતી બહાર જાયછે.)

દીવા૦—બાપા, જો તે અહિંજ કંઈ હોય તો ?

મન૦—શું અહિં ? તેને કોણે જોયો ? ક્યાં છે તે ? ક્યાં છે તે જીવરાજ ?

ગણે૦—આહા ! અહિં જો તે છે ! અહિં જો તે છે ! તો પછી શું !

પછી હું આનંદથી ઝડીશ.

દીવા૦—વારુ બાપા, ત્યારે તે તમારી નજરે પડશે.

પ્રવેશ ૧૬.

મનમોહનરાય, જીવરાજ, દીવાળી, સાકર, ગણેશ.

(જીવરાજ દીવાનઘાનામાં પ્રવેશ કરીને મામાને સાષ્ટાંગ નમ-
સ્કાર કરેછે. ગણેશના મનમાં આનંદ માતો નથી. સાકર
અને દીવાળી આનંદાશ્રુ પાડેછે.)

જીવ૦—(હાથ જોડીને ઝમો રહીને) આહા મામા ! મારા પૂજ્ય
મામા, તમે મારા અપરાધ ક્ષમા કરશો ?

મન૦—ક્ષમા કરશો ? તું મને હવે સહસ્રગુણિત અધિક વહાલો લા-
ગેછે. તને ક્ષમા યોગ્ય છે. તું મને અતઃપર મૂકીને જઈશ મા.

જીવ૦—ના મામા, કદી નહિ જાઉં. (કરીને ગણેશને જુએછે,
અને તેનો હાથ શાલેછે.) આહા ! જો મામા તમે આ ગરીબના અ-
ને એનાં છોકરાંના હાલ જોયા હોત તો, જો તે સઘડું તમારે
સારુ થયું હોત, જેમ મારે સારુ થયું, તો તમને કેટલો સ્વેદ થાત !

ગણે૦—નહિ જીવરાજ, મારા હાલનું હુંજ કારણ. હું તને ગાઢી
ઉપર શાને લેડું ? હું તારા હાથમાં તાપટ ઘોઢાની રાસો શું
કરવા આપું ? પણ તારા જેવા છોકરાને ના કોણ કહે ? જો
તે ગાઢી મારા બંગ ઉપર થઈને આરપાર જાત, તોપણ મારા-
થી તને ના ન કહેવાત. તો જીવરાજ, હવે એની નિશાની રા-

ख, अने आजयकी मारी सामुं नहि, ते आळ लेईश मा. ते लीधुं तो हुं तने ना कहेनार नथी. पण पछी पोतानो प्राण राखवानो नथी.

मन०—जीवराज, तें पोतानुं घडिआळ, पुस्तक, अने हुं जाणुंछुं के लूगडां पण जे वेच्यां, ते मने केम लख्युं नहि ? तने ए वस्तुओ-नो उपयोग मालूम नथी, एटलुं ए तारामध्ये घेलापणुं नहि के ?

जीव०—हा मामा, ते खरुं; पण गणेशना कुटुंबने एक क्षण मात्र पण हुं जोउं ते मने महापातक देखायुं. वळी तमे रीसाईने गणेशने हांकी मूक्यो हतो, माटे मने भय लाग्युं के तेने सहाय-विषे तमे मने मना करशो; अने पछी जो हुं तमारी आज्ञा भागुं तो मोटा ठपकामां आवुं.

मन०—शुं ? त्यारे तें मारी आज्ञा भागी होत ?

जीव०—हा मामा; पण एटलासारुज मात्र.

मन०—मारा शूरवीर छोकरा, मने तारी बोकी लेवा दे. हशे, पण मने पत्र आव्युंछे, तेमांथी एक वातविषे मने हजु संशय छे तेटलो मारो भाग. तुं रात्रे बहार हतो ते क्यां हतो ?

जीव०—हुं गणेशने सारु पैसा लेईने गयो हतो. अमारो गुरु ते राते कई बहार गयो हतो, माटे जलदीथोज दरवाजो अडका-वशे, ए मने मालूम हतुं, तेमाटे हुं वहेलो घेर आववाने नी-कळयो, ते अंधारामां वाट भूल्यो.

साक०—अहारे भाई ! त्यारे पछी तारी अवस्था शी थई अने तुं क्यां सूतो ?

जीव०—मने वाटमां एक झूपडुं देखायुं त्यां बारणे एक पाटीआनो कडको हतो, ते उपर सूतो; तेवी निद्रा मने कदी आवी न्हो-ती. गणेशने सुख करीने मारा जीवने घणो आनंद ययो.

दीवा०—अरे ! शो दुष्ट वनो पण ! तेने बंधु मालूम पण तेणे अ-मने जणाव्युंज नहि.

મન૦—આ ક્ષણથી હું તેને ધણી મૂકુંછું; હવે તું મારો—

જીવ૦—ના મામા, એમ કરશો મા; બીજાને દુઃખમાં નાંખીને હું સુખી કેમ થઈશ ? અને વઢી તમારા પેટના છોકરાને ?

સાક૦—(તેનો હાથ પકડેછે) આંખાં મારીને હું કેટલો વચાણું ! કેટલો જીવસાથે રાખું !

મન૦—વારુ તો; તે નિશાલમાં રહેશે, અને તું મારી પાસે રહે. હું તને મારા હૃદયમાં નિશ્ચય રાખીશ. તને શીખવવાને ગુરુ જોઈએ, તે સો કોસ ઉપરથી તેડાવવાનો હશે તોપણ તેડાવીશ.

ગણે૦—(નમેછે) મારા સારા ધણી, તારી વૃત્તિ મેં સદા સરખી દીઠી.

મન૦—(તેનો વાંસો ઠોકેછે) ગણેશ, તું દોલ્લતરાયપાસે વચને બંધાયોછે શું ?

ગણે૦—હું કેમ બંધાઉં ? મને તમારી પાસેથી હજુ રજા ક્યાં મઢીછે ?

મન૦—તને રજા મલ્લવાની નહિ. મારી ઇચ્છા છે કે તું અને જીવરાજ એક ઠેકાણે રહો, અને એકએકને સુખી કરો. પણ તેને પુનઃ ગાડીઉપર આવવા દેઈશ નહિ હો ! હું તારાં છોકરાંની પણ સંભાલ કરીશ.

ગણે૦—(આનંદનો ઉમંગ આવીને આંખોમાંથી આંસુ ઢાલેછે) મારા ધણી, તું સ્વરૂંજ કહેછે ? હું આ સ્વમ તો જોતો નથી ? આહા ! તો પ્રથમ મને ઘોડારમાં જઈને મારા જૂના મિત્રોને મેટવા દે.

જૂનો ચાકર.

નારાયણશેઠ, ચિટ્ઠલ.

ચિટ્ઠ૦—બાપા, તમે રામજીને કાઢશો, ચારે તેની જગાઉપર રાખવાને મેં એક સારો ચાકર જોયોછે.

નારા૦—તને તે કામગીરી કોણે કહી વારુ ? હું તેને કાઢનાર એ તેં જાણ્યું ?

ચિટ્ઠ૦—ચારે શું તમે સદા તે ઘરડા ડોસાનેજ રાખવાના ? તે કરતાં

मने जणायछे के जुवान चाकर घणो उपयोगी पडशे.

नारा०—तारा चाकरथी कंटाळवुं ए वात घणी अनुचित छे. ते तेने घरडो कहेनां तारा मनमां विचार्युं केम नहि ? ते मारी चाकरीमां घरडो थयो. तने तेणे नानाथी मोटो कर्यो; तने मंदबाड आवे ल्यारे ते तारी घणी चिंता राखतो. तेणे करीनेज ते जलदी घरडो थयो नहि होय एम शा उपरथी ? ए उपरथी तुं जो के ते तेना घडपणनी मश्करी करां ए केटली कृतघ्नता ! वळी, आ पण तारो खचित निश्चय थायछे के तरुण चाकर तेकरतां बत्तो उपयोगी पडशे ? ल्यारे एविषे एकादो निश्चय करवाने हजु तुं घणां नानो छे; ए तारे जाणवानुं काम छे. एकाद दिवसे हुं तारा अनुभवमां आणी आपीश के आस्थापूर्वक चाकरी करवाविषे, धणीनुं हित जोवाविषे, तरुण करतां घरडा चाकर घणा उपयोगी छे.

विठ्ठ०—तमे कहोछो ते अर्थे हुं ते खरंज मानुंछुं, पण तेना निमाळा खरी पडयाछे तेने जोउंछुं एटलेमने चिन्ह देखाईने हसवुं आवेछे.

नारा०—ए तारां कंई प्रतिष्ठित लक्षण नथी, छोकरा. मने मालूम नहोतुं के तुं आवो अधर्मी छे. तुं जाणतो नथी के तेने घणो मंदबाड लाग्याथी तेना केश गया ? तेनी मश्करी करवी ते ईश्वरनी, जेणे ते रोग मूळे उत्पन्न कर्यो.

विठ्ठ०—पण ते निस बरबडेछे, अने मोदुं चढेलो एवो देखायछे ; बीजा चाकर सरखो मोजी नथी.

नारा०—वयने लीधे तेनेविषे ते प्रीढता छे. पण ते बरबडशे शा-माटे ? ते अराठ बीस वर्षना छोकरा जेवो चपळ नथी, माटे शुं ते तने गमे नहि ? अन्या छोकरा, एवुं मनमां आणतां तारा शरीरने कंपारी आवती नथी ? ईश्वरे मने घणा दहाडा आयुष्य आयुं तो ए प्रमाणे तुं मारी पण मश्करी करीश नहि के ?

विठ्ठ०—शुं तमारी ? ना बापा, हुं एवो नठारो नथी.

નારા૦—તો રામજીનો કંટાળો કરવો એ નઠારાપણું નહિ ? કેમકે તે ઘડપણને લીધે પહેલાં જેવો ચપલ નથી.

વિઠ્ઠ૦—બાપા, હું ચૂક્યો માટે મને ક્ષમા કરો ; મને હવે ઘણો લેદ થયો કે હું—

નારા૦—તું છાનો કેમ રહ્યો ? તને લેદ શાને થયો તે કહે.

વિઠ્ઠ૦—તે મારો અન્યાય જો તમને કહું, તો તમે મારા ઉપર ઘણો ક્રોધ કરશો અને મને મારશો.

નારા૦—છોકરા, તું જાણેછે કે મને મારવાની હોંસ નથી ; હું જેવો ઉપાય હોય તેવુંજ કારણ જોઈને એકાદી વચ્ચત કરુંછું. અન્યાય થયાથકી મોટી મમતા અને સારો ઉપદેશ કરીને હું તને અને તારી બહેનને સુમાર્ગે લગાડુંછું. તે અન્યાય શો કર્યોછે તે હું જાણતો નથી, માટે તને હું શિક્ષા કરનાર નહિ, એ મારાથી નિશ્ચય કબૂલ કરાતું નથી. તું શું એવી બોલી કરીને કબૂલ થવાનો ? છી ! એ સાચું નહિ, તારાઉપર મારી મમતા કેટલી છે, એ તું જાણેછેજ, તો તે ઉપર વિશ્વાસ રાખીને તું મારીપાસે કબૂલ થા.

વિઠ્ઠ૦—વાહ, બાપા, ચારે હું કબૂલ થાઉંછું, કે મેં રામજીને “ચો-ટ્ટા ઢોસા” એમ કહ્યું.

નારા૦—શું ! તારાથકી એવી વાત થઈ ! તે મલા માણસ સંઘાતે કેમ ચાલવું તે તું એટલું વીસર્યો ? અને તે શબ્દ રામજીએ સાંભળ્યા ?

વિઠ્ઠ૦—હા બાપા, માટેજ મને પશ્ચાત્તાપ થાયછે.

નારા૦—પશ્ચાત્તાપ થાય એ સાચું, છોકરા. પણ મોઢા ઉપર કોઈને મૂંઢું કહ્યું તેનોજ પશ્ચાત્તાપ થવો અને પીઠપાછલ કહ્યું તેનો થવો નહિ, એવું તને જણાતું હશે તો વાસ્તવિક જોતાં બેડ અન્યાય સમાન છે.

વિઠ્ઠ૦—ત્વરે બાપા, મોઢા ઉપર અથવા પાછલ મારે રામજીને એવું બોલવું નહિ ; પણ હું મોઢા ઉપર કહું ચારે મને ઘણી લેદ થાયછે. કેમકે—

नारा०—तुं मारा आगळ मन मोकळुं करीने कंई आगळ कहेवांने इच्छेछे, एम मने जणायछे, माटे चालवा दे; वात पूरी कर.

विठ्ठ०—हा बापा, ज्यारे में रामजीने मातुं कहुं, लारे तेणे आंखो-मांथी आसु दाळ्यां, अने बेल्यो, हुं एक तो घडपणना ह्मेशे पीडायेलोळुं, ते उपर वळी मने छोकरां महेणां दे; शुं प्रारब्ध!

नारा०—गरीब बिचारो रामजी ! हुं जाणुंछुं के ते वात तेना जीब संगाये लागी हशे. ए वयमां तेने छोकरां चीढवे, ते सहैवुं घणुं कठिण छे. पण जे छोकराने तेणे बाळपणाथी ममताए करीने संभाळ्यो, एवो के तेने तेना उपकार कदी वाळतां आवडे नहि ते छोकराए तेने एम दुःखववुं ए तेने अति दुःसह थयुं हशे.

विठ्ठ०—ओहो बापा, हुं केटलो निंद कहेवाउं ! हुं तेनी पासे क्षमा मागीश. अने हुं सम खाउंछुं के मारा घटमां प्राण छे, त्यांसूधी हुं तेने फरीथी कदी दुःखवीश नहि.

नारा०—साहं छोकरा, कक्षा प्रमाणे चालीश तोज ते आजनो अपराध तने ईश्वर क्षमा करशे, अने हुं पण क्षमा करीश. आपणे सघळा परस्वाधीन प्राणी छीए; कामक्रोधादिने वश थईने एकादी बखत अनुचित कर्म करीए छीए; पण तेनुं बळ नीकळी गया पळी आपणने पश्चात्ताप थवो, अने गर्व छोडीने धयेला अपराधनी आपणे स्वच्छता करवी; अने फरीने आपणाथकी तेवो न थवा देवाविषे आग्रह धरवो. पण तुं मने कहे केतने रामजीने एवुं कहेवानुं कारण शुं हतुं ! तेणे कंई तारो अन्याय कयों हतो ?

विठ्ठ०—हा बापा; तेणे पोतानी मेळे नथी कयों, तोपण मने तेमज जणायुं. हुं माहं तीरकामतुं लेईने रमतो हतो, तटेलांमां तेना मोढा उपर तल जोईने में तेना उपर निशान ताक्युं; ते उपरथी तेणे मने कहुं, “खन्नरदार विठ्ठल, नहितो हुं तारा बापांने जईने कहीश. ” तेणे मने एवो धमकाव्यो ते उपरथी मने घणी रीस लागी ते कारण माटे में तेने गाळ दीधी.

નારા.—ત્યારે તૈં પોતાની મેલે જાણીને દુઃખવ્યો.

વિઠ્ઠ.—તે હું ના કેમ કહું ?

નારા.—ત્યારે તું ઘણો અપરાધી છે. માટેજ તેની આંસોમાં પાણી આવ્યું.

વિઠ્ઠ.—સારું ત્યારે, બાપા, તમે આજ્ઞા આપશો તો હું આ ક્ષણે તેની પાસે જઈને ક્ષમા માગું. તે ને આપતા સૂધી મને ચૈન પડવાનું નથી.

નારા.—હા, છોકરા. એવા કામને માટે એક ક્ષણ પણ જવા દેવી નહિ. જા, જઈને માગ. હું આહિં છું. (વિઠ્ઠલ જાયછે અને સમાધાન પામીને પાછો આવેછે.)

વિઠ્ઠ.—બાપા, હમણા મારું અંતઃકરણ મને સ્વચ્છતા આપેછે, કેમકે રામજીએ મને મનથકી ક્ષમા કરી. અને હું જાણુંછું કે હું અતઃપર એવા અપરાધ કરનાર નહિ.

નારા.—ઈશ્વર તેમ તારી પાસે કરાવે ; તેની કૃપા વિના તારો કિયો પણ નિશ્ચય પાર પડવાનો નથી.

વિઠ્ઠ.—તેની કૃપા થવાને શો ઉપાય કરવો ?

નારા.—તે વિષે તું તેને ભજ, અને તેની સહાયતા માગ. તે તને નહિ આપું એમ કહેનાર નથી.

વિઠ્ઠ.—હું તે મારા મનથી માગીશ, પણ, બાપા, મેં ત્રીનું એક તમારી આજ્ઞા વિના કામ કર્યુંછે ; કદાચિત્ તમને તેની રીસ ચડશે.

નારા.—તે થું છે, છોકરા ?

વિઠ્ઠ.—તમે મને કોરો રૂપિઓ વાક્ષિશ કર્યો હતો, તે મેં રામજીને આપ્યો.

નારા.—તેસારું હું રીસ કેમ ચડાવીશ ? એવાં કામ સ્વચ્છદિએ કરવા, તેમાં મને આનંદ છે. તને હું પૈસા આપુંછું, તેટલા તું જોઈએ તો સ્વરચ. તે તારા છે. તેથી તું ધર્મમાર્ગે સ્વર્ચે તો તે કરતાં વીજું વધતું સારું કૃત્ય શું છે ? કહેલુંછે કે, આપણે નાનપણથી ધર્મકૃત્યનો અભ્યાસ રાખવો, પણ તે ધર્મકૃત્ય પોતાનું

સામર્થ્ય જોઈને અને વ્યવસ્થા કરવું, નહિતો ધર્મ તેજ અધર્મ થાય છે. પળ રામજીનું હમણા સમાધાન થયું કે નહિ ?

વિઠ્ઠલ—તેની આંખોમાંથી આનંદાશ્રુ આવ્યાં તે મેં દીઠાં.

નારા—હું તને તેવિષે શાબાશી આપું છું, મારા છોકરા. સારા અંતઃકરણના છે તે કોઈને પણ વ્યથા કરતા નથી. સઘડાંજ સત્કર્મ આપણા અંતઃકરણમાં આનંદ ઉત્પન્ન કરે છે, પણ પરોપકાર કરવામાં ઘણોજ આનંદ છે.

વિઠ્ઠલ—ઓહો ! જો ર્શ્વરે કદી મને સામર્થ્ય આપ્યું તો હું મારી આસપાસના ગરીબ લોકોના હ્રેશ દૂર કરીશ.

નારા—હું ભગવંતની પાસે માગું છું, કે તે એ ગુણ તારામાં દૃઢ કરો અને તે આચરવાને તને સામર્થ્ય આપો.

વિઠ્ઠલ—તો પછી હું સદા આજના જેવોજ આનંદ પામીશ કે ?

નારા—આ એટલો એકજ આનંદ કદી વીતતો નથી. પ્રથમ, તું પોતાના ઘરના માણસ ઉપર ઉપકાર કરીને ભોગવ. જો તારા ચાકર ભલા માણસ છે, તો તું તેમની સાથે સારી રીતે ચાલીને તેમની મમતા તારા ઉપર થવા દે. તેમને કદી ઇનામ પણ આપ ; જો તું તેમને ઘટે ઘારે અને પ્રસન્ન ચિત્તે કરીને તે આપીશ તો તે તારા દૃઢ મિત્ર થશે.

વિઠ્ઠલ—પણ બાપા, તેને રોજમુરો મળતો નથી ?

નારા—તે તેની ચાકરીનો મળે છે તેમાં આપણે તેને કંઈ વસ્તુ કર્યું એવું નથી. પણ તે સિવાય તેને કંઈ ઇનામ આપેથી તેની પ્રીતિ આપણા ઉપર ચોંટે છે, અને ઘણા કામમાં આવે છે.

વિઠ્ઠલ—એ કેમ તે હું સારી પેઠે સમજ્યો નહિ.

નારા—આ રામજીનુંજ હું દૃષ્ટાંત આપું છું. એની ચાકરીને પેટે હું એને અન્ન વસ્ત્ર રોજમુરો આપું છું, તે લેઈને તેને બોલી કીધી છે તે-ટલી ચાકરી કરી એટલે તે વળ્યું નહિ. હવે તું જો કે તે ઘરમાં સઘડી જનસોની સ્વચ્છતા રાખે છે, તથા બીજા ચાકરોની દે-

ઘરેઘર કરેછે, તેણે કરીને મારો ઘણો નફો થાયછે ; એ તે મારી મમતાએ સર્વ કરેછે, કેમકે હું તેને પગાર સિવાય બીજું ફનામ આપુંછું. તું મોટો થઈશ ત્યારે તું જેને તેને મોદેથી ચાકરીનો કકઝાટ સાંભળીશ ; તો હું તને સ્વરૂંજ કહુંછું, કે આ અન્યાય ધણી લોકોનો છે ; તે તેને ભય દેવાડીને ચલાવવા ઇચ્છેછે, પ્રીતિએ ચલાવતા નથી.

ત્રિશ્વર—હવે હું પશું સમજ્યો. મારે માથે પડશે ત્યારે તમે કહોછો તેમજ હું કરીશ, અને તમારા ઉપદેશ પ્રમાણે ચાલીશ.

નારા—તેમ કયુંછે તો તને તેઓયકી સંતાપ થશે નહિ ; મારા ત્રાપે મને એવિષે એક વાત કહીછે, તે હું નિચ સ્મરુંછું, તે તારે સાંભળવી છે ?

ત્રિશ્વર—ઓહો વાપા, જો તમને શ્રમ ન થાય, તો હું તે સાંભળવા ઇચ્છુંછું.

નારા—તું મારા આગળ પોતાનો અપરાધ કબૂલ થયો, અને તે રામજીવિષે ઉદારપણું દેખાડ્યું, એ તારું ભલાપણું જોઈને હું સંતોષ કરીને તે વાત તને સંભળાવુંછું. “ જોધર્મિહ કરીને કોઈ સરદાર હતો તે સરકારી ચાકરીમાં ઘરડો થયો, ત્યારે તે પોતાના ફનામી ગામમાં આવીને રહ્યો. તેની વાચડી મોટી પતિવ્રતા હતી અને તેનાં પાંચ છોકરાં તે માતાપની આજ્ઞામાં તત્પર હતાં. તેનું મોટાપણું, તેનો મીઠો સ્વભાવ, તેના ઘરમાંની સ્થિતિરીતિ જોઈને, ગામના સર્વ લોક અને તેના ઓઝાલ્ખિતા પણ તેને માનતા. એવું સુખી કુટુંબ જે જુએ તેનો આત્મા સમાધાન પામે. ઉમેદવાર માણસ તેની ચાકરીમાં રહેવાની ઇચ્છા કરે. તેનો કોઈ ચાકર મુઓ, અથવા ગયો તો તેની જગા ઉપર રહેવાને ઝડી પડે. તેના ચાકરીનાં મોઢાં ઉપર સર્વદા આનંદવૃત્તિ દેખાતી, જેમ કોઈ કહેશે કે તેનાં છોકરાં છે, ચાકર નથી. તે આજ્ઞા કરતો તે નીતિયુક્ત, જેવી જેની શક્તિયોગ્ય તેવી કરતો, તેણે

કરીને કોઈના મનમાં કદી તેની અવજ્ઞા કરવી, એવી કલ્પના આવેજ નહિ. તેને ઘેર ચાકરોમાં અરસ્પરસ ભાઈઓ પ્રમાણે મીઠાસ હતી. કદી તેઓમાં બોલી થઈ, તો ધણીની ચાકરી વત્તી કોણ બજાવેછે, અને તેના હિતને અધિક કોણ ઇચ્છેછે, એવિષે માત્ર થતી. માનસિંહ રાઠોડ જોધસિંહના જૂના મિત્ર, તે પળ જોધસિંહની પેઠે ચાકરી મૂકીને પોતાના ઇનામી ગામમાં રહેતા હતા, તે એક દિવસે તેમને ઘેર આવ્યા હતા, તેવારે વાત ઉપરથી વાત નીકળતાં માનસિંહે વાત કાઢી કે “હું બીજી સર્વ વાતમાં સુખી છું, પણ મારા ચાકરોવિષે બેજાર છું; મને તેવિષે સંભાળતાં વસ થયું. જે ચાકર જોડુંછું તે આઝસુ, બેઅદબ, અને ચાકરી ચોર દેખાયછે.” જોધસિંહે તેમને કહ્યું, “તેટલા વિષે હું સુખી છું; આજ દશ વર્ષ થયાં મને એવું નથી સાંભરતું કે મને કોઈએ સંતાપ્યો. હું તેમને વિષે આનંદ પામુંછું, અને તેઓ પણ મારેવિષે આનંદ પામેછે.” માનસિંહ બોલ્યા, “હશે; પણ એવું કંઈક દેખાયછે.” તેમને સારા રાખવાવિષે, જોધસિંહ બોલ્યા, “યુક્તિ સહેલી છે; આ જુઓ તમને દેખાડુંછું.” એવું કહીને તેણે એક પેટી ભળી આંગળી કરી. તેમને માનસિંહે કહ્યું, “હું સમજ્યો નહિ.” તે ઉપર તેણે કંઈ ઉત્તર ન કરતાં પેટી ઝઘાડીને દેખાડી તેમાં છૂં છૂં ખાનાં હતાં. એક એક ઉપર એ પ્રમાણે લખ્યું હતું:—અધિકોત્તર સ્વર્ચ.—મારો સ્વાસગત સ્વર્ચ.—મારી બાયડીનો.—મારાં છોકરાંનો.—ચાકરોનો.—“ઇનામનો.” જોધસિંહ બોલ્યા, “હું મારી આસામીઓથકી એક વર્ષના અગાઉ રૂપિઆ વસૂલ કરુંછું; તેમના છ ભાગ કરુંછું, તેમાંનો પહેલાં ખાનામાં ભાગ ઘાળુંછું તે અદૃષ્ટ સ્વર્ચમાં રાખુંછું; તેને તેવું પ્રયોજન પડેછે સારેજ હાથ લગાડુંછું. બીજામાં જે ઘાળુંછું તેટલામાં મારો સ્વર્ચ ચલાવુંછું. ત્રીજામાં કુટુંબનો પેટસ્વર્ચ, ચોથામાં મારાં છોકરાંનો વિદ્યાભ્યાસ इत्यादિક સંપાદુંછું. પાંચ-

મામાં ચાકરીનો મુસારો, છઠ્ઠામાં તેમને અથવા બીજા કોઈને
 इनाम, धर्मादा इत्यादिक खर्च. આ છેલ્લા ત્રાનાને લીધે મને
 ચાકરથકી સુલ છે. મુસારામાં તે બોલી પ્રમાણે ચાકરી કરેછે
 પળ જેની બોલી કરી નથી, એવાં આમો છે તે તે ઇનામને લોભે
 જીવ લગાડીને અને મારી આજ્ઞા કરતાં પળ વત્તાં કરેછે.”

પુરુષોત્તમ અને ડાહી.

ઝનાઝાનાં એક દહાડે ગુલાબરાયે પોતાનાં બેડ છોકરાં, પુરુષો-
 ત્તમ અને ડાહી, એમને કબૂલાત આપી હતી કે હું તમને આજ સાંજે
 મારી સાથે એક સારો બાગ ગામ બહાર પાસેજ છે તે જોવાને તેડી
 જઈશ. પછી સંધ્યાકાલ પડી ચારે માલુસપર પોશાક પહેરવા ગયો;
 છોકરાં હેટે હતાં. પુરુષોત્તમને હવે પોતાની દટિયે મોટી મજા દેલા-
 શો માટે, જે આનંદ થયો તે બ્રહ્માંડમાં ન માપ. તે નાચવા કૂદવા
 લાગ્યો, અહિંથી તહિં અને તહિંથી અહિં કરારે દોડા પાડેછે, અને
 મોટી તૈયારીમાં છે, એટલામાં બાપે ત્યાં એક ફૂલસાડનું કૂંડું આણીને
 મૂક્યું હતું તે સાડના ફૂલને તેના શેલનો કપાટો લાગ્યાથી તે ડાં-
 ચલ્લીથી ભાગી પડ્યું. તે હાથમાં લેઈને તેને ડાહી કહેછે, અભ્યા ભાઈ,
 આ તે શું કર્યું? તેના હાથમાં ફૂલ હતું. એટલામાં ગુલાબરાય
 ઉપરથી હેઠલ આવ્યા. તેણે ક્રોધ કરીને ડાહીને કહ્યું, છોકરી,
 મેં એટલા શ્રમે આ ફૂલ રાત્રી મૂક્યું હતું કે તેથી બીજા પ્રાપ્ત થાય
 તે તે એ કેમ ભાગ્યું? તે કાંપતી બોલી, મારા બાપા, કૃપા ક-
 રીને તમે મારાઉપર રીસાશો નહિ. ગુલાબરાય લગાર ટાટા થઈને
 બોલ્યા, “છોકરી, મને રીસ નથી ચડી, પણ હમણા આપણે બીજાના
 બાગમાં જવાનાં, ત્યાં પણ તને એવીજ ફૂલ તોડવાની ઇચ્છા થશે. માટે
 હું તને બહાર નહિ તેડી જાઉં, એવિયે તારે મારું લગાડવું નહિ.”

ડાહી અધોમુખ જોવા લાગી, અને સ્તબ્ધ ઝમી રહી, તે જોઈને
 પુરુષોત્તમથી છાના રહેવાયું નહિ. તે આંખોમાં આંસુ આણીને બાપ-

પાસે ગયો, અને કહેછે, “બાપા, તે મારી બહેનનો અન્યાય નથી, તે ફૂલ મેં તોડ્યું. માટે મને ઘેર રાખો અને બહેનને સાથે તેડી જાઓ.”

તેમને એવાં યુક્તિવાન્ અવલોકીને અને તેમની પરસ્પરવિષે મમતા જોઈને ગુલાબરાયને દયા આવી. તેણે તેમને છાતીસાથે દાઢ્યાં, અને બોલ્યો, “તમે બેડા મારાં વહાલાં છો; બેડા જળ મારી સાથે ચાલો.”

પછી પુરુષોત્તમને અને ડાહીને જે આનંદ થયો તે કહી શકાય નહિ. તે બાપની સાથે બાગમાં ગયાં. તેમાં તેણે નાના પ્રકારનાં શાક જોયાં. ત્યાં ડાહી અને પુરુષોત્તમ પોતપોતાનાં લૂગડાં સંભાળીને બાગમાં ફરેછે, તે જોઈને ગુલાબરાયને આનંદ થયો. તેનું ફૂલ તેમણે બગાડ્યું; તે હોત તો તેથી તેને સંતોષ થયો હોત. પરંતુ, પછી તે પ્રસંગે તે બહેનભાઈમધ્યે પરસ્પર પ્રીતિ, તેમની નિર્દોષતા, તથા ઢહાપ-જોઈને તેને તેથી સહસ્રગુણિત આનંદ થયો.

હઠી છોકરી.

અરે છોકરાં ! જે તમને કોઈને લોટા ગુણની લોટ લાગી હશે, તે તમારા સુખ સારું હું આ આગળની વાત કહુંછું; તેમાં તમારા લક્ષમાં આવશે કે એક વાર જો મનમાં દૃઢ નિશ્ચય કર્યો તો હરેક લાગેલી લોટ મૂકવી અવગણવી પડતી નથી. ચંદ્રા કરીને એક છોકરી હતી તે સાત વર્ષસૂધી પોતાનાં માતાપિતા લાડમાં હતી. તે વયે પોતાના જ્ઞાનનો ઉદય થવા માંડેછે, અને પોતાને સારું માટું સમજાવા માંડેછે, પણ ચંદ્રાનેવિષે તે ઝલટું થયું. તેને જે એક ખૂંડી ટેવ પડી, તેનું દૃષ્ટાંત એક કૂતરાવિના બીજા કોઈનું મને દેખાતું નથી. જેમ એકાદું હડકાયું કૂતરું દોડેછે, અને જેના તેના દિલક-પર બચ્ચાંજ ભરવા જાયછે તેમ કોઈએ ચૂકથી તેની રમતને હાથ અડકાડ્યો તો તે તેની સામું વાંકી વળીને જુએ અને એક ઘડીસૂધી દાંત ઓઠ પીશે. એકાદા અન્યાય સારું તેને કોઈ હલ્લેજો જો ધમકાવે, તો તે તરતજ ઝૂલે, હાથ પગ પછાડે, અને રીસ કરીને

આસપાસના પદાર્થ ભૂમિઉપર ફેંકી દે. તેનો બાપ, તેની મા, અને સઘઝાં ઘરનાં માણસ તેનાથી કાપર થયાં. કોઈ પોતાની પાસે ઝમી રાખે નહિ. માત્રાપ પળ પોતાનો તિરસ્કાર કરેછે, માટે તેને એકાદ વચ્ચે પશ્ચાત્તાપ થાય, અને તે આંખોમાંથી આંસુ પળ ઢાલે. પળ ટેવ પડતાં પડતાં પછી તેનો લેદ થાય નહિ એમ થયું, અને તેનો દુષ્ટ સ્વભાવ દહાડે દહાડે દટ થતો ગયો. દીવાળીના દહાડામાં તેણી-એ પોતાની માને એક ભરેલી ટોપલી છેડાતેડે ઢાંકીને ઓરડામાં લેઈ જતાં દીઠી તેણે તે તેની પાછઝ ઓરડામાં ધસવા લાગી, તેટલે તેની માએ તેને હડસેલીને પાછી ચસેડી. તે સમયે તેને આફરો આવીને જે તેણીએ અનર્થ કર્યો, અને રીસે વારણાનું પાટીડું અફાઘ્યું તેથી સઘઝું ઘર ચલ્લમલ્લ્યું. પછી એક ઘડી જવા દેઈને તેની માએ તેને બોલાવી લીધી, તે વચ્ચે ઓરડામાં જઈને તેને ઘણો વિસ્મય થયો. જ્યાં યાં દીવા બઢેછે, અને નાના પ્રકારનાં સારાં સારાં રમકડાં ઓરડામાં માંડી મૂક્યાંછે એવું જોઈને તે ચકિત થઈ; આનંદે કરીને તેના મોઢાવાટે એક શબ્દ નીસરે નહિ. તેની મા તેને બોલી, ચંદ્રા, અહિં આવ, અને આ ચિટ્ટી ઉપર થું લખ્યુંછે તે વાંચ. તે રમકડાંમાં એક ચિટ્ટી હતી, તે ચંદ્રાએ હાથમાં લેઈને વાંચી, તો તેમાં મોટે અક્ષરે એ લખ્યુંછે કે, “ આ રમકડાં જે છોકરી સારા ગુણથી ચાલેછે તેને સારુ છે.”

ચંદ્રા લાજીને નીચું જોવા લાગી, એક શબ્દ બોલતી નથી; તેને તેની માએ પૂછ્યું, કેમ છોકરી, એ કોને સારુ છે વારુ? તે આંખોમાં આંસુ આળીને બોલી, “ એ મારે સારુ નથી, વા.” વારુ ત્યારે, તે બીજી ચિટ્ટી છે, તેમાં જો કંઈ તારું છે કે? ચંદ્રાએ તે હાથમાં લેઈને વાંચી. “ આ તે હઠીલી છોકરીને સારુ છે, જેની બુદ્ધિને મૂંઢા ગુણ લાગ્યાછે, અને જે બીજી દીવાળી આવે યાંસૂધી તે ઠીક કરવાને ઇચ્છેછે.” તે વાંચીને ચંદ્રાને રડવું ભરાઈ આવ્યું. તેણીએ માને ગળે વાય મીઢી અને કહેછે, “ ઓહો વા, એ હું, એ હું.” તેણે

પ્રેમબાઈને પળ પ્રેમ આવ્યો, કંઈ છોકરીના દુષ્ટ ગુણ સ્મરીને અને કંઈ તેનો પશ્ચાત્તાપ જોઈને, કંઈ પઠ જવા દેઈને તે ચંદ્રાને કહેછે, “લે છોકરી, આ તું લે; તેં સારા ગુણ પકડવાવિષે નિશ્ચય કર્યો, તે તારો ઈશ્વર પાર પાડો.”

ચંદ્રા બોલી, “ના બા, આ વસ્તુ એ સઘઘાં પહેલી ચિઠ્ઠી માં-હેલી છોકરીનાં છે, તો હમણા એ રહેવા દે; ત્યાંસૂધી હું તેવી થઈશ.” એ ઉત્તર સાંભળીને પ્રેમબાઈને ઘણો આનંદ થયો. તેણીએ તે સઘઘાં રમકડાં એક પેટીમાં ઘાલી, તેને તાઢું દેઈને, ચંદ્રાને કહ્યું, “છોકરી, આ કૂંચી તારે સ્વાધીન લે, અને તને જ્યારે જણાય કે હવે હું આ લેવાને યોગ્ય છું, ત્યારે પેટી ડઘાડજે.”

એ વાતને માત્ર બે થયા, ત્યાંસૂધી ચંદ્રાને કદી છૂર આવ્યો નહિ. એક દિવસે તેણીએ માના ગઢામાં હાથ નાંત્રીને પૂછ્યું, “બા, હવે આ પેટી ડઘાડું?” પ્રેમબાઈને આનંદાશ્રુ આવ્યાં, તે તેને કહેછે, “હા, મારી પ્રાણ, ડઘાડ હમણા, પળ મને આગઢથી કહે કે તે પોતાનો સ્વભાવ ઠીક કરવા સારુ શો ઉપાય કર્યો વારુ?” ચંદ્રા બોલી, “તે વિષે મને મોટી મહેનત પડી, હું નિશ્ચ મારા મનમાં તે વાત ઘોઢું. પળ સવાર સાંજ પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરું, કે હે પ્રભુ! મારો નિશ્ચય ચઢવા દેઈશ મા.” તે સાંભળીને પ્રેમબાઈને કેટલો આનંદ થયોછે તે વર્ણવાતો નથી. પછી ચંદ્રા તે સઘઘાં રમકડાંની ધણી થઈ, અને પોતાની માનો પ્રેમ તેણીએ પોતાના ઉપર સંપૂર્ણ લેંચી લીધો.

એક દિવસ પ્રેમબાઈ પાસે એક છોકરી આવી હતી, તે એવીજ હઠી હતી. તેની સમક્ષ પ્રેમબાઈએ ચંદ્રાની વાત કહી. તે સાંભળીને તે છોકરીને જે પશ્ચાત્તાપ થયો, તેણે કરીને તેણીએ પળ ચંદ્રા પ્રમાણે પોતાના દુષ્ટ ગુણ ડોડવાનો, અને તે પ્રમાણે સર્વને વહાલી થવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેને પળ તેવુંજ ફઢ પ્રાપ્ત થયું. એ પ્રમાણે પોતાના આચરણથી ચંદ્રાએ બીજાને સારા ગુણ લગાડ્યા, તેણે કરીને તે અધિક સુખી થઈ.

આશા ખંગ.

એક રવિવારની સવારે, અનુપરાય, બાપની સાથે કતારગામ મજા કરવા સારુ જવાને, સજીને તૈયાર થયો હતો. યાં જવાની પૂર્વે પંદર દહાડા થયાં તેના મનમાં સર્વદા ઘોળાતું હતું. જે સવારમાં કોઈ દહાડો વહેલો ઝૂઠતો નહિ, પણ તે દહાડે કૂકડા આરંભે સ્વારનો ઝૂઠ્યો. ઘરમાંહિલાં સર્વ માણસોને ઝઠાડ્યાં, ગાડીવાનને તાકીદ કરી, અને પોતે નાહી ધોઈને તૈયારીમાં છે, એટલામાં અકસ્માત્ આકાશ કાઢું થયું, વાદળાં એકઠાં થયાં, મોટો વાયુ છૂલ્લો, તેથી સર્વ જાડ ડોલવા માંડ્યાં, અને ચોતરફ ધૂળે દિશા ધુંદ થઈ. અનુપરાય ક્ષણે ક્ષણે આંગણામાં જઈને આકાશભળી નુપ, અને ફરીને માલે જાય. તે ત્રણ ત્રણ પગથિયાં કૂદે, અને રતિરાય જે પોતાનો બાપ, તેને આશા આપે કે ત્રાપા, કંઈ ચિંતા નહિ, એ હમણા જ્યાં ત્યાં સઘળું વીંતરાશે, અને દિશા નિર્મલ થશે. હું જાણું છું કે આપણે નીકળીએ તોપણ ચિંતા નથી.

રતિરાયે છોકરાનાં ભવિષ્યો સાંભળીને તેમ કયું નહિ. તે બોલ્યો, બાપા, લગાર વાટ જોવી જોઈએ. એટલું કહેછે તેટલામાં વીંજળી-ઓના ચમકારા થવા લાગ્યા, અને મોટો વરસાદ મરાઈ આવ્યો. તેવારે અનુપરાયને જે પસ્તાવો થયોછે, તે કદામાં આવે નહિ. તે બોલ્યો, વલ્યો, આજજ શાને આવ્યો ! સાંજનો પહોર દહાડાસુધી વરસાદ વરસીને પછી જ્યાં યાં વાદળ વીંતર્યું અને તડકો પડ્યો; જાડપાંદડાં સર્વ સાફ દેખાવા લાગ્યાં. પછી અનુપરાય ઘણો દિગ થઈ રહ્યો હતો, તે લગાર હુશિઆરીમાં આવ્યો જોઈને, આપે તેને બહુ-ચરાજી સૂધી બહાર ફેરવ્યો. તેવારે હવાની સ્વચ્છતા જોઈને, પક્ષી-ઓના શબ્દ સાંભળીને, જ્યાં યાંથી સુગંધ આવેછે તે લેઈને, તેના તદ્દયને આનંદ થયો. તેને રતિરાય કહેછે, વરસાદ વરસ્યાથી સર્વ ત્રણ શો ફેરફાર થયો તે તું દીઠો ? કાલે જ્યાં યાં કેવું ધૂંધળું દેખાતું હતું ? ગરમી કેવી થતી હતી ? સર્વ વ્યાકુલ કેવું થયું હતું ?

પટલું ઝ્યાં ય્યાં સાફ દેખાવાનું શું કારણ વારુ ? અનુપરાય બોલ્યો,
“ આજનો વરસાદ.”

તે વરસાદ ભરાઈ આવ્યો માટે સવારે ચરમહતો હતો, તેને તે શબ્દ ઉચ્ચારતાં ઘણું અવઘડ પડ્યું. તે છલ્જિત થયો, તેવારે વા-
પના ધ્યાનમાં આવ્યું કે એને એ વાત સમજાઈ કે જેમાં ઘણાનું ક-
લ્યાણ, તે વાત આપણું અકલ્યાણ થઈને પળ બની, તથાપિ સારી.
તે કરવાની પોતાને માગે આવી, તોપણ મોટા હર્ષે કરીને કરવી,
ચરમહતું નહિ.

અંતિક.

નાટક એક અંકનું.

પાત્ર.

વિજયસિંહ રાજા..... { જીત કરીને પોતાની રાજધાનીમાં
આવ્યાછે.

યશોદાબાઈ મેઢતળી.

કેસરીસિંહ..... નાયક ગાડદીનો. તેનો વડો દીકરો.

શામરાય અંતિક. તેનો નાનો દીકરો.

સુખરાય સરશિલેદાર. તેનો માઈ.

શાળાગુરુ.

ચિજમતદાર.

સ્થલ-રાજાનું મંદિર.

પ્રવેશ ૧.

(રાજા પોતાના મહેલમાં મંચક ઉપર સૂતોછે. તેના બહારના ઓર-
ડામાં અંતિક એક બાજઠ ઉપર સૂતોછે.)

રાજા. (પરીઢીએ જઠેછે.)

ઓહો ! આજ મને જંઘ એવી આવી ! અને સ્વસ્થપણાનું સુખ

કવું ! અહિં વાજાં નોવતોનો ઉપદ્રવ નથી. (તે ઘડિઆલ જુણછે.)
શું ? વીસ ઘટિકાજ રાત્ર ગઈ ? ના વતી હશે. હું જાણું છું કે હું સારો
એક પ્રહર ઉપર ઝૂંઘ્યો. અંતિક, અરે અંતિક !

અંતિ૦—(અરધો જાગતો ઝૂંઘીને બેસેછે, અને પાછો પડેછે.)

હે ! કોણ હાંક મારેછે ? આવુંછું.

રાજા.—આં કોઈ છે કે નહિ રે ? કેમ, કોઈ બોલતું નથી ?

અંતિ૦—(વાંકો વહેછે અને વગાસાં ટાપેછે) ઓહો ! શી ઝંઘ
આવી હતી !

રાજા.—કોઈ વોલેછે એવું મને સંભળાયછે. કોણ છે તે ? દીવો કે-
રવેછે અને આગલ જઈને અંતિકને જુણે. શું આ વસ્તું અહિં
એકલુંજ ! એને મારી ચોકી કરવી કે મારે એની ? એ સ્વિજમત-
દારના જ્ઞાનને શું કહેવું ?

અંતિ૦—(અરધો જાગતો ઝૂંઘીને આંત્રો ચોલેછે) મહારાજ.

રાજા.—ઝટ છોકરા, તારા ઘડિઆલમાં કેટલા વાગ્યાછે તે કહે;
મારું બંધ પડ્યુંછે.

અંતિ૦—(વાજતો સાહીને ઝૂંઘી રહેછે, અરધો ઝંઘમાંજ છે)
હે ! શું મહારાજ ?

રાજા.—(હસેછે) તું હજુ ઝંઘમાં છે કે ? ઓહો ! શું મોં ! આવું
ચિત્રામણ કાઢ્યું તો ચમત્કારિક દેખાશે. છોકરા, તારા ઘડિ-
આલમાં કેટલા વાગ્યા તે કહીશ ?

અંતિ૦—(આંત્રો ચોલેછે) ઘડિઆલ મહારાજ ? મને ક્ષમા કર-
વી; મારી પાસે નથી.

રાજા.—તું ઝંઘમાં વોલેછે, કે તારી પાસે સ્વરજ ઘડિઆલ નથી ?

અંતિ૦—મારી પાસે ઘડિઆલ કદી પણ નહોતું.

રાજા.—નહોતું, તારા વાપે તને અહિં ઘડિઆલ વગર મોકલ્યો ?
તારા જેવા પાસે તો ઘડિઆલ જરૂર જોઈએ.

અંતિ૦—મારો વાપ ? ઓહો ! ઓહો ! જો તે જીવતો હોત—

રાજા.—તારે બાપ નથી ત્યારે ?

અંતિ.—મારો જન્મ થયા આગમજ તે મુઓ. મેં તેને દીઠોજ નથી.

રાજા.—બાપ નથી ત્યારે બીજું કોઈ વડીલ તારે હશે, તેણે અથવા તારી માએ તને ઘડિઆલ આપવું જોઈએ.

અંતિ.—મારી મા, મહારાજ ! ઓહો ! તે તમને માલૂમ નથી ! તે ઘણી દરિદ્રતાએ પીડાયેલી છે. તેની પાસેનું સઘળું તેણીએ મારે સારું સર્વ કર્યું; ઘડિઆલ લેવાને તેની પાસે પૈસા નથી.

રાજા.—બીજું કોઈ તારે વડીલ છે કે નહિ ?

અંતિ.—મારો મામો છે, મહારાજ.

રાજા.—(હસેછે) વિશ્વમાં ઘણા મામા છે, પણ તારા મામાનું નામ શું ?

અંતિ.—તે આપની હજૂર પાવગા ઉપર રહેછે.

રાજા.—ત્વં મને સાંભર્યું ; તેજ તને મારી પાસે લાવ્યો હતો. હવે મારા છોકરા, તું આ મીળવત્તી પકડ, અને સામેના ઓરડામાં જા ; ત્યાં આરસાની બેઠ બાજુએ જે ઘડિઆલ ટાંગ્યાં છે તેમાંથી જમણી કોરડું લાવ ; ત્વંદાર હો, મીળવત્તીની ય્યોત કશાને લગાડીને ઘર સઠગાવીશ નહિ. તો—જલદી કર.

અંતિ.—(જાયછે) હા, મહારાજ.

પ્રવેશ ૨.

રાજા.

શો સારો છોકરો છે ! શી તેની સરલતા ! એવી એકાદી મોટા માણસમાં હોત, અને તે માણસ જો મારો મિત્ર હોત તો શું જોઈતું હતું ? પણ આ નાનો ઘણો છે ; મારે એનું કામ નહિ ; હું એને એની મા પાસે મોકલુંછું.

પ્રવેશ ૩.

રાજા, અંતિક.

અંતિ.—(એક હાથમાં મીળવત્તી લેઈને અને બીજા હાથમાં ઘડિ-

આઝ) મહારાજ, ત્રણ ઘટિકા રાત્ર છે.

રાજા.—તો મારો તર્ક ઓટો નથી ; હવે જલદીથી અજવાલું થશે.
(અંતિક પાસેથી ઘડિઆઝ હાથમાં લેઈને) પળ મેં તને લાવ-
વાને કહ્યું તે એ ન હોય ; એજ જમણી કોરે હતું ?

અંતિ૦—જમણી કોરે એજ હતું.

રાજા.—વારુ સારે, એજ હતું તોપણ જો તને પોતાનું હિત સમ-
જાત, તો બીજું આણત, કેમકે આ હીરાજડિત છે, તેમાટે
તારા સરસ્વા છોકરાને રાખવાને યોગ્ય નહિ, પણ આ તેં લોભે
આપ્યું હશે, અથવા જે અધિક આશા કરીને સઘળું જુલુએછે,
તેના જેવું કરવાને ગયો હર્દિશ. મને સ્વરૂં કહે.

અંતિ૦—મહારાજ, શું કહોછો તે હું સમજ્યો નહિ.

રાજા.—સારે તને સમજાવુંછું. તને ડાવું જમણું શું તે સમજાયછે ?

અંતિ૦—(ફરી ફરીને એક હાથ મળી જોઈને ત્રીજા હાથમળી જુ-
એછે) ડાવું અને જમણું, મહારાજ ?

રાજા.—(તેનો વાંસો ઠોકેછે) વારુ છોકરા, તે હશે ; જા દોડ,
પહેલાંથી તારા મામાને અહિં બોલાવી લાવ.

પ્રવેશ ૪.

રાજા.

કેવો ભલો ! શો મનોહર આ છોકરો છે ! એ પણ મારે બીજું
કારણ હતું કે એને પોતાનાં કુટુંબમાં મોકલવો, કેમકે રાજ્યદરવાર
એ બુદ્ધિ અષ્ટ થવાનું ઠેકાણું છે ; અહિં રહીને એને વગડવું નહિ. સ્વ-
રેજ, હું એને એને ઘેર મોકલું તે સારું, પણ જો એની મા ઘણી દુર્બલ
હોઈ એનું સંરક્ષણ કરવાને શક્તિમાન નથી, તો એને ક્યાં જવું ? હું
પ્રથમ એ વાતનો શોધ કરુંછું. વારુ, સુલરાય મને બધું કહેશે.

प्रवेश ५.

राजा, अंतिक.

अंति०—(आर्गने कहेछे) महाराजनी पासे मारो मामो आवेछे.

राजा.—तुं आवो केम गुम सरखो देखायछे ? तने शुं ऊंघ आवेछे ? छोकरा.

अंति०—हा, महाराज, लगाए आवेछे खरी.

राजा.—त्यारे जा फरीथी तारा बाजठ उपर ऊंघ. हुं तारा जेवडो छो-
करो हतो, ते दखत मने ऊंघ केवी भीठी लागती हती ते हुं जाणुंछु.
जा सुखे, हुं तने आज्ञा आपुंछु. (अंतिक जईने बाजठ उपर सूएछे).

प्रवेश ६.

राजा, सुखराय, अंतिक (सूतोछे).

सुख०—महाराज, आपनो सेवक.

राजा.—मांहे आवो सुखराय; केम तमारी पासे नानो बोलाव-
नारो मोकल्यो हतो ते केवो छे ? ते मारी हजूर चाकरीमां उ-
पयोगी छे के नहि ?

सुख०—(गाल खंजवाळेछे) खरुं महाराज, ते नानो खरो.

राजा.—अथवा घोडा उपर स्वार थईने मारे कामे जवाने ?

सुख०—पछी ते पाछो आवसो शाने ?

राजा.—अथवा मारी पासे अहिं रात्रे चोकी करवाने ?

सुख०—(लगाए हसीने) हा, जो महाराज जागता रहो नहि तो.

राजा.—त्यारे छुओ के हुं ए छोकराने शुं करूं ? कई नहि; ए
साफ देखायछे, तो एवा छोकराने जे तमे मारी पासे लाव्या,
ते तेणे मारी चाकरी करबी, ए अर्थ उपर लाव्या नथी; मारे
तेनो भाग्योदय करवो ए माटे लाव्या एम हुं जाणुंछु. तमे

કહ્યું કે એની માથી એને પઢાતો નથી, તે શું એવી દરિદ્રતાએ પી-
ડિત છે ? સ્વરંજ કહો.

સુખ૦—(છાતીએ હાથ દેઈને) હા, મહારાજ, એમાં અસત્ય લેશ નથી.

રાજા.—શા કારણ માટે વારુ ?

સુખ૦—આ પાછલી લડાઈને લીધે. એ લડાઈમાં કેટલાએક ભાગ્ય-
વાન થયા, અને કેટલાએક ધૂલ મઢ્યા. એની માતું જે કાંઈ
હતું, તે માંહેલું કંઈજ રહ્યું નહિ; વસ્તુમાત્ર લૂંટાઈ, બઢી, ચોરાઈ,
ફૂટી, તૂટી ગઈ. તે ઉપર વઢી તેને પંચાતો લડવી પડીઓ, કેમકે
લડાઈની પાછલ તે આવેછેજ; જેવો દુકાલની પાછલ જરીમરી,
પણ એટલી વાતે માત્ર તે દૈવવાન કે તેના છોકરા ઠેકાણે લા-
ગ્યાછે. નાનો આ તમારો અંતિક છે, અને મોટો ગાહડીઓમાં
આસામી છે. હવે ગમે તેમ કરીને પણ તે પોતાના દિવસ કાઢશે.

રાજા.—મહા વિપત્તિએ કાઢશે એમાં સંશય નહિ.

સુખ૦—સ્વરં, મહારાજ. (લગાર ઉદાસીપણે) તે એક ગામડામાં
જઈને રહીછે; ત્યાં એકલીજ રહેછે. હું તેનીપાસે જતો નથી. હું
તેનો ભાઈ છું એટલે તેની વિપત્તિ મારાથકી જોવાતી નથી.

રાજા.—તમે તેના ભાઈ કે ? સ્વરેલાત ?

સુખ૦—હા, મહારાજ. ભાઈપણું દૈવે આવ્યુંછે સ્વરં.

રાજા.—(તેને ધિક્કારીને) દૈવે આવ્યુંછે ? અને તમે તેને મલ્લવાને
જતા નથી ? હું સમજ્યો, રાયજી. તેની વિપત્તિ જોઈને તમને
લાજ લાગશે, અને કદાચિત્ તમારા મનને માટું લાગ્યું તો ત-
મારા ઉપર કંઈ સ્વર્ચ પડશે. (સુલરાય ગમરાયછે.) તમારી
બહેનનું નામ શું છે ?

સુખ૦—યશોદાબાઈ મેઢતળી, મહારાજ.

રાજા.—(વિચાર કરેછે) યશોદાબાઈ મેઢતળી ? રણધીરરાય મેઢ-
તયા આપણા લશ્કરની સરપાગા ઉપર હતા નહિ ?

સુખ૦—હા, મહારાજ.

રાજા.—તે પહેલી લડાઈમાં જ પડ્યા, નહિ કે ?

મુખ.—તે આ છોકરાના બાપ, મહારાજ. ઘણી સાચવટનું માણસ, અને મોટા સિપાઈ હતા ; તે હલ્લા ઉપર ગયા, ત્યારે જેમનો કોઈ કહેશે કે ઝાણી જાય છે. તેમની સિંહની છાતી હતી.

રાજા.—મને તેમનું સ્મરણ સારીપેટે છે, અને હું ઇચ્છું કે—

મુખ.—(પાસે જાય છે) મહારાજ, શું ઇચ્છો છો ?

રાજા.—તેમની બાયડી સાથે બોલવું.

મુખ.—તે આજ્ઞા થઈ તો આ ક્ષણે કરાશે. તે શહેરમાં છે.

રાજા.—તે અહિં છે ? બોલાવો તેને જલદી. તેને અહિં આવવા દો ; હું તેની સાથે બોલીને તેનો છોકરો તેને સ્વાધીન કરીશ.

મુખ.—મહારાજ,—

રાજા.—તમે તે મને ન કહો ; જાઓ જલદી. (તે બહાર જાય છે.)

પ્રવેશ ૭.

રાજા, અંતિક (ઝંધેલો).

રાજા.—શું ! તેની એવી દશા થઈ ! એ કેટલો અનર્થ ! આ લડાઈમાં કેટલા લોક વિપત્તિમાં પડ્યા હશે ! એટલું સારું છે કે મેં થઈને લડાઈ ઉઢવી નહિ. છૂટકો નહિ માટે મારે તરવાર પકડવી તો પડી (તે ઝૂટે છે અને લગાર અહિંથી ત્યાં ફરીને અંતિકના બાજઠપાસે ઝૂકી રહે છે). સંતોષકારક છોકરો ! કેવો સ્વસ્થ ઝંધ્યો છે ! જેમ, કોઈ કહેશે કે નિદ્રામાં સમાધિ લાગી છે. એ પોતાના મનમાં સમજતો હશે કે હું પોતાના સગાને ઘેર છું ; મને અહિં કોઈની અડચણ નથી. ઓહો ! કેવળ સરળ ભાવ તે આ છે. (ફરીથી ફરે છે) એની મા જો સુખરાય સરખી હશે તો મારે તેણે કંઈ મનમાં લાવવાનું કામ નથી. પણ પ્રથમ તેમનું સ્વરૂપ ઓળખવાને હું તેને આગળથી કશી જોઈશ, અને પછી મારે જે કર્તવ્ય તે કરીશ. (તે બાજઠ સંગાથે અડીને છો-

કરામણી નિહાલીને જુણે; તો તેના ગજવામાંથી કિંચિત્ બહાર નીકળેલું એક પત્ર તેની દૃષ્ટિ પડ્યું.) પળ આ શું છે? (તે પત્ર ઉકેલે છે અને લખનારનું નામ વાંચે છે, તેટલે, યશોદાબાઈ-ની સહી જોઈને કહે છે) આ એની માથે મોકલ્યું છે. હું આ વાંચું, કેમકે હું તેનું સ્વરૂપ જાણવાને ઇચ્છું. તે પોતાનાં છોકરા સાથે કૃત્રિમ કરશે નહિ; વારુ જોઈએ આવો, (તે વાંચે છે.)
 “ મારા પરમ પ્રિય દીકરા.”

“ તારા જેવા છોકરાએ તો ઘણું કરીને પત્ર લખવું અવશ્ય છે. પળ તું મને લખવાને આલસ કરતો નથી, અને તે પળ સારું લાં-
 “ બું લખ્યું છે, એ તારી મારે વિષે આસ્થા જોઈને મારો નિશ્ચય થ-
 “ યો કે મારા ઉપર તારી ભક્તિ છે તે જોઈને હું તારી ઉપકારી છું.
 “ તું મને લખે છે કે તારા મામાએ તને રાજાસાહેબપાસે પ્રવિષ્ટ ક-
 “ ર્યો છે; તે મારા ઉપર માયારા લખે છે; તે ઘણા મોટા, શાંત છે; અને
 “ તારું પળ મન તેમના ઉપર ઘણું લોભાય છે.” (તે છોકરામણી જુણે) શું, મારા વહાલા, તે એવું પોતાની માને લખ્યું હતું? ત્યારે તું મારા ઉપર પ્રીતિ કરે છે, માટે હું તારા ઉપર કરું છું એમાં કંઈ વિ-
 “ શેષ નથી કરતો. “ મારા દીકરા, તું તેમની કૃપા સંપાદે છે એ વાત
 “ સારી કરે છે, કેમકે તેમના સાહિત્યવિના તને આ લોકમાં અન્ય
 “ ગતિ નથી. તારે બાપ નથી અને મા છે, તોપણ તે સારું તારી
 “ ઓછી માયા કરવી એવું નથી; હું તારું ભરણપોષણ કરું એવું ફ-
 “ શ્વરે મારે હાથે રાખ્યું નહિ. તે મને રાત દહાડો ઘણી વ્યથા કરે-
 “ છે; મારી સઘળી વિપત્તિઓમાં પળ એ વિપત્તિ મોટી છે. જ્યારે હું
 “ મારી એકલીમણી જોઉં છું, ત્યારે મને ઘણું સંકટ દેખાતું નથી, પળ
 “ જ્યારે તું મારા મનમાં આવે છે, ત્યારે મારું હૃદય દુઃખાય છે અને
 “ આંસુ જીરવે નથી.”

આહિં ઘણી ક્રોમલતા અને ઘણી ચિત્તની આર્તતા દેખાય છે; એ

सारी मा छे; एबीज सारी बायडी होय—पण ते केम न होय ? छे-ज एमां मने संशय नथी.

“ मारा लाडकवाया, शुं करुं ? मारी इच्छा प्रमाणे तने हुं भाग्य-
 “ वान थवाने मार्गे लगाडी शकती नथी. हुं निरुपाय थईने अहिं
 “ एकांतवासी पडीछुं. तोपण एटलुं करीश के हुं तने ममताए, अने
 “ मारा मनथी बारंवार सारो उपदेश करवाने चूकीश नहि; अने
 “ ज्यारे मारा शब्द तारी पासे पहाँचशे, सारे ते तने सम्मार्गज
 “ देखाडशे. तो तुं आजसूधी मारा मन प्रमाणे चाल्यो, एनी नि-
 “ शानी, तुं आ मारुं पत्र पोतानी साथे निख राखतो जा. बीजुं हुं
 “ तने शुं आलुं ? ” (अंतिक सामुं जुएछे) आ मानी आज्ञामां चा-
 लेछे ए आ उपरथी सिद्ध थायछे.—“ तुं मारी पासेथी जवा ला-
 “ ग्यो, तेवारे में तने मारां आंसुए नवडावीने जे उपदेश कयौछे,
 “ तेने अने तारा स्वधर्मने तुं चूके एवो ज्यारे तारा उपर प्रसंग प-
 “ डे, तेवारे तुं आ पत्र संभार, ए उकेल; ए बांच, अने मनमां
 “ आण के मारी मा छे, तेणीए मारी आशा उपर मात्र जीव रा-
 “ ह्योछे, अने एकांतवासी काळ काढेछे. ” तेणीए मारा उपर मा-
 त्र; शुं ? एने बीजो भाई नथी ? “ अने विचार कर के हुं कुमा-
 “ में गयो तो ते दुःखे प्राण छोडशे ; पछी एवुं यशे के जे हृदय
 “ आ लोकना सघळा पदार्थ करतां मने अधिक चहातुं हतुं, तेने
 “ में कटारीए घोच्युं. ”

ते खरुं कहेछे के छोकरो भुंडो नीकळ्यो एटले मावापने एवुं-
 ज थायछे.—ए बीगडे एवुं आ ठेकाणुं छे खरुं ; एवुं छतां तेणीए
 एने अहिं केम मोकळ्यो वारु ? “ ताराविषे मने कोईपण बातनी
 “ शंका आवीने अथवा तारा उपर मारो अविश्वास थईने, हुं एम
 “ कहुंछुं एवुं नथी. तारां आचरण जोईने मारी खातरी थायछे के
 “ तारायकी बांकी बात कदापि थवानी नहिज. पण तारा माईना
 “ गुणे मने घणी रडावी. हुं जाणुंछुं के मारा कालबाला जाणीने

“તેવા મારા દુઃખને કારણ થવાનો નહિ.” એમ છે કે ? એનો વ-
 ડો માઈ ? ગાડદી ? તેવિષે મારે વઢી સારીપેટે સમજી લીધું જોઈએ.
 “તેં સદા મારી મર્યાદા પાઠી ; તારું ચરિત્ર જોઈને આનંદાશ્રુ મને
 “ આવેછે, એ હું તને સ્વરૂંજ કહુંછું. તો છોકરા, તારે એમજ ચાલવું,
 “ ભલા થવું ; પછી તારી મા ગમે તેવી દરિદ્રતામાં હો, ગમે તેવી દુઃખી
 “ હો તોપણ સર્વ વિપત્તિ વીસરશે.” એ બાયડી મોટું માણસ દેખાય-
 “ છે. એવું ન હોત તો એની બુદ્ધિ વિપત્તિમાં નીચ થવી જોઈએ તે ઝૂ-
 “ ચી થઈછે ; એ સાધ્વી છે. “તારા પત્રને છેડે તું મને લખેછે કે તા-
 “ રી બ્રોવરીના સઘળાઓપાસે ઘડિઆલ છે. એ ઉપરથી મેં જાણ્યું
 “ કે તારે પણ એક જોઈએ પણ તેટલુંજ તું લખીને છાનો રહ્યો, એ
 “ તારો સંકોચ જોઈને હું આનંદ પામી. હું દૈવહીન છું માટે તને
 “ એક મોકલી શકતી નથી ; હું દરિદ્રી છું એ તને સર્વ માલૂમ છે.
 “ માટે મને ક્ષમા કર. કાંઈ કામ માટે મારે રાજધાનીએ જવું પડે-
 “ છે ; મારી પાસે થોડા રૂપિઆ છે તે વાટસર્ચીને જોઈએ ; તે સર્ચ
 “ અગચનો છે, કર્યા વગર છૂટકો નથી. પણ મારું વચન લે કે
 “ મારું ચાલતાસૂધી હું તારી ઇચ્છા પૂરીશ ; અને તારે જોઈએ તે આ-
 “ પવાને હું શક્તિવાન નથી, તોપણ હું તને સારી બુદ્ધિ આપવાને
 “ કદી અંતર કરનાર નથી. ફરીને તું જલદીથીજ મારી દૃષ્ટિએ પડજે
 “ એવી ઇચ્છા કરુંછું, એ મારો આશીર્વાદ છે.” એ બાયડીએ આવી
 વિપત્તિમાં રહેવું નહિ. હું આ પત્ર લેઈને મારી બાયડીને દેલાડીશ.
 પણ નહિ, એ આ છોકરાનું ધન, હું કેમ હરણ કરું ? (તે પાછું
 તે પત્ર તેના અંગરખાના ગજવામાં ઘાલેછે.) શો સ્વસ્થપણે આ
 હજુ સૂતોછે ? (છોકરાનો હાથ પકડેછે.) છોકરા ! ઝઠ, ઝઠ.
 (અંતિક ઝઠેછે અને કેટલીક વારસૂધી તેમની સામું જુએછે.)
 મારા જીવના સમ, આ છોકરો મનોહર છે. ચાલ મારા વહાલા,
 હવે ઝઠ, વારણે દહાડો ઘણો ચઢ્યો, ઝઠ.
 અંતિ.—(હલ્લેજ ઝઠેછે) હા, મહારાજ.

राजा.—तुं हनु ऊंघमांज छे. चाल मारा महेलमां जा. (ते जा-
यछे) दीवा होलव, अने दरवानो अडकाव.—धयुं के ?
हवे ज्यांथी घडिआळ लाव्यो यां जा ; अहिंथी आ बाटे जल-
दी पाधरो जा, अने तहिंथी पाछो आव. केम हवे सारी पेठे
जागतो थयो के नहि ?

अंति०—हा, महाराज.

राजा.—हवे कहे मने, तने पत्र लखतां आवडेछे ?

अंति०—हा, महाराज, लखवा बेसुं तो लखुं. में बे लांबां पत्र
लखेलांछे.

राजा.—तारी माताने लख्यां हशे एम जणायछे.

अंति०—(संतोषथी) हा, महाराज, मारी माने.

राजा.—तेनी बात करीए छिये, खारे तारी आंखोमां आनंदनी
झळझळी मने देखायछे. (एक कोरे) दरिद्र दशमां छतां पण
शी एमनी मांहोमांहे प्रीति ! पण तारी मा रुडी छे के ?

अंति०—आहा महाराज, तमे तेने ओळखता हो तो !

राजा.—हुं तेनीसाथे ओळखाण करीश, पण ते तने केवी लागेछे ?

अंति०—ते एवी भली छे, अने एवी मारापर माया राखेछे—

राजा.—खारे तेना छोकरा पण तेना जेवाज जोईए. हुं सांभळुंछुं
के तारो वडो भाई सारो नथी. पण तुं—

अंति०—(डोकुं हलावेछे) मारो भाई केसरोसिंह ?

राजा.—हा, हुं सांभळुंछुं के ते तारी माने घणी कष्टी करेछे; ए
खहं छे के ?

अंति०—ओहो महाराज, माराथी ते बोलातुं नथी. जो जमादारने
काने बात गई तो ते घणा तीखा छे.

राजा.—हुं तने वचन आपुंछुं के तेने एमानुं कई जाणवा नहि दे-
उं. तुं सर्व जे छे ते बोल. तारा भाईए शुं कर्युं ?

अंति०—तेणे पुष्कळ खोटा चाळा कर्पाछे, ते बधा हुं जाणतो

નથી, પણ મારી મા તેઉપર ઘણી રીસાઈ હતી, તે હું જાણું છું; તેની આવરુ ઢાંકવી માટે તે ઘણી खराबीમાં પડી. (તે રાજાપાસે જાયછે અને હલ્લે બોલેછે) તે બોલી કે એમ કર્યું નહોત, તો કંઈ દહાડાનો ચાકરીમાંહેથી કાઢી મૂકયોજ હોત.

રાજા.—શામાટે કાઢી મૂકયોજ હોત ?

અંતિ.—ઓહો, મહારાજ, મારાથકી તે કહેવાતું નથી.

રાજા.—શું ! મને ?

અંતિ.—તેણીએ મને પણ જણાવ્યું નથી.

રાજા.—(હસેછે) તે તેણીએ ઠીક કર્યું પણ તે તારે સારુ કદી ઘડિઆલ સંબંધી માને લખ્યું હતું ?

અંતિ.—એકજ વખત.

રાજા.—તારે તે તારા ઉપર રીસાઈ નહિ ?

અંતિ.—ના, ના, મહારાજ. તેણીએ મને ઝલટું લખ્યું કે હું ગમે તેમ કરીને પણ મારું સામર્થ્ય ચાલતા સૂધી તારે સારુ એક વેચાતું લેઈશ. તેને મેં લખ્યું માટે તેની મને હમણાં ટટક થાયછે, કેમકે તેને પેટ ભરવાની ખાતિ છે. તેની અવસ્થા જોઈને હું ઘણો દુઃખી છું.

રાજા.—તારે દુઃખી થવુંજ જોઈએ. સારા છોકરાએ માઉપર ચર્ચ નાંખવો નહિં. તેણે તેનું સાહિય કરવું, એ તેનો સ્વધર્મ છે. ઘડિઆલનીજ વાત છે તારે તને તે કોઈ પણ આપશે. (તે નાળાંની કોથળી બહાર કાઢેછે) પકડ, લે આ બાર મોહર, એ મેં તને इनाम આપી. તારો હાથ આગળ ધર.

અંતિ.—(હાથ આગળ કરેછે, રાજા તે ઉપર મોહર ગણીને મેલે. છે) મહારાજ, આ શું મને ?

રાજા.—હા, ચરુજ; પણ સાચું કહે, તું એટલું શું કરીશ ?

અંતિ.—આટલાનું ઘડિઆલ આવશે નહિ ?

રાજા.—આવશે, પણ સારું. પણ તારે ઘડિઆલનુંજ અગત્ય નથી. અહિં તે ઘણાં છે. (અંતિક આજ્ઞા મયોં તેમની સામું જુણે)

हुं तारे ठेकाणे होउं तो आ नाणांनो हुं कंई सारो उपयोग करूं. वारू, तुं तारी मरजीमां आवे ते कर. हुं नित्य कस्य करवा जाउंछुं. पण पाछो आवुं त्यांगण तुं अहिंज रहेजे.
(राजा चालवा मांडेछे.)

अंति०—(तेमने बोलावेछे) महाराज.

राजा.—केम, तारे शुं जोईएछे ?

अंति०—मारी मा शहरमां आवी हशे. ते आज सवारे आववानी हती. हुं तेने मळी आवुं ? (फोसलावेछे) महाराज, मने आज्ञा आपशो ?

राजा.—ना, छोकरा, कंई प्रयोजन नथी; तारी मा तारी पासे आवशे; तेने ते अहिंज मळशे, लगार धीरज राख.

(ते जायछे.)

प्रवेश ८.

अंतिक.

ते आहिं आवशे ? ते मने अहिंज मळशे ? एनुं कारण शुं हशे ? जे होय ते खरूं, पण मारे तो मळवासाथे काम छे. एक, बे, त्रण, चार, (मोहरो गणेछे) बार मोहरो घडिआळ लेवाने ? शो हुं दैववान् जाणुंछुं के ते आ वखत मारा हाथमां छे; कडिंग कडिंग वागेछे ते मने संभळायछे; हुं तेने कूची फेरवुंछुं. पण राजाए कहुं के हुं तारी जग्याए होउं, तो आ नाणांनो कंई सारो उपयोग करूं, एनो शो अर्थ हशे वारू ? ते शुं करत ? हा, तेनी पासे घडिआळनी कमी नथी, माटे तेने तेनी नवाईं लागती नथी. वारू, पण तेणे मने वळी एम पण कहुं के सारा छोकराए माने साहिय करवुं. निभ्रांत तेणे ए मारा प्रकरणमांज कहुं. एटली मोहरो मारी मापासे होय तो तेने घणी उपयोगी थशे नहि ? (ते बेउ हाथमां चांपीने मोहरो छातीसाथे लगाडेछे) घडिआळ लेउं के माने आपुं ? ना, घ-

હિઆલ્લજ લેહં ; તો મામળી પળ જોવું, અને આવી મમતાલુ મામળી તો અગત્ય કરીને. તેણીએ કાલે મને પત્ર મોકલ્યું તેમાં તે લખે-છે કે હું મોટી વિપત્તિમાં છું. તેને આ નાણાં આપ્યાં તો કેવો આનંદ થશે ! એકી વારેજ તેનું સંકટ દૂર થશે. તો શું હું આ તેને સારુ મારે પોતાને માટે નહિજેવા કરું ! (નિશ્ચય કરેછે) હા, તે કરવાજ. પણ હમણા તે વહેલી આવે તો સારું, નહિતો મારી બુદ્ધિ એકવાર ફરશે, મને ઘડિઆલનો પણ વ્યાસ છે. ચૂપ ચૂપ, કોઈ આવેછે.

પ્રવેશ ૯.

યશોદાબાઈ, સુખરાય, અંતિક.

અંતિ. — (માને મલવા દોડેછે) શું તું મારી માડી ?

યશો. — (છોકરામળી લક્ષ ન દેતાં સન્નાંત આસપાસ જુએછે) મને સમજાતું નથી; પણ હું મોટી ચિંતામાં છું. માઈ, રાજાસાહેબે મને કેમ બોલાવી હશે વારુ ?

સુખ. — આ છોકરો જુઓ; એને તમારે સ્વાધીન કરવાનો છે. (તે સાશ્વર્ય સંવિત છોકરાસામું જુએછે, તે આનંદે કરીને તેના ગળામાં બાક્ષીને લટકેછે) એને અહિં લાવવો એ ઘેલાઈ; રાજા એને શું કરે ! બીજા છોકરા વધશે અને રોજગારે લાગશે, પણ આ (અનાદરથી) એવું છોટું છોકરું છે કે કોઈ પણ કામમાં ન લાગે, એણે તમારા દુઃખનું દૂધ પીધુંછે માટે એવો થયોછે એ હું જાણુંછું. એ શાહ મૂલ્થીજ બગડ્યું. એને શક્તિ નહિ આવે; એ વધશે નહિ.

યશો. — (લેદ પામીને) ઓહો ! માઈ, દૈવ મારું.

સુખ. — તો રાજાસાહેબપાસે તમે એવિષે પ્રાર્થના કરશો મા હો; કરીને ફળ નહિ. વડાને સારુ જોઈએ તો કંઈ બોલો; તે કંઈ પણ માણસ જેવો દેખાયછે.

યશો. — વડાને સારુ !

सुख०—हा, तेने पण बोलाव्योछे.

यशो०—भाई, तुं मने बीवडावेछे. तेना गुण राजा समजे—

सुख०—(अनास्थाए) हशे, केम न समजवा ? (नाक मरडेछे; अने उदासीनता देखाडेछे) तेणे लोकोनी उच्चापत करीछे; अने तेने कोई दहाडो लइकरमांथी नाशी जवुं पडशे, अथवा बंदी-खानामां बेसनुं पडशे. ए राजाए जाण्युं तो केम यशे ? अने ए सघळुं आवशे मारा उपर. (तपीने) तुं जो के मारी भलाईज मने नडेछे, अने मने जणायछे के तेने सारू मारे पहोरामां जवुं पडशे. हुं तारा छोकराना खटलामां पडयो न होत तो सारू थात वारू, पण अतःपर नहि पडु. (ते बरबडतो बरबडतो आगळ जायछे, पाछो आवेछे) नहि, मारा घटमां प्राण छे खांसूधी हुं आज पछी तारा छोकरानुं नाम लेनार नहि.

(ते जायछे.)

प्रवेश १०.

यशोदाबाई, अंतिक.

अंति०—(तेने चिंतामां देखीने) मामानो सदा तीखो स्वभाव होयछे. बोलवा दे तेने. माडी, तुं कशी चिंता कर मा.

यशो०—तुं छानो रहे, दीकरा; तुं समजतो नथी.

अंति०—ओहो ! हुं मामा करतां वचुं समझलुं. ते कहेछे तेवा राजा साहेब नथी. ते कोईने उपद्रव करवाना नहि. एनो दाखलो आ जो; जो तरतज. (हाथमांहेनी बार मोहरो देखाडेछे) जो, आ सघळी तेमणे मने आपीछे.

यशो०—(आश्चर्य पामीने) एवुं यशे ? राजा साहेबे.

अंति०—तेमणे एक मोटी कोथळीमांथी काटी. ते बधी मोहरोए भरेली हती. अने तुं आव्या आगमज तरतज मने आपी. मा,

જો તેમની ઇચ્છા થઈ; જો તેમની કૃપાદૃષ્ટિ થઈ, તો પછી શું ?
તેઓ શ્રીમંત છે એટલે આપણને ભરપૂર કરી મૂકશે.

યશો—પણ એ કેમ થયું તે હું સમજતી નથી. તેમણે કંઈ પણ
ધારીને આપી હશે.

અંતિ—આમાં સંદેહ શો ? તેમનું ઘડિઆલ બંધ થયું હતું; તેઓ
કાલે આશો દહાડો શિકારે ગયા હતા, તેથી તેને કૂંચી આપ-
વી ખૂલ્યા હશે; અને આજ પ્રાતઃકાળે (તે ઓરઢામણી જાય છે
અને દરવાજો ઝપાડે છે) માડી, આ જગ્યા રાજાસાહેબને સૂ-
વાની છે તેમણે મને તહિં તેડ્યો અને કહ્યું કે, છોકરા, તારા
ઘડિઆલમાં કેટલી રાત રહી છે તે જો. મારી પાસે ઘડિઆલ
નહોતું.—

યશો—માટે તને તેઓએ આ મોહરો આપી !

અંતિ—હા, તેમણે ઘડિઆલ વેચાતું લેવાને આપી. (ફરીથી
મોહરો દેખાડે છે) આ જો તાર મોહરો.

યશો—મારી સામું શું જુએ ? હું તારું સ્વર્ન માનવાની નહિ.

અંતિ—કેમ ? પણ મારે ઘડિઆલની ઉતાવળ નથી; તે હું જ્યારે
લેઈશ ત્યારે કામ આવશે. (માનો હાથ પકડે છે) આ તું લે,
માડી, તારી પાસે રાખ.

યશો—(હેલકી સ્વાઈને) શું ? મારા પ્રાણ, એમ છે કે ?

અંતિ—માડી, તું સદા રૂએ, તે મને માટું લાગે છે. ઓહો ! મારી
પાસે ઘણા પૈસા હોત તો સારું થાત. પછી હું તને કદી રોવા
દેત નહિ. હા, બધું બદામે બદામ તને આપત.

યશો—(તેના ઉપર પડે છે) શું ? તું તેમજ કરત ? સ્વરેજ ?

અંતિ—તને સંતોષમાં જોઈને મને ઘણો આનંદ થાય છે.

યશો—(તેને બોલી કરે છે) તારી વાસના જોઈને, દીકરા, હું
સુસ્તી થઈ. રાજાસાહેબ પોતાની સઘળી દોલત મને આપે, તો-
પણ આ વસ્તુના આનંદનું મૂલ થનાર નહિ. દીકરા, તને અ-

नुभव नथी; मारा सरग्नी हीनभाग्यनी मा छे तेने छोकरानी पोतानेविषे सदय हृदयता जोईने, केटलो आनंद थायछे !

अंति०—(ते तेनो हाथ फरीथी पकडेछे) पण तुं आ पैसा ले, हुं तारी विनति करुंछु; ना कहीश मा.—

यशो०—हा, दीकरा. हुं लेउंछुं अने तुं अहिं छे, माटे तारे जे गरज छे, ते तने एनुं—

अंति०—मने शुं एनुं घडिआळ लेई आपवानी छे ?

यशो०—तुं राजा साहेबपासे छे माटे तारी पासे एक जोईए.

अंति०—मारे तेनी कई गरज नथी. राजा साहेबना प्रति ओरडा-मां घडिआळो छे. तेमणे मने स्वतः कहुं के घडिआळ बगर तारुं कई अटकवानुं नथी.

यशो०—पण तेमणे तने घडिआळ सारु पैसा आप्यछे, नहि ?

अंति०—ते एटलुंज बोल्या.

यशो०—मने देखायछे के खारे तुं मने छेतरुंछे; तुं मारी ममताने लीधे एकादुं जूटुं बोलतो हईश.

अंति०—जूटुं ? तो तने मारुं भासतुं नथी ? आ वखत अहिं राजा-साहेब होत तो, तने जणायुं होत. ओहो ! ते पण बहेला आवे तो सारु. (पाछो फरिने जुएछे) आ, तेज पोते आव्या, हवे जो वारु.—

प्रवेश ११.

राजा, यशोदाबाई, अंतिक.

अंति०—(राजा सामो जायछे) वारु. पहेलांथी घडिआळ लेवा तमे मने बार मोहर आपी ए खरुं के नहि, महाराज ?

राजा.—हा, मारा नानकडा माणस.

अंति०—अने पछी, तारे घडिआळोनी खोट नथी, ए पण तमे कहुं के नहि ?

राजा.—ते पण खरंज.

अंति०—(पाधरोज मामणी फरीने) जो, माडी, हवे केम ?

यशो०—(गभराईने) महाराज, आ छोकरो अज्ञान, सरळ भावे वोल्लेछे ; मर्यादा केवी राखवी ते ए समजतो नथी. एनी क्षमा राखवी.

राजा.—क्षमा आपुंछुं, बाई, मने सूधापणुं घणुं गमेछे ; एवं सर्व-मां होत तो वास्तविक शुं न यात ? आवा सर्व जोईए. छोकरा, मने जणायछे के तारी माने तारुं साचुं भाश्युं नहि !

अंति०—(लगार संचित) ना, महाराज. प्रथम तेने खरुं भाश्युं नहि; हुं तेने मोहरो आपुंछुं पण ते लेती नथी.

राजा.—ते ते लेती नथी, ए तें शुं कथुं ! तो शुं तारी दृष्टिमां मारुं वक्षित हलकुं देखायुं, माटे तुं बीजाने आपवा गयो ? एवं थनार नहि.

अंति०—(कचवापछे) महाराज—

राजा.—मने जो आगमजथी मालूम होत तो हुं तने आपत नहि. खरुं कहे तें तेम कर्युं के शुं ?

अंति०—(मामणी आंगळी देखाडेछे) हा, महाराज, मारी मा घणी गरीब छे.

राजा.—(तेनी हडपची झालेछे) भला छोकरा, त्यारे तें तारी गरीब मानी दया जाणीने घडिआळनी आशा मूर्की ? तेने सहाय करीने घडिआळ गुमाववुं, ए तने घणुं कठण लायुं नहि वारु ? (ते पोतानुं घडिआळ बहार काढेछे) आ ले, आ वेळाए आ एकज मारी पासे होत, तोपण हुं तने आपत.

अंति०—(आनंदयी लेछे) आहा ! महाराज, पण आ चालतुं छे के नहि ?

राजा.—बीश मा, ए सारुं चालतुं छे. (अंतिक ते देखडाववा मापासे दोडेछे) शाबास, छोकरा, में तने आप्युं हतुं, तेनुं तें

साहं सार्थक कर्युं. (तेने मोहरोनी कोथळी आपेछे) आ ले ;

एमां सो मोहरो छे, ए में तने बाक्षस आपी.

अंति०—(तेनी सामे साश्वर्ये जुएछे) महाराज, आ शुं ?

राजा.—तुं अपमान करेछे ? ले आ.

अंति०—शुं ? बधी कोथळी ? (पाछी आपवा मडिछे) महाराज,
ए घणुं छे.

राजा.—हा, तारे घणुं खरंज. पण हुं एमाटे आपुंछुं के तुं एनो
सारो उपयोग करे. वारु एनो घणो उपयोग कोने छे ?

अंति०—घणो उपयोग कोने छे ? (ते राजा सामे अने मासामे
वारे वारे जुएछे) आ ले मा, तने—

यशो०—(राजा आगळ आवेछे) महाराजनो मारा उपर घणो—

राजा.—उपकार मानवानुं कई कारण नथी. ए में थोडुं आप्युं.
हुं जाणुंछुं के एटलामां तमारुं संकट दूर यशे नहि. पण, बाई,
(छोकरासामो हाथ करेछे) आ छोकरा मारी चाकरीने घणो
नानो छे. मारा कामनो नहि, माटे हुं एने पाछो मोकलुंछुं,
एनुं तमारे माठुं लगाडवुं नहि. केम, तमे बोलतां नथी ?

यशो०—महाराजे क्षमा करवी—

राजा.—शुं ?

यशो०—मारुं दरिद्र जोईने मने लज्जा आवेछे. एने हुं पाछो लेई
जईने शुं करुं ? माराथी एनुं पोषण केम यशे ? में एना उपर
आशा राखी हती. हवे हुं प्राण धारण केम करीश ? (रोवुं
बंध करेछे) ए घणो नानो छे ; एने बाप नथी. आगळ एनो
परिणाम शो यशे ? महाराज, हुं अल्पबुद्धिवाळी लुं. क्षमा करवी.

अंति०—(रंजित यईने राजानो हाथ पकडेछे) महाराज, मा रुएछे.

राजा—तुं तारी मापासे रहेशे के नहि ?

अंति०—(आर्जवे करीने) महाराज, त्यारे आप मने घेर मोक-
ली दोछो ?

राजा.—तुं नवाने राजी नथी ? वारु तो, बाई, रहेवा दो एने मारी पासे; पण अहिं रहींने एनुं केम थशे ? आ कदापि बगडशे. वारु, पण एनुं मने भय लगतुं नथी.

यशो०.—ए बगडशे (छोकरासामी आंखो करेछे), ए बगडशे, आप कहोछो, महाराज.

राजा.—शुं ए बगडनार नहि ?

यशो०.—(सभय) महाराज, हुं आपनो अभिप्राय सारी पेटे स-मजी नहि, माटे मारी बंदबी क्षमा करवी.

राजा.—मारो अभिप्राय एवो छे के मारा बीजा अंतिक छे तेम-ना गुण सारा नथी; ए तेमनी संगतिए बगडी शके. पण अनु-भवी जोईए; आवो—

यशो०.—(छोकरानो हाथ झालेछे) ना, महाराज; ए तेवो नथी.

राजा.—पण जुओ, एनो जरा लांबो विचार करवो.

यशो०.—तेविषे मने संशयज नथी. एने कोई पण स्थळे रहेवा दो.

राजा.—पण विद्याभ्यास बिना एनुं केम थशे ?

यशो०.—भगवान् जे करशे ते खरुं. तेने शरण छे. जो ए परिश्रम करीने उदयमां नहि आवे, त्पार मज्जूरी करशे, दरिद्रता भोग-वशे; पण एने दुराचरणी मात्र थवुं नहि एटली मारी इच्छा छे.

राजा.—बाई, तमारुं मोटापणुं जोईने मने संतोष थयो. तमने सर्व वाते सहाय थवुं ए मने योग्य छे. (घणा भावे करीने) तमारी शी इच्छा छे ? शी वाते हुं तमारुं प्रिय करीश ? मोकळुं मन करीने बोलो. हुं तमारो मित्र छुं; संकोचाओ नहि.

यशो०.—(गद्गदित थईने) हुं तमारो केवी रीते पाड बाळीश ?

राजा.—तमारी अवस्था शी छे, तमारी मालमत्ता शी छे, ते मने बधुं कहो.

यशो०.—मारी मालमत्ता जे छे ते हमणा मारी नथी.

राजा.—झारे हुं जानुंछुं के तमारा उपर घणुं करज छे. सरकार-

मां तमारी कई पंचात चालीछे एवं हुं सांभळुंछुं; तेनुं कैम शुं छे ? ते मने कहेसो के ?

यशो०—महाराज, एक कजिओ मारा इनामी गामनो छे ते क्या-रनो चूकयो होत, पण मारी पासे नाणुं नथी. मारे कोईनो आश्रय नथी, हुं ते घरमेछे चूकतवा माटे आवी हती, पण तेम थतुं नथी.

राजा.—सारुं, स्यारे ते कई खोटुं थयुं नथी, तमारो इनसाफ हवे वाजवी थशे; मारुं वचन लो. अने हुं तमने एक हजार रूपिआनी निरांत करी आपुंछुं. हुं जाणुंछुं के पछी तमारो स-घळी अडचणो दूर थशे.

यशो०—(पगे लागेछे) हतभाग्यर्णा उपर, मारा उपर आटली कृपा !

राजा.—(तेने ऊटाडेछे) तमे आ शुं करोछे, बाई ? तमारी हुं प्रार्थना करुंछुं के ऊठो. तमारा भर्तारे जे सरकार चाकरी बजा-बीछे ते जोयाथकी तो हुं आ करुंछुं ए घणुं थोडुं छे. कहो मने हवे, तमे छोकराने पाछो तेडी जशो के नहि ?

यशो०—महाराज, ए उपकार जन्मोजन्म वीसरवानी नथी.

राजा.—अने छोकरा, तुं हवे मापासे जईश के नहि ?

अंति०—(घडिआळसाथे रमेछे) मापासे ? हा, महाराज.

राजा.—तुं मारीपासे रहेतो नथी स्यारे ?

अंति०—वारु, स्यारे, जेवी महाराजनी मर्जा.

राजा.—स्यारे जो हुं हमणा तने मापासे काहुं, तो तुं मारी पासेथी नहि जेवो थईश नहि ? अने तारी तो इच्छा छे के मारी पासे रहेनुं; अने तारी मानी पण तेबीज इच्छा छे. वारु, मारे काई बीजो प्रकार करवो जोईए. बाई, तमे अहिं रहो. हुं आ आव्यो.

प्रवेश १२.

यशोदाबाई, अंतिक.

यशो०—(बाजठ उपर बेसेछे) आहा ! शो सुदिन आ ! केवुं

अकल्पित सुख ए !

अंति०—केम मा ? केम ! तું हवे खुशी थई के नहि ?

यशो०—(तेने पासे लेछे) अरे मारा प्राणसमान, मारा परम प्रिय दीकरा !

अंति०—पण तने घणो घणो हर्ष थयो होय एवं मने देखातुं नथी. तने घणो आनंद थाय एवं हुं इच्छुं.

यशो०—बापु, हवे मोटी लज्जा थायछे, केमके हुं भगवतने मे-
णुं देती हती. तुं थयो तेवुंज तारा बापनुं वर्त्तमान आयुं, ते-
वारे हुं ताराथी दुःख पामी अने तुं शाने जन्म्यो, एम कही-
ने तने मेणुं मार्युं; (ते तेने आलिंगेछे अने तेने बच्चीओ देछे)
अने तेज तारा हाथथी हुं आज सर्व संकटमांथी मोकळी थई.
ते आज मारां आंसु सूकव्यां. हे भगवान्, हवे हुं बीजी शानी
वांछा करुं ! हुं पारपूर्ण थई. मने कई अपेक्षा गही नहि. पण
एक तेठलुं तारा भाईनुं सुख मात्र मारे ऊणुं छे, पछी मारुं स-
घळुं ठीक थयुं.

अंति०—मारा भाईनुं केम ? तेनुं थुं छे ?

यशो०—जो राजा साहेबे तेना गुण जाण्या तो—

अंति०—तेमणे जाण्युं तोपण तेनुं थुं थवानुं छे ? ते जोयुं नहि के
ते केवा कृपाळु अने केवा मोटा छे ?

यशो०—खरुं. पण आपणा उपर, केमके आपणे तेमनो कई अ-
पराध कर्यो नथी.

अंति०—पण तेमणे मने वचन आयुंछे के हुं कोईने कहेनार नहि.

यशो०—(बीने) शुं तेमणे तने वचन आयुंछे ? शानुं ?

अंति०—हा खरुंज, माटे तुं बीश मा.

यशो०—ते तेमने कहुंछे तेथी हुं थरथरुंछुं.

अंति०—ना कहुं एम कहीश तो कई कहुं नथी, हुं जाणतो हतो
तेठलुंज मात्र कहुं. पछी तेमणे मने तेनुं आचरण पूछुं, ते

હું શું અમર્યુંજ સ્વોટું કહું ! તને માલૂમ છે કે તેં મને સ્વોટું બોલવાની મનાઈ કરીછે ?

યશો૦—પણ, છોકરા, આ શું કર્યું ?

અંતિ૦—કેમ ? માઢી, તું ચિંતા કેમ કરેછે ?

યશો૦—અરે ભગવાન ! ચિંતા કેમ કરેછે, એ વઢી પૂછેછે ! જો રાજાએ ચોકશાઈ કરી અને જો તેઓએ તે જાણ્યું તો પછી તારી માનું અને તારા માઈનું ઠરઠેકાણું નથી.

અંતિ૦—(તે રડવા લાગેછે) ઠરઠેકાણું નથી !

યશો૦—ચૂપ, કોઈ આવેછે (તે તેને બોલી દેછે અને તેને હિંમત આપેછે) એકે શબ્દ બોલીશ નહિ ; તારી આંખો લૂછ. તને રડતો દીઠો તો એકાદી હાનિ થશે, ચિંતા કરીશ મા.

પ્રવેશ ૧૩.

યશોદાવાઈ, અંતિક, રાજા, સુખરાય, કેસરીસિંહ.

રાજા.—આવો, સિંહજી; અંદર આવો. (કેસરીસિંહને) રણધીરરાયના પુત્ર કેસરીસિંહ નાયક ગાડદી તે તમેજ કે ?

કેસ૦—(ઘણો નમીને) હા મહારાજ.

રાજા.—યોગ્ય. તમારા તીર્થરૂપ ઘણા સજ્જન, અને મોટા શૂર હતા. મારી નિશા છે કે તમે પણ તેમની ચાલ પકડી હશે ; અને જેણે કરીને તમે તેમના પુત્ર શોભો એવું કરતા હશે.

કેસ૦—મહારાજ, તેમ મારે કરવું, એ મને યોગ્ય છે.

રાજા.—સહુ, તમે યોગ્ય છો માટે યોગ્ય હશે તેજ કરશો. આ જુઓ તમારી માતા. એના ગુણ, અને આ છોકરાનું શુભ લક્ષણ જોઈને તમારું કુટુંબજ મોટું છે, એવું મારી બુદ્ધિમાં આવ્યું ; અને હું જાણુંછું કે તમને સર્વને એકે ઠેકાણે જોવાં, માટે અહિં બોલાવી આપ્યાંછે.

કેસ૦—(વઢી જરા ડોઢથી નમેછે) મહારાજે એ આજ મને મોટી

આવરૂ આપી.

રાજા.—તમને યોગ્ય છે, તે કરતાં મેં કંઈ વધારે કર્યું નથી.

કેસ૦—મહારાજ, મને આપનું કૃપાપાત્ર કરોછો.

રાજા.—સ્વરૂંજ, તમને ભાગ્યવાન કરવા, એવી મારી ઘણી ઇચ્છા છે, પણ તમારું સ્વરૂપ મારા ધ્યાનમાં આવ્યુંછે તેમજ વાસ્તવિક છે, એવી મારી નિશા થવી જોઈએ, કેમકે તમારું નિસ્પૃહતાનું બોલવું, તમારી પ્રીટતાનું ઢોઢ જોઈને—

કેસ૦—ઓહો ! મહારાજ ! ધન્ય હું.

રાજા.—તે ઉપરથી મને જણાયછે કે એક તો તમે ઘણા મોટા છો; અથવા ઘણા નઠારા છો, પણ આવાં માબાપને પેટે બીજા છોકરા થનાર નહિ; નહિજ. વારુ ત્યારે આ સમયે મારે તમારી સેવા શી કરવી ? તમને એક પદવી ઉપર અધિક ચઢાવ્યા, તો તેને તમારી યોગ્યતા ઘણી વધશે, એવું કંઈ દેખાતું નથી ! વારુ, તમને કેમ જણાયછે ?

મુખ૦—(લગાર વિચાર કરીને) સાચું, મહારાજ.

રાજા.—વારુ એક પદવી મૂકીને બીજી પદવીએ ચઢાવ્યા તો જમાદાર માત્ર થશો; સો માણસો ઉપર સર, તેમાં પણ કંઈ વતું નથી, પણ પ્રથમ (સુખરાયભણી ફરેછે) રાય, તમારા ભાણેજની યોગ્યતાવિશે તમારું શું મત છે ?

મુખ૦—(લગાર ગમરાઈને) મારું, મહારાજ ? મારું મત ?

રાજા.—એ ભાષણ ઉપરથી વિપરીત હશે એવું દેખાયછે.

મુખ૦—ના, મહારાજ, ઘણું સુપરીત છે; હું જાણુંછું કે એ હિંમતવાન છે, અને આગળ શૂર નીપજશે.

રાજા.—(કેસરીસિંહ સામું તે પિતાની પેઠે જુએ) કેમ સિંહજી, એ સ્વરૂં કે ?

મુખ૦—અને વઢી એ સ્વરૂપે પણ ફાંકડો દેખાયછે.

રાજા.—હા, એ સારો જુવાન છે એ મને પ્રત્યક્ષ દેખાયછે, પણ એનું

આચરણ, એની રીતિ કેવી છે ? તમને એવી હલકી વાતો પૂછવા-
ને મને લાજ આવેછે. પણ મુખ્યત્વે કરીને એ ક્રિયા પ્રકારનો
મનુષ્ય છે તે મારે જાણવું જોઈએ.

સુખ૦—(હશીને) લગારેક રંગીલો; કોઈ સમયે લગારેક છે પણ
ઠીઠ છે, પણ મહારાજ, એ સિપાઈને દૂષણ નથી.

રાજા.—સ્વરૂંજ કે ? મને એ આજસૂધી સમજાયું નહોતું. હવે, વા-
ઈ, મારે તમારી સાક્ષ માત્ર જોઈએ. તમે એવિષે શું કહોછો ? (લ-
ગાર વિસામીને)—કંઈ નહિ, હું જાણું છું.

યશ૦—હું તેવિષે શું કહું, મહારાજ ?

રાજા.—જે તમને સૂઝતું હોય તે સ્વરૂંજ કહેજો.

યશ૦—પણ, મહારાજ, મારાથી તે કહેવાશે ? મારે તેની પ્રશંસા
કરવી છે, તે હું તેની સમક્ષ કરું તો મહારાજ માનશો કે ?
અથવા, જે જનાં આચરણ પ્રમાણે તેને ફલ તત્કાલ દેઈ શ-
કોછો, એવાપાસે મને તેની છોટી વાત બોલાવવી યોગ્ય છે ?

રાજા.—(હશીને) બાઈ, તમે મોટાં સુઝ છો. એ ઉત્તરમાં, તમે
મારું રૂપાલુપણું રાખીને, બાયડીઓનું પ્રીટપણું દેશાડયું. તમારી
પ્રશંસા હું કેમ ન કરું ? (કેસરીસિંહને જરા ગંભીર વાણીએ) સિં-
હજી, એકએકની ચાલ નિરનિરાલ્લી હોયછે; તેવી મારી પણ છે.
કોઈને વધારવું, એવું મારા મનમાં આવ્યું એટલે હું પહેલાંથી તેને
પહોરામાં મૂકું છું એ તમને કેમ દેશાયછે ?

કેસ૦—(બીને અને ગમરાઈને) મહારાજ, હેં હેં હેં—

રાજા.—હા, મારી ચાલ એવીજ છે. તારી તરવાર સુલ્તરાયને સ્વાધી-
ન કર. તારેવિષે મને લગાર સંકોચ દેશાયો હોત તો એટલું ન
થાત. પણ અહંમાન ! આ બોલવામાં ઠીઠપણું, પોતે દુર્ગાળી છે
એ પોતાના મનમાં સમજીને જે એવા ભરોસાનું બોલવું બોલેછે
તે મનુષ્યથી શાની આશા રાખવી ? તે મનુષ્યે મને ક્રોધ
આપ્યો એવું કોઈ જાણશે ? તે મનુષ્ય પોતાની મહા મોટી માને

આ પ્રમાણે ગાંજી એવું કોણ માનશે ? એટલું કરીને પણ ફરીથી— (ક્રોધથી) ઘાલો રે એને એક મહિનો બંદીખાનામાં. બાઈ, સ્વર્ગ કહુંતું કે તમારે સારું હું એનું કંઈ અધિક મનમાં લાવતો નથી. બાકી જે વાતો મારે કાને આવી છે, તે ઉપરથી મને દેખાઈ આવ્યું કે એ મોટી અપરાધી છે. (રોષયુક્ત અને તીવ્ર ગાળીએ) સુલ્કરાય, આવો ઉપર, એનું કંઈ સ્વોટું આચરણ દીઠામાં આવે તો મને તત્કાલ જળાવજો—સમજ્યા ? તે ક્ષણે હું એને આગળ યોગ્યતાએ ચઢાવવાનો છું, માટે (સુલ્કરાયસામું જોઈને) સુલ્કરાય, તમારે અથવા (નમ્ર ગાળીએ) તમારે બાઈ મારી પાસે આ વસ્ત્ર એની સિફારમ કરવી નહિ. એને કંઈ પણ મિથે કાંઈ આપવું નહિ. એને જોઈતું હોય તો, એને પોતાના રોજમુરામાંથી સ્વર્ગ ચલાવવો. (આંગળીએ સૂચના કરે છે) હવે જાઓ જી તમારી બંદીશાઝામાં. (સુલ્કરાય અને કેસરીસિંહ જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૪.

રાજા, યશોદાબાઈ, અંતિક.

રાજા.—કેમ, બાઈ, તમે કઠીસરસાં દેખાઓ છો ?

યશો.—મહારાજ, હું મા છું.

રાજા.—પણ તમે ઇતર અજ્ઞાન મા જેવાં નથી, કે જે લગાર છોકરાને દુઃખ થાય માટે તેને શિક્ષા કરતાં નથી.

યશો.—તે મમતા કરે છે તે સ્વોટી મમતા છે, પણ મને ચિંતા એટલીજ કે તે હવે જન્મસૂઝી મહારાજની કૃપામાંથી જાય નહિ.

રાજા.—તેવિધે તમે કાલજી ન કરશો; મારા મનમાં એટલુંજ, કે હું તેના ઉપર જે આગળ ઉપકાર કરવાનો છું તેને યોગ્ય થવું અને તેના વયસામું પણ કંઈ જોવું જોઈએ; માટે હું તેને થયેલા અપરાધ ક્ષમા કરીશ; પણ એવું સદા નહિ કરું. જોઈએ આવો, કેમ થાય છે તે. એકાદાને પશ્ચાત્તાપ થઈને તે ઠેકાણે આવે છે, કે

एकादो ऊलटो अधिक बगडेछे. ते केम पण हो, तमे स्वस्थ रहो. हुं जाणुंछुं के हवे तमारो छोकरो मार्गे आवशे, अने ते जेम. जेम सुधरशे तेम हुं तेनाउपर कृपा करीश. (अंतिकभणी वळीने) आ छोकराविषे में शुं धार्युछे ते तमे जाणोछो ?

यशो० —ते जे कई हशे तेना कल्याणार्थज हशे, महाराज. महाराज, आपनुं मोटापणुं जोईने, आपनुं कल्याणाचितन कर्पा-विना, मारो एक दिवस पण नकामो गयो नथी. पण आपना गुण आज प्रखर जोईने में जाणुं के में आपनुं स्वरूप कईज जाणुं नहि.

राजा.—तमने मालूम छे ? हुं इच्छुंछुं के एने मारा राज्यनो स्तंभ, मारो विश्वासु सेवक, अने मारां छोकरांनो भित्र करी राखवो के जे एकाद दहाडो प्रसंग पड्यो तो पोताना बाप प्रमाणे राज्यना कल्याणार्थ प्राण खर्च करशे.

प्रवेश १५.

राजा, यशोदाबाई, अंतिक, खिजमतदार.

सेवक.—महाराज, विनंति छे, बहार राजशाळागुरु आव्याछे.

राजा.—तेमने मांहे आववा दो. बाई, मारा मनमां छे ते हुं हमणा तमारा समक्ष कहुंछुं, तमने सूचवुं मात्र.

प्रवेश १६.

राजा, यशोदाबाई, अंतिक, राजशाळागुरु.

गुरु.—(नमैछे) महाराजनी आज्ञा सांभळवा सिद्ध छुं.

राजा.—घणो संतोष थयो. बोलाव्या हता एटलासाह के राजशाळांमां मोटानां छोकरां तमने शुं आपेछे ?

ગુરુ.—મોડાનાં છોકરાં મહારાજ ? તે માવાપના મોટવળ ઉપર છે.

રાજા.—વારુ, પણ તમે શું લેશો તે કહો.

ગુરુ.—છસેં રૂપિઆ વર્ષના, મહારાજની આજ્ઞા થયાથી.

રાજા.—વારુ ચારે, આ છોકરો તમારે વાધીન કરવા હું ઇચ્છું.
તેમણે એને જે જોઈશે તે હું પૂરું પાડીશ. પણ પ્રથમ મને કહો
કે છોકરાઓની ચોકશી ઉપર કોણ રહેછે ? કેમકે તે મુલ્ય
જોવું જોઈએ.

ગુરુ.—જુદા જુદા ઉપગુરુઓ છે.

રાજા.—તે હું જાણું છું કે તેઓ પોતપોતાના કામમાં યોગ્યજ હશે,
પણ હું તેમને ઓલ્લસતો નથી. મારો સર્વ ભરોસો તમારા ઉપર છે,
તમે મારા ધ્યાનમાં ઊતર્યાછો, માટે કૃપા કરીને તમે પોતે આ
છોકરાનો સર્વ તપાસ રાખજો.

ગુરુ.—જેવી આજ્ઞા.

રાજા.—હું આજ્ઞા કરીને નથી કહેતો. સંતોષે એ તમારે માન્ય કરવું.

ગુરુ.—મહારાજનો જેમાં સંતોષ છે તે મારે કરવું તેમાંજ મારું કલ્યાણ છે.

રાજા.—હું તમારો ઉપકારી થઈશ. (અંતિકને હાથે પકડીને) મારા
છોકરા આવ. આ ગુરુ જોયા કે નહિ ? એ ઘણા શાંત અને
સજ્જન છે; તું એમની સાથે જઈને એમની પાસે રહે, અને સારો
વિદ્યાભ્યાસ કર.

અંતિ ૦—(ક્ષણભર ગુરુના મોઢા સામું જોઈને) હા મહારાજ.

રાજા.—પણ એ તારા ઘણી, એ તારા હિતકર્તા, એવા તું એમને માન.
એમના વચ્ચનથી આઘો ચાલીશ મા, અને એમની મોટી મર્યાદા
પાલ. અને જો એમણે તારી ફર્યાદ કરી—

અંતિ ૦—તેવિષે મહારાજે નિશ્ચિત રહેવું.

રાજા.—કેમકે હમણાજ તારી દૃષ્ટિ પડ્યું કે હું જેવો ગુણવાન

ने सारो, एवोज दुर्गुणी ने माठो छुं. तारो जरा कजियो सांभ-
ळ्यो तो-हो !

अंति०—(मोटी नम्रताए गुरुने नमेछे) गुरुजी, तमे मारा उपर री-
साशो एम हुं कदी करवानो नहि.

राजा.—आ छोकरो तमने केवो जणायछे !

गुरु.—महाराज, आपनो वरदहस्त जेने माथे छे तेने शुं जोवानुं छे !
हुं एने मारा छोकरा प्रमाणे चलावीश.

राजा.—बारू खारे एन लेई जाओ. बाई, ए वातनी तमने कई अडच-
ण नथी एम मने जणायछे.

यशो०—हे भगवान ! अडचण ? महाराज.

राजा.—जा खारे प्रियकर, अने कदी सदाचरण, साचो मार्ग छो-
डीश मा. तने कशी पण वातनुं हुं ओछुं पडवा देईश नहि, पण
तुं मने खिन्न जेवो देखायछे.

अंति०—(राजानो हाथ झालेछे) ईश्वर तमने सर्व सुख आपो.

राजा.—(कोमळताए) अने तने पण तेवांज आपो. अने तारुं क-
ल्याण करो, मारा मित्र. ओहो ! तेनुं हृदय केवुं भरायछे !
(गुरुने) हवे तमे एने तेडी जाओ. अने बाई तमे एनी साथे
जाओ, अने तमारो छोकरो ज्यां रहिवानो छे ते स्थळ जुओ.

यशो०—(साष्टांग नमस्कार करेछे) महाराजना उपकार, हुं शुं-
(तेनो कंठ भरायो, अश्रुना ओघ चाल्या, बोलातुं नथी.)

राजा.—ए तमे शुं करोछो, बाई ? ए मने गमनुं नथी.

यशो०—मने ए पण—

राजा.—(तेने बळात्कारे ऊठाडेछे) मारी माता, तुं मने एटलुं
मोटपणुं आपीश मा. ऊठ, ऊभी था.

यशो०—(ते ऊठेछे) बारू खारे, हुं हवे आज्ञा लेउंछुं. (ऊंचा हाथ

કરેછે) હું આંનું નિચ્ચ ભગવત્પાસે કરતી જઈશ અને તમારા જવો ઉદાર, દીનદયાળ, એમનું સદા કલ્યાણ હોવા માટે તેની પ્રાર્થના કરીશ.

રાજા.—(તેને ચાર ઢગલાં પહોંચાડેછે) આવજો. બાઈ, તમારું ભગવાન સારું કરો !

(તે સર્વ ઝઠીને જાયછે.)

પ્રથમ ભાગ સમાપ્ત.

